

ӘЛ-ФАРАБИ АТЫНДАҒЫ ҚАЗАҚ ҰЛТТЫҚ УНИВЕРСИТЕТІ ▪ ШЫҒЫСТАНУ ФАКУЛЬТЕТІ ▪ ҚЫТАЙТАНУ КАФЕДРАСЫ
УНИВЕРСИТЕТ ЖАНЫНДАҒЫ «ҚАЗІРГІ ЗАМАНҒЫ ҚЫТАЙДЫ ЗЕРТТЕУ ОРТАЛЫҒЫ»
ЖӘНЕ «ҚЫТАЙТАНУШЫЛАР АССОЦИАЦИЯСЫ ҚОҒАМДЫҚ БІРЛЕСТІГІ»

КАЗАХСКИЙ НАЦИОНАЛЬНЫЙ УНИВЕРСИТЕТ ИМ. АЛЬ-ФАРАБИ ▪ ФАКУЛЬТЕТ ВОСТОКОВЕДЕНИЯ
КАФЕДРА КИТАЕВЕДЕНИЯ ▪ ЦЕНТР ИЗУЧЕНИЯ СОВРЕМЕННОГО КИТАЯ
ОБЩЕСТВЕННОЕ ОБЪЕДИНЕНИЕ «АССОЦИАЦИЯ КИТАЕВЕДОВ КАЗАХСТАНА»

«ҚАЗАҚСТАН - ҚЫТАЙ: ЕКІ ЕЛ ЫНТЫМАҚТАСТЫҒЫНЫҢ ҚАЗІРГІ ЖАҒДАЙЫ ЖӘНЕ БОЛАШАҒЫ» атты РЕСПУБЛИКАЛЫҚ ҒЫЛЫМИ-ТӘЖІРИБЕЛІК КОНФЕРЕНЦИЯ МАТЕРИАЛДАРЫ

МАТЕРИАЛЫ РЕСПУБЛИКАНСКОЙ НАУЧНО-ПРАКТИЧЕСКОЙ КОНФЕРЕНЦИИ «КАЗАХСТАН - КИТАЙ: СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ И ПЕРСПЕКТИВЫ СОТРУДНИЧЕСТВА»

**«ҚЫТАЙДЫ ЗЕРТТЕУ» СЕРИЯСЫ
№ 10**

7 желтоқсан
декабря **2021** жыл
года

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ БІЛІМ ЖӘНЕ ҒЫЛЫМ МИНИСТРЛІГІ
МИНИСТЕРСТВО ОБРАЗОВАНИЯ И НАУКИ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

ӘЛ-ФАРАБИ АТЫНДАҒЫ ҚАЗАҚ ҰЛТТЫҚ УНИВЕРСИТЕТІ
КАЗАХСКИЙ НАЦИОНАЛЬНЫЙ УНИВЕРСИТЕТ ИМ. АЛЬ-ФАРАБИ

ШЫҒЫСТАНУ ФАКУЛЬТЕТІ
ҚЫТАЙТАНУ КАФЕДРАСЫ

ФАКУЛЬТЕТ ВОСТОКОВЕДЕНИЯ
КАФЕДРА КИТАЕВЕДЕНИЯ

УНИВЕРСИТЕТ ЖАНЫНДАҒЫ «ҚАЗІРГІ ЗАМАНҒЫ ҚЫТАЙДЫ ЗЕРТТЕУ ОРТАЛЫҒЫ»
ЖӘНЕ «ҚЫТАЙТАНУШЫЛАР АССОЦИАЦИЯСЫ ҚОҒАМДЫҚ БІРЛЕСТІГІ»
ЦЕНТР ИЗУЧЕНИЯ СОВРЕМЕННОГО КИТАЯ
ОБЩЕСТВЕННОЕ ОБЪЕДИНЕНИЕ «АССОЦИАЦИЯ КИТАЕВЕДОВ КАЗАХСТАНА»

**«ҚАЗАҚСТАН – ҚЫТАЙ:
ЕКІ ЕЛ ЫНТЫМАҚТАСТЫҒЫНЫҢ ҚАЗІРГІ ЖАҒДАЙЫ
ЖӘНЕ БОЛАШАҒЫ»**

атты республикалық ғылыми-тәжірибелік конференция
МАТЕРИАЛДАРЫ

7 желтоқсан 2021 жыл

МАТЕРИАЛЫ
Республиканской научно-практической конференции
**«ҚАЗАХСТАН – КИТАЙ:
СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ И ПЕРСПЕКТИВЫ
СОТРУДНИЧЕСТВА»**

7 декабря 2021 года

«Қытайды зерттеу» сериясы
№ 10

Алматы
«Қазақ университеті»
2022

Жалпы редакциясын басқарған:

Мұқаметханұлы Н.,

«Қазіргі заманғы Қытайды зерттеу орталығының» директоры, т.ғ.д., профессор

Редколлегия мүшелері:

Керімбаев Е.А., қытайтану кафедрасының меңгерушісі, PhD.

Мадиев Д.А., кафедра меңгерушісінің ғылыми-инновациялық қызмет және халықаралық байланыстар жөніндегі орынбары, PhD

*Баспаға дайындаған Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті шығыстану факультеті
қытайтану кафедрасы, «Қазіргі заманғы Қытайды зерттеу орталығы» және
«Қытайтанушылар ассоциациясы қоғамдық бірлестігі»*

«Қазақстан – Қытай: екі ел ынтымақтастығының қазіргі жағдайы және болашағы» атты республикалық ғылыми-тәжірибелік конференция материалдары. 7 желтоқсан 2021 ж. – Алматы: Қазақ университеті, 2022. – 198 б.

ISBN 978-601-04-5872-7

Бұл жинаққа «Қазақстан – Қытай: екі ел ынтымақтастығының қазіргі жағдайы және болашағы» атты республикалық ғылыми-тәжірибелік конференцияға қатысушылардың жасаған баяндамалары мен ұсынған мақалалары сұрыптап енгізілді. Онда Қазақстан мен Қытайдың саяси-дипломатиялық, сауда-экономикалық, «Бір белдеу – бір жол» жобасы аясындағы, білім және ғылым саласындағы, мәдениет және БАҚ саласындағы ынтымақтастығы жөнінде және Қазақстандағы қытай тілін оқытудың қазіргі жағдайы мен болашағы туралы жазылған мақалалар жинақталған. Мақалалар тек авторлық нұсқада жарияланды, мақала көзқарасына авторлар жауапты.

ҚАЗАҚСТАНДА ШЫҒЫСТАНУ БІЛІМІ МЕН ҒЫЛЫМЫН ДАМУДЫҢ ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Алдабек Нұржамал Әбдіразаққызы
т.ғ.д., Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ
шығыстану факультетінің профессоры
aldabek.nurzhamal@gmail.com

Қазақстан Республикасының сыртқы саясаттағы стратегиясының басым бағыттарының бірі – шығыстық яғни азиялық бағыт болып табылады. Еліміздің геосаяси жағдайына орай қалыптасып отырған сыртқы саясаттағы және сыртқы экономикалық қызметтердегі Шығыстық бағыттың басымдыққа ие болуы заңды құбылыс. Әлемдік деңгейде де біртіндеп евроцентризмнен шығыстық бағытқа бет бұру үрдісі белең алуда. Шығыс үдемелі түрде дамып отырған демографиялық және экономикалық қарқынымен ғана емес, сарқылмас ғылыми ілімдердің де ошағы ретінде өзіне тартуда.

XXI-ші ғасырға аяқ басқан қазіргі әлемде шығыс елдерінің қарыштап дамып отырған экономикасы, әсіресе әлемнің екінші экономикасына айналған Қытайдың экономикалық даму моделі, әлемдік саясатта ерекше назар аударып келе жатқан ислам мәселесі, әлемдік және аймақтық қауіпсіздік мәселесі, Қазақстанның көптеген шығыс елдерімен көршілік, рухани, мәдени қатынасының болуы, әлемдік қауымдастықта Қазақстанның бәсекелестікке қабілетті беделді елдердің қатарына қосылу мақсаты сияқты мәселелер шығыстану ғылымының, оның ішінде шығыстанушылардың алдына жаңа міндеттер жүктейтіні айтпаса да түсінікті. Біздің егеменді еліміздің Шығыс елдерімен байланыстарымыз сыртқы саясаттағы басым бағыттарымыз деуге болады. Ал сол Шығыс елдерін танып білу, яғни шығыстану ғылымын дамыту қазіргі таңда ең өзекті болып отыр.

Шығыстану ғылым және білім саласы ретінде алғаш рет Европадағы отаршылдық дәуірінің басталу кезеңінен пайда болғанын білеміз. Шығыс елдерін отарлау мақсатындағы практикалық мақсаттардан туындаған алғашқы қарапайым ілімді игеруден біртіндеп ғылыми зерттеу және білім саласындағы тілді игеру салаларын дамыту дүниеге келді. Сол кезден бастап Батыстың отаршыл елдерінің бірқатарында Шығысты зерттеу орталықтары қалыптасты. Отаршылдар Шығыс қоғамына қатысты құнды дерек көздерін, кітаптарды елдеріне алып кетіп, соның негізінде батыс елдерінде зерттеулер жасалып, бай дерек қорлары мен кітапханалар, зерттеу орталықтары пайда болды.

Қазақ халқы үшін Шығысты тану, оның тілдерін білу, мәдениеті мен әдебиетімен таныс болу бұрынғы замандардан бар үрдіс. Ертерек замандардағы қазақ даласынан шыққан ғұламаларды айтпағанның өзінде, бергі замандағы Абай, Шәкәрім, Шоқан сияқты ғұламаларымыз шығыстың бірнеше тілдерін біліп, шығыс ғұламаларының шығармаларымен таныс болған, оны қазақшаға аударған.

Шығыстанушы мамандар даярлау. Қазақстанда шығыстану білім беру саласы ретінде өзінің дербес дамуын тек тәуелсіздіктің сәл алдында, 1989 жылы әл-Фараби атындағы университетте Шығыстану факультетінің дүниеге келуінен бастау алады. 1994 жылы Шығыстану факультетінің алғашқы түлектері қанат қақты.

Шығыстық бағытты басты назарға ала отырып Шығыстану факультеті осы жылдар ішінде шығыс елдерінің тілі мен әдебиетін, діні мен ділін, тарихы мен саясатын, қоғамы мен экономикасын зерделеген мыңдаған түлектерін даярлап шығарды. Университетімізде педагогтардың Әбсаттар Дербісәлі, Кеңес Қожахметұлы, Әбдіғали Шөпеков, Мәрзия Маженова, Гүлжан Рамазанова, Клара Таджикова Өтеген Күмісбаев, Нұржамал Алдабек, Гүлнар Надирова, Герман Ким т.б ұстаздардың қазақстандық шығыстанушылар мектебі қалыптасты. Олар құлшынысқа толы, жігерлі де патриоттық сезімдері жоғары жастардың маман ретінде қалыптасуына, ұлттық дипломатиямыздың құрылуына зор үлестерін қосты. Бұл

ұстаздар Шығыс елдерінің тілі мен әдебиетінен, тарихы мен саясатынан дәрістер оқып, жан-жақты білім беруге тырысты. Сондай-ақ сол кездегі шығыстанушы маман педагогтардың тапшылығына орай университетке шығыстанушы орталықтарда білім алып, түрлі салада қызмет атқарып жүрген Бахтияр Тасымов, Мұқтар Глеуберді, Бағдат Әміреев, Сайлау Батырша-ұлы, Ақылбек Камалдинов, Асхат Оразбай сияқты шығыстанушы мамандар жұмысқа шақырылды. Олардың барлығы дерлік кейін қазақстандық дипломатияның, сыртқы саясаттың бүкіл бір дәуірін қалыптастырған тұлғаларға айналды. Олардың әрқайсысы өз орны бар ірі тұлғаларға айналды. Шығыс елдерінің тілдері, мәдениеті мен саясаты туралы еңбектер жазды. Дипломатиялық қызметте жүрсе де педагог ұстаз деген қасиетті қызметін ұмытпастан шәкірттерін қызметте де шындалуына үлес қосып, қазақстандық дипломатия мектебін қалыптастырып келеді.

Сапалы дипломат кадрларды даярлауда ұстаздар жас маманның бойына жан-жақты терең білімді, жаңа жағдайларға тез бейімделе білу дағдысын, жылдам әрі салмақты шешімдер қабылдай білуді, мәселелерді мемлекеттің сыртқы саясат доктринасына қайшы келмейтіндей етіп шеше білуді үйретуге тырысты.

1994 жылы Шығыстану факультетінің шығыстану бөлімін бітірген алғашқы түлектердің дені мемлекеттік қызметтерге алынып, жас тәуелсіз еліміздің заманауи мемлекет ретінде қалыптасуына олар да кірпіш болып қаланды. Олардың барлығы дерлік тәуелсіз жас мемлекетіміздің әртүрлі салаларындағы – СІМ, ҰҚК, кеден, шекара, коммерциялық құрылымдарға қызметке кетті. ҚР СІМ –де алғашқы қызметтерін қарапайым кіші қызметкер мен тілмаштықтан бастаған олар қазір біздің мақтанышымызға айналған, маман ретінде өздерін толық таныта білген азаматтарға айналды. Олардың қатарында Қазақстанның Азия және Африка елдеріндегі Төтенше және өкілетті Елшілері Қайрат Лама Шариф, Азамат Бердібай, Берік Арын, Ержан Мұқаш, Арман Исағалиев, Бахыт Батыршаев сияқты түлектеріміз араб елдерінде, Шахырат Нұрышев, Ғабит Қойшыбаев ҚХР-да, Ерлан Әлімбаев Үндістан Республикасында ҚР Төтенше және өкілетті Елшісі қызметтерін атқарды, қазіргі күнде Шахырат Нұрышев СІМ Бірінші орынбасары, ал Ерлан Әлімбаев СІМ орынбасары қызметтерін атқаруда, жапонтанушы Батырхан Құрмансейіт қазір СІМ Төтенше тапсырмалар жөніндегі арнайы Елші, қытайтанушы Нұрлан Аққошқаров Шанхай ынтымақтастық ұйымындағы Қазақстанның арнайы тұрақты Өкілі қызметтерін атқарып отыр. Бұдан басқа да СІМ, ҰҚК т.б. мемлекеттік қызмет саласында абыройлы түлектеріміз жетерлік. Ғылым мен білім саласында қаншама түлектеріміз еңбек етуде. Міне, бұл тәуелсіздік жылдарында қалыптасқан қазақстандық шығыстанушылар.

30-жылдан астам тарихы бар Шығыстану факультеті осы жылдар ішінде ғылыми кадрларды даярлауда өз үлесін қосып келеді. Ғылым мен білім беру саласында да алғашқы түлектеріміз шығыс тілі мен әдебиетінен, тарихы мен саясатынан дәріс беріп, әрі өздерінің ғылыми ізденістерімен жетістікке жете бастады. Қазірде ғылым докторлары мен кандидаттары және жаңа форматтағы философия докторы(PhD) дәрежесіне ие болғандар саны жыл сайын артып келеді. Шығыстану мамандығы бойынша Шығыс елдерінің филологиясы, тарихы, саясаты, сыртқы саясаты, әлеуметтік-экономикалық жағдайы, қоғамдық өмірі туралы зерттеу жүргізіп, еңбектерін жариялай бастады. Ғылыми зерттеу бағыттары Қазақстанның сыртқы саясат доктринасын қалыптастыруға, халықаралық қатынастардың өзекті мәселелерін сараптауға септігін тигізер еңбектер деуге толық негіз бар.

1996 жылы елімізде Ғылым Академиясы жанынан Шығыстану институты ашылды. Қазақстандағы қазіргі кезеңдегі шығыстанулық зерттеулердің дені осы институт арқылы жүруде. Академиялық ориенталистиканың бір саласы шығыс археографиясымен белсенді зерттеу жұмыстарын жүргізіп отырған бұл ұйымның тындырғаны айтарлықтай. Мәдени мұра бағдарламасына белсене үн қосып, соның арқасында шетел мұрағаттары мен кітапханаларында жинақталған қазақ тарихына қатысты материалдарды тауып, оны талдап, саралап, ғылыми аударма жасап халыққа ұсынды, бұл жұмыс әлі де жалғасуда. Ал шеті ойылмай жатқан тарихи мұраларымыз әлі-де жетерлік. Шетелдік тарихи құжаттар қоры мен

кітапханаларда зерттеуін күткен дүниелер қаншама. Ол үшін жүйелі де мақсатты бағдарлама құрып, мемлекеттік қолдау арқылы осы тарихи мұраларымызды зерделеу кезек күттірмейтін мәселе.

Орталық Азиядағы ең ірі мемлекеттердің бірі – егеменді Қазақстан аймақтағы көшбасшы елге айнала отырып бүгінде өзінің шынайы тарихын қалыптастыруда және әлемнің көптеген елдерімен белсенді қарым-қатынас ұстануда. Қазақстанның Шығыс елдерімен өзара қарым-қатынастарын, Шығыстың мәдениеті мен экономикасын, тіпті қазақтардың өз төл тарихын зерттеп зерделеуі үшін де шығыстанушы мамандарға деген сұраныс әсіресе қазіргі таңда аса қажет деп есептейміз.

Шығыс елдерінің қазіргі кезеңдегі жаһандану мен әлемдік шаруашылық-саяси жүйеге қарай интеграциялану дәуіріндегі олардың тарихының іргелі мәселелерін саралау, сондай-ақ қазіргі замандағы Шығыс елдерінде жүріп жатқан тарихи-саяси үрдістерді олардың тарихи тәжірибесі мен өркениеттік ерекшеліктерін ескере отырып соған сәйкес шығыстанушылардың кәсіби түсініктерін қалыптастыру ғалымдардың алдында тұрған жауапты міндет.

Кез келген мемлекет басқа елдің тарихын зерттеуге өз елінің мүддесі тұрғысынан қарайды. Әлемдегі Шығысты зерттеуге бетбұрыс немесе ориентализм ғылым және білім саласы ретіндегі дамуы отаршылдық заманынан бастау алғанын жоғарыда айттық. Батыс пен ресейлік ориентализм осы мақсатта пайда бола отырып, бүгінге дейінгі кезеңде ірі-ірі классикалық ғылыми мектептер қалыптастырып, адамзат игілігіне аса бай зерттеулер мен құнды деректер топтамасын қалыптастырды. Шығыс елдерін зерттеу ісі бұл елдерде қазіргі таңдағы әлемдік геосаяси жағдайларға, заманның даму бағытына орай жаңа сипатпен дамуын жалғастыруда. Сондай-ақ Шығыс елдерінің өздерінде де отарсыздану дәуірі басталғалы бері тәуелсіз дербес тың зерттеулерін дүниеге әкелуде. Шығыстану ілімі туралы отаршылдық сипаттағы еңбектерден, қасаң тұжырымдардан өзгеше, дербес шығыстық сипаттағы теориялар мен концепциялар қалыптастыруда, яғни Шығысты шығыстық көзбен зерделеу белең алуда.

Ал біздің тәуелсіз Қазақстанның Шығыс елдерін зерттеудегі негізгі міндетіміз қазіргі әлемде қалыптасып отырған геосаяси жағдайды еске ала отырып, Қазақстанның мүддесі тұрғысынан зерделеу мәселелерін айқындау болады. Мысалы Қытаймен ғасырлардан бері тарихи байланыстардың түрлі кезеңдерін бастан өткере отырып, біздің еліміз қытайтану ғылымы мен білімін жан-жақты дамытуға мүдделі. Тәуелсіз Қазақстанның Шығыстағы алып көршісі Қытай қоғамының қазіргі кезеңдегі дамуы әлеуметтік-экономикалық, мәдени және саяси салалардағы елеулі өзгерістері әлем назарын өзіне аударып отыр. Қытай ХХ ғ. соңғы ширегінен бастап, Дэн Сяопиннің реформалық саясатын табысты жүргізу нәтижесінде қазіргі күнде әлемнің екінші экономикасы деген атқа ие болып отыр. Жаһандану үрдісі қытайлық қоғамның дамуына айтарлықтай ықпал етуде. Қытайлық социализмді ұтымды жүргізе отырып, социалистік Қытай дамудың өзіне тән жаңа қытайлық моделін қалыптастыруда. Сондықтан бұл елдің қоғамдық дамуы мен саяси жаңаруының ерекшеліктерін айқындау біздер үшін өте маңызды деп саналады. Ең бастысы, Қытай біздің елдің ғасырлар бойы тағдыр қосқан көршісі. Қытаймен байланыстарымыз ежелгі заманнан келе жатыр, ал қазіргі күнде бұл байланыстар тіпті өзекті болып отыр. Екі елдің арасындағы стратегиялық, саяси, сауда-экономикалық байланыстар дамуда. Сондықтан Қытай елін жан-жақты зерделеудің қаншалықты қажет екені айтпаса да түсінікті.

Бір сөзбен айтқанда Шығыстық бағыттағы стратегиямызға сәйкес Қазақстандағы Шығыстану саласының алдында мынандай зерттеу мәселелері тұр деп есептейміз:

1. Дәстүрлі қалыптасқан, қазақ тарихын зерттеуге қатысты дерек көздерін іздестіру мәселесінен туындаған ел тарихының ақтаңдақ беттерін толықтыруда осы күнге дейін зерттеліп келе жатқан Шығыс елдерінің мұрағаттарынан табылып жатқан құнды деректерді жинақтау және оны зерделеу жұмысы жалғасын таба беруі тиіс. Бұл салада әлі атқарылар шаруа баршылық. Ол үшін классикалық үлгідегі көне шығыс тілдерін оқыту үшін мамандарды сол шығыс елдерінде қайта даярлықтан өткізу, немесе көне тілдерді меңгерген мамандарға барынша мемлекет тарапынан қолдау қажет.

2. Қазақстан қазіргі күні Шығыс елдерінің барлығымен дерлік саяси-дипломатиялық, сауда-экономикалық, мәдени-техникалық байланыстарын орнатып, жан-жақты қарым-қатынастар өрістеуде. Осы салада Қазақстанның Шығыс елдерінің экономикалық жетістіктері мен мемлекеттік саясатын модернизациялау, қоғамдық мәселелерді реттеу жолындағы озық тәжірибелерін үйрену, стратегиялық мәселелерін зерделеу мақсаты алдыңғы кезекте тұр. Сондықтан Шығыс елдерінің экономикалық ілгерілеу және мәдени даму ерекшеліктерін, мемлекеттілікті қалыптастыру, саяси тұрақтылық, халықтарының менталитеті мен патриоттық сезімдері сияқты салалардағы әлемдік жетістікке жету тәжірибелерін зерделеу және ұлттық құндылықтарын сақтау тәжірибесіне зерттеу жүргізу шығыстану саласындағы өзекті мәселе болуы тиіс.

Зерттеу объектісі ретінде осы бағытта дүниежүзілік саяси процестер: жаһандану, демократияландыру, интеграцияландыру үрдістері мен аймақтанудың қазіргі әлемдік жүйедегі ортақ мәселелері: халықаралық қауіпсіздік, қоршаған орта, қазіргі дүниенің қажетсініп отырған шикізат ресурстары, инвестиция саясаты, әлеуметтік және этносаралық шиеленістер және оны шешу жолдары, шекара және траншекаралық өзендер мәселелерін алуға болады.

3. Қазақстанның халықаралық аренадағы келбетін таныту мақсатындағы және мемлекеттің қауіпсіздігін сақтау мәселесіне орай туындайтын, геосаяси тұрғыдан стратегиялық маңызды мәселелерді зерделеу. Әлемдік саясатқа зор ықпал етіп отырған шиеленіс ошақтарының тарихына зер салу, діндерге қатысты мәселелер, этносаралық және ұлтаралық қайшылықтардан туындайтын сепаратистік, экстремистік пиғылдағы мәселелерді, көпұлтты мемлекеттердің ұлтаралық татулық мәселесіне үлгі болар жақтарын зерделеу.

Қазіргі күнде Қазақстанда шығыс тілдерін меңгерген, осы аталған мәселелерді зерттеуге қабілетті шығыстанушы мамандар тобы қалыптасты. Шығыстанушы – ол стратегиялық мамандық. Шығыстанушы мамандарға мемлекеттік қолдау, олардың жұмысына жүйелілікті талап ететін құрылымдар болған жағдайда еліміздің стратегиялық мәселелеріне зерттеу жүргізуге толық мүмкіндік бар. Ол үшін шығыстанушы мамандарды өз мақсатында пайдаланудың төмендегідей тетіктерін шешу арқылы нәтижеге қол жеткізуге болады:

1. Шығыстанушы мамандардың ғылымға келуі тәуелсіздіктің алғашқы он жылдықтарында қиындап кеткенін білеміз. Соңғы жылдарда үкімет тарапынан ғылымға көңіл бөлініп жатқаны көңілге үміт отын жағады. Дегенмен заман талабына орай шығыс тілін меңгерген кадрлар тапшылығы да себеп болып, жастар коммерциялық ұйымдарға немесе мемлекеттік қызметтерге көптеп кетіп жатыр. Ал олар мардымсыз айлығы бар ғылым саласына келуі әлі де мардымсыз.

Шығыстанушы- ол стратегиялық маңызы бар мамандық. Тәуелсіздікке қол жеткізіп, дербес мемлекеттілігін қалыптастырып жатқан жас мемлекетіміздің іргесін бекітуге үлес қоса алатын, стратегиялық маңызды мәселелерін зерделеуге қызмет ететін шығыстанушы мамандар мемлекеттің тікелей өз бақылауында болуы шарт. Мемлекет мұқтажына қажетті мамандар саны мен шығыстанушылардың зерттеу объектілеріне тапсырыс беру үкіметтің қолында болуы тиіс. Олардың ғылымға келуге итермелейтін ынталандырушы тетіктерін ұлғайту қажет деп есептейміз. Білім және ғылым Министрлігі мен Сыртқы істер Министрлігі бірлесіп шығыстанушы мамандарды өз мақсатында пайдалану жолдарын бақылауда ұстаса деген өтініш бар.

2. Қазіргі кезде Қазақстанда шығыстану саласы бойынша зерттеу жұмыстары ретсіз жүргізіледі. Бірқатар ЖОО мен зерттеу институттарында зерттеушілерге тақырып таңдағанда бір-бірін қайталайтын, бұрын зерттеліп қойған, немесе қатар зерттеліп жатқан тақырыптар болуы мүмкін. Сондықтан менің ұсынысым Шығыстану институтында зерттеу орталығы болғандықтан бұрынғы дәстүр бойынша координациялық орталық құрылып, сонда зерттеушілерге ұсынылатын тақырыптар жиынтығы жасалып отыруы тиіс. Зерттеу тақырыбын тек осы орталық арқылы бекітіп, бір-бірін қайталамауға жол бермеу жағын қарастыру керек.

Шығыстану саласы бойынша зерттеу жұмыстары еліміздің стратегиялық ұлттық мүддесіне жауап беретін тақырыптар бойынша жүргізілсе пайдалы болары хақ. Деректермен жұмыс істейтін, тарихымыздың олқы тұстарына қажетті зерттеу жүргізетін топтар және қазіргі жаһандану жағдайындағы стратегиялық маңызды мәселелерді зерделейтін топтар деген сияқты бағыт бағдарлар бойынша зерттелсе дұрыс болар еді. Бұл мәселе әсіресе шығыстану саласы үшін өзекті болып отыр.

3. Қазақ тілді, ұлттық рухы биік шығыстанушы ғалымдарды еліміздің сыртқы саяси бағыттарын айқындау жұмыстарына кеңінен тарту мәселесі. Қазіргі кезде Қазақстанның сыртқы саясатына байланысты, жалпы әлемдік өзекті халықаралық мәселелерді талқылауға арналған түрлі жиындар, конференция, симпозиумдар негізінен орыс тілінде өтеді. Мемлекеттік тілдегі ғалымдар еңбегі көп жағдайда ескерусіз шет қалып отырады. Тәуелсіз елдің стратегиялық саясаттарын шетелдіктер алдында өз тілінде сөйлетуге мүмкіндік жасауымыз керек. Ол мемлекеттігімізге, ұлттық намысымызға сын. Өзірге ғылыми зерттеу институттары мен стратегиялық зерттеулер орталықтары барлық жұмыстарын көп жағдайда орыс, ағылшын тілдерінде өткізіп жүр. Қазақ тілді ғалымдарды ондай жиындарға шақыра да бермейді. Себебі жиынның алдында оның қай тілде өтетіндігі көрсетілгендіктен қазақша баяндама жасау мүмкін емес. Сырттан келген шетелдік ғалымдарға әлемдік саясатты саралай алатын ұлттық қазақ тілді ғалымдар жоқ сияқты көрініс туындап жүр. Осы орайда қазіргі Президентіміз Қ.К.Тоқаев БЖҒ Министрімен өткен бір кездесуі кезінде осы мәселеге ерекше назар аударып, оны шешу жолдарын қарастыруды тапсырғаны қуантарлық.

4. Шығыстану мамандығы көп салалы, көп қырлы күрделі мамандық. Шығыстанушы болу үшін, шығыс тілін жетік меңгеру жеткіліксіз. Шығыстанушы маман тілмен қатар сол елдің тарихын, саясатын, дипломатиясын, экономикасын, салт-дәстүрі т.б. салаларын жетік меңгеруі шарт. Қазақстандық шығыстанушы маман өзін өзін барлық қажетті салаларда еркін сезінетін жан-жақты білімді, толыққанды маман болуы тиіс. Қазіргі нарықтық қатынастар заманында жұмыс беруші *шығыстанушы деген мамандық иесінен оның аудармашы, референт, елшілік қызметкері, ғылыми қызметкер, мұғалім, саяси шолушы, дипломат, кеден қызметкері* т.б. сияқты қызметке сәйкес келетін кәсіби біліктілікті талап етіп отыр. Шығыстанушы мамандарды қазіргі кезде тіпті *құрылыс компаниялары, банк жүйесі, бизнес пен экономиканың түрлі салалары, медицина саласы да қажетсінетін болды*. Міне, жоғарыда аталған әлемдік білім кеңістігінде маманның біліктілігі мен дағдысы осындай қызмет түрлеріне лайық болуы тиіс. Қазіргі заман үрдісіне сай нарықтың сұранысын қанағаттандыратын, жұмыс берушінің талабынан шығатын маман әзірлеу қажеттігі міне, осыдан туындап отыр. Жас маман жоғарыда аталған қызмет немесе жұмыс беруші орындарға қажетті білім мен дағдыларды университет қабырғасында мамандығына сәйкес бекітілген білім беру бағдарламаларына сәйкес білім алу нәтижесінде қол жеткізеді. Университет жұмыс берушінің сұранысын қанағаттандыратын маман әзірлеп бергенде ғана бәсекеге қабілетті маман әзірлеудеміз деп жауапкершілікпен айта алады. Сондықтан білім беру бағдарламалары заман талабына сай икемді өзгерістер жасай алатын құжат болуы шарт. Тұтынушының талап-тілегін ескере отырып, жоғары оқу орны студентке болашақ қызметіне сәйкес пәндер тобын түзіп, оны оқу бағдарламасына енгізе алатындай жағдайда болуы керек.

5. Сапалы маманды сапалы да білікті ұстаздар даярлайды. Сондықтан оқытушылар құрамына талапты күшейтіп, олардың ірі орталықтарда, шетелде біліктілігін арттырып, тәжірибе алмасып отыруына жағдай жасау қажет.

Қорыта айтқанда, Қазақстанда шығыстану ғылым саласы ретінде де, білім беру саласы ретінде де даму үстінде, еліміздің ішкі, сыртқы саясатының мүддесінен шығатын, еліміздің бет бейнесін сырт елдерге таныта алатын мамандар баршылық. Тек оларға барыншы мемлекет тарапынан қолдау көрсетіліп, олардың білім мен ғылыми зерттеу саласындағы талпыныстарына бағыт бағдар беріп отырсақ еліміздің шығыстанушы мамандары шетелдік әріптестерімен терезесі тең дәрежеде өздерін көрсете алары сөзсіз.

ҚАЗАҚСТАН МЕН ҚЫТАЙ АРАСЫНДА САЯСИ-ДИПЛОМАТИЯЛЫҚ ҚАТЫНАСТАРЫНЫҢ ДАМУ ҮДЕРІСІ ЖӘНЕ ТЕНДЕНЦИЯСЫ

*Нәбижан Мұқаметханұлы т. г. д., профессор,
Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ
Жанындағы «Қазіргі заманғы Қытайды
зерттеу орталығының» директоры.
nabizhan.muhametkhanuly@gmail.com*

Андатпа. Мақалада ҚР мен ҚХР арасындағы саяси-дипломатиялық қатынастардың 29 жылдық даму тарихын төрт кезеңге бөліп қарастырып, әр кезеңнің өзіндік ерекшеліктері сипатталады. Екі ел арасында ресми қатынас орнатқаннан бері саяси-дипломатиялық қатынастар үрдісі дамып, қазіргі таңда жалпы беттік стратегиялық әріптестік қатынастың жаңа кезеңіне қадам басып, барлық экономика саласында ынтымақтастық байланыстар тереңдеп келеді. Алайда соңғы кезде Қытайдың Қазақстанға өктемдік көрсету пиғылы байқалады. Қазіргі күрделі халықаралық күрес жағдайында Қазақстан, ҚХР мен АҚШ арасындағы «соғыстарда» бейтараптық позиция ұстанып, өзінің көпжақты дипломатиялық принциптерінде табанды болғаны абзал деген көзқарасты пайымдайды.

Түйін сөздер: Саяси-дипломатия, даму кезеңдері, логистика, тенденция, бейтарап тұру.

Қазақстан Республикасының тәуелсіздігіне биыл 30 жыл. Осынау тарихтың қасқағым сәтінде КСРО-ның қирандысынан құрылған дербес Қазақстан Республикасы өзінің келбетін қалыптастырған аймақтық маңызды мемлекетке айналып, халықаралық дипломатиялық қатынастардағы орны мен рөлін айқындады. Біз бұл мақаламызда тек Қазақстан мен Қытай арасындағы саяси-дипломатиялық қатынастардың даму үдерісіне және оның даму беталысына талдау жасауды жөн көріп отырмыз.

Қазақстан Республикасы (ҚР) мен Қытай Халық Республикасы (ҚХР) арасында дипломатиялық қатынас 1992 жылдың 3 қаңтарында орнады. Содан бері екі елдің дипломатиялық қарым-қатынастар үрдісі дамып, қазіргі таңда стратегиялық әріптестік қатынастың жаңа кезеңіне көтерілді, әрі екі ел мәңгі жалпыбеттік стратегиялық әріптестік қатынас орнатты. Ендеше, екі ел қатынастарының даму үдерісін бірнеше кезеңдеге бөліп қарастырып көрейік.

ҚР мен ҚХР саяси-дипломатиялық қатынастары дамуының бірінші кезеңі – 1992 – 1998 жылдар. Бұл кезеңдегі екі ел қарым-қатынастарының басты ерекшеліктері – жоғары дәрежелі өзара сапарлар жасау, әртүрлі деңгейдегі келіссөздер жүргізу, екіжақты қатынастарды дамытудың құқықтық негіздерін қалыптастыру және түйткілді мәселелерді шешумен сипатталады [1].

Қазақстан мен Қытай қатынасындағы ең күрделі мәселелердің бірі – мемлекеттік шекараның талас участкілерін анықтау болатын. Бұл тарихтан мұраға қалған күрделі мәселе еді. 1993 жылы қазанда Нұрсұлтан Назарбаев ҚР-дың Президенті ретінде ҚХР-ға жасаған алғашқы сапарында қытайлық әріптестері мемлекеттік шекараның даулы бөліктерін анықтау мәселесін көтерді. Елбасы да шекара мәселесін дер кезінде шешуді жөн санады. Өйткені мемлекеттік шекараны делимитациялау – территориялық тұтастықты сақтау мен тәуелсіздікті нығайтудың маңызды факторы болып табылады. Сонымен тараптар мемлекеттік шекараның талас участкілерін анықтаудың принциптеріне келісіп, келіссөз процесін бастады.

ҚХР премьер-министрі Ли Пэн 1997 жылдың қыркүйекте Қазақстанға жасаған ресми сапарында «Қазақстан Республикасы мен Қытай Халық Республикасы мемлекеттік шекара туралы қосымша Шартқа» қол қойды. Сонымен бірге «Қазақстан Республикасы мен Қытай Халық Республикасы үкіметтері Мұнай-газ саласында ынтымақтастық келісімшартына» және бірқатар серіктестік келісімдерге де қол қойды. Бұл ҚХР-дың ҚР-мен жасаған алғашқы энергетика саласындағы маңызды келісімшарты еді. Сондықтан Елбасы оны «Ғасыр келісімі», – деп бағалаған.

1998 жылдың шілде айында ҚХР төрағасы Цзян Цзэмин Қазақстанға қызмет сапарымен

келіп, ҚР басшысымен «Қазақстан Республикасы мен Қытай Халық Республикасы мемлекеттік шекара туралы екінші қосымша Шартқа» қол қойып, екі ел арасындағы мемлекеттік шекара мәселесін түбегейлі шешті. Қазақстан мен Қытай арасындағы мемлекеттік шекараның демитациялануы – тарихи саяси оқиға болды. Ол Қытай мен Орталық Азиядағы басқа да мемлекеттер арасындағы мемлекеттік шекараны делимитациялауға маңызды рөл атқарды.

ҚР мен ҚХР саяси-дипломатиялық қатынастары дамуының екінші кезеңі – 1998 – 2005 жылдар. Бұл кездегі екіжақты саяси-дипломатиялық қатынастардың даму ерекшелігі – «тату көршілік ынтымақтастық» және «стратегиялық әріптестік» қатынастың қалыптасуымен анықталады.

2002 жылы желтоқсан айында екі ел басшылары «Қазақстан Республикасы мен Қытай Халық Республикасы арасында тату көршілік, достық және ынтымақтастық туралы Шартқа» қол қойылды.

2005 жылы шілде айында Қазақстан мен Қытай мемлекет басшылары «Қазақстан Республикасы мен Қытай Халық Республикасы арасында стратегиялық әріптестік қалыптастыру туралы бірлескен Декларацияға» қол қойды. Бұл құжаттар екі елдің саяси-дипломатиялық қатынастарының жоғары деңгейге көтерілгенін көрсетеді.

2005 жылы ҚР Президенті Нұрсұлтан Назарбаев өзінің дәстүрлі Қазақстан халқына Жолдауында: «Біздің сыртқы саясатта Ресей, Қытай, АҚШ, Еуропалық Одақпен ынтымақтастықты дамыту басым бағыттар болып қала береді. Азия мен Таяу Шығыстың негізгі елдерімен өзара іс-қимылға зор маңыз беріледі» [2], – деп атап көрсетті. Елбасының бұл анықтамасы Қазақстанның Сыртқы саясатында ҚХР-дың Ресейден кейінгі маңызды орынды ұстайтынын нақтылап берді.

Осы кезеңде Қазақстан мен Қытай арасында көпжақты саяси-дипломатиялық қатынас қалыптасты. 1996 жылы құрылған «Шанхай бестігі» механизмі, 2001 жылы Өзбекстанның қатысуымен «Шанхай ынтымақтастық ұйымы» болып қайта құрылды. Сонымен Қазақстан мен Қытай арасындағы саяси-дипломатиялық қатынастар ШЫҰ шеңберінде де өрістеп келеді.

ҚР мен ҚХР саяси-дипломатиялық қатынастары дамуының үшінші кезеңі – 2005 – 2015 жылдар. Бұл кезеңдегі екі елдің саяси-дипломатиялық қатынастары дамуының басты көрінісін «Бір белдеу – бір жол» аясындағы екі ел саясатының тоғысуынан аңғаруға болады.

2013 жылы қыркүйек айында ҚХР төрағасы Си Цзиньпин Қазақстанға жасаған алғашқы сапарында, Назарбаев университетінде «Халықтар достығын нығайтып, көркем болашақты бірге құрайық» деген тақырыпта жасаған баяндамасында, Қытайдың Орталық Азия мемлекеттеріне ұстанған тату көршілік ынтымақтастық саясатын пайымдай келіп, жаңа инновациялық ынтымақтастық моделінде «Жібек жолы экономикалық белдеуін бірге құрайық» деген бастама көтерді. Сондай-ақ ол сол жылы қазан айында Индонезияға жасаған сапарында «Теңіз Жібек жолын ортақ құрайық» деген ұсыныс жасады. Сонымен Қытайдың «Бір белдеу-бір жол» мега жобасы қалыптасты. Бұл іс жүзінде ҚХР-дың жаңа стратегиялық дипломатиялық саясатының басталуы еді.

ҚХР-дың «Бір белдеу-бір жол» бастамасы алдымен Қазақстанның қолдауына ие болды. 2014 жылы Елбасы Нұрсұлтан Назарбаев кезекті Қазақстан халқына Жолдауында: «Нұрлы жол – болашаққа бастар жол» атты жаңа экономикалық саясат жариялады. Бұл жаңа саясатта еліміздің транспорт, өнеркәсіп, энергетика, әлеуметтік инфрақұрылымдарын дамыту басты орынға қойылды. Сонымен Қазақстанның жаңа экономикалық саясаты Қытайдың «Бір белдеу-бір жол» жобасымен сәйкес келіп, екіжақты ынтымақтастық байланыстардың дамуына кең жол ашты. ҚХР-дың аталмыш жоба аясында Қазақстанға салған инвестициясы мен берген кредиті көбейіп, инфрақұрылым және өнеркәсіп саласындағы ынтымақтастық саласы кеңейе түсті.

ҚР мен ҚХР саяси-дипломатиялық қатынастары дамуының төртінші кезеңі – 2015 жылдан қазіргі дейінгі мезгіл.

2015 жылы 31 тамызда ҚР Президенті Нұрсұлтан Назарбаев ҚХР-ға ресми сапармен барып, Қытай төрағасы Си Цзиньпинмен келіссөз жүргізді. Нәтижесінде екі ел басшылары «Қазақстан Республикасы мен Қытай Халық Республикасы жалпыбеттік әріптестік

қатынастың жаңа кезеңі туралы бірлескен Декларация» жариялады. Бұл құжат екі ел қатынастарының бір саты жоғары көтерілгенін көрсетті. Соған орай, екі ел үкіметтері өндіріс қуаты мен инвестиция ынтымақтастығы бойынша үкіметаралық рамкалық келісімшартқа қол қойды. Сөйтіп Қазақстан Қытаймен өндіріс қуаты саласында ынтымақтастық орнатқан әлемдегі алғашқы мемлекет болып саналды.

2015 жылы науырызда Қазақстан Республикасы премьер-министрі Кәрім Мәсімов Қытайға жасаған сапарында, екі ел өндіріс қуаты және инвестиция ынтымақтастығы меморандумына қол қойды. Сол негізде 51 бірлескен жобаны іске асыру көзделді.

2016 жылы 2 қыркүйекте «Қазақстан Республикасы мен Қытай Халық Республикасы үкіметтері «Жібек жолы экономикалық белдеуі» құрылысы мен «Нұрлы жол» жаңа экономикалық саясатты ұштастыру жоспарына» қол қойды.

2017 жылы мамырда Бейжиңде өткен «Бір белдеу-бір жол» саммитінде Елбасы Нұрсұлтан Назарбаев сөйлеген сөзінде: «Жібек жолы жобасын іске асыру тұтас бір өңірлерді, соның ішінде Орталық Азияны жаһандық контексте жаңа тұрпатта таныстыруға мүмкіндік береді» [3], – деп суреттеді. Сондай-ақ

Елбасы: «шетелдік инвестиция мен кредит санының көлемі жағынан, сондай-ақ бірлескен инвестиция кәсіпорындарының саны жағынан ҚХР Қазақстанның негізгі экономикалық әріптестерінің біріне айналды» [4], – деп бағалады.

ҚХР төрағасы Си Цзиньпиннің шақыруы бойынша ҚР Президенті Нұрсұлтан Назарбаев 2018 жылы маусымның 7 – 8 күндері Қытайға ресми сапармен барды. Екі ел басшылары қос тараптың әр саладағы ынтымақтастықтарының нәтижелі болғанын атап өтіп, екіжақты, халықаралық және аймақтық мәселелер бойынша пікір алмасып, ортақ танымдарға келіп, бірлескен Мәлімдеме жариялады.

Жалпы бес тараудан тұратын Мәлімдеменің бірінші тарауында былай деп жазылған: «Тараптар 2002 жылы 23 желтоқсанда қол қойған «Қытай Халық Республикасы мен Қазақстан Республикасы арасында тату көршілік, достық және ынтымақтастық туралы Шартты», 2005 жылы 13 шілде қол қойған «Қытай Халық Республикасы мен Қазақстан Республикасы арасында стратегиялық әріптестік қалыптастыру туралы бірлескен Декларацияны», 2013 жылы 7 қыркүйекте қол қойылған «Қытай Халық Республикасы мен Қазақстан Республикасы жалпыбеттік стратегиялық әріптестік қатынас орнату туралы бірлескен Декларацияны»; 2015 жылы 31 тамызда қол қойылған «Қытай Халық Республикасы мен Қазақстан Республикасы жалпыбеттік стратегиялық әріптестік қатынастың жаңа кезеңі туралы бірлескен Декларацияны», 2017 жылы 8 маусымда қол қойылған «Қытай Халық Республикасы мен Қазақстан Республикасы бірлескен Декларация» және басқа да келісімшарттарды құрметтейді. Саяси сенім орнату және өзара тиімді ынтымақтасу үшін, екі ел халқының өзара түсінісуі мен достығын тереңдету, бейбітшілік пен тұрақты дамуды ілгерлету мақсатында төмендегідей мәлімдеме жасайды:

Тараптар атап көрсетеді: Қытай мен Қазақстан мемлекеттері даму және екі ел қатынастарын дамытудың шешуші кезеңдерінде тұр. Қазақстан тарапы, Си Цзиньпиннің Жаңа дәуірдегі қытайлық ерекшелікке ие социализм идеясы дамудың бағытын анықтап берген, дәуірлік маңызы бар идея деп санайды. Қытай тарапы, Қазақстан тәуелсіздіктен бергі 27 жылда Назарбаевтың дана басшылығында жүргізген мемлекет құрылысы мен тәуелсіз бейбіт сыртқы саясаты зор жетістіктерге жетті деп санайды.

Тату көрші және жалпыбеттік стратегиялық әріптес мемлекеттер ретінде, тараптар бір-бірінің тұрақтылығын, дамуын өзінің тамаша дамуының орайы деп санайды, өзара қолдауды нығайту, ынтымақтастықты тереңдете түсуді армандайды. Жаңа жағдаятта тараптар жалғасты түрде Қытай-Қазақстан қатынастарын дамытуды өздерінің сыртқы саясатының басты орнына қояды, Қытай-Қазақстан қатынастарының дәстүрлі достығын нығайтады.

Тараптар қайталап мәлімдейді: Саяси сенімділік – Қытай – Қазақстан жалпыбеттік стратегиялық қатынастарының негізі. Тараптар болашақта мемлекеттің егемендігіне, қауіпсіздігі және территориялық тұтастығына саятын істерде бірін-бірі қолдайтын болады. Бір тараптың суверендігіне, қауіпсіздігіне, территориялық тұтастығына зиян келтіретін әрқандай одақтар мен ұжымдарға қатыспайды, үшінші елдермен ондай келісімшарттар жасамайды.

Басқа қауымдастықтың, ұйымдардың өз елінің территориясында біреуінің мемлекеттік суберендігіне, қауіпсіздігіне, территориялық тұтастығына нұқсан келтіретін әрекеттермен шұғылдануына жол бермейді. Тараптар бір-бірінің мемлекеттік мүддесін қорғауға бар күш-жігерін жұмсайды.

Қытай тарапы Қазақстанның Халықаралық заң таныған сондай-ақ Біріккен ұлттар ұйымының принциптеріне үйлесетін шекарасындағы құқықтары мен территориялық тұтастығын батыл қолдайды.

Қазақстан тарапы Бір Қытай саясатын берік ұстанады, Қытай Халық Республикасы үкіметі бүкіл Қытайға өкілдік ететін бірден-бір заңды үкімет, Тайвань, Тибет – Қытай территориясының бір бөлігі деп санайды. Қазақстан тарапы әрқандай формадағы «Тайваньның тәуелсіздігіне» қарсы тұрады. Теңіздің екі жағасындағылардың бейбіт дамуы мен Қытай үкіметінің мемлекетті бейбіт біртұтастандыру жолында жасаған тырышандылығын қолдайды. Қытай тарапы да Қазақстанның өздері тандаған даму жолы мен Қазақстан үкіметінің ел ішіндегі тұрақтылықты сақтау, экономикасын дамытуға қолданған шараларын қолдайды» [5]. Бұл Мәлімдеме қазіргі таңда Қытайдың халықаралық қатынастарда түп келіп отырған мәселелерге бағытталып жасалғаны ап-анық байқалады.

2019 жылы қыркүйек айында ҚР Президенті Қасым-Жомарт Тоқаев ҚХР-ға жасаған ресми сапары барысында екі ел «Мәңгі жалпыбеттік стратегиялық әріптестік келісіміне» қол қойды. Бұл келісім Қазақстан – Қытай қатынастарының сипатын анықтап береді.

Соңғы жылдары Қытай халықаралық қатынастарда қысымға ұшырауына байланысты, Қазақстан мен Орталық Азия мемлекеттерімен саяси-дипломатиялық қатынастарын нығайта түсуге баса назар аударуда. Соның бір мысалын «Қытай + Орталық Азия бес мемлекеті» механизмін құрудан көруге болады. 2021 жылы 16 шілде күні ҚХР-дың Сыртқы істер министрі Ван И «Қытай + Орталық Азия бес мемлекеті» Сыртқы істер министрлерінің онлайн конференциясында сөйлеген сөзінде: «Биыл БҰҰ-ның құрылғанына 75 жыл, бірақ «БҰҰ Хартиясындағы» басты мақсаты мен принциптері Біржақтылық пен күшті саяси диктаттың бұрмалауына ұшырап отыр. Қырғиқабақ соғысының аяқталғанына 30 жыл болып қалса да, бейбітшілік пен ынтымақтастықтың нәтижесі Салқын соғыс ойлау жүйесі мен отаспау күресінің зиянына ұшырап келеді.

Қытай мен Орта Азия мемлекеттері ашық түрде Көпжақтылық туын биік көтеріп, «БҰҰ Хартиясы»-ның мақсаты мен принциптерін қорғайды, БҰҰ-ды негіз еткен халықаралық жүйені қолдап, кез-келген біржақтылық пен өктемдік әрекеттерге тосқауыл қояды» [6], – деді.

ҚХР өзінің АҚШ-пен алауыздығында айтатын уәждерін Қазақстан және Орталық Азия мемлекеттерінің ортақ пікірі ретінде дәріптейтін болды.

ҚХР Сыртқы істер министрі Ван И Шанхай Ынтымақтастық Ұйымы Сыртқы істер министрлер конференциясы өткеннен кейін Синхуа агенттігі тілшісіне берген сұхбатында: «Біз Орта Азиялық мемлекеттермен бірге, өзара сенімділікті тереңдетіп, өзара тиімді ынтымақтастықты нығайтып, «Қытай + Орталық Азия мемлекеттер» Сыртқы істер министрлерінің басқосу механизмі рөлін барынша көрнекілендіріп, Орта азиялық мемлекеттерге көмек көрсетіп, олардың дамуын тездеткіміз келеді, сондай-ақ Қытай мен Орталық Азия мемлекеттерінің достық байтерегін мәуелеп өсіргіміз келеді» [7], – деді. Міне, бұлардан Қытайдың «Қытай + Орталық Азия мемлекеттері» Сыртқы істер министрлерінің басқосу механизмі жүйесінде өздерінің халықарадағы қарсыластарына қарсы айтатын пікірлерін Орта Азия мемлекеттеріне қабылдату тенденциясын аңғару қиын емес.

ҚР Тұңғыш Президенті 2020 жылы 12 қыркүйекте «Қытай + Орталық Азия мемлекеттері» Сыртқы істер министрлерінің екінші реткі басқосуына келген ҚХР Сыртқы істер министрі Ван И-ды қабылдады. Ван И: «Си Цзиньпин төраға 7 жылдың алдында Назарбаев университетінде ортаға қойған «Жібек жолы экономикалық белдеуін ортық құрайық» – деген ұсынысы, сол орында-ақ Сіздің қолдауыңызға ие болған еді. Қытай мен Қазақстан бірге құрып жатқан «Бір белдеу-бір жол» бастан-аяқ әлемнің алдында келеді, алдымен стратегиялық дамуды тоғыстырып, бәрінен бұрын өндіріс қуаты саласында ынтымақтастық орнатып, бірқатар стратегиялық маңызы бар жобаларды іске асырғанымыз – жетекшілік және үлгі рөлін атқарып келеді», - деді.

Елбасы Нұрсұлтан Назарбаев: «Қытайдың мемлекет ішінде және халықарада қос айналым сынды жаңа даму бағыты – Қазақстан мен Қытайдың ынтымақтастығына үлкен орай тудыратын болады. Си Цзиньпиннің басшылығында, Қытай сөзсіз өзінің жоспарлаған даму мақсатын жүзеге асырады деп сенемін. Қазақстан тарапы Қытай тарапының жүргізіп отырған әр саладағы ішкі және сыртқы саясатын қолдайды, Қытай тарапының Көпжақтылық пен халықаралық әділеттікті қорғау жолындағы тырысшандығын жоғары бағалайды. Қазақстан тарапы бұрынғыдай белсенді түрде «Бір белдеу – бір жол» құрлысын қолдап, Қазақстан мен Қытайдың мәңгі жалпыбеттік стратегиялық қатынасын үздіксіз алға дамытып отырады» [8], – деп атап көрсетті.

2020 жылы 12 қыркүйекте ҚХР Сыртқы істер министрі Ван И-ды мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаев та қабылдады. Кездесу барысында Ван И: «Қытай тарапы Қазақстанның биылғы Қытай өткізетін Халықаралық көрмеге қатысуын қарсы алады. Қытай мен Қазақстан тағдыры ортақ қауымдастық. Қытай тарапы табанды түрде Қытай-Қазақстан достығын сақтайды, бұрынғыдай Қазақстан үкіметінің тұрақты дамуға, халық бұқарасын байытуға қолданған шараларын қолдайды, тараптар ортақ Көпжақтылық, БҰҰ-ны негіз еткен халықаралық жүйені, аймақтық бейбітшілік пен тыныштықты сақтап, адамзат тағдыры ортақ қауымдастығын құруды ілгерлетеді», – деді.

ҚР Президенті Қасым-Жомарт Тоқаев: «Қазақстанның Қытаймен достық саясаты мүлде өзгермейді, бұл – Қазақстанның стратегиялық бағыты. Қазақстан Қытаймен әр саладағы прагматикалық серіктестігін тереңдетіп, екі ел халқына тіпті де мол байлық жаратқысы келеді. Халықаралық жағдай қалай өзгерсе де, Қазақстан басқа елдің ішкі саясатына қол сұғуға қарсы тұрады, Қытай тарапымен бірлесіп жалған ақпарат таратуға, әлеуметтік медиялардың өтірік ақпарат таратып, мемлекеттің ішкі орнықтылығын бұзуға қарсы тұрады» [9], – деді. Бұлардан екі елдің халықаралық маңызды мәселелер жөнінде танымдарының ортақ екенін көруге болады.

Қорытып айтқанда, ҚР мен ҚХР арасындағы ресми қатынас орнағаннан бері екі елдің саяси-дипломатиялық қатынастар үрдісі даму динамикасында келеді. Қазіргі таңда Қазақстан-Қытай қатынастары мәңгі жалпыбеттік стратегиялық әріптестік қатынас деп сипатталады. Сондай-ақ екі ел арасында өндіріс саласындағы ынтымақтастық байланыстар да кең өріс жайып келеді. Өйткені Қазақстан мен Қытай бір-біріне мүдделі мемлекеттер, екі ел экономикасының бірін-бірі толықтыратын тұстары көп болғандықтан, міндетте түрде өзара байланыстар орнайды, дамиды. Бұл жалпыға ортақ заңдылық. Оны геополитика және геоэкономика тұрғыдан да түсінуге болады.

Жоғарыда келтірген екі ел арасында қол қойылған келісімдер, бірлескен декларациялар бойынша Қазақстан мен Қытай арасында мемлекеттік шекара мәселесі де, экономикалық ынтымақтастықтардың принциптері де, мәдени байланыстардың мазмұны мен формасы да, бәрі-бәрі оң шешімін тапқаны анық. Соған қарамастан Қазақстанның территориялық тұтастығына нұқсан келтіретін, жалған ақпараттардың қытайлық медияларында, басылымдарында әлсін-әлсін жариялануы – елдің Қытайдан қауіптенуін тудырып отырғаны жасырын емес.

Ал экономикалық салада, екі елдің «Бір белдеу – бір жол» мен «Нұрлы жол» аясындағы ынтымақтастығының маңызды жетістіктерінің бірі – Батыс Қытай – Батыс Еуропа халықаралық логистика күре жолының қатынауы болып саналады. Сол арқылы да Қазақстан тікелей теңізге шыға алатын болған. Алайда Қазақстан жерін басып өтіп Еуропаға шұбырып тауар тасып жатқан вагондардың соңғы кезде Қазақстанға жіберілмеуі салдарынан кәсіпкерлеріміздің ауыр зиянға ұшырағаны ақпарат құралдарында аз айтылып жатқан жоқ. Бұл жай ғана техникалық мәселе емес, ол Қытай өктемдігін көрсететін тенденция.

Қазіргі халықаралық дипломатиялық қатынастарда Қытай мен АҚШ арасындағы «сауда соғысы» жаңа технология, қаржы, білім-ғылым, тіпті идеология саласына кеңейіп, халықаралық қатынастарды шиленістіріп жіберді. Алпауыттар арасындағы күрес әлем елдерін қайтадан екіге бөлінуге мәжбүрлеуде. Сондықтан олар өздерінің ұстанымдарын қолдайтындарды көбейтуге тырысуда. Соған байланысты ҚХР өзінің халықаралық күресте қолданып отырған саясатын Қазақстан және Орталық Азия мемлекеттеріне де қабылдату

тенденциясы байқалуда (мысалдарын жоғарыда келтірдік). Бұл басқалардың шамына тиіп, елімізге наразылығын тудыруы мүмкін.

Сондықтан Қазақстан өзінің көпжақты дипломатия саясатына табанды болуы керек, мынау ауытқымалы халықаралық күрес жағдайда бейтарап тұрғанымыз абзал. Белгілі бір елдің ішкі-сыртқы саясатына пікір айтып, қолдау білдіре берудің қажеті шамалы. Өйткені біз ешкімнің құрамдас бөлігі емеспіз, тәуелсіз мемлекетпіз.

Ендеше біз халықаралық қатынастарды қалыптасқан халықаралық заң-ережелер бойынша жүргізуге дағдылануымыз қажет. Қытайдан байқалып отырған ұлттық мүддемізге нұқсан келтіретін кез-келген мәселелерді дипломатиялық жолмен жасалған заңды келісім-шарттар бойынша шешіп отыруымыз керек. Әрине, кейбір алып елдер арадағы келісім-шарттарды орындай бермейтінін ескергеніміз жөн.

Қазақстан мен Қытай арасында достық ынтымақтастық қатынас қалыптасқан екен, достық екіжақтан да айшықталып отыруы керек. Сонда ғана екі елдің қалыпты қарым-қатынасы баянды болады.

Пайдаланған әдебиеттер:

1. Кәріпжанов Ж. Мұқаметханұлы Н. Қытайдың сыртқы саясаты және Қазақстанмен қатынасы (200-2010 жылдар). -Алматы: Қазақ университеті. -2013, 254 б.
2. Нұрсултан Н.Ә. «Нұрлы жол – болашаққа жол» атты Қазақстан халқына Жолдауында //Егемен Қазақстан. – 12 қараша, 2014 ж.
3. Нұрсултан Н.Ә. орталық Азияны жаңа тұрпаттатаныстыруға мүмкіндік беретін бастама //Айқын. -16 мамыр 2017 ж.
4. Нұрсултан Н.Ә. «Нұрлы жол – болашаққа жол» атты Қазақстан халқына Жолдауында //Егемен Қазақстан. -12 қараша 2014 ж.
5. http://kz.china-embassy.org/zhgx/201806/t20180612_1232532.htm
6. <https://www.fmprc.gov.cn/web/wjzbzd/t1798195.shtml>
7. http://www.gov.cn/guowuyuan/2021-07/17/content_5625738.htm
8. <https://www.fmprc.gov.cn/web/wjzbzd/t1814546.shtml>
9. <https://www.fmprc.gov.cn/web/wjzbzd/t1814515.shtml>

ҚАЗАҚ–ҚЫТАЙ САУДА-ЭКОНОМИКАЛЫҚ ҚАТЫНАСТАРЫНЫҢ БАСЫМДЫҚТАРЫ

Мұсатаев С.Ш.

*с.ғ.д., әл-Фараби атындағы ҚазҰУ Саясаттану және саяси
технологиялар кафедрасының профессоры. msec@mail.ru*

Сұңғатұлы К.

*ҚХР Ганьсу саяси-заң
университетінің «Жібек жолы» заң факультетінің доценті,
Ганьсу саяси-заң университеті «Қазақстан зерттеу
орталығының» директоры, PhD доктор*

Андатпа: Мақалада Қазақстан Республикасы егемендік алған жылдардағы Қытай Халық Республикасымен арадағы түрлі салада қол жеткізген стратегиялық серіктестіктің барысына сараптама жүргізіледі. Соңғы жылдары бүкіләлемдік пандемия жағдайында сауда-экономикалық байланыстарда туындаған мәселені шешу мақсатында қабылданып жатқан шараларға баға беріледі.

Түйін сөздер: тәуелсіздік, «Бір белдеу-бір жол», пандемия, халықаралық ұйымдар.

Қазақстанның 1991 жылы тәуелсіздік алуы және егеменді жас мемлекеттің сыртқы саяси бағытын анықтау қажеттілігі Қытаймен тату көршілік қатынастар орнатудың өзектілігі мен ерекше маңыздылығын айқындады. Бұл бір жағынан ҚХР экономикалық қуатты арттырып, әлемдік державалардың қатарына енген кезең болатын. Қытай Қазақстанның тәуелсіздігін алғашқылардың бірі болып мойындады. ҚР мен ҚХР арасындағы дипломатиялық қатынастар 1992 жылдың 3 қаңтарында орнатылды. 2022 жылғы 3 қаңтарда біздің Қытаймен қарым-қатынасымыздың қалыптасуы мен дамуына 30 жыл толады. Осы тарихи қысқа мерзім ішінде көршілес жатқан екі мемлекет арасындағы ынтымақтастық жаңа деңгейге көтерілді. Дипломатиялық қатынастар орнаған сәттен бастап 30 жыл ішінде достықты нығайту және өзара тиімді стратегиялық ынтымақтастықты тереңдету бойынша үлкен жұмыстар жүргізілді, қазақстан-қытай қатынастары серпінді дамуда.

Сондай-ақ, халықаралық ұйымдар аясындағы ҚР мен ҚХР тығыз ынтымақтастығын ерекше атап өткен жөн. Әсіресе, Біріккен Ұлттар Ұйымы (БҰҰ), Шанхай Ынтымақтастық Ұйымы (ШЫҰ), Азиядағы өзара іс-қимыл және сенім шаралары жөніндегі кеңес (АӨСШК) шеңберіндегі өзара қолдаудың жоғары деңгейіне қол жетті.

1993 жылдың қазанында Қазақстанның тұңғыш Президенті – Елбасы Нұрсұлтан Назарбаев Қытайға алғашқы ресми достық сапармен барып, тараптар Қытай-Қазақстан достық қатынастарының негізі туралы бірлескен мәлімдеме жариялады. 1994 жылдың сәуірінде сол кездегі ҚХР Мемлекеттік кеңесінің Премьері Ли Пэн Қазақстанға сапармен келді. Бұл ҚХР ресми басшылығының Қазақстанға алғашқы сапары болды. Екі мемлекеттің көшбасшылары екі ел арасындағы шекараны делимитациялау мәселесін реттеп, Қытай-Қазақ мемлекеттік шекарасы туралы келісімге қол қойды.

Ал 1995 жылы 5 ақпанда ҚХР үкіметі ядролық держава ретінде Қазақстанға өзінің қауіпсіздік кепілдігін берді. Сол жылдың қыркүйегінде Қазақстан Президенті Н. Назарбаев Қытайға екінші рет ресми сапармен барып, тараптар екі ел арасындағы достық қатынастарды одан әрі дамыту және тереңдету туралы бірлескен мәлімдемеге қол қойды.

Өз кезегінде 1996 жылдың шілдесінде ҚХР Төрағасы Цзян Цзэминь Қазақстанға сапармен келді. Екі мемлекет басшылары ҚХР мен Қазақстан Республикасының бірлескен мәлімдемесіне және ынтымақтастық туралы 4 құжатқа қол қойды.

1999 жылы Кеңес Одағы кезеңінен қалған шекара мәселесі толығымен шешілді, Қазақстан мен Қытай үкіметтері арасында тиісті келісімге қол қойылды. 1999 жылдың қарашасында Қытай мен Қазақстан «XXI ғасырдағы жан-жақты ынтымақтастықты одан әрі нығайту туралы ҚХР мен Қазақстан Республикасы арасындағы бірлескен декларацияға» және «ҚХР мен Қазақстан Республикасы арасындағы шекара мәселелерін толық реттеу туралы Бірлескен коммюникеге» қол қойды. Қазіргі уақытта екі мемлекет арасында мемлекеттік шекараны делимитациялау және демаркациялау жұмыстары толық аяқталды.

Бұл туралы Елбасы Н. Назарбаев «Тәуелсіздік дәуірі» атты еңбегінде былай дейді: «Қазақстанның ең басты сыртқы саяси міндеттерінің бірі – шығыстағы көршіміз ҚХР-мен бейбіт қарым-қатынас орнату еді. Тараптар барлық даулы мәселелерді ешқандай күш қолданбай және қандай да бір формадағы қатерлі әрекеттерге, бір-бірінің қауіпсіздігіне қауіп төндіретін қимылдарға бармай, бейбіт тәсілдермен шешетінін көрсетті. Келіссөз барысында маған ҚХР төрағасы Цзян Цзэминьмен жеке достық қатынас орнатудың сәті түсті, ол «Қытай Қазақстанға ешқандай аумақтық наразылығы жоқ, шекаралық мәселелер бізге тарихи мұра екендігі және оларды келіссөздер арқылы шешуге болады» деген тұжырыммен аяқталды» деп еске алады [1].

2002 жылғы 23 желтоқсанда Бейжіңде тараптар «Қазақстан Республикасы мен Қытай Халық Республикасы арасындағы тату көршілік, достық және ынтымақтастық туралы шартқа» қол қойды. Содан бері тараптар халықаралық құқықтың жалпы танылған қағидаттары мен нормаларына, егемендік пен аумақтық тұтастықты өзара құрметтеу, өзара агрессияға жол бермеу, бір-бірінің ішкі істеріне араласпау, теңдік пен өзара тиімділік, бейбіт қатар өмір сүру қағидаттарына сәйкес тату көршілік, достық және өзара тиімді ынтымақтастық қатынастарын белсенді түрде дамытып, нығайту үстінде.

Қазақстан Республикасының Тұңғыш Президенті – Елбасы Н.Ә. Назарбаевтың шақыруы бойынша ҚХР экс-төрағасы Ху Цзиньтао 2005 жылғы 3-4 шілдеде және 2007 жылы 17-18 тамызда Қазақстан Республикасына мемлекеттік сапарлармен келді. Екі мемлекет басшылары ашық және достық атмосферада екіжақты қарым-қатынастар мәселелері, сондай-ақ өзара мүдделілік білдірілген халықаралық және өңірлік проблемалар бойынша терең пікір алмасып, ортақ түсіністікке қол жеткізді. Тату көршілік және өзара тиімді ынтымақтастыққа жәрдемдесу үшін, сондай-ақ өңірлік және халықаралық жағдайдың елеулі өзгерістерін назарға ала отырып, мемлекеттер стратегиялық әріптестік қатынастарын орнатуға және дамытуға шешім қабылдады. Стратегиялық әріптестік қатынастары халықаралық құқықтың жалпыға бірдей танылған қағидаттары мен нормаларына, 2002 жылғы 23 желтоқсандағы Қытай Халық Республикасы мен Қазақстан Республикасы арасындағы тату көршілік, достық және ынтымақтастық туралы шарт рухында негізделеді. Олардың негізгі мазмұны: саяси сенімді нығайту, өңірдегі қауіпсіздік пен тұрақтылықты бірлесіп қамтамасыз ету саласындағы ынтымақтастықты тереңдету; экономикалық ынтымақтастықты ынталандыру, бірлескен даму мен өркендеуге ұмтылу; гуманитарлық саладағы ынтымақтастық пен адамдар арасындағы байланыстарды кеңейту, екі ел халықтары арасындағы дәстүрлі достықты нығайту болып табылады.

Одан кейінгі кезеңде Елбасы Н. Назарбаевтың шақыруы бойынша ҚХР экс-төрағасы Ху Цзиньтао 2011 жылғы 12-14 маусым аралығында Қазақстан Республикасына тағы да мемлекеттік сапармен келді. Мемлекет басшыларының кездесуі нәтижесінде жан-жақты стратегиялық әріптестікті дамыту туралы бірлескен декларация жарияланды. Бұл құжат екіжақты қатынастардың стратегиялық маңызды аспектілерін кешенді түрде қамтыды: «Қытай-Қазақстан» газ құбырының екінші кезегін салу, Қытай-Қазақстан мұнай құбырының екінші кезегінің екінші кезеңі, «Қытай-Орталық Азия» газ құбырының үшінші желісінің қазақстандық учаскесі, Қытай – Қазақстан мұнай құбырының және «Қытай-Орталық Азия» газ құбырының қазақстандық учаскесінің ұзақ мерзімді қауіпсіздігі мен тұрақты пайдаланылуы, «Батыс Еуропа» халықаралық көлік дәлізін іске асыру және Қытай аумағындағы «Цзинхэ-Инин-Қорғас» теміржол учаскесін Қазақстан аумағындағы «Жетіген-Қорғас» теміржол учаскесімен қосу, шекара маңындағы сауданы дамыту, «Қорғас» шекара маңы халықаралық Қытай-Қазақстан орталығының негізгі өңірлік сауда-экономикалық хаб ретіндегі рөлін қалыптастыру және арттыру, қоршаған ортаны қорғау саласындағы және трансшекаралық өзендерді пайдалану жөніндегі ынтымақтастық, екі мемлекеттің азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз ету үшін ауыл шаруашылығы саласындағы өзара іс-қимылды кеңейту, ғылыми-техникалық саладағы ынтымақтастық, «үш зұлымдыққа» (халықаралық терроризм, сепаратизм, экстремизм) және ШЫҰ, сондай-ақ басқа да халықаралық ұйымдар мен көпжақты форматтар шеңберінде екі жақты форматтағы трансшекаралық ұйымдастырушылық

кылмысқа қарсы күрестегі тығыз ынтымақтастық сияқты екі ел үшін де аса маңызды мәселелер қамтылды.

Бұдан әрі, Қазақстан тұңғыш Президенті – Елбасы Н. Назарбаевтың шақыруы бойынша ҚХР Төрағасы Си Цзиньпин 2013 жылғы 6-8 қыркүйек және 2017 жылғы 7-9 маусым аралығында Қазақстан Республикасына мемлекеттік сапарлармен келді. ҚХР Төрағасы Си Цзиньпиннің Қазақстанға алғашқы мемлекеттік сапары қарсаңында ҚХР басшысы «Казakhstanская правда» газетіне сұхбат берді. Өз кезегінде Қазақстанның тұңғыш Президенті Н. Назарбаев қытайлық БАҚ – Синьхуа ақпарат агенттігіне, «Жэньминь жибао» газетіне және Қытайдың халықаралық радиосына сұхбат берді.

2013 жылғы қыркүйекте Си Цзиньпин Қазақстанға сапары кезінде алғаш рет «Жібек жолының экономикалық белдеуін» бірлесіп салу бастамасын ұсынды. 2013 жылғы 7 қыркүйекте ҚХР Төрағасы Си Цзиньпин «Назарбаев Университетінде» тарихи маңызы бар «Тамаша болашақ үшін халықтар достығын дамыту» деген баяндамасын жасады. Ол Қытай тарапының Орталық Азия елдеріне қатысты жүргізіп отырған тату көршілік достық қарым-қатынастарының саясатын егжей-тегжейлі баяндай отырып, дәстүрлі қытай-Қазақстан достық қарым-қатынастары туралы салтанатты сөз сөйледі. Си Цзиньпин күш-жігерді біріктіруді және өзара іс-қимылдың инновациялық әдістері негізінде кең ауқымды өңірлік ынтымақтастықтың біртіндеп қалыптасуына ықпал ете отырып, «Жібек жолының экономикалық дәлізін» құруды ұсынды. Жібек жолын жаңғыртып, оның бойындағы елдердің белсенді қатысуымен жаңа экономикалық белдеу жасаудың арқасында еуразиялық елдер арасында экономикалық байланыстар неғұрлым тығыз болады деген идея жалпы қолдауға ие болды. Елбасы Н. Назарбаев осы сапарында Си Цзиньпинге «Назарбаев Университетінің құрметті профессоры» атағының берілуіне байланысты профессор мантиясын табыс етті.

2016 жылғы 31 тамызда Қазақстан Үкіметінің қаулысымен «Нұрлы Жол» жаңа экономикалық саясатын ұштастыру және ҚР Үкіметі мен ҚХР Үкіметі арасындағы «Жібек жолының экономикалық белдеуін» салу жөніндегі ынтымақтастық жоспары» мақұлданды.

Қытай тарапы ұсынған «Бір белдеу, бір жол» бастамасы бес бағыттан тұрады: саяси үйлестіру, инфрақұрылымның өзара байланысы, үздіксіз сауда, капиталдың еркін қозғалысы және халықтар арасындағы жақындықты нығайту. Ал Қазақстан тарапы іске асырып жатқан «Нұрлы жол» инфрақұрылымдық бағдарламасы Қазақстанның көлік, өнеркәсіп, энергетика сияқты салалардағы ішкі инфрақұрылымының құрылысын ілгерілетуге, орнықты экономикалық даму мен әлеуметтік тұрақтылықты қамтамасыз ету үшін әлеуметтік сала мен институционалдық дамуға бағытталған және халықаралық қоғамдастықтың қатысуы үшін ашық. Яғни, «Нұрлы Жол» мен «Бір белдеу, бір жол» бір-бірін өзара толықтырып, көптеген ұқсас міндеттерге ие, осыған байланысты ҚР мен ҚХР ұштастыру жөніндегі ынтымақтастықты күшейтуге уағдаласты.

Екінші мемлекеттік сапары барысында ҚХР Төрағасы Си Цзиньпин Шанхай ынтымақтастық ұйымы мемлекет басшылары кеңесінің 17-ші отырысына және Астанада ЕХРО-2017 көрмесінің ашылу рәсіміне қатысты. 2017 жылғы 8 маусымда Қазақстанның тұңғыш Президенті Н. Назарбаев кеңейтілген құрамда ҚХР Төрағасы Си Цзиньпинмен келіссөздер жүргізді. Келіссөздер барысында Мемлекет басшысы дипломатиялық байланыстар орнаған сәттен бастап 25 жыл ішінде экономиканың түрлі секторларындағы екіжақты қарым-қатынастарды дамытудың нәтижелеріне тоқталып, Қытай Қазақстанның жетекші сыртқы экономикалық серіктестерінің бірі екенін атап өтті. Келіссөздер қорытындысы бойынша Қазақстанның Қытаймен екіжақты қарым-қатынастарын дамытуға ықпал ететін 12 маңызды құжат қабылданды.

2019 жылы 11-12 қыркүйегінде Қазақстанның жаңа сайланған екінші президенті Қасымжомарт Тоқаев ҚХР ресми сапар жасады. Бұл мемлекеттік сапардың тарихи маңызы зор болды, ол ҚР Тұңғыш Президенті-Елбасы Нұрсұлтан Назарбаев бастаған ең жоғары деңгейдегі қазақ-қытай қатынастарының дәстүрін жалғастырып, бұған дейін қол жеткізілген барлық уағдаластықтар мен нәтижелер негізінде Қазақстан-Қытай өзара қарым-қатынасының жаңа кезеңін ашуға арналды. Қазақстан Президенті Қ. Тоқаев Қазақстан-Қытай Іскерлік кеңесінің VI отырысының ашылуына қатысып, тәуелсіздік жылдары Қытай Қазақстанға 20

млрд долларға жуық инвестиция салғанын хабарлады. Сонымен қатар, Мемлекет басшысы Қытайдың жетекші «Ақыл-ой орталығы» – Қытай қоғамдық ғылымдар академиясының қабырғасында қытайлық академиялық зиялы қауым алдында екіжақты қарым-қатынастар туралы кеңейтілген баяндама жасады.

2021 жылдың 5 наурызында ҚХР Төрағасы Си Цзиньпин Бүкілқытайлық халық өкілдері жиналысында жаңа экономикалық бағдарламаны жариялады. Бұл бағдарлама Қытайды қазіргі заманғы дамыған, халқы орта дәулетті мемлекет және нағыз әлемдік держава ретінде нығайтуға арналған. Елдегі кедейлікті жойып, коронавирусты еңсергені туралы ресми жариялағаннан кейін Қытайдың экономикалық өсуінің жаңа жолы бастады. Шынында, Қытай модернизациясы немесе ашықтық реформасы аясында 40 жыл бойы жүріп келе жатқан Қытай ерекшелігі бар социализм құрылысы әлемдік деңгейдегі үлкен жетістіктермен ерекшеленеді.

Қытай заң шығарушыларының жыл сайынғы саммитінде Си Цзиньпин елдің келесі 15 жылдағы даму моделін анықтайтын негізгі қағидаларды белгіледі. АҚШ-пен шиеленіскен бәсекелестік аясында Қытайдағы технологиялық индустрияны дамытуға басты назар аударылады. Пандемиядан кейінгі кезеңде Қытайдың дамуы «Бір белдеу-бір жол» бастамасымен – инфрақұрылым, инвестициялар және неғұрлым тығыз саяси байланыстар арқылы ықпалды нығайтуға қызмет ететін ҚХР-ның көп миллиардтық сыртқы саясат жобасының жалпы тұжырымдамасымен тікелей байланысты болатынын атап өткен жөн.

Қытайдың Сыртқы істер министрі Ван И 2021 жылғы 8 наурыздағы кеңейтілген баспасөз мәслихатында Бейжіңдегі конгресстің қосымша іс-шаралары аясында осыған ұқсас мазмұнда сөйледі, онда ол «Бір белдеу – бір жол» бастамасы тоқтамайтынын және пандемиядан туындаған шектеулер мен мүмкіндіктер жағдайында бірлескен жоба тұрақты дамуды жалғастыратынын айтты.

Соңғы уақытта «Бір белдеу – бір жол» бастамасы оған қатысушы кейбір елдердің өсіп келе жатқан қарыздарына қатысты алаңдаушылығына байланысты қиындықтарға тап болды, онда көптеген елдердің үкіметтері (Африкадан Орталық Азияға дейін) Қытайдан қарызды кешіріп, алып тастауды және оны қайта құрылымдауды сұрайды. Бейжің сонымен бірге өзінің беделін қалпына келтіруге тырысуда, өйткені Covid-19 коронавирусын «қытайлар жасаған», «ол Ухань қаласында орналасқан зертханадан таралды» деген дәлелсіз ақпаратпен бұзылды. Сонымен қатар, Қытайдың қаржы-экономикалық, ғылыми-техникалық дамуы мен сыртқы саясатына қарсы тұра бастаған батыс елдерінің өсіп келе жатқан қысымымен күресуде. Осыған байланысты Бейжің әлемдегі елдерге вакциналар мен медициналық жабдықтар беріп, климаттың өзгеру проблемасына назар аудара отырып, жаһандық көшбасшылық рөлін көрсетудің жаңа мүмкіндіктерін іздеуде. Мысалы, коронавирус басталғалы бері ҚХР әлемнің түрлі елдеріне медициналық құрал-жабдықтар мен дәрі-дәрмектерді гуманитарлық көмек ретінде жеткізуде. Соның ішінде 2021 жылғы 9 наурызда Қазақстанның ҚХР-дағы Елшілігінің өтініші бойынша Қытай Қазақстанға жаңа Covid-19 коронавирустық инфекциясына қарсы 3 миллион құты вакциналарды жеткізді.

Коронавирус пандемиясынан кейін Қытай экономикасын қалпына келтіру тұрғысынан өнеркәсіптік өндіріс көлемінің біртіндеп өсуі байқалып отыр, қызмет көрсету секторының индексі өсті, жұмыссыздықты азайту тұрғысынан еңбек нарығындағы жағдай жақсарды. Бұрын Қытай өзінің негізгі өндірістік орталықтарының бірі ретінде бағдарланған әлемдік экономиканың қазіргі депрессиялық жағдайы да оның экономикасының дамуына әсер етуі екіталай. Әрине, Батыс елдері мен Американың бай нарықтарына шығу бойынша салынған экономикалық санкциялар шараларынан Қытай белгілі бір қолайсыздықты сезінуде. Сол үшін ҚХР өзінің экономикалық басымдықтарын сыртқы нарықтардан ішкі нарықтарға әртараптандыруға мәжбүр. Қазіргі уақытта Қытай жаһандық өсудің маңызды қозғалтқышы болып қала отырып, кез-келген оқыс жағдайлардың алдын алу мен шешудің жолдарын ескереді. Қытай нарығы әлі де үлкен, инклюзивті және ашық, онда шетелдік кәсіпорындар болуына және дамуға жақсы серпін алуға барлық негіз бар. Эпидемияны тиімді тежейтін және экономиканы қайта бастайтын, экономикалық негіздерді қалпына келтіретін және нығайтатын алғашқы елдердің бірі ретінде Қытай жаһандық экономика үшін өте маңызды. Бұл «Бір белдеу – бір жол» бастамасына да қатысты.

Қазақстан экономикасы, әлемнің көптеген экономикалары сияқты, бүгінде қиын кезеңдерді бастан кешуде. Мысалы, мұнай өндіруші ел ретінде біз энергия бағасының құбылмалылығына байланысты елеулі қиындықтарды сезінеміз. Экономиканы әртараптандыру, оны әлемдік шикізат нарықтарының динамикасына байланыстыру, технологиялық дамудың жеткіліксіздігі, ұлттық көлік-логистика желісінің тұрақты жүктелмеуі проблемалары бар. Шағын және орта бизнес секторы, қызмет көрсету индустриясы Үкіметтің карантиндік шараларының басты соққысын қабылдады. Мемлекетімізде үлкен әлеуметтік жүктеме және пандемия кезіндегі жұмыссыздықтың өсуі халықтың көпшілігінің әлеуметтік әл-ауқатына және пандемиямен күрес шараларының тиімділігіне қатты әсер етті. Индустриялық және агроөнеркәсіптік секторлардың ірі кәсіпорындары мемлекет тарапынан тұрақтандыру шараларын және әлемдік нарықтардағы ахуалды сауықтыруды қажет ете отырып, елеулі күйзелісті бастан кешуде.

Осыған байланысты Қазақстан мен Қытайдың ынтымақтастығы жағдайды тұрақтандыруға және оны жандандыруға әбден қабілетті. Мысалы, біздің елдеріміз арасындағы қарым-қатынастарды сауда-экономикалық тұрақтандыру, сауданың өсуін қалпына келтіру өзекті болып отыр. Біз үшін, мысалы, азық-түлік өнімдерін тұтынудың ауқымды және тұрақты өсіп келе жатқан көрші Қытай нарығының болуы үлкен игілік болып табылады. Алайда, біздің бірлескен экономикалық қалпына келу жолындағы ең үлкен кедергіні мамандар ҚР өніміне деген сұраныстың жеткіліксіздігін болжайды. Қазақстан экономикасы негізінен табиғи ресурстарды (мұнай, газ, көмір, қара және түсті металдар) өндіруге және астықты сатуға сүйенеді, сондықтан Қытай үшін оларды жеткізу тізбегінің бұзылуы өткір проблема болып табылады. Өкінішке орай, Қазақстан экспорттері Қытайға тауар кіргізуде коронавирус әсерінен туындаған түрлі шектеулер мен кедергілерге ұшырап отыр. Қытай ішкі сұранысты белсенді түрде кеңейту және әлемдік экономикадағы тұрақты нарықтық циклды қалпына келтіру үшін шешуші шаралар қабылдауда. Ал Қазақстан өз шикізатына әлемдік баға конъюнктурасына және оны жаһандық ауқымда тұтынудағы өзгерістерге нашар ықпал ете алады.

«Белдеу және жол» бастамасын қолдау шеңберінде Қытайда іскерлік ортаны оңтайландыру және операциялық рәсімдерді оңайлату үшін арнайы шаралар қабылдануда, оңтайлы логистикалық маршруттар әзірленуде, темір жол тасымалдарының тиімділігін арттыру мақсатында қызмет көрсетудің өзектендірілген жоспарлары ұсынылады. Теміржол жүк тасымалы саласындағы технологиялық инновациялар мен халықаралық ынтымақтастықтың артуы маңыздылы. Бұл ретте Қытай-Еуропа теміржол маршруттарының коронавирустық індеттің соққысын жұмсарту, Еуразия елдері арасындағы өндіріс пен жабдықтау тізбегіне қатысты пандемия салдарларын жою тұрғысынан маңызы зор екені анық. Теміржол маршруттары халықаралық жүк тасымалдарының жаңа көлік артериясы ретінде негізгі рөл атқарады. Теміржол тасымалы Еуропадағы коронавируспен күресте де маңызды, өйткені пойыздар қазірдің өзінде медициналық керек-жарақтарды, құралдар мен жабдықтарды жеткізуді жалғастыруда.

2021 жылғы 27 сәуірде ҚР Президенті Қасым-Жомарт Тоқаев Қытайдың Қазақстандағы елшісі Чжан Сяомен кездесу өткізді. Президент Қ. Тоқаев Қазақстанның дағдарыстан кейінгі кезеңде ұзақ мерзімді негізде ҚХР-мен жан-жақты стратегиялық әріптестікті одан әрі дамытуға деген қағидатты көзқарасын баяндады. ҚР Президенті атап өткендей, «Қазақстан мен ҚХР-ның өзара тиімді ынтымақтастығы мен стратегиялық әріптестігі тұрақты сипатқа ие, қандай да бір конъюнктуралық саяси үрдістерге ұшырамайды. Қазақстан мен Қытай жақын көршілер, сенімді достар және стратегиялық әріптестер болып табылады. Бұл ынтымақтастық Қазақстанның ұлттық мүдделеріне сәйкес келеді. Біздің елдеріміз арасында сындарлы, сенімді диалог жолымен шешілмейтін мәселелер жоқ» [2]. Елші арқылы ҚХР Төрағасы Си Цзиньпинге жылы лебізін білдіре отырып, Қ. Тоқаев Қытай басшысын елімізге өзіне ыңғайлы уақытта мемлекеттік сапармен келуге шақырды. Кездесу барысында Қ.Тоқаев Covid-19 пандемиясы басталғаннан бері Қазақстан мен Қытайдың өзара көмегін жоғары бағалады. Қазақстанға Қытай өндірісінің вакциналарын жеткізуден күтілетін нәтижелер ресейлік «Спутник V» препаратын және отандық QazVac вакцинасын пайдаланумен қатар, Қазақстан

халқын Жалпыға бірдей вакцинациялау бойынша үкіметтің күш-жігерін толықтыратыны сөзсіз. Мемлекет басшысының пікірінше, алдағы 30 жылдық мерейтойлық екі күн – Қазақстанның тәуелсіздігі мен біздің еліміз бен ҚХР арасында дипломатиялық қарым-қатынас орнату – өткен жолды ұғынуға, стратегиялық әріптестіктің жаңа көкжиектерін анықтауға жақсы мүмкіндік береді. Қ. Тоқаев екі ел де өз дамуында да, жан-жақты ынтымақтастықты нығайтуда да үлкен нәтижелерге қол жеткізгенін атап өтіп, Қытай халқын абсолютті кедейлікті жою жөніндегі тарихи міндеттің шешілуімен, коронавирусты шешуші жеңісімен және экономикалық қалпына келтірудің әсерлі қарқынымен құттықтады.

ҚР Президенті Қ.Тоқаев «Нұрлы жол» қазақстандық стратегиясын Қытайдың «Белдеу және жол» бастамасымен ұштастыру жөніндегі жұмысты жандандыру қажеттігі туралы мәлімдеді. Ол Қазақстанның 2025 жылға дейінгі ұлттық даму жоспарынан және Қытайдың «Қос айналым» тұжырымдамасынан туындайтын өзара тиімді кооперация мүмкіндіктерін толыққанды пайдалануға шақырды. Қ. Тоқаев сондай-ақ әлемдік күн тәртібіндегі негізгі мәселелер бойынша Қазақстан мен Қытай ұстанымдарының сәйкес келетінін атап өтті. Ол АӨСШК қолдағаны үшін Қытай тарапына ризашылығын білдіріп, БҰҰ, ШЫҰ шеңберінде және "Орталық Азия + Қытай" форматында ҚХР-мен одан әрі өзара іс-қимыл жасауға дайындығын атап өтті.

ҚР Президенті Қ.Тоқаев Қазақстан мен Қытай арасындағы азаматтар мен жүктердің тұрақты авиациялық тасымалдарын қайта бастау мүмкін деп санайтынын мәлімдеді. Екіжақты сауда және инвестициялық байланыстарды орнықты және теңгерімді даму траекториясына шығару мақсатында Қ. Тоқаев Қазақстан-Қытай шекарасындағы автомобиль және теміржол өткізу пункттерінің қалыпты жұмыс режимін қалпына келтіруге, пандемиядан кейінгі кезеңде олардың өткізу қабілетін арттыруға бағытталған ұсыныстар айтты.

2021 жылғы 4 мамырда Қазақстан премьер-Министрінің орынбасары – Сыртқы істер министрі Мұхтар Тілеуберді Қытайдың Қазақстандағы Елшісі Чжан Сяомен кездесу өткізді. Тараптар жоғары және жоғары деңгейлерде қол жеткізілген уағдаластықтарды іске асыру барысын, сондай-ақ пандемиядан кейінгі кезеңде қатынастарды одан әрі жандандыру жөніндегі шараларды талқылады. Сондай-ақ, БҰҰ, ШЫҰ және АӨСШК сияқты көпжақты құрылымдар аясындағы өзара іс-қимыл, сондай-ақ «Орталық Азия-Қытай» форматындағы ынтымақтастық мәселелері қаралды.

Қытай Қазақстанға тартылған шетелдік инвестициялар бойынша негізгі орын алады. Сондай-ақ, өндірістік қуаттар ынтымақтастығы аясында 27,4 миллиард доллардан астам сомаға 55 Қытай-Қазақстан бірлескен жобасы табысты жүзеге асырылуда. Қытайдың тұтыну нарығы өте үлкен, тек Қытайдың жылдық азық-түлік нарығы шамамен 1,5 триллион АҚШ долларын құрайды, азық-түлікке деген сұраныс әрдайым тұрақты болады. Сондықтан Қазақстанның ауыл шаруашылығы үшін өз өнімін Қытайға экспорттау негізгі басымдықтардың бірі болуға тиіс. Ал Қазақстан Қытайға ЕСО – standard сапасындағы салауатты азық-түлік өнімдерін белсенді түрде жеткізуі тиіс. Қазақстан үшін Қытайға шикізат пен арзан тауарлар жеткізуден ғылыми ауқымды, қосымша құн салығы бар, тенологиялық өнімдер мен тауарлар шығаруға көшетін кез келді. Қытай – қазіргі кезде әлемдегі қымбат люкс тауарлар тұтыну нарығы екенін ескеруіміз қажет. Қытайда Қазақстанға қарағанда бай адамдар көп, сондықтан біз ауыл шаруашылығы өнімдерін пайдалы дайын өнімдер деңгейінде қайта өңдеу және оларды Қытайға сату туралы ойлануымыз керек.

Қазақстан да Қытай сияқты, Шығыс пен Батыс арасындағы көлік тасымалын жедел қалпына келтіруге және өсіруге мүдделі. Қытай коронавирусқа қарсы тұруға және өндірістік тізбектер мен экономиканы қалпына келтіруге көмектесу үшін Қытай-Еуропа бағыттары бойынша тұрақты және үздіксіз теміржол жүк тасымалын қамтамасыз ету үшін бірқатар ынталандыру шараларын жүзеге асыруда. 2020 жылы Қорғас арқылы 4000 контейнерлік пойыз өтті. Достық-Алашанькоу түйіскен темір жол шекаралық бекеті арқылы Қытай-Қазақстан-Еуропа дәлізін кесіп өткен жүк вагондары да жетерлік. Бұл 2019 жылғы көрсеткіштен 45 % артық. Қазақстан мен Қытай арасындағы тауар айналымы да 2 % артып, 18 миллиард доллардан асты.

Жақында, 2021 жылғы сәуірде ҚХР Бас консулдығы 2020 жылы Қытай мен Қазақстан арасындағы екіжақты сауда көлемі бойынша деректермен бөлісті, ол бір жыл бұрынғы көрсеткішпен салыстырғанда 2,6 % төмендеп, 21,44 млрд долларды құрады. Бұл ретте Қытайдан Қазақстанға импорт көлемі 11,71 млрд долларды құрады, бұл 2019 жылмен салыстырғанда 8 % азайды. Қазақстаннан ҚХР-ға экспорт өткен жылы 5 % ұлғайып, 9,73 млрд доллар деңгейінде болды [3].

"Қазақстан темір жолы" компаниясының ақпараты бойынша, 2020 жылдың 11 айында Қазақстан аумағы бойынша жиырма футтық баламада (ЖФЭ) 718,6 мың контейнер тасымалданды, 2019 жылмен салыстырғанда өсім 35 % құрады, оның ішінде Қытай – Еуропа – Қытай бағыты бойынша – 455,626 мың ЖФЭ (+167 %). ҚР мен ҚХР теміржол әкімшіліктерінің өкілдері 2021 жылға 25,2 млн тонна жүк тасымалының көлемін бекітті, бұл өткен жылмен салыстырғанда 16,6 % жоғары, деп хабарлады "ҚТЖ – Жүк тасымалы" АҚ баспасөз қызметі. Қазіргі уақытта көрші мемлекеттер арасында осы жүктерді тасымалдау үшін үлкен бәсекелестік байқалады. Олардың кейбіреулері бағаны төмендетуге және демпингке барады. Дегенмен, біздің инфрақұрылымның тиімділігі мен ыңғайлылығының арқасында бүгінгі күні Қытай – Еуропа – Қытай бағыты бойынша теміржол контейнерлерінің 49 % Қазақстан аумағы арқылы тасымалданады [4]. Әрбір транзиттік поездан Қазақстанның мемлекеттік бюджетіне транзит үшін қаржы-қаражат түсетініне назар аудару қажет, олар кейіннен халықтың түрлі әлеуметтік мұқтаждықтарына төлем жасау үшін пайдаланылады.

Алдағы 30 жылдық мерейтойлы екі дата – Қазақстанның Тәуелсіздігі және біздің еліміз бен ҚХР арасында дипломатиялық қарым – қатынас орнату-өткен жолды ұғынуға, стратегиялық әріптестіктің жаңа көкжиектерін анықтауға жақсы мүмкіндік береді. Осы қысқа тарихи кезеңде екі ел де өз дамуында да, жан-жақты ынтымақтастықты нығайтуда да керемет нәтижелерге қол жеткізді.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Назарбаев Н. Тәуелсіздік дәуірі. –Астана, 2017. –Б. 92.
2. Касым-Жомарт Токаев принял Посла Китая в Казахстане Чжан Сяо // <https://24.kz/ru/news/policy/item/470408-kasym-zhomart-tokaev-prinyal-posla-kitaya-v-kazakhstane-chzhan-syao>
3. Бондал К. Товарооборот между РК и Китаем показал исторический рост. Данные за январь-февраль предоставили в Генконсульстве КНР в Алматы // <https://kapital.kz/economic/94471/tovarooborot-mezhdu-rk-i-kitayem-pokazal-istoricheskiy-rost.html>
4. Нурышев Ш. О наших отношениях с Китаем // <https://kazpravda.kz/articles/view/o-nashih-otnosheniyah-s-kitaem>

ҚАЗАҚСТАНДА «БІР БЕЛДЕУ – БІР ЖОЛ» АЯСЫНДА ҚЫТАЙ ТІЛІ МЕН МӘДЕНИЕТІНІҢ ҚАРҚЫНДЫ ТАРАЛУЫ

Керімбаев Е.Ә.

Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ

Шығыстану факультеті

Қытайтану кафедрасының аға оқытушысы, PhD доктор.

Kerimbay.erzhan@gmail.com

Андатпа: Мақалада ҚХР-дың «Бір белдеу – бір жол» жобасының жаһандануға ұсынған жаңа үлгісі екені, экономикамен қатар гуманитарлық салаға да күш салуға ниетті екені пайымдалған. Осы жоба ұсынылғаннан кейін Қытайдың еліміздегі қытай тілі мен қытай мәдениетін қарқынды түрде таратуға күш салып отырғаны дәйектелген.

Түйін сөздер: қытай тілі мен мәдениеті, бір белдеу-бір жол, Конфуций институттары

«Бір белдеу – бір жол» (一帶一路 – Yī dai yī lu) — Қытай Халық Республикасының (ҚХР) 2013-шы жылдары ұсынған «Жібек жолының экономикалық белдеуін отрақ құру» және «XXI ғасыр теңіз Жібек жолын» ортақ құру жобаларының біріктірген атауы.

Бұл бастаманың мәні Қытайдың қатысуымен екі жақты және көп жақты тетіктер мен өзара іс-қимыл құрылымдарын жандандыру арқылы халықаралық ынтымақтастық пен дамудың жаңа моделін іздестіру, қалыптастыру және ілгерілету. Ежелгі Жібек жолы рухын жалғастыру және дамыту негізінде қамтылған аймақта экономикалық әріптестіктің жаңа тетіктерін жасауға, тартылған елдердің экономикалық өркендеуін ынталандыруға, әртүрлі өркениеттер арасындағы мәдени алмасулар мен байланыстарды нығайтуға, сондай-ақ бейбітшілік пен тұрақты дамуға жәрдемдесуге шақырады.

ҚХР 2017 жылы 14 маусым күні 100 ден астам мемлекеттің өкілдерін Бейжіңге шақырып бірінші рет салтанатты саммит өткізді. Алғашқы саммитте Қытай басшысы халықаралық инициативасын ұсынудың тарихи, реалдық негіздерін, ынтымақтастық концепциясы мен принциптерін, жүзеге асыру механизмдері мен қаржы қайнарларын пайымдады.

Форумда Си Цзиньпин 2013 жылдан бері осы инициативаға ат салысып жатқан елдер «Жібек жолы рухын» асқақтатты, ғылым-білім, ағартушылық, мәдениет, денсаулық сақтау саласындағы серіктестікті жолға қойды және халықтар арасындағы қарым-қатынасқа қолдау көрсетті, жобаға қатысты қоғамдық ой сана қалыптастырды, оның әлеуметтік базасын нығайтты деп атап өтті. Ол қытай үкіметі белдеу бойындағы елдерге жылына 10 мың стипендия тағайындағанын, басқа мемлекеттердің үкіметі де Жібек жолы бойындағы мемлекеттер үшін арнайы стипендиялар тағайындағанын айтты. ҚХР үкіметі халықаралық мәдениет және білім саласындағы барыс-келістер мен алмасуларға, өнер мен кино фестивальдарын, түрлі деңгейдегі конференциялар мен диалогтарды өткізуге барынша қолдау көрсетіп отырды. Мұның бәрі гуманитарлық саладағы қарым-қатынастарды жан-жақты ете түсті.

Си Цзиньпин бес компоненттен тұратын жаңа схема, «Бір жол – бір белдеуді» «бейбітшілік жолы», «көркейген жол», «ашықтық жолы», «инновация жолы», «өркениет жолы» ретінде қалыптастыруды ұсынды. Яғни, Бір жол – бір белдеуді дамытуда гуманитарлық салаға күш салынатыны байқатты. Қытай басшысының сөзінше бұл үшін өркениеттер арасындағы қарым-қатынастың көмегімен олардың арасындағы алшақтықты қысқарту керек, өзара өркениеттерді зерттеу арқылы олардың арасындағы қайшылықты жою керек, өркениеттердің бірлесіп өмір сүруінің арқасында бір өркениет бір өркениеттен артық деген менмендіктен арылу керек. Ал ол үшін барлық мемлекеттердің арасында өзара түсінушілік, өзара құрмет және өзара сенімді күшейту керек [1].

2019 жылы 26 сәуір күні Қытай төрағасы Си Цзиньпин екінші рет өткен «Бір белдеу-бір жол» халықаралық ынтымақтастық саммитінде «Бір ниетпен «Бір белдеу – бір жолдың» көркем болашағын бірге құрайық» деген тақырыпта баяндама жасады. Алғашқы саммитте

Қытай басшысы халықаралық инициативасын ұсынудың тарихи, реалдық негіздерін, ынтымақтастық концепциясы мен принциптерін, жүзеге асыру механизмдері мен қаржы қайнарларын пайымдаса, бұл жолы жобаны іске асырудың нәтижесін қорытып, алда жасайтын жұмыс жоспарымен бөлісті.

Отандық қытайтанушы ғалым Нәбижан Мұқаметханұлы Қытайдың 2017 және 2019 жылдары «Бір белдеу – бір жол» халықаралық ынтымақтастық саммитінде ҚХР төрағасының жасаған баяндамасы мен ұсынған жоспарын сараптай келе, ««Бір белдеу – бір жол» жобасы қытайлық жаһанданудың моделі екенін анық аңғаруға болады. Қытай өзінің осы жобасын іске асыру үшін, саясаи-дипломатиялық, сауда-экономикалық және рухани-мәдени салада жаппай пәрменді жобалар мен шаралар іске асырып келеді»[2] деп пайымдайды

«Бір белдеу – бір жол» жобасының негізгі мақсаты белдеу бойындағы елдердің саясат, инфрақұрылым, сауда-саттық, инвестиция саласындағы және халықтары арасындағы «өзара сәйкестік пен өзара байланыс» болса, бұған қол жеткізу үшін тілдің алатын орны ерекше екені белгілі.

Тілдік «өзара сәйкестік пен өзара байланыс» бір қарағанда бір тілден бір тілге аудару мәселесі ғана болып көрінуі мүмкін. Алайда, шындығында мұның артында бір-бірінің тарихын, мәдениетін, мемлекеттік жағдайын, қоғамдық ой-санасын және де басқа аспектілерін түсініп-білу сияқты үлкен мәселе жатыр. Сондықтан ҚХР қытай тілін таратуда екі бағытқа күш сала бастады; біріншіден, қытай тілі мен мәдениетін тарату; екіншіден, басқа елдің тілі мен мәдениетін үйрену және түрлі елдер арасындағы мәдени-тілдік байланыс орнату.

Пекин шет тілдер университетінің ректоры Пан Лонг 2015 жылы Боао Азия форумында сөйлеген сөзінде, «Бір жол – бір белдеу» стратегиясына қолдау көрсету үшін, Пекин шет тілдер университеті жақын арадағы 5 жылда тілге қатысты 100 мамандық ашатынын жариялады. ««Бір жол – бір белдеу» стратегиясын жүзеге асыру барысында екі елдің мәдениетінен жақсы хабары бар тіл мамандары өте қажет болады. Дәл қазіргі уақытта мұндай кадрлар мүлде жетіспейді. Қытаймен арада дипломатиялық қарым-қатынас орнатқан елдердің ішінде, ресми тілі қытай оқу орындарында арнайы оқытылмайтын әлі де болса 38 мемлекет бар» деп атап өтті ректор [3].

Қытай ««Бір жол – бір белдеу» бойындағы елдердің халқына қытай тілін оқыту, Қытай мен басқа мемлекеттер арасындағы мәдени байланыстың маңызды құралы деп есептеді. Шет елдерде Конфуций институттары мен сыныптарын көптеп ашудың қытай тілі мен мәдениетін әлемдік арада кеңінен таратуда маңызы зор. Сонда да болса Қытай үкіметі ««Бір жол – бір белдеу» бойындағы елдерде Конфуций институттары мен сыныптары әлі де болса жеткілікті мөлшерде ашылмаған деп есептеді. ««Бір жол – бір белдеу» стратегиясына тартылған елдер әлемдегі мемлекеттердің 36% құрады. Алайда, осы елдердің ішінде Конфуций институттары мен сыныптары ашылған елдер 28% шамасы ғана болды. Бұл мемлекеттерді ашылған Конфуций институттары мен сыныптарының саны бүкіл әлемде ашылған институттардың 22 % құрады [4]. «Бір жол – бір белдеу» инициативасы қамтитын ауқымды территорияда қытай тілінде сөйлейтіндердің санын арттыру, Қытайдың алдыға қойған мақсаттары мен жоспарларына тікелей қатысты болды.

Осылайша 2017 жылдың 19 сәуірінде Абылай хан атындағы халықаралық қатынастар және әлем тілдері университеті Қытайдың Оңтүстік-Батыс университетімен бірлесіп Қазақстанда бесінші Конфуций институтын құрды.

2017 жылдың желтоқсан айында Сиан қаласында Конфуций институттарының 12-конференциясы өтті. 140 мемлекеттен Конфуций институттарының өкілдері мен университет ректорлары жиналған үлкен жыйында талқыға түскен негізгі тақырыптардың бірі, Конфуций институттарының «Бір жол – бір белдеу» инициативасын жүзеге асыруға қолдау көрсетуі болды.

Осыған байланысты Қытайдың сыртқы саясатындағы лингвистикалық фактор жаңа формаға өте бастады. Қытай үкіметінің 2013 жылы қолға алған «Бір жол – бір белдеу» стратегиясына сәйкес «Қытайдың жақын елдерге бағытталған сыртқы саясаты жан-жақты

дамыған, кемел кезеңге аяқ басты, тиісінше тілдік стратегияның маңыздылығы да арта түсті. Айналадағы көрші елдердің тілін оқып-үйретуді қолға алу мемлекеттің қауіпсіздігін қамтамасыз ету үшін өте өзекті болды.

Осылайша, Қытай жақын орналасқан елдермен арада тілдік байланысты дамытуды көздеп отыр. Оның ішінде Ресей, Монғол, Қазақстан, Қырғыз Республикасы, Оңтүстік Корея, Жапония, Филиппин, Малайзия, Бруней, Индонезия, Сингапур, Солтүстік Корея, Вьетнам, Өзбекістан, Түркіменістан, Түркия, Иран, Бангладеш, Шри-Ланка, Таиланд, Камбоджа, Тәжікістан, Ауғаністан, Пакістан, Индия, Непал, Бутан, Бирма және Лаос сияқты 29 ел бар.

Қытай аталған мемлекеттермен арадағы қарым-қатнаста тек қана қытай тілі мен мәдениетін экспорттауды ғана көздеп отырған жоқ, сонымен қатар осы елдердің тілін өз ішінде оқытуды да қолға алмақшы. Осыған орай, 2013 жылдың қараша айында үкіметтің қолдауымен Пекин тілдер және мәдениет университетінің базасында, айналадағы жақын орналасқан мемлекеттердің тілі мен мәдениетін зертеуге арналған координациялық-инновациялық орталық құрылды. Құрылған орталықтың міндеттеріне мемлекеттің сыртқы тілдік стратегиясына бағыт-бағдар беріп отыру, лингвистика саласындағы менеджер-мамандарды, маңызды деген тілдерді меңгеретін және зерттейтін дарындарды дайындау, сол тілдерде интернет-ресурстар жасап шығу, сонымен қатар Қытайда шет тілдерін оқыту мен қытай тілін шет елдерге таратуды координация жасау кіреді. Мұнан бөлек, осы университетте құрамына тіл білімі саласында мамандар дайындайтын бірнеше мамандандырылған институттар кіретін Лингвистикалық академия құрылды.

Бұл ауқымды жобаға басқа да мекемелер мен ұйымдарда жұмыс істейтін көптеген тіл мамандары да қатысады. Атап айтқанда, Қытайдың халықтық азат ету армиясының шет тілдер әскери Институтының, Қытайдың Орталық ұлттар Университетінің, ҚХР қоғамдық ғылымдар Академиясына қарасты этнография және антропология Институты мен Тіл білімі Институтының мамандары тартылады. Дәстүрлі ғылым-білім технологияның дамыған, ең жаңа үлгілерімен қамтамасыз етіледі. Оның ішінде компьютерлік тілдік технологияларды зерттеумен айналысатын Аньхуйдың iFLYTEK компаниясы қолдау көрсетуге ниет білдіріп отыр. Сонау 1897 жылы құрылып, өзінің филология саласындағы басылымдарымен танымал «Шаньюиньшугуань – 商务印书馆» баспасы қытайлық лингвист мамандардың көрші мемлекеттердің тілін зерттеуде жеткен жетістіктері мен жаңалықтарын басып, таратуға дайын. Бұл жобаға сырттан шет елдерде жұмыс жасап жатқан Конфуций институттары көмекке келеді деп жоспарланып отыр. Соңғы кездері қойылған талап бойынша, бұл институттардың оқытушылары тек қана қытай тілін оқытып қана қоймай, сонымен қатар өздері де қызмет жасап отырған елдердің тілін меңгерулері керек [5].

Қытай төрағасы Си Цзиньпин 2013 жылы қыркүйекте Орталық Азия елдеріне жасаған сапарында алдымен Астанаға келді. Ол Назарбаев университетінде сөйлеген сөзінде «Жібек жолы экономикалық белдеуін ортақ құрайық» деген ұсыныс жасады, сондай-ақ осы жоба аясында әр жылы Қытайға барып оқуға 30 мың грант бөлетінін мәлімдеді [6].

Мұнан бөлек, Қытай үкіметі Конфуций институттары арқылы Қытайға барып оқытын гранттарын көбейтіп отыр. Қытайдың әртүрлі жобалары бойынша бөлінген гранттарға ие болған және өз қаражатымен Қытайға барып оқытындардың да қатары көбейді. Кейбір мәліметтерге сүйенсек, 2012 жылы Қытайдың жоғарғы оқу орындарында 9565 студент оқыса, 2014 жылы 11764 студентке жеткен. Ал, 2018 жылы олардың ұзын саны 17 мыңға жеткен [7].

Шынында Қытайдың «Бір белдеу – бір жол» жобасы мен 2014 жылы жарияланған Қазақстан президентінің «Нұрлы жол-болашаққа бастар жол» жаңа экономикалық стратегиясының өзара сәйкесуінің арқасында Қазақстан-Қытай қатынастарының дамуы 2015 жылы жаңа кезеңге көтерілді. Соған байланысты қазақстандық жастардың қытай тілін оқуға қызығушылығы да арта түсті.

Қытайдың «Бір белдеу – бір жол» инициативасы жарияланғаннан кейін Қытайдың осы белдеудің бойында орналасқан мемлекет жастарына, әсіресе, зерттеумен айналысатын магистранттар мен докторанттарға берілетін гранттардың саны күрт өскенін байқауға болады.

Бір жылдық немесе түрлі қысқа мерзімдік тілдік стажировкаларға берілетін гранттар негізінен шет провинцияларда орналасқан қалалардағы оқу орындарына жіберіле бастады. Пекин, Шанхай сияқты ірі қалаларға белдеудің бойында орналасқан мемлекеттерден зерттеумен айналысатын жастар тартылды. Қазақстаннан Қытайға барып оқитын жастардың арасында да магистранттар мен докторанттар көбейді. Оларға бекітіліп берілген зертеу тақырыптары тікелей Қазақстанмен байланысты болды. Яғни, өз саласы бойынша Қазақстанға қатысты тақырыпты қытайларға зерттеп беріп жатыр деген сөз. Ол жас зерттеушілердің дені бұрын қытай тілін мүлде оқымағандар. Қытайға барғаннан кейін бір жылдық қана тілдік дайындықтан өтеді. Алайда, бір жыл ғана қытай тілін оқу, зерттеумен айналысуға, қытай тілінде ғылыми еңбек жазуға мүлдем жеткіліксіз. Олар елден жиған-терген материалдарын қытайға тасуда және адам жалдап болса да қытай тіліне аударуда. Бұл қытай үшін өте тиімді амал болып отыр. Түрлі салада зерттеумен айналысатын, сол елдің тілі мен жағдайын жақсы білетін маман дайындау үшін Қытай орасан зор шығын мен уақыт зая кетіреді еді. Бір ғана мысал, Қазақстан жоғарғы оқу орындарында бакалавр деңгейін қазақ тілі мен әдебиеті мамандығы бойынша бітіріп, магистратура немесе докторантураны Қытайда жалғастырып жатқан ізденушілерге қазақ фольклорына, эпостарына, аңыз-ертегілеріне, салт-дәстүріне, аңыз-эпсаналарына, қисса-дастандарына қатысты тақырыптар беріледі. Эпостардағы кейіпкерлердің ер жүрек батыр, елін-жерін сүйетін тұлға болып қалыптасуына қандай факторлар әсер ететінін зерттеп-зерделеу тапсырылады. Мұнан бөлек, бала тәрбиесі, отбасы құру, ерлі зайыптылар, туған-туыс, ағайын-бауыр арасындағы қарым қатынастың негізінде қандай принциптер тұрғаны, тіпті аңыз-ертегілердегі аждаһа, жалмауыз кемпір, жын, пері, дию, жезтырнақ сияқты мистикалық кейіпкерлердің артында қандай образдар тұрғанын қарастыру сияқты нәзік мәселелер де назардан тыс қалып жатқан жоқ.

Бұлардың ішінде Қазақстанның экономика, қаржы, логистика, оқу-ағарту, журналистика, бұқаралық ақпарат құралдары, спорт және тағы да басқа көптеген салаларда зерттеумен айналысып жатқан жас ғалымдар жетерлік.

Жоғарыда айтып кеткеніміздей Қытай «Бір белдеу – бір жол» бойында орналасқан елдердің тілі мен мәдениетін оқуды да қолға ала бастады. Осы саясаттың аясында ҚХР жоғарғы оқу орындарында Қазақстанның мәдени орталықтары мен қазақ тілін үйренетін топтар ашыла бастады.

2015 жыл Қытайдың жоғарғы оқу орындарында 3 бірдей Қазақ орталығы ашылды. Қазан айында Сұлтанмахмұт Торайғыров атындағы Павлодар Ұлттық университеті мен Шанхайдың Тунцзи университеті арасындағы серіктестік меморандумы бойынша ҚХР-да ең алғашқы қазақ тілі мен мәдениетінің орталығы ашылды. Орталық Тунцзи университетінің кітапханасында жұмыс жасайды.

Сол жылдың қараша айында Шанхай шет тілдер университетінде тағы бір Қазақстан орталығы ресми ашылды. Бұл орталық Шанхай қаласындағы Қазақстан Республикасының Бас консулдығы, «Болашақ» стипендиясының ресми администраторы «Халықаралық бағдарламалар орталығы» АҚ және Шанхай шет тілдер университеті арасындағы келісіммен құрылды. Орталық шетел студенттер мен ғылыми қауымдастықты Қазақстанның тарихымен, мәдениетімен, салт-дәстүрімен және экономикада, сыртқы, ішкі саясатта жеткен жетістіктерімен таныстыратын орынға айналады. Сонымен қатар жақында қазақ тілі кафедрасын құру жоспарланып отырғаны айтылды.

Орталықты ашу барысында «Халықаралық бағдарламалар орталығы» АҚ мен Шанхай шет тілдер университеті арасында «Болашақ» бағдарламасы бойынша қытай тілінің синхронды аудармашыларын дайындау туралы меморандумға қол қойылды. Шараға Қазақстан Республикасының Қытайдағы елшісі Нұрышев Шахрат пен «Халықаралық бағдарламалар орталығы» АҚ-ның президенті Ғ.Нығыметов қатысты [8].

Тура осындай орталық желтоқсан айында Пекин шет тілдер университетінде ашылды. Шараға Қазақстанның премьер-министрінің бірінші орынбасары Бақытжан Сағынтаев арнайы келіп қатысты.

Б.Сағынтаев Пекин шет тілдер университеті мен Евразиялық Қытайды зерттеу орталығын ашуды жоспарлап отырған «Назарбаев университеті» арасында ғылыми-академиялық серіктестік орнату туралы ұсыныс жасады.

Қазақстан тарапының бірлесуімен ашылған мұндай орталықтардан бөлек, Қытайдың көптеген университеттері жанынан «Бір жол – бір белдеу» бойындағы елдерді зерттеу үшін көптеген ғылыми орталықтар құрылды. Яғни, мұндай әрекеттерден Қытайдың белдеу бойындағы елдерді жан-жақты зерттеуге жақсылап ден қойғанын байқауға болады.

2018 жылы ҚХР-дың Алматыдағы Бас консулдығының қолдауымен Алматыда «Үміт» деп аталатын қытай тілін оқытатын мектепті де ашты. Осындай мектептердің оқу бағдарламасы ҚР мемлекеттік бағдарламасына сай келеме, оны анықтаған адам жоқ.

Қытай үкіметі ендігі жерде Қазақстанның болашақ элитасын қалыптастыратын Назарбаев зияткерлік мектебінде қытай тілі сабағын өтуді қолға алды. Қазір Ақтөбе қаласындағы Назарбаев зияткерлік мектебінде қытай тілін оқытуды бастап кеткен.

Елбасы Нұрсұлтан Назарбаев 2018 жылдың 1 желтоқсанында Назарбаев зияткерлік мектебі оқушыларының қытай тілін үйренуінің маңызы зор екенін атап өткен болатын. Осы бастаманы қолдау және екіжақты достық қатынасты, мектептермен ынтымақтасты нығайту, сонымен қатар қазақстандық оқушылардың қытай тіліне деген қызығушылығын арттыру мақсатында деген сылтаумен 2019 жылдың қыркүйек айында Қытай Халық Республикасының Қазақстандағы елшілігі ҚР Білім және ғылым министрлігіне 27,5 миллион тұратын қытай тілінің оқулықтарын сыйлады[9].

«Қытай тілін оқу – екі ел арасын жақындататын рухани құрал. Сондықтан біз тұрғындар бір-бірін жақсы танығанын, үйреніскенін қалаймыз. Тіл үйренуде мектеп жасы өте қолайлы кезең болғандықтан, балаларға оқу барысында қолдау көрсеткіміз келеді. Келесі жылы мектеп саны 5-6 болып көбейеді деп үміттенеміз. Себебі қытай тілі, мәдениетіне деген сұраныс жоғары. Жақында ҚР президенті Қасым-Жомарт Тоқаевпен кездескенде Конфуций институтының санын арттыруды қолдайтынын айтты. Былтыр желтоқсанда Елбасы қытай тілін үйретуге мән беруді бастады. Сондықтан біз осы бастаманы қолдауды міндет деп білеміз. Елбасы мен президенттің тапсырмаларын іске асыру үшін әлі талай жұмыс істеуіміз керек. Болашақта екі елдің ынтымақтастығы мен серіктестігін нығайту үшін қытайтанушы, қытай тілін үйренушілердің саны көбейеді деген үміттеміз» – деді Чжан Сяо мырза [10].

Елшінің бұл сөзінен, Қытайдың Қазақстандағы қытай тілі мен мәдениетінің ықпалын арттыру саясаты өте ұзақ мерзімді көздеп отырғанын аңғаруға болады.

«Бір жол – бір белдеу» аясында белсенді жүргізілген саясаттың арқасында Қазақстанда қытай тілі мен мәдениетінің таралу аясын кеңейте түсетіні сөзсіз. Қытай үкіметінің қолдауымен Қазақстанның бірқанша жоғары оқу орындарында «Қытай мәдениетінің орталықтары» ашылды. Қазірге дейін Абылай хан атындағы Халықаралық қатынастар және әлем тілдері университетінде, Қазақ мемлекеттік *Қыздар педагогика университетінде*, Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университетінде орталықтар құрылды.

Қытай мен Қазақстанның мәдени мекемелерінің арасында өзара байланыс, қарым-қатынас жандана түсті. Мысалы, 2016 жылдың 31 тамызында Алматыдағы Ұлттық кітапхана жанынан «Қытай мәдениеті мен әдебиеті орталығы» ашылып, оған Қытайдан 7200 кітап әкелінді.

«Бір жол – бір белдеу» инициативасы жарияланға дейін Қытай мәдениетіне, қытай мейрамдарына қатысты іс-шаралар мен концерттер қытай тілін оқытын жоғарғы оқу орындарында ғана атап өтілетін. Және де мұндай іс-шаралардың ауқымы тым үлкен болмайтын. «Бір жол – бір белдеу» жобасы жарияланғаннан кейін қытай мәдениетін насихаттайтын іс-шаралардың ауқымы кеңейе түскенін байқауға болады. 2009 жылдан бері ҚХР елшілігі мен консулдығының күш салуымен, Қытайдың өнер қайраткерлерінің қатысумен өтетін «Көңілді көктем мейрамы», 2013 жылдан бастап Қазақстанның ірі қалаларында, үлкен концерт залдары мен сахналарында, БАҚ құралдарында кеңінен тарату арқылы атап өтілетін болды. Ал енді келесі 2013 жылы тура осы концерт ҚХР Ішкі

Монголияның Ухай қаласынан келген әртістердің қатысуымен Алматы және Астана қалаларында үш бірдей сахнада өтті.

2014 жылы «Көңілді көктем мейрамы» гала-концерті Чунцин қаласының ансамблдерінің қатысуымен Астанадағы Бейбітшілік және Келісім сарайында өтті. Бұл мейрам осы залда 2015 жылы Чжэнчжоу би және ән театрының әртістерінің қатысуымен өтті.

2016 жылы Қытайлық дәстүрлі жаңа жылды тойлау Алматы қаласында Абай атындағы Опера және Балет театрында өтсе, Астанада Бейбітшілік және Келісім сарайында жалғасты. Гала-концертті ҚХР Синьцзян көркем театрының би және ән ансамблдері өткізді.

2017 жылы «Көңілді көктем мейрамы» гала-концерті Гуандун провинциясының Ұлттық оркестірінің қатысуымен Алматыдағы Құрманғазы атындағы Қазақ Ұлттық консерваториясының үлкен концерт залында өтті.

2018 жылы Көктем мейрамы «Ni Hao Zhong Guo» деген атпен Қарағанды қаласында да атап өтілді.

2019 жылы Қазақ Ұлттық музейінде «Көңілді көктем» деген атпен фотокөрме ұйымдастырылды.

Мұнан бөлек, кезінде қытай тілін оқытын оқу орындары жекелеп кішігірім атап өтетін Чунцzie мейрамы 2016 жылдан бастап, Алматы қаласы жоғарғы оқу орындары арасындағы Қытайдың «Көктем мейрамына» арналған мерекелік кеші болып, өте ауқымды іс-шара ретінде, дәстүрлі түрде атап өтіле бастады. Бұл іс-шараға Алматыдағы қытай тілі оқытылмайтын, қытайтанушы мамандық дайындамайтын оқу орындарының студенттері де белсенді түрде тартыла бастады.

Екі елдің арасында өткізіліп келе жатқан мәдениет күндерінің де ауқымы үлкейіп, іс-шаралардың сапасы мен саны арта түсті. 2013 жылдың қараша айында Қазақстанның Қытайдағы мәдениет күндері өтті. Осы мәдениет күндерінің аясында екі елдің өнер саласындағы, ғылым-техника, білім беру саласындағы мамандары мен делегацияларының өзара сапарлары жалғасып отырды.

Қорыта келгенде Қытай өзінің осы бастамасын іске асыру үшін, саясаи-дипломатиялық, сауда-экономикалық және рухани-мәдени салада жаппай пәрменді жобалар мен шаралар іске асырып келеді. ҚХР көрші мемлекеттерге қытай тілін белсенді таратумен қатыр, сол мемлекеттердің тілі мен мәдениетін оқуға ден қойды. Осы саясатты іске асыратын құрылымдар мен мекемелер құрып, олардың мақсат-міндеттерін айқындады. Қытайдың ЖОО-ында қазақ тілі кафедралары мен Қазақ мәдени орталықтары ашылды. Ғылыммен айналысып жүрген жас зерттеушілерге Қытайға барып оқуға, ғылыми атақты сол жақта қорғауға жағдай жасады. Бұл мамандардың зерттеу тақырыбы негізінен Қазақстанды іштей танып-білуге бағытталғанын байқауға болады.

Қытай Қазақстандағы Конфуций институттарының санын 5-ке жеткізді. Әлі де ашуға ниетті. Қытай тілін оқытуды еліміздің болашақ элитасын дайындайтын Назарбаев зияткерлік мектептерінде оқытуды бастап кетті. ҚХР-дың Алматыдағы Бас консулдығының қолдауымен Алматыда «Үміт» деп аталатын қытай тілін оқытатын мектепті де ашты.

Қазақстан мен Қытай арасындағы мәдени іс-шаралардың ауқымы кеңейіп, мазмұны жан-жақты тереңдей түсті.

Қытай мен көрші елдердің тұрғындары арасындағы байланыс пен қарым-қатнастың ауқымының кеңейуі, шекара аймағындағы визасыз сауданың қарқынды дамуы, Жаңа Жібек жолы экономикалық белдеуі жобасы аясында өндіріс орындары мен инфрақұрылымның соғылуы, бірлескен кәсіпорындардың ашылуы көрші елдердің тілін меңгерудің қажеттілігі арттыра түсетіні даусыз. Қалай болғанда да, «Бір жол – бір белдеу» жобасын ұсынумен қатар, Пекин өзінің лингвистикалық стратегиясына да үлкен өзгерістер енгізе бастағаны айқын.

Қытай «Бір жол – бір белдеу» инициативасын жүзеге асыру аясында қытай тілі мен мәдениетінің ықпалын барынша күшейте түскені анық байқалады. Сондықтан Орталық Азия және Қазақстан қоғамында қытайдың қауіп-қатеріне деген күдік күшейе түсті. Өйткені соңғы жылдары Қытай ресми сайттарында жарияланған Қазақстанның тәуелсіздігіне қауіп

төндіретін мәлімдемелердің елімізде ресми және бейресми түрде қатты наразылық туғызғаны жайдан жай емес. Себебі, Қытай өзінің жүргізіп отырған мәдени ықпалының түп мақсатын аңғартып алды.

Пайдаланған әдебиеттер:

1. А.В. Ломаное. Стратегия культурного влияния Китая в проекте «Один пояс, один путь» <https://cyberleninka.ru/article/n/strategiya-kulturnogo-vliyaniya-kitaya-v-proekte-odin-poyas-odin-put>
2. Н.Мұқаметханұлы. «Бір белдеу – бір жол» және жаһандану жолайырығы, <https://abai.kz/post/90371>
3. Пэн Жун. Число специальностей по иностранным языкам достигнет более 100 в ближайшее 5 лет [Электронный ресурс] //Официальный сайт Агентства Синьхуа. — Режим доступа: http://education.news.cn/2015-03/28/c_1114794706.htm
4. Сколько языков нам нужно изучать для идти вдоль проекта «Один пояс-один путь» [Электронный ресурс]//Официальный сайт Айвейбань интернета. — Режим доступа: <http://www.aiweibang.com/yuedu/46257943.html>
5. Керімбаев Е., Шәріпқазы Н., Қытайдың сыртқы саясатындағы тілдің рөлі, ҚазҰУ Хабаршы, шығыстану сериясы 2018, №1 (84), 54-60 б.
6. Укреплять дружбу народов, вместе открыть светлое будущее. Выступление Председателя. КНР Си Цзиньпина в Назарбаев университете [http, // kz.china-embassy.org](http://kz.china-embassy.org), 16 сентября 2013 [kz.china-embassy.org/rus/ztbd/XJPFWHSKST/t1077192.htm]
7. 2014 nian quan guo lai hua liu xue sheng shu ji tun ji. Zhonghua Renmin Gong he guo Jiao yu bu. [Национальная статистика иностранных студентов в 2014 году. Министерство образования КНР [http://www.moe.gov.cn/jyb_xwfb/gzdt_gzdt/s5987/201503/t20150318_186395.html] 25 февраля 2019
8. В Китае открылся первый центр Казахстана. 17 ноябрь 2015 года, <https://strategy2050.kz/ru/news/28405/>
9. Учебники китайского языка на 27 млн тенге передало школам Казахстана посольство КНР <https://informburo.kz/novosti/uchebniki-kitayskogo-yazyka-na-27-mln-tenge-peredalo-kazahstanskim-shkolam-posolstvo-knr.html>
10. Қазақтың балалары екінші сыныптан бастап Қытай тілін меңгеретін болады. <https://adyrna.kz/post/21902?fbclid=iwar0dahu6d87vnskl-6hy0nsans2nnzxfgmsrklpovtlivlcb9j2g39zvpq>

ҚОРҒАС ШЫХО – ҚАЗАҚСТАН-ҚЫТАЙ САУДА-ЭКОНОМИКАЛЫҚ БАЙЛАНЫСТАРЫНЫҢ ЖАҢА БЕЛЕСІ

Мадиев Д.А.

*Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ
Шығыстану факультеті*

*Қытайтану кафедрасының аға оқытушысы, PhD докторы.
daniyarmadiev@mail.ru*

Андатпа: Қытай Халық Республикасы 1991 жылы Қазақстанның тәуелсіздігін ең алғашқылардың бірі болып таныды. Сол уақыттан бері екі мемлекеттің арасындағы ынтымақтастық достық, тату көршілік, өзара тиімді қарым-қатынас жүргізу принциптерінің аясында дамуда. Бірқатар халықаралық және аймақтық ұйымдарға тең дәрежелі мүше бола отырып, екіжақты саяси, сауда-экономикалық, мәдени, гуманитарлық салалардағы байланыстар жаңа деңгейге жетті. Соңғы жылдары екі елдің сауда-саттық көлемін арттыруда шекара маңы ынтымақтастығын күшейтуге ерекше көңіл бөлініп отыр, және де бұл бағытта жүргізіліп жатқан жұмыстар өзінің оң нәтижесін беруде.

Түйін сөздер: сауда-экономикалық байланыстар, аймақтық экономика, еркін экономикалық аймақтар, «Қорғас» шекара маңы ынтымақтастық орталығы.

Қазақстан мен Қытайдың қазіргі заманғы қарым-қатынасы – бұл тату көршілік және өзара тиімді ынтымақтастық рухында өрбиде. Осы жылдар ішінде ҚХР Қазақстанның тұрақты және сенімді серіктесіне айналды және солай болып қала бермек. Қытай мен Қазақстан көптеген жылдар бойы шекара мәселелерін екі елдің мүдделерін ескере отырып шешуге

ерекше назар аударды. Өздерінің қарым-қатынас тарихында тұңғыш рет жалпы ұзындығы 1783 км болатын мемлекеттік шекараны анықтады. Осылайша, ынтымақтастықтың түрлі салаларындағы тығыз байланыстар үшін екі елдің арасында ұзақ мерзімді және өзара тиімді серіктестігінің негізі қаланды. Оның ішінде шекарадағы ынтымақтастық ең маңызды бағыттардың бірі болып табылады.

ҚХР-мен өзара тиімді сауда-экономикалық қарым-қатынас орнату–Қазақстанның сыртқы экономикалық жалпы даму стратегиясының басым бағыттарының бірі деп айтуға болады. Қытай қазіргі таңда Қазақстанның басты сауда-экономикалық серіктестерінің бірі. Шекаралық аймақтардың даму жолы инвестициялық климаттың ерекшелігімен, өндірістік факторлардың құндылығымен, шекараны асып өтудегі транзакциялық шығындармен, көлік-логистика жағдайымен, шекаралық аймақтар мен өткелдердің инфрақұрылымына тікелей байланысты. Осы аспектілерден-ақ Қазақстанның шекаралық аймақтарға деген көзқарасты өзгертіп, еліміздің әлеуметтік-экономикалық дамуына ықпал ететін сол аймақтың экономикасын ілгерілету міндеті тұрғанын аңғаруға болады.

Шекара бойындағы ынтымақтастықты қалыптастырудың алғашқы қадамы 21 ғасырдың бас кезеңінде жасала бастады. 2003 жылы маусымда ҚХР төрағасы Ху Цзиньтао Қазақстанға жасаған ресми сапарының барысында Қазақстан Президенті Назарбаевпен шекаралық ынтымақтастықтың халықаралық орталығын құру туралы келісімге келді. 2004 жылы 24 қыркүйекте Қазақстан Республикасының президенті Н.Назарбаев Іле аймағына жасаған сапары кезінде Құлжа қаласында екі ел үкіметтері арасында «Қытай-Қазақстан Қорғас халықаралық шекаралық ынтымақтастық орталығын құру туралы негіздемелік келісімге» қол қойылды. 2005 жылғы қаңтар-наурыз аралығында Қытай мен Қазақстан сарапшылары екі ел арасындағы ынтымақтастық орталығының негізгі құқықтық базасының алдын-ала аяқталғанын білдіретін Қытай-Қазақстан «Қорғас» халықаралық шекаралық ынтымақтастық орталығының қызметін басқару туралы келісімін» құрды. 2005 жылдың 4 шілдесінде Қытай Халық Республикасының Төрағасы Ху Цзиньтао Қазақстан Республикасына сапармен келді және екі ел үкіметі «Қытай Халық Республикасы мен Қазақстан Республикасы арасындағы «Қытай-Қазақстан Қорғас» шекара маңы ынтымақтастығы халықаралық орталығының қызметін басқару туралы келісімге» қол қойып, ынтымақтастық орталығын салуға бастамашы болды. Келісімге сәйкес, ынтымақтастық орталығы Қытай мен Қазақстан шекарасы арқылы 4,63 шаршы шақырым аумаққа біріктірілген және екі жақ бірлесіп жабық басқаруды жүзеге асырады. Олардың ішінде Қытай бөлігі – 3,43 шаршы шақырым, ал қазақстандық бөлігі – 1,2 шаршы шақырым. Ынтымақтастық орталығының қытайлық және қазақстандық бөліктері елдің карауында. Ынтымақтастық орталығының қытайлық бөлігінің уәкілетті басқару ұйымы – Шыңжаң-Ұйғыр автономиялық ауданының халықтық үкіметі, ал қазақстандық бөлігінің басқару ұйымы – ҚР Индустрия және сауда министрлігі. 2006 жылғы 17 наурызда Мемлекеттік кеңес «Қытай-Қазақстан Қорғас шекара маңы халықаралық ынтымақтастық орталығына қатысты мәселелер бойынша мемлекеттік кеңестің жауабын» жариялады, онда ынтымақтастық орталығының және оның негізгі бағыттарының функционалды орналасуы мен преференциялық саясаты нақты көрсетілген. Осы құжат жарияланған уақыттан бастап, 2006 жылғы 3 маусымда екі елдің шекаралас аймағында Халықаралық шекаралық ынтымақтастық орталығының ресми түрде құрылысы басталды. [1, б.120].

«Қорғас» ШЫХО құрудың нормативтік-құқықтық базасын қалыптастыру мақсатында премьер-министрдің 2005 жылғы 25 ақпандағы № 33 өкімімен Қазақстан Республикасының шекара маңындағы аудандарында индустриялық аймақтар құрудың заңнамалық және нормативтік-техникалық базасын әзірлеу жөнінде ұсыныстар әзірлеу үшін жұмыс тобы құрылды. Жұмыс тобының жұмысының нәтижесі «Қорғас» ШЫХО құру тұжырымдамасын бекіту және ҚХР Төрағасы Ху Цзиньтаоның Қазақстанға 2005 жылғы 4-5 шілдедегі сапары аясында «Қорғас» ШЫХО қызметін реттеу туралы ҚР мен ҚХР Үкіметтері арасында келісімге қол қою болды [2].

«Қорғас» шекара маңы халықаралық ынтымақтастық орталығының құрылуы–ҚХР мен Орта Азия мемлекеттерінің екі жақты экономикалық қатынастарын кеңейтудің, сауда-экономикалық және ғылыми-техникалық ынтымақтастығын дамытудың бастапқы кезеңі болып табылады. «Қорғас» шекара маңы халықаралық ынтымақтастығы орталығы, Қорғас бекетінің негізгі құрылыс жобасы – Шанхай ынтымақтастық ұйымы аясындағы аймақтық ынтымақтастықтың жаңа бір үлгісі.

Ынтымақтастық орталығын құру Қытай мен Қазақстанның шекара маңындағы сауда саясатын және шекаралас аудандардағы экономикалық дамуды жаңа бағыттар мен жаңа идеялармен қамтамасыз ете алады деп қарастырылды. Шекара аймағының деңгейінде немесе ұлттық деңгейде болсын, Қытай-Қазақстан халықаралық шекаралық ынтымақтастық орталығын құру өте маңызды және практикалық қажеттілік болып табылады. 90-жылдардың басында даму кезеңін бастан өткізгеннен кейін Қытайдың шекаралас аймақтарында шұғыл түрде қаражат пен мамандарды тарту, өңдеуші және өндіруші өнеркәсіптер мен қызмет көрсету салаларын дамыту, шекаралас аймақтардағы тұрақты экономикалық дамуға қол жеткізу мақсатында жергілікті экономикалық құрылымды қалыптастыру қажет болды. Ынтымақтастық орталығының алаңы арқылы Қытайдың оңтүстік-шығыс жағалауындағы дамыған аудандарының экономикалық назарын Орталық Азия мен Ресейдің ірі нарықтарына тартуға, аймақаралық сауданың дамуына және инвестициялардың кенеюіне ықпал етеді, сонымен қатар ішкі нарыққа тартылады. Тоқыма, киім, тамақ, құрылыс материалдары, тұрмыстық техника және басқа кәсіпорындардың Орталық Азия нарығына ауысуы Орталық Азия елдерімен өзара тиімді және пайдалы өндірістік үлгіні қалыптастырды. Жалпы, Қорғас бекетінің екі жағында қатар жүргізіліп жатқан инфрақұрылымдық жобалардың іске қосылуы Қазақстан мен Қытай арасындағы сауда-экономикалық ынтымақтастықты кеңейтуге қосымша мүмкіндіктер туғызып отыр.

2000 жылдардың бас кезеңінде қол жеткізілген келісімдерге сәйкес, екі тарап Халықаралық ынтымақтастық орталығының құрылысы мен инфрақұрылымдық жүйесін бөлек жүргізетін болып шешілді. 2009 жылдың аяғына қарай Қытай жағы инфрақұрылым құрылысын аяқтады, Қазақстан тарапы 2010 жылдың 1 қазан күні өз бөлігіндегі құрылыс жұмыстарының аяқталғандығын жариялады. 2010 жылдың соңына қарай кедендік органдар сынақ түрінде орталықтардың қызмет көрсету деңгейін тексеріп көріп, 2011 жылдың шілде айынан бастап ресми қолданысқа енгізді. Сонымен қатар, ынтымақтастық аймағында орындалған ірі жоба – Цзинхэ-Құлжа-Қорғас бағыты бойынша темір жол тармағының құрылысы 2010 аяқталып қолданысқа берілді, Қазақстандық бөлігіндегі Сарыөзек-Қорғас тармағы 2011 жылы аяқталды. Құрылысы аяқталған жаңа темір жол бағыты Қытай мен Қазақстан арасын жалғастырып тұрған Алашанькоу-Достық темір жол өткелінен кейінгі Қытайды Орта Азия және Европамен тікелей қосатын континент аралық көпірге айналды. Алдын ала статистикаға сәйкес, Қытай тарапы «орталық» құрылысына 1 миллиардтан 1,2 миллиард АҚШ доллар инвестиция салған, ал қазақстандық тараптан салынған инвестицияның көлемі 35 млн АҚШ долларын құрады.

2011 жылы желтоқсан айында екі елдің вице-министрлері қатысқан салтанатты жиында «Қорғас» шекара маңы халықаралық ынтымақтастық орталығын ашу туралы құжатқа қол қойылды. Қытай-қазақ ынтымақтастық орталығы екі мемлекеттің шекара бойында орналасқан, құқықтық-заңнамалық талаптары толықтай заңдастырылып, бекітілген әлемдегі алғашқы трансшекаралық еркін сауда аймағы болып табылады. Қорғас шекара маңы халықаралық ынтымақтастық орталығын құру барысында екі ел арасындағы сауда-экономикалық ынтымақтастықты дамыту, экспортқа бағытталған салаларды дамыту, іскерлік және инвестициялық жағдайды жақсарту, көлік инфрақұрылымын дамыту секілді біршама заманауи, өзекті мақсаттарға қол жеткізу көзделген[3].

Ресми түрде 2012 жылдың 14 сәуірінде ашылғаннан бастап, Қазақстан мен Қытай арасындағы «Қорғас» шекара маңы халықаралық ынтымақтастық орталығы барлық еуразиялық елдер арасындағы экономикалық және сауда қатынастарын, оның ішінде Қытай

мен Қазақстан арасындағы екіжақты экономикалық және сауда қатынастарын одан әрі дамытуға елеулі үлес қосты. Пекин үшін үлкен маңызы бар «Бір белдеу – бір жол» бастамасымен қатар, «Қорғас» еркін экономикалық аймағы Қытайдан басталып, Қорғас шекара бекетінен өтіп, Қазақстан арқылы Орта Азияға, Ресей мен Еуропаға шығатын негізгі сауда бағыттарының тиімділігін арттыру үшін маңызды.

Қытай мен Қазақстан арасындағы шекара маңы халықаралық ынтымақтастық орталығын ашу Қытайдың Батыстағы интеграциялық процесінде үлкен жетістік болып табылады. Қазақстанның Индустрия және сауда министрлігінің және Алматы қаласының тиісті мекемелерінің болжамына сәйкес, «Орталық» ашылғаннан кейін тауар ағыны екі есе көбейіп, экспорт қабілеті екі есе артқан, ал аймақтық экономикалық даму 1,5% -ға өсім көрсеткен. Сонымен бірге ұлттық салық түсімдерінің көлемі де едәуір артқан.

Көлемі жағынан орталық өте үлкен емес, бірақ бұл Қытай мен Қазақстан арасындағы экономикалық ынтымақтастық үшін маңызды эксперименттік алаң және инновациялық орын. Ынтымақтастық орталығын құру сауда құрылымдарының жұмысын жандандырып, тауардың еркін айналысын жүзеге асырды, сонымен қатар инфрақұрылымға үлкен көлемде инвестициялар тартты.

«Қорғас» шекара маңы халықаралық ынтымақтастық орталығы мемлекеттер арасындағы және шекара маңындағы сауда байланыстарының дамуына жаңа леп қосты. Орталық саудагерлер мен тұтынушыларға жасалған бірқатар жеңілдіктердің арқасында, Қазақстан, Қырғызстан, Ресей және бірқатар көршілес мемлекеттерден келетін туристерінің арасында өте танымал болып үлгерді. Қытай және қазақстандық азаматтар, сонымен бірге, үшінші елдердің азаматтары орталық аймағына визасыз, өз елдерінің төлқұжатымен кіре алады, мұндай тәртіп келушілердің бетпе-бет кездесіп келіссөздер өткізуіне, сауда байланыстарын орнатуына қолайлы жағдайлар тудырады.

Ынтымақтастық орталығы ашылған 2012 жылдан бері қазақ-қытай орталық аумағына 22 млн 340 мың адам келген, оның 2,5 млн тек 2018 жылдың алғашқы жеті айында келген, бұл 2017 жылдың осы уақытымен салыстырғанда 37,3 пайызға артық. Сондай-ақ, 2017 жылдың алғашқы 10 айында «Қорғас» ШЫХО бару үшін 4 млн 650 мың адам кедендік бақылаудан өткен, туристер саны өткен жылдың осы уақытымен салыстырғанда 10% артқан. Орталықтың күнделікті тауар айналымы 5 млн юань шамасында, негізгі тұтынушылар қытайлық және Орта Азиялық саудагерлер [4].

Бүгінгі таңда, «Орталық» Қытай мен Қазақстан және басқа да Орта Азия елдері арасындағы географиялық орны өте тиімді экономикалық және мәдени алмасу орны. Бұл «бір аймақ, екі ел» ынтымақтастық моделі халықаралық қауымдастықтың назарын өзіне аударды. Орталық Қытай-Қазақстан мұнай құбырынан кейінгі тағы бір маңызды жоба, екі ел арасындағы сауда-экономикалық серіктестікті дамытудағы стратегиялық маңызы бар жаңа қадам болды. Қытай-Қазақстан халықаралық шекаралық ынтымақтастық орталығының қызметі ДСҰ шекаралық сауда, еркін сауда аймақтары және еркін сауданы жеңілдету бойынша ұсынған преференциялық саясатына сәйкес келеді. Сол саясаттың талаптарына сәйкес, екі елдің үкіметтері қол қойған, орталық үкімет құрған және жүзеге асырылуы тиісті органдардың бақылауында болатын, қатаң географиялық шекарасы айқындалған, еркін шекара саудасы жүзеге асырылатын арнайы аймақтақ сауда келісімі жасалған [5].

Соңғы мәліметтерге көңіл аударатын болсақ, статистикаға сәйкес, Қытай мен Қазақстан арасындағы екіжақты сауда көлемі 2017 жылы 18 млрд. АҚШ долларына жетті, бұл өткен жылғыдан 40%-ға артық, 2017 жылы Қорғас кеденінің импорт және экспорттық жүк көлемі 29 млн тоннаға жуық болды және ол әлі де өсуде.

Айта кететін жағдай, орталықта қытай туристеріне күніне 8000 юаньге дейін сауда жасауға, қазақстандық туристерге 1500 евроға дейінгі сомаға салықсыз сауда жасауға рұқсат берілген. Қытай-қазақ ынтымақтастық орталығында бүгінгі таңда бірнеше сауда орталықтары халық тұтынатын тауарлардың саудасын жүргізіп отыр, және орталыққа келіп сауда жасайтын туристердің саны да күннен күнге артуда. 2007 жылы шекара бекеті арқылы өткен жүк көлемі

28 млн 988 мың тонна болған, товар айналымы 1 трлн 101 млрд 640 млн юань құраған, екі көрсеткіш бойынша да айтарлықтай ілгерілеуге қол жеткізілген.

Қорғас шекара бекеті, жалпы «Қорғас» шекара маңы халықаралық ынтымақтастық орталығы арқылы атқарылған сауда-экономикалық байланыстардың саны мен тасымалданған жүк көлемі жылдан-жылға артуда. Мәселен, Қытай деректері бойынша 2015 жылы Қорғас арқылы тасымалданған жүк көлемі 25,790 млн. тоннаны құрады, бұл 2014 жылмен салыстырғанда 12,6%-ға көп. Бұл көрсеткіш ШҰАА транзиттік тасымалының жалпы көлемінің 62,5% сәйкес келеді. 2016 жылдың қаңтар-қараша айларында Қорғастағы транзиттік тасымал көлемі 2015 жылдың сәйкес кезеңімен салыстырғанда 18,87% -ға артып 23,881 млн. тоннаға дейін өсті және ШҰАА жалпы транзиттік тасымалының 59,99% құрады. Осылайша, Қытай мен Қазақстан арасындағы екіжақты ынтымақтастық «Қорғас» еркін экономикалық аймағы арқылы Еуропаға жүк тасымалын жақсартуға ықпал етеді. Бүгінгі күні Батыс Қытай – Батыс Еуропа автомобиль дәлізінің Қытайдың Ляньюньгуань портынан Қытай-Қазақстан шекарасындағы Қорғасқа дейінгі учаскесі, сондай-ақ Қазақстан арқылы өтетін 2639 шақырымдық жол учаскесі аяқталуға жақын. Сонымен қатар, 2011 жылғы 2 желтоқсанда Қытай мен Қазақстан «Қорғас» еркін экономикалық аймағы арқылы теміржол бағыты іске қосылғаны белгілі. 2014 жылы «Қазақстан темір жолы» мемлекеттік компаниясы (ҚТЖ) Қорғас шекара нүктесінен Батыс Қазақстанның Ақтау теңіз портына дейінгі бағыт бойынша көліктерді байланыстыратын Жетіген-Қорғас және Жезқазған-Бейнеу теміржол жобаларын іске асырды. 2013 жылдан 2016 ж. сәуір айына дейін Қорғас арқылы теміржол жүктерінің транзиттік тасымалының көлемі 2,584 млн. тонна деңгейінде тіркелді. Бұл көлем 2020 жылға қарай 18 миллион тоннаға, ал 2035 жылға қарай 31,5 миллион тоннаға жетеді деп болжануда.

Орталық құрылып, толыққанды жұмыс жүргізе бастаған уақыттан бастап, бұл жобаның екі елге тигізер пайдасы көл-көсір екені нақты нәтижелермен дәлелденуде, сондықтан жетістікті еселей түсу мақсатында, жобаға инвесторлар тарту ісі де жан-жақты жүргізілуде. Жақында «Қорғас» ШЫХО-да өткен Кәсіпкерлер форумының басты талқылаған мәселесі де – инвесторлар ұсынған жобаларға қолдау білдіріп, экономикалық, сауда-саттық алаңына шағын және орта кәсіпкерлік өкілдерін тарту. Форумда сөз алған Алматы облысы әкімінің орынбасары Серік Тұрдалиевтің айтуынша, «Қорғас» ШЫХО ашылғалы бері қыруар шаруа еңсерілген. «Қазақстан мен Қытай шекарасында орналасқан экономикалық аймақ отандық кәсіпкерлердің ісін дөңгелетіп әкетуге қолайлы мекен. Себебі бұл кәдімгі Ұлы Жібек жолының жұрнағы. Бүгінде теміржол арқылы тасымалданатын 900 млн тонналық контейнердің 10 пайызы біздің аумақтан өтіп жатса, мұның өзі тиімді. Екіншіден, қытай тарапының еліміздің азық-түлік өнімдеріне, атап айтқанда май, ұн, макарон, көкөніс, жеміс-жидекке деген сұранысы өте жоғары. Себебі, олар кең алқапта піскен табиғи, таза өнім тұтынуға ден қойып келеді. Сондықтан да біздің кәсіпкерлер аянып қалмауы тиіс. Ал 2025 жылға дейін 50 мың халық тұратын қала бой көтеріп, экономикалық әлеуеттің дамуына серпін беретін нағыз сауда-саттық мекені болмақ», – деді Алматы облысы әкімінің орынбасары Серік Мелісұлы. Ал «Қорғас» экономикалық аймағы партиялық жұмыс комитетінің әкімшілік істер жөніндегі хатшы орынбасары, Әкімшілік комитеті төрағасының орынбасары Ван Ган мырза өз сөзін екі елдің достық байланысынан бастады. «Қазақ-қытай қарым-қатынасы мен сауда-экономикалық ахуалын сөз етудің өзі қуантады. Қорғас – солтүстік-батыс қақпасы мен Қытайдың батыстағы терезесі іспеттес. Қорғас – Шанхай ынтымақтастық ұйымы мен оған мүше бақылаушы мемлекеттер кеңістігіндегі негізгі экономикалық ынтымақтастық орталығы. Ең бастысы, мұны экономикалық белдеуде орналасқан Ұлы Жібек жолының бастауы дер едім. Бүгінде Қорғас «Бір белдеу – бір жол» стратегиясының жүзеге асуына бірден-бір тірек бола алады. Себебі бұл географиялық орналасу жағынан да, саяси тұрғыдан қолдау, өнеркәсіптік әлеует, инвестиция тарту мен адам ресурстары астасып жатқан аймақ. Айта кету керек, биылғы жыл Қазақстандағы Қытайдың туризм жылы болып жарияланды. Осы мүмкіндікті қалт жібермеген Қытай тарапы туризм мен сауда-саттықты дамытуды көздеп, Қорғас аймағын

халықаралық туристік кластерге, Іле-Қазақ автономиялы облысындағы ең ірі туристік мекенге, сондай-ақ шекаралық туристік қалаға айналдыруға күш салуда» [6] деді.

Шынында да, «Қорғас» маңы саудасы қызған Ұлы Жібек жолының бастауы десе болады. Бұл екі ел арасындағы экономикалық белдеудің табыс әкелуі – нарық талабы. Мәселен, 2012 жылы «Қорғас» 310 мың адам өтсе, қазір мұнда қатынайтын азаматтар саны 3 миллионнан асып жығылады. Ал күніне 3 мың адам емін-еркін кіріп-шығады. Алдын ала болжам бойынша, 2020 жылға қарай орталықтан өтетін адамдар саны 8 миллионға дейін жетеді.

«Қорғас» инфрақұрылымын дамытуға мемлекет тарапынан 50 млрд теңге бөлінсе, ал жеке инвесторлар тарапынан 300 млрд теңге тартылған. Жыл соңына дейін инвесторлардан тағы 300 млрд теңге тарту жоспарда бар көрінеді. Себебі 2020 жылға дейін «Қорғас» ШЫХО» маңайы кемінде 50-60 мың тұрғыны бар көрікті қалаға айналуы тиіс. Қазірдің өзінде саудасаттық алаңынан орын алып, өз үлесін салып жатқан инвесторлар жобаларын мақұлдатып, сөзден – іске кірісіп кеткен.

«Қорғас» ШЫХО стратегиялық орналасуын, оның бірегейлігін ескере отырып, біздің республикада ақпарат алмасуға, сауданы ұлғайтуға, жаңа технологияларды енгізуге және кедендік рәсімдерді жетілдіруге қуатты серпін беруге қабілетті шекара маңы ынтымақтастығының алғашқы пилоттық кешенді халықаралық платформасының пайда болуы туралы айтуға болады. Бұл жоба, сөзсіз, "Қорғас" көліктік-логистикалық хабын әлемнің жетекші көлік терминалдарымен: АТР, Шығыс Азия және Еуропа елдерімен байланыстыратын жаңа Еуро-Азия көпірінің басты тірек пункті болады.

Орталықты құрудың мақсаты:

- мемлекеттің индустриялық-инновациялық саясатын іске асыру;
- Шетел капиталын тарту арқылы өңір экономикасын жандандыру, инвестициялық климатты жақсарту;
- экономикалық интеграция және ҚР өнеркәсібінің экспортқа бағытталған салаларын дамыту;
- республиканың өнеркәсіптік қайта өңдеу және аграрлық азық-түлік секторын дамыту;
- бюджетке салықтық түсімдерді ұлғайту;
- сыртқы сауда операцияларына халықаралық стандарттар жүйесін енгізу;
- импорттық-экспорттық және транзиттік жүк ағындарына көліктік-логистикалық және терминалдық қызмет көрсетуді дамыту;
- туризм, көлік және байланыс инфрақұрылымын дамытуды қамтитын Ұлы Жібек жолында халықаралық туризмді дамыту;
- жергілікті мамандарды жұмыспен қамту және кадрлардың біліктілігін арттыру.

Орталықтың құрылуы екі елдің және үшінші елдердің азаматтарына Қазақстан, Қытай және ТМД елдерінде өндірілетін өнеркәсіп өнімдерімен танысу, сауда операциялары мен бос уақытты өткізу үшін визасыз кіру аумағын құрайды.

Қазіргі таңда Қазақстан тарапынан «Қорғас» шекара маңы ынтымақтастығы халықаралық орталығының қызметін реттеу туралы келісімге өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы хаттамаға сәйкес «Қорғас» ШЫХО аумағының алаңы 185 га құрайды. Аталған аумақта Халықаралық іскерлік ынтымақтастық орталығы – ірі халықаралық кездесулер, конференциялар, симпозиумдар өткізуге, Қазақстан Республикасы, ҚХР, Ресей және басқа да шектес мемлекеттердің ірі халықаралық қаржы және өнеркәсіптік ұйымдарының кездесу орнына арналған нысандар орналасқан.

«Келешекте «Қорғас» ШЫХО-ның қазақстандық бөлігінде салық жеңілдіктері бар арнайы экономикалық аймақ құрылады. Тұжырымдамада салық және кеден кодекстеріне, халық денсаулығы мен денсаулық сақтау туралы кодекске, сондай-ақ мемлекеттік шекара, халықты жұмыспен қамту, арнайы экономикалық аймақ, валюталық реттеу және валюталық бақылау, пошта, ветеринария, өсімдіктер карантині мен автомобиль көлігі туралы заңдарға түзетулер енгізу қарастырылған. Бұл түзетулерді қабылдау «Қорғас» ШЫХО-ның Қытай мен Қазақстан арасында еркін тауар алмасуына, «Қорғас» ШЫХО аумағы шеңберінде тауар мен

қызметтерді өткізу мен тұтынуға мүмкіндік береді. Сонымен қатар жұмыс күшін квоталаудан басқа, ұлттық және шетелдік валютада өзара есеп айырысу, нақты мемлекеттік шекарада орналаспаған бақылау-өткізу пунктінде мемлекеттік бақылаудың барлық түрін жүзеге асыру мәселесін шешуге септігін тигізеді. Арнайы экономикалық аймақтың болашақ қатысушылары үшін «Қорғаста» жеңілдік пакеттері қарастырылған. Оның ішінде жер салығын, жерді пайдаланғаны үшін төлемді, мүлік салығын, АЭА қызметі түрі бойынша корпоративті табыс салығын, АҚА аумағында өткізілетін тауарлар үшін нөлдік мөлшерлеме бойынша қосымша құн салығын төлеуден босату енгізілген. Біз Елбасының «Қорғас» ШЫХО-да арнайы экономикалық аймақ құру туралы Жарлығы және Парламент демалысқа шыққанға дейін «Қорғас» ШЫХО қызметінің мәселелері бойынша кейбір заңнамалық актілерге толықтырулар мен түзетулер енгізу туралы» Заң қабылданады деп күтудеміз», – деді «Қорғас» ШЫХО басшысы Қаһарман Жазин [6].

Өйткені «Қорғас» ШЫХО» аумағында бизнеспен айналысып, іскерлік жобасын жүзеге асырғысы келетін кәсіпкерлердің Қытай тарапынан бірқатар кедергілерге тап келетіні жасырын емес. Мысалы, Қазақстан тарапынан ұсынылатын азық-түлік, оның ішінде ет, сүт, шұжық, шарап өнімдері, кондитерлік өнімдер, екі ел арасындағы сертификациялау, квота белгілеу секілді маңызды мәселелердің әлі де дұрыс шешімін таппағандықтан, сауда-экономикалық байланыстардың толыққанды көлемде жүргізілуіне кедергі келтіріп отыр.

Жалпы, ел экономикасының дамуына шекара өңіріндегі сауда-экономикалық байланыстардың ықпалы ерекше. Экономикалық ынтымақтастықтың жергілікті аймақтың дамуына әкелетін үлесін арттыра түсу үшін, Қытай шекара өңіріндегі еркін экономикалық аймақтардың жұмысын барынша жандандыруда. Шекара бойындағы бақылау-өткізу бекеттерінің, ашылған ерекше экономикалық аудандардың, индустриалдық парктердің, халықаралық ынтымақтастық орталықтарының техникалық жабдықтау, инфрақұрылымдық жүйелерінің мәселесін шеше отырып, шекара бойындағы барлық құрылымдардың қызметінің тиімділігін барынша арттыруда. Мұны Қорғас еркін экономикалық аймақ мысалынан толық аңғаруға болады. Бұл іс жүзінде Қазақстанның шекара өңірінде еркін экономикалық аудандар ашуына, Қытаймен, тіпті Шығыс Азия елдерімен сауда-экономикалық байланыстарын дамытуға белсенді ықпал жасады деп ойлаймын.

Пайдаланған әдебиеттер:

1. 司正家. 沿边开放和新疆边境民族地区开放型经济发展研究. -北京: 中国经济出版社, 2011.
2. «Қорғас – Шығыс қақпасы» еркін экономикалық аймағында 76 нысанның құрылысы аяқталды. - 30.09.2016. Источник: https://www.inform.kz/kz/korgas-shygyys-kakpasy-erkin-ekonomikalyk-aymagynda-76-nysannyn-kurylysy-ayaktaldy_a2954771
3. Мадиев Д.А. Арнайы экономикалық аймақтардың Қазақстан мен Қытайдың шекара өңіріндегі ынтымақтастығын арттырудағы маңызы//Материалы I Международной научно-практической конференции «Китаеведение в Казахстане и за рубежом». –Алматы, 2018. –с.203-209.
4. Цит. по: China Daily, 29 октября 1994 г., р. 5; Сообщение агентства «Синьхуа», 20 октября 1996 г.
5. «Қорғас – Шығыс қақпасы» шекара маңы сауда – экономикалық аймағы» арнайы экономикалық аймағын құру тұжырымдамасы//www.kazembassy.com
6. Қазақстан Республикасының Үкіметі мен Қытай Халық Республикасының Үкіметі арасындағы "Қорғас" шекара маңы ынтымақтастығы халықаралық орталығының қызметін реттеу туралы келісімді бекіту туралы/ Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2005 жылғы 25 тамыздағы N 877 қаулысы: <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/P050000877>

ҚАЗАҚСТАННЫҢ ОРТАЛЫҚ АЗИЯ ЖӘНЕ ҚЫТАЙ МЕМЛЕКЕТТЕРІМЕН САУДА-ЭКОНОМИКАЛЫҚ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Сериева Ж.А.

Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ

PhD докторанты

name.zhanar@mail.ru

Ғылыми жетекшісі: э.ғ.к. Медуханова Л.А.

Андатпа: Мақалада Қазақстанның өз аймағында орналасқан Орталық Азия елдерімен, және Қытаймен сауда-экономикалық мәселелері қарастырылды. Мақаланың мақсаты – Қазақстанның ОА елдерімен ынтымақтастығы мәселесін және Қытайдың саяси-экономикалық әсерінің мәнін ашу. Сонымен қатар ОА және Қытаймен сауда-экономикалық қатынастарын анықтау.

Түйін сөздер: сауда, аймақ, Қытай, Орталық Азия.

Орталық Азия ежелгі дәуірден бері Жібек жолының бойында гүлденген аймақ болғаны тарихи дәлел. Орталық Азияның маңыздылығы екі негізгі көрсеткіштен туындайды. Біріншіден, Орталық Азия әлемдегі ғылыми, саяси, мәдени және өнеркәсіптік үрдістерге маңызды үлес қосқан бірнеше алдыңғы қатарлы мемлекеттер мен өркениеттердің негізгі аумағы болды. Екіншіден, өзінің орналасуына байланысты Орталық Азия әрдайым жаһандық ауқымда сауда, мәдени және өркениеттік алмасулардың қиылысы рөлін атқарды. Алайда, әлемдік сауда айналымында теңіз және әуе тасымалдарының пайда болуына, сондай-ақ ықпалды мемлекеттердің саяси әсерімен Орталық Азия аймағының құлдырауына байланысты бұл аймақ жаһандық орнын жоғалтты. Дегенмен, қазіргі әлемдегі экономикалық және геосаяси жағдайларға байланысты Орталық Азия елдері қайтадан өзіне көңіл аударуда.

Қазақстан өз аймағында орналасқан елдермен экономикалық ынтымақтастығын дамытып келеді. Сауда қатынастарын ары қарай нығайтуымен қатар, инвестициялық, қаржы байланыстарын да кеңейту, жалпы алғанда интеграциялық үрдістерді іске асыруы өзекті болып отыр. Қазіргі кезде Қазақстан мен ОА елдерінің арасында экономикалық қатынастарды дамыту жолында сыртқы факторлардың әсерін ескеру маңызды мәселеге айналды. Осы тұрғыдан ең алдымен сыртқы әсер етуші күш ретінде Қытайдың ОА елдерінде өзінің маңызды жобаларын іске асыруын қарастыру қажет. Әлемдік экономикада өте ірі елдер шағын елдердің өзара қатынастарына үлкен ықпалын тигізетіні әйгілі. Яғни гравитация заңдылығына сәйкес ірі мемлекеттер шағын елдердің экономикасына ықпалын тигізеді. Авторлар Қазақстанның ОА елдерімен экономикалық ынтымақтастығын Қытайдың алатын орны және оның әсері жайында қарастыратын болады.

Өз ықпалының өсуіне қол жеткізген кез-келген мемлекет белгілі бір дәрежеде өзінің күшін немесе әсерін аймақтық және халықаралық деңгейде тигізе бастайды. Қазір Қытай өзінің дамуының жоғарғы деңгейінде және халықаралық субъект ретінде әскери жоспар мәселелерінен бастап экономикалық ынтымақтастыққа дейінгі аймақтық пен халықаралық өзара іс-қимылдың әртүрлі аспектілері бойынша көршілеріне әсер етіп отыр. Қытай АҚШ-тан кейінгі әлемдегі екінші ірі экономика болып табылады, номиналды ЖІӨ 2020 жылы 14,722 трлн долларды құрайды [1]. Жыл сайынғы жоғары экономикалық өсімнің, кең тұтынудың және өндірістік қуаттылықтың арқасында Қытай әлемдік экономикадағы маңызды ойыншы болып табылады. Соның бірі ОА елдерінде өзінің ықпалын орнату үрдісін құрастырып жатыр. Оны Қытай тарапынан ұсынылған жоба арқылы және оны іске асыру мақсатында құрылған ұйымдар арқылы да байқаймыз: Азия инфрақұрылымдық инвестициялар банкі, Жібек жолы қоры, «Бір белдеу және бір жол».

Мақаланың мақсаты – Қазақстанның ОА елдерімен ынтымақтастығы мәселесін және Қытайдың саяси-экономикалық әсерінің мәнін ашу. Сонымен қатар ОА және Қытаймен сауда-экономикалық қатынастарын анықтау.

Қойылған мақсатқа жету үшін зерттелетін тақырып бойынша шетелдік және отандық басылымдарды талдау, Қытай мен ОА елдерінің экономикасын және сыртқы саудасын

сипаттайтын статистикалық деректер сияқты аналитикалық және статистикалық зерттеулер әдістері пайдаланылды.

Қазақстанның көршілес елдермен аймақтық экономикалық ынтымақтастығын зерттеп, оған ықпал ететін үкіметтік бағдарламалардың рөлін түсіндіре отырып, Қазақстан мен ОА елдері арасындағы экономикалық қатынастарына Қытайдың сапалық жағынан да, сандық жағынан да салыстырмалы ықпалын талдауға тырысамыз.

Қытай мен ОА елдері, ең бастысы, Қазақстан арасындағы қатынасты посткеңестік кезеңде үш негізгі кезеңге бөлуге болады [2]. Бірінші кезеңде (1992-1995 жылдар) ОА елдері өзгеріссіз Ресейге қатты тәуелді болды және Қытай ОА елдерімен дипломатиялық байланыстарды дамытуға басым назар аударды. Екінші кезең (1996-2001 жж.) Қытайдың ОА аймағына стратегиялық экономикалық қатысуымен сипатталуы мүмкін. Үшінші кезең 2001 жылдың 11 қыркүйегінен кейін басталып, осы күндері жалғасады деп айтылады. Бұл кезең ОА елдерінің Қытайдың сыртқы экономикалық және саяси істеріндегі маңыздылығының артуымен сәйкес келеді. ОА-ның барлық елдері Қытайға тікелей жақын орналасқан, сондықтан Қазақстан, Қырғызстан және Тәжікстанның Қытаймен құрлық шекарасы бар, оның ұзындығы 3000 километрден асады [3]. Сондықтан, алғашқы кезеңдерде ынтымақтастықтың негізгі себебі қауіпсіздік пен тұрақтылық туралы болды.

Қытаймен сауда қатынастарын қалыптастыру бірегей сауда мүмкіндіктерін ұсынады, өйткені ОА елдері теңізге шыға алмайды және ірі экономикаларға шектеулі қол жеткізе алады. 1-кесте екіжақты сауданың басым көпшілігі Қытай мен Қазақстан арасында болды, мысалы, 2019 жылы Қазақстанның үлесіне жалпы сауда көлемінің 45%-ға жуығы тиесілі болды. Кестеде көрсетілген сандар елдер бойынша айтарлықтай ерекшеленсе де, соңғы екі онжылдықта Қытайдың ОА елдерінің экономикалық серіктесі ретіндегі жалпы рөлі арта түскенін көрсетеді.

1-кесте. Қытай мен Орталық Азия арасындағы сауда көлемі (млн.АҚШ долл.) [4].

Жыл	Қазақстан		Қырғызстан		Тәжікстан		Түрікменстан		Өзбекстан		Барлығы
	экспорт	импорт	экспорт	импорт	экспорт	импорт	экспорт	импорт	экспорт	импорт	
2015	5 480,14	5 087,80	35,88	1 029,11	188,58	389,62	7 384,53	862,59	1 940,90	4 304,54	26 703,69
2016	4 228,41	3 668,03	79,7	1 464,96	114,17	373,76	5 248,39	361,41	1 401,80	2 234,23	19 174,86
2017	5 773,39	4 691,96	97,47	1 493,69	169	288,98	6 202,95	403,24	1 590,49	2 700,64	23 411,81
2018	6 239,96	5 380,67	61,23	1 942,29	275,67	312,76	7 659,78	336,55	2 165,60	3 539,51	27 914,02
2019	7 823,41	6 566,47	81,47	1 734,97	302,85	352,1	8 194,05	456,89	2 388,20	5 052,28	32 952,69

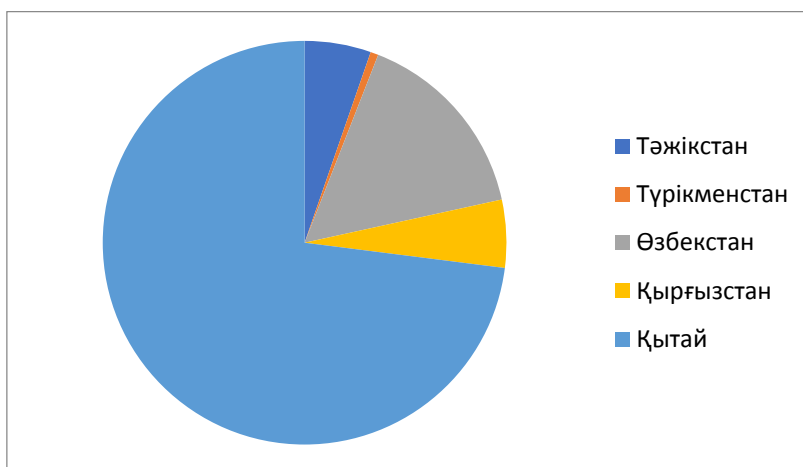
2003 жылғы 19 қыркүйекте Қытай, Қазақстан, Қырғызстан, Ресей, Тәжікстан және Өзбекстан арасында бірінші кезекте қауіпсіздік пен тұрақтылықты қамтамасыз ету үшін құрылған Шанхай Ынтымақтастық Ұйымы (ШЫҰ) экономикалық интеграция жолындағы алғашқы қадамдардың бірі ретінде қаралуы мүмкін. ШЫҰ Бас хатшысы Владимир Норов «ШЫҰ шеңберіндегі бірлескен күш-жігеріміздің негізгі басымдықтары сауда-экономикалық ынтымақтастықты дамытуды қамтиды» деп атап өтті. Бұған шекаралық және кедендік реттеуді әлсірету, темір жолдар мен автомобиль жолдарын қоса алғанда, көлік жүйесін жақсарту және еркін сауда аймағына көшу арқылы қол жеткізуге болады. ШЫҰ қолдауымен сауда-экономикалық интеграция үшін күшті экономикалық кеңістік құруға бағытталған көптеген жаңа бастамалар іске асырылды. Алайда, ШЫҰ бірінші кезекте қауіпсіздік мәселелерімен айналысатынын және 2013 жылы Қытай бастаған жаңа бағдарлама негізінен ынтымақтастықтың экономикалық аспектілеріне бағытталған.

2013 жылдың қыркүйегінде Қытай президенті Си Цзиньпин тарихи Жібек жолын қайта құру идеясын ұсынды, ол кейіннен «Бір белдеу бір жол» бастамасы деп аталды [5]. Оның мақсаты-экономикалық ынтымақтастық құру, сауданы дамыту және экономикалық байланыстарды тереңдету. Инфрақұрылымға ауқымды инвестициялармен және Жібек жолын қалпына келтірумен қатар, бұл бағдарлама жаңа инвестициялық жобаларды, автомобиль жолдарын, темір жолдарды құруды, мұнай және газ құбырларын салуды көздейді. Еуразия орталығында бірегей географиялық орны бар Қазақстан бұл жобада геосаяси және экономикалық себептер бойынша шешуші рөл атқарады. «Бір белдеу бір жол» (БББЖ) бастамасы Қазақстанға көлік тарифтері мен биллинг жүйелері есебінен өсу үшін жаңа экономикалық мүмкіндіктер береді. Дегенмен, ең бастысы, БББЖ Қазақстанның ОА-ның басқа елдерімен экономикалық қатынастарына ықпал етеді. Қазақстанның ОА аймағымен ынтымақтастығына Қытайдың салыстырмалы ықпалын бағалау үшін Қазақстанның ОА әрбір елімен екіжақты сауда қатынастарын мұқият зерделеу қажет.

Қазақстанның сыртқы саудасының үлкен бөлігі Еуропа, Ресей және Қытай елдеріне кетеді. 1-суретте Қазақстанның ОА елдері және Қытаймен сауда қатынастарының салыстырып қарастыратын болсақ, әрине, Қытайдың пайыздық көрсеткіші үлкен. Қытай Қазақстаннан және өзге ОА елдерінен шикізат көзін көптеп алады. Ал Қазақстан мен ОА елдері арасындағы сауданың басым бөлігі дайын тауарлар арасында жүргізіледі. 2009 жылға дейін Қазақстан мен ОА-ның басқа елдері арасындағы сауда көлемі бір қалыпты болды. 2012-2014 жылдар аралығында Қырғызстанмен және Өзбекстанмен екіжақты сауда операцияларының көлемі шамамен 1 миллиард долларға жетті, содан кейін ол күрт қысқарды. Түрікменстан сауда көлемі жағынан Қазақстанмен ең аз тартылған ел болды, ал Тәжікстан тұрақты түрде өсті. ОА елдері арасында тауарлар мен қызметтер ағынын ұлғайту үшін әлі де үлкен мүмкіндік бар және БББЖ жобасы үлкен рөл атқара алады. Бұл жоба елдер арасындағы ынтымақтастықтың жоғары деңгейін талап етеді, бұл өз кезегінде экспорт пен импорттың жеңіл ағымына кепілдік беретін тиімді шекаралық реттеуге әкелуі мүмкін.

ОА елдері мұнайға, минералдарға, суға, басқа да табиғи ресурстарға бай және тұрақтылық пен географиялық жақындықтың арқасында Қытай үшін стратегиялық тұрғыдан тиімді энергия көзі болып табылады. Екінші жағынан, Қытайға шикізат экспорты ОА елдеріне де пайдалы, өйткені олар өз кезегінде өңделген материалдарды импорттай алады. Осылайша, сауданың өзара тиімді жағдайларында энергетика секторы қазіргі уақытта Қытай мен ОА-ның, әсіресе Қазақстан үшін сауда қатынастарында негізгі рөл атқарады. Қазақстан қазіргі уақытта энергия көздерін толық қуатта өндірмейді. Мысалы, оның табиғи газға бай екенін ескере отырып, Қазақстан тек 906 млрд. метрикалық тонна өндіреді, оның басты себебі электр энергиясын өндірудің төмен деңгейімен ұштастыра отырып, өндірістің ескі технологиялары мен құбыр жолдары болып табылады [7]. ОА елдерінің энергетикалық секторына инвестициялар қысқа мерзімді перспективада көрші елдер арасында салауатты бәсекелестік

тудыруы мүмкін, бұл ұзақ мерзімді перспективада өзара тәуелді экономикалық өсу арқылы экономикалық байланыстардың сапасын арттыруға және жақсартуға әкеледі.

Сурет 1. Қазақстанның Қытай және Орталық Азия елдерімен сауда айналымының көрсеткіші 2019-2020 жж. [6].

Қорыта айтқанда, Қазақстан ОА елдерімен, оның ішінде Өзбекстан мемлекетімен сауда байланысын дамытып жатыр. Қытай ОА елдері үшін үлкен гранттар мен төмен пайыздық несиелер мен арзан тауарлар ұсынатын негізгі экономикалық серіктеске айналды. Қытай аймақтағы интеграцияға қарсы деп айтуға болмайды. ОА-ғы жинақталған ішкі аймақтық байланыстардың шешілуі Қытайға қолайлы да болып отыр. Бірақ ОА-ның бес Республикасының біреуге қарсы (бірінші кезекте Қытайға қарсы) бірлескен достығы ҚХР мүддесіне сай келмейді. Сондықтан Қытай осы «аймақтық» формат арқылы аймақтағы интеграция үрдісін бақылағысы келеді [8].

Қазақстанның көршілес елдермен сауды-экономикалық қатынасын дамытуда келесі мәселелерге көңіл бөлінуін ұсынамыз, Орталық Азияда еңбек миграциясы және білім беру қызметтері саласын жетілдіру. Қазақстанның дербес Қазақстанның ОА елдерімен экономикалық ынтымақтықты дамыту жолында цифрлық технологияларды дамыту және кең қолдану: аймақтың елдерінің арасындағы сауда ағымдарын жеделдету үшін көлік-логистикалық қызметтерді цифрландыру арқылы «цифрлық жібек жолын» құру. Осы мақсатқа жету жолында Қытайдың инвестициялары мен цифрландыру тәжірибесін тиімді пайдалану.

Пайдаланған әдебиеттер:

1. The World Bank. Data. GDP (current US\$) – China <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.CD?locations=CN>
2. Параманов В., Строков А., Столповский О. Этапы экономической политики Китая в Центральной Азии. Центральная Азия и Кавказ. 2010,1. <https://cyberleninka.ru/article/n/etapy-ekonomicheskoy-politiki-kitaya-v-tsentralnoy-azii>
3. Chen, H., Wu, H. The prospects for regional economic integration between China and the five Central Asian countries. Europe-Asia Studies, 2004, 7(56). <https://www.jstor.org/stable/4147497?seq=1>
4. International Monetary Fund <https://data.imf.org/regular.aspx?key=61726507>
5. The State Council: The People's Republic of China, 2015. From initiative to reality: Moments in developing the Belt and Road initiative. http://english.www.gov.cn/policies/infographics/2015/04/23/content_281475094425039.htm
6. ҚР Қаржы Мин. мемлекеттік кіріс комитеті // http://kgd.gov.kz/ru/exp_trade_files
7. Кучук, З. Энергетическая политика Китая в Центральной Азии и Казахстане. Центральная Азия и Кавказ, 2009, 3 (63). <https://cyberleninka.ru/article/n/energeticheskaya-politika-kitaya-v-tsentralnoy-azii-i-rol-kazahstana>
8. CAA Network. Еще один +C5? 2020// <https://caa-network.org/archives/20237>

ҚЫТАЙ МЕН ҚАЗАҚСТАН АРАСЫНДАҒЫ БАЙЛАНЫСТАРДЫҢ ДАМУЫНДАҒЫ СИНОФОБИЯЛЫҚ ПИҒЫЛДАҒЫ ҮРДІСТЕРДІҢ ӘСЕРІ МЕН САЛДАРЫ

*Алдабек Н.Ә. т.ғ.д.,
Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ
қытайтану кафедрасының профессоры.
aldabek.nurzhamal@gmail.com*

Андатпа: Мақалада Қазақстан мен ҚХР арасындағы қазіргі кезеңдегі тату көршілік қатынастың екі ел үшін де маңыздылығы аталып өтіп, пайдалы д ұтымды жолдары қарастырылады. Сонымен қатар екі арасындағы байланыстарға көлеңке түсірер жағымсыз әрекеттердің бір көрінісі – синофияны туындатып отырған мәселелер айтылады. Синофияның еліміз үшін тиімсіз екендігі сараланады.

Түйін сөздер: синофобия, индустриалдық-инновациялық ынтымақтастық, Шыңжаң, көпвекторлы саясат.

Синофобия ұғымының ғылымның нысаны ретіндегі шығу себептері, яғни – бұл терминнің этимологиясына келсек, бұл ұғым «ксенофобия» ұғымынан бастау алады. «Ксенофобия» дегеніміз бөтен нәрсеге, жат дүниеге, басқалардың өзіне таныс емес жат көріністеріне, мәдени ұстанымдарына деген теріс көзқарасты білдіреді. Бірақ бұл ұғымды расизммен шатастыруға болмайды.

Синофобия, басқа сөзбен айтқанда, антиқытайлық көңіл күйді білдіретін, латын тілінен аударғандағы – «Sinae» – Қытай, грек тіліндегі «Fobos» – үрей сөздерінің мағынасы болып табылады. Яғни бір сөзбен айтсақ, бұл термин бүкіл Қытайға қатысты барлық нәрсеге деген үреймен қарау, қорқыныш сезімін тудыратын құбылыс деуге болады. Қытайға бұндай көзқараспен қарау шиеленіс пен қақтығыстар туындататын жағдайларға, қоғамды діни және ұлттық тұрғыдан бөлшектеуге әкелетін жағымсыз жайттардың пайда болуына себеп болады. Синофобия қазір бүкіл әлемге жайылған жаһандық трендке айналуда. Дегенмен бұл үрдіс Қытайға географиялық жақын орналасқан елдер мен Қытайдың инвестициялық белсенділігі кеңінен тараған елдерге тән құбылыс болып отыр. Әсіресе Қытаймен шекаралас жатқан Шығыс, Орталық және Оңтүстік Азия елдерінде жиі кездеседі, сондай -ақ синофобия үрдісі батыс әлемінің кейбір елдерінде де, яғни Австралия мен Канада, Евразия елдері – Ресей мен Түркияда көрініс береді. Синофобияның ең кең тараған елдері қатарына Оңтүстік-Шығыс Азия елдері: Сингапур, Малайзия, Вьетнам, Лаос, Таиланд, Индонезия және т.б.жатады. Синофобия сонымен қатар қытай этносының тығыз орналасқан диаспоралар тұрып жатқан жерлерінде көптеп кездеседі. Қытай қаупі Қытайдан тыс жерлердегі қытайлық миграцияның ұлғаюына деген үрейден де туындап отырады. Сондай-ақ синофобияның туындау себептеріне Қытай коммунистік партиясы басқаратын оның билігіне деген шетелдіктердің жеккөрініштілік пен түсінбеушілік пиғылдарын айтуға болады, әсіресе бұл үрдіс батыс елдерінде айқын байқалады, оған өткен уақыттардағы болған кейбір тарихи реніш өкпелер, экономикалық бәсекелестік пен экспансиялар, Пекиннің өзіне жақын тартқан елдеріне жомарттықпен үйіп төгіп салып жатқан инвестициялар қаупі себеп болып отырғандығы белгілі.

Бұндай үрейлі қауіптердің пайда болуына ең алдымен мәдениеттердің алмасуы да халықтардың санасында адасушылықтардың туындауына әкелуде. Мәдениеттердің араласу үрдісі қоғамға әртүрлі мәдениеттердің сіңірілуіне әкеліп, ол мәдени адасушылықтарға әкелуде. Осыған байланысты, «мәдениеттердің сәйкес келмеу жағдайы» туралы, ол аралас некелерге деген қарсыластықты тудыратын мәселеге айналатыны жайлы айтыла бастайды. «Келімсектердің көбеюінен туындайтын үрей» тұрғын халықтардың жергілікті мәдениетке теріс ықпал етіп, оны бұзады деген қауіпін өршітеді, осыған орай дәстүрді сақтап, этномәдени бет бейнені сақтау туралы тұрғындардың ұрандату әрекеті басталады.

Қытай біздің ел үшін сыртқы саяси және экономикалық саясатымыздағы басты әріптесіміз болып саналады. Тәуелсіздік жылдарынан бері екі ел арасындағы жан-жақты байланыстар

қарқынды дамып келеді. Осы жылдар ішінде бірқатар ауқымды экономикалық жобалар іске асырылды, сауда-экономикалық байланыстар жыл сайын үдемелі қарқынмен дамуда.

Индустриалдық-инновациялық ынтымақтастық туралы екі ел арасындағы бағдарламалар біртіндеп іске асырылып келеді. Осы бағдарлама аясындағы Қазақстанға құны 28 млрд доллар болатын 51 жаңа жобаны әкелу туралы келісім нәтижелері жүзеге асырылып келеді. Олардың бірқатары іске қосылып, өндірістік дамуымызға өз үлесін қосуда.

Қазіргі таңда, әлемнің әр түкпіріндегі қалыптасып отырған оқиғаларды бағамдауда, оған нақты сараптама жасауда дербес халықаралық қатынастардың белгілі бір тәжірибесі жинақталған кезеңде өткен тарихи оқиғаларды терең зерделеу аса қажет болып отыр.

Қазіргі әлемде қалыптасып отырған геосаяси жағдайларға алпауыт мемлекеттер арасындағы бәсекелестік күрестер ұлттық мемлекеттердің болашағына ғана емес, сонымен қатар барша адамзаттың болашағына деген сеніміне селкеу түсіріп отырғандығы, осы әлемге үстемдігін әртүрлі жолдармен іске асыруға ұмтылған алыптар арасындағы бәсекелестік күрестер заманында Қытайдың болашаққа сенімді аяқ басуы, бір жағынан жарқын үміт ұялатса, екінші жағынан қауіп тудыруда. Сондықтан бүгінгі таңда әлемде Қытайдың модернизациясына, үдемелі дамуына баға беретін қытайлық көзқарастағылар және оған үреймен қарайтын теріс көзқарастағылар тарапынан осы мәселе жөнінде көптеген жан-жақты зерттеулер жүргізіліп келеді. Қытайлық тәжірибе баршаға қызықты, алайда дамудың негізі ретінде еуроцентристік амал орнына қытайцентристік көріністі қабылдауға әлемдік қауымдастық әлі мүлдем дайын еместігі белгілі.

2013 жылы ҚХР Төрағасы Си Цзиньпин «Жібек жолының экономикалық белдеуі» және «XXI ғасырдағы Теңіз Жібек жолы» стратегиясына кіретін «Қытайдың «Бір белдеу, бір жол» деп аталатын бастамасын алғаш рет Қазақстанда Назарбаев университетінде сөйлеген сөзінде ұсынды. Осы уақыттан бері бұл стратегиялық жобаға әлемнің 140-тан астам мемлекеттері мен аймақтары назар аударып, оған қатысуға ниет білдіруде. Біздің елімізде бұл стратегияны іске асыруда өз мүмкіндіктерін ұтымды пайдалануға ұмтылыс танытып отыр.

Қытайдың «Бір белдеу, бір жол» стратегиясына кіретін «Жібек жолының экономикалық белдеуі» және «XXI ғасырдағы Теңіз Жібек жолы» сияқты бастамалары өзге мемлекеттердің экономикасы мен әлеуметтік дамуына қажетті жаңа инфрақұрылымдар мен өндірістік кәсіпорындарын ашуға мүмкіндік береді. Қытайдың жаңа заманауи технологияларын, құрал-саймандарын, қаражатын, еңбек күшін пайдалану арқылы әркім өз елдерінің экономикасын дамытуға, ішкі мәселелерін шешуге мүмкіндік алады. Ал бұл өз кезегінде Қытайдың да өзі үшін тұрақты дамуын қамтамасыз етуді көздейді. Осы орайда Қазақстан көрші мемлекеттің мүмкіншіліктерін ұтымды пайдалана отырып, индустриялық-инновациялық дамуымыздың мақсаттарымен ұштастыру арқылы Қазақстан аумағында жаңа кәсіпорындар ашу мен өндірілген өнімді Қытайға шығару арқылы екіжақты экономикалық қатынастарды және инвестициялық ынтымақтастықты ілгерілетуіне мүмкіндік алары сөзсіз.

Елімізде соңғы жылдары (әлемдік ковид індетіне байланысты орын алған карантинге дейінгі) ішінде ет, бал, ұн сияқты дайын өнімдерді Қытай нарығына шығаруға бағытталған кешенді жұмыс жүргізіліп келді. Карантиндік-ветеринарлық талаптарға қатысты рұқсат алынған жағдайда, отандық өнім қытайлық тұтынушыларға жетуде. Қытайға жыл сайын мыңдаған тонна астық экспортталып келді.

Осы орайда, Қытай халқының демографиялық өсімі ұлан-байтақ жері бар, бірақ халық саны аз Қазақстанға қауіп төндірмей ме? –деген сұрақ халықтың көкейінде тұратындығы да шындық. Ел ішінде Қытайға қатысты неше түрлі фобия бар. «Қытайлар бізді халық санымен-ақ жаулап алады», «алып елдің экономикасы дамыған сайын біздің экономика құлдырайды», «салған инвестициялары мен берген несиелері өскен сайын тәуелсіздігімізге қауіп күшейеді» деген пікірлер жиі айтылады.

Қазақстандағы қытайлықтарды жек көру немесе синофобия көңіл ауанының түп төркіні қайда жатыр? –деген сұрақ отандық ақпарат құралдарында, әлеуметтік желілерде жиі

көтеріліп жатады. Бұның бір себебі ғасырлар бойы көрші жатқан ел болғандықтан, тарихи түрлі байланыстар кезеңінде этникалық ксенофобия ретінде қоғамдық санаға жасанды түрде әдейі енгізілу мүмкіндігін де ескеруіміз керек. Бірақ өткен тарихи кезеңдерде, яғни жауласушы кезеңде енгізілген бұл ксенофобияның салдары қалай болатындығын бүгінгі ұрпақ ойлануы керек.

Синофобия – бұл, жоғарыда атап көрсеткеніміздей, қайталап айтсақ, мәні жағынан алғанда, ксенофобияның бір түрі, яғни бір нәрсенің немесе бөтен біреудің әртүрлі өзгешеліктеріне байланысты (терісінің түсіне, ұлтына, т.б. белгілеріне қарай) жек көру немесе ұнатпауды білдіреді. Осының жарқын мысалы ретінде АҚШ-тағы ұзақ уақыт бойы қара нәсілділерге қатысты дискриминациялық саясаттың орын алуын айтуға болады. Сол АҚШ-тың өзінде қазіргі күнде миллиондаған қытайлықтар мекен етеді. Американдықтар арасында да анда-санда болсын синофобия үрдісі көрініс беріп тұратындығын жоққа шығармаймыз. Тіпті көрші Ресей елінде де синофобиялық көзқарастың жиі көрініс беріп отырғандығын БАҚ материалдарынан көріп жүрміз. Яғни, әртүрлі елдерде бұл көзқарас әртүрлі сипатта көрініс табады.

Қазақстандағы синофобия қазіргі батыс елдеріндегі жағдайдан мүлдем өзгеше.

Қазақстандағы антиқытайлық көңіл күйдің өршуін әлемдегі саяси және экономикалық белсенділіктің Батыстан Шығысқа, соның ішінде Азияға ауыса бастағанымен, Қазақстанның транзиттік маңыздылығымен түсіндіруге болады. Қытай Батыс елдерінің ең бірінші бәсекелесі. ШЫҰ-ның кеңеюі, БРИКС (Бразилия, Ресей, Үндістан, Қытай, Оңтүсік Африка Республикасы) елдерінің саяси салмағының артуы батысты қатты алаңдатады. Батыс елдері Қазақстандағы синофобияны әдейілеп өршітуге ұмтылуда. Қазақ қоғамындағы антиқытайлық көңіл-күй күшейген сайын, «Жібек Жолы экономикалық белдеуі» атты қытайлық жоба құрдымға кетіп, қазақ -қытай қарым-қатынастары нашарлайды деп ойлайды. Трансұлттық корпорация көшбасшыларына Қазақстан халқының мүддесі керек емес, олар мол табыс табуды көздейді.

Сондымен қатар Қазақстандағы антиқытайлық көңіл-күйдің басым бөлігі төменгі деңгейде, яғни халықтың тұрмыстық деңгейіндегі ашу-ыза сияқты түрде көбірек көрініс береді. Қазақстандағы қытайлық кәсіпорындардағы қытайлық жұмысшылардың санының көптігі, олардың жалақыларының жергілікті жұмысшылардан көп болуы сияқты әлеуметтік мәселелер болып отыр. Ал соңғы жылдары біздің елмен көршілес аймақ Шыңжаңдағы жағдайларға байланысты туындап отырған этникалық мәселелерде синофобияны өршітіп отырғандығы шындық. Ал жоғары мемлекеттік деңгейде ондай жағдай болған емес, қайта екі ел арасында ынтымақтастық туралы сан алуан келісімшарттарға қол қойылып, қарым-қатынас жақсы деңгейде өрістеуде. Мысалы “Нұрлы жол” мен “Жібек жолының экономикалық белдеуі”, “Біл жол – бір белдеу” стратегиялық бағдарламаларының үйлесімділігін айтуға болады. Шыңжаңдағы бауырлас қазақтардың жағдайына алаңдаушылық мәселеде дипломатиялық жолдармен реттелуде.

Сондай-ақ, екі елдің арасындағы байланыстардың қарқынды дамуы кезінде Қытайдың мемлекеттік ақпараттық кеңістігі Қазақстанның жағымды имиджін қалыптастырып, оны барынша дос ел екендігін атап өтіп, екі елдің арасындағы байланыстардың жылдам қарқында дамуына назар аударып келді.

Тіпті осыған мысал ретінде, ковид індеті әлемді жайлап, алғашқы үрейлі кезеңде Қытай үкіметі Қазақстанға көмек қолын созып, гуманитарлық жәрдем ретінде дәрі дәрмек, медициналық құралдар мен маскаларды, тәжірибелі дәрігерлерін көмекке жібергендігін білеміз.

ҚХР өкіметінің Қазақстандағы синофобияның көрініс беруіне әзірше ресми түрде қатты наразылық танытып, аса көңіл бөлмей отырғанына жайбарақаттық танытуға болмайды, оның экономикалық та саяси да салдары болу мүмкіндігін есте ұстау керек. Қытай билігінің біздің елдің инвестициялық ахуалына, бизнестік тартымдылығына кері әсер немесе ықпал етіп, қытайлық инвесторлардың ынтасына теріс әсер ету мүмкіндігін ескеруіміз қажет. Инвесторлар

өздеріне қауіп төнуі мүмкін елге ақша салмайтындығы белгілі. Сондықтан қытайлық инвесторларды үркітіп алу біздің экономикамызға тиімсіз екендігін есте сақтаған жөн.

Осыған орай әлемдік індет кезіндегі карантиндік жағдайды сылтау етіп, шекарада қалыптасып отырған қазақстандық тауарлардың Қытайға өтуіне жиі- жиі тосқауыл қойылып отырғандығына да назар аударуымыз қажет.

Бір жағынан, біздің билік тарапынан да елдегі синофобияны туғызуға себеп болып отырған жоғарыда аталған мәселелерге ерекше назар аударып отырғандығын білеміз, ресми арналар арқылы екі ел билігі бұл түйінді мәселелерді ушықтырмай шешуге мүдделілік танытып отыр. Мемлекет басшылары да орынсыз көңіл күйлерге бой алдырып, көрші мемлекетпен қарым-қатынасты тежеу дұрыс шешім болып шықпайтынын жақсы түсінеді. Бүкіл шекарамыздың бойына тағы бір ұлы қорған тұрғызып, көрші мемлекеттен іргені аулақ сала алмаймыз ғой. Қайта Қытайдың даму барысына терең сараптама жасау арқылы оның тиімді жақтарын ұтымды пайдалану өзімізге тиімді болмақ.

Ал енді қазақ-қытай қатынастары синофобияның кесірінен қандай зардапқа тап болуы мүмкін?-деген сұраққа келетін болсақ:

Өзіміз білетіндей, біздің бизнес саласындағы орасан зор жоспарларымыз қытай нарығына көп үміт артады. Біз қытай нарығына отандық азық-түлік өнімдерін – ет пен астық өнімдерін көптеп шығаруды ойластырудамыз. Оның үстіне қытайлық сұраныстың ауқымды көлемін ескере отырып, өзіміздің ауыл шаруашылық саласын дамытуды ұлғайта түсуге мүмкіндік аламыз. Егерде біз екі елдің арасына сына қағатын синофия сияқты әрекеттерді жалғастыратын болсақ, онда біз бұл мүмкіндіктерден айрылып қалуымыз ғажап емес. Қытайлық нарық мүмкіндігін ұтымды пайдалану үшін онымен бейбіт қатынастарды мықты ұстану ғана келешектің бейбітшілікте болуына жол ашады. Екі ел арасындағы барыс-келіс, түрлі деңгейдегі байланыстарды дамыту халықаралық қатынастар ережесіне сай паритет сақтау дұрыс жол болмақ.

Ең алдымен,өзіміздің ең ұтымды тұстарымызды, яғни әлемнің екінші экономикасы атанған көршімізбен экономикалық тиімді байланыстарымызды қолдан шығарып аламыз, ол дегеніміз барлық жетістікті жоққа шығарумен тең. Қазақстан қытай халқының сатып алу қабілетінің жоғары деңгейін ескере отырып, өзінің транзиттік орнын тиімді пайдаланып, қытайлық инвестицияны тартып, елдің экономикасына қажетті қытайлық технологияларды тарту арқылы жетістікке жетуге зор мүмкіндік бар. Сондықтан синофобия арқылы байланыстарымызға көлеңке түсіру еліміз үшін экономикалық тұрғыдан өте қажетсіз саясат болмақ.

Шыңжаңның өткен тарихындағы Қытай мен Ресейдің, Кеңес Одағының ондағы жүргізген саясаттарының тарихи сабағы, тәуелсіз Қазақстанның Қытаймен, оның Шыңжаң өлкесімен байланыстарын қалыптастырып, оны болашақта одан әрі дамытуда маңызды болмақ. Қазақстан ҚХР-дың Шыңжаң өлкесімен шекаралас болғандықтан, бұл өлкедегі саяси тұрақтылық біздің еліміз үшін де аса маңызды. Шыңжаңдағы қазіргі кездегі өрістеп отырған сепаратистік, террористік әрекеттер, бұл өлкенің өзі үшін де және онымен көршілес елдер үшін де, қазіргі қалыптасқан жағдайда, өте қауіпті. Орталық Азиядағы халықаралық қатынастардың қалыпты, бейбіт жағдайда, өзара түсіністік пен ынтымақтастық жағдайында дамуы үшін, біздің республикамыз Қытай мемлекетімен арадағы қол қойылған келісім-шарттар негізінде бір-бірінің мемлекеттік суверенитетін, территориялық тұтастығын сақтау принциптерін құрметтей отырып, онымен тату көршілік қарым-қатынастарды дамытуды жақтайды. Шыңжаң өлкесімен ғасырлардан бері тарихи байланыстары жалғасып келе жатқан біздің еліміз, ондағы өмір сүріп жатқан бір миллионнан астам қандастарымыздың тағдырымен санаса отырып, онымен экономикалық, мәдени, ғылыми-техникалық байланыстарды дамыту мақсатын көздейді. Бұл өлкемен дәстүрлі тарихи байланыстарды жалғастырумен қатар, жаңа заманның қарым-қатынастар саласындағы озық үлгілерін де қолдана отырып, кең ауқымдағы сан-салалы байланыстарды көпвекторлы сыртқы саясат принципі ауқымында дамытуға болады деп есептейміз.

Қазақстандағы синофобияның өршуіне мүдделі сыртқы күштердің китұрқы саясатына бой алдырмай, ғасырлар бойы қалыптасқан байланыстардың тек пайдалы тұстарын жаңғыртып, жаңа геосаяси жағдайдың талаптарын ескере отырып, әлемнің екінші экономикасы – алып Қытаймен тату көршілік қатынасты сақтауға біз де, Қытай елі де мүдделі.

Қытай билігі де әлемдік қауымдастықтың Шыңжаңдағы күрделі жағдайларға алаңдаушылық танытып отырғандығын мойындауы тиіс. Шыңжаңдағы жағдайларды дұрыс жолға қойылуы Қытайдың әлем елдерімен байланыстары үшін де, оның саяси беделі үшін де өзекті.

Қорытындылай келе айтарымыз, біздің мемлекетімізге де Қытай мемлекетіне де әлемдік деңгейдегі ерекше екі мәдениеттерді, екі ірі континентті жалғастыратын алтын көпір болу міндетін жүктеп отырғандығын есте ұстауымыз қажет.

Қазақстан мен Қытай арасындағы өзара тиімді қарым-қатынастардың мәселелеріне жайбарақат қарауға болмайды. Туындаған мәселелер болса, оны тез арада шешуге әрекет етуіміз керек, сол арқылы қазақ – қытай қарым қатынастарына көлеңке түсіруі мүмкін жағдайлардан аулақ болуды мақсат етіп қою қажет. Тарихтан келе жатқан тәмсіл бойынша, «көршіні біз таңдамаймыз, ол тәңірдің сыйы» дегенді ұмытпауымыз керек. Қазақта да қытайда «Жақын көрші алыстағы туыстан артық» деген мақал бар. Бабаларымыз айтқан осы данышпандық қағиданы ұстана отырып, тату көршілік байланыстарымызды дамуға мүдделі болуымыз қажет.

Қазақстан Республикасы сыртқы саясатында көпвекторлы саясатты ұстанады. Біздің елдің геосаяси орналасу жағдайы осындай саяси ұстанымның бірден бір дұрыс жол екендігін көрсетіп отыр. Оның принциптері бойынша әлемнің ірі алпауыт елдері – Ресей, Қытай және АҚШ мүдделері арасындағы тепе теңдікті ұстану. Бүгінгі күні біздің еліміз осы алып елдермен жақсы қарым қатынастарды орната отырып, олардың ешқайсына ерекше артықшылықпен қарамауды көздейді. Қазақ елінің мүддесі әрқашан сабырлылықпен және ақылмен жүзеге асырылуы керек.

Пайдаланылған еңбектер:

1. Интервью Президента Республики Казахстан Н.А. Назарбаева центральному телевидению Китая. 7.02.2018.
2. Си Цзиньпин в Казахстане // "Ак Орда", 7 сентября 2013
3. Казахстанская правда. 27 марта, 2015г.
4. Шахрат НҰРЫШЕВ, Қазақстан Республикасының ҚХР-дағы Төтенше және өкілетті елшісі: «Қытай саяканды қалыптастыруға кірісті». Егемен Қазақстан, 1 қыркүйек 2016.
5. Юрий Тавровский. Новый шелковый путь – главный проект XXI века. М., 2017.
6. Сыроежкин К.Л. Нужно ли Казахстану бояться Китая: мифы и фобии двусторонних отношений – Астана-Алматы: ИМЭП при Фонде Первого Президента, 2014. – 432 с.32
7. Сыроежкин К.Л. Казахстан-Китай: от приграничной торговли к стратегическому партнерству. – В трех книгах. Книга 1. В начале пути – Алматы: КИСИ при Президенте РК, 2010. – 336 с.
8. fiprom.kz .05.06.2018. Отношения Казахстана и Китая выходят на новый уровень.

ҚЫТАЙ ТІЛІНДЕГІ МЕДИЦИНАЛЫҚ ТЕРМИНДЕРДІҢ ЖАСАЛУ ЖОЛДАРЫ

Досымбекова Р.О.

*Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ,
қытайтану кафедрасының аға оқытушысы, PhD доктор.
dossymbekova.rauan@gmail.com*

Андатпа: Бұл мақалада қытай тіліндегі сөзжасам және аударма мәселелері, оның ішінде қытай тіліндегі медициналық терминдерді қазақ тіліне аударуда кездесетін қиындықтар және олардың жасалу жолдары туралы баяндалады. Сонымен бірге қытай тілінің медициналық терминологиясындағы сөзжасамның негізгі әдістері қарастырылып, сөзжасамдағы грамматикалық байланыстың түрлері туралы айтылды. Лексикалық кешен компоненттерінің арасындағы грамматикалық байланыстардың бес типтің атап көрсетіп, әрқайсына жеке-жеке тоқталып мысалдармен түсіндірілді. Қазіргі қытай тілінің сөзжасамында аффиксация арқылы сөз құрау екінші әдіс болып саналады және аффикстерді негізгі морфемаларға біріктіруші деп есептеледі. Терминжасамдағы аффикстердің рөлі жіктелді, терминологиялық кіргудің қытай медицинасы саласына ену жолдары анықталды. Медициналық терминдердің жасалуы мен аударылуына байланысты келтірілген мысалдардың барлығы дерлік күрделі сөздерден, қысқартылған сөздерден тұрады.

Түйін сөздер: қытай тілі, медициналық термин, сөзжасам тәсілдері, аударма, аффикс.

Кіріспе. Қоғамдағы медицина саласының үздіксіз дамуы сөздік қордағы терминологиялық лексиканың көбеюіне ықпал етіп, зерттелетін объектілердегі аталымдардың тұрақты дамуына мүмкіндік береді. Әртүрлі ғылым салаларындағы терминдер санының өсуі тілдегі жиі қолданылатын сөздер санының мөлшерінен асып түседі, сондықтан арнайы лексиканы зерттеу қажет.

Дәстүрлі қытай медицинасының терминологиясы батыс медицинасынан мүлдем бөлек. Бұл, ең алдымен, қытай тілі құрылымының өзіндік ерекшелігіне және адам ағзасына деген батыстық көзқарас пен емдеу әдістерінің өзгешелігіне байланысты. Аталған тақырыптың өзектілігі қытайдың дәстүрлі медицина терминдерін талдау және аудару қажеттілігіне, бірыңғай терминологиялық базаның толық қалыптаспауының қиындығына байланысты. Қазақстан мен Қытайдың тығыз қатынастары мен достығының арқасында жыл сайын отандық туристер қытайдың емдеу әдістеріне қызығушылық танытып келеді. Сондықтан дәрілік нұсқаулықтарды және қытай медицинасының терминологиясын аудару өте маңызды.

Әдістеме. Ресейлік ғалым О.П. Фролова қазіргі қытай тілінде терминжасамның негізгі үш жолын атап көрсетеді[1, 40 б.].

1) Терминологизация (жалпыға ортақ сөзде арнайы мағынадағы сөз қабылдау). Мысалы, 紧张 [jǐnzhāng] “шиеленіс, уайым, қобалжу” деген медицина саласында кең тараған сөз – “тонус”; 核 [hé] “дәннің сүйегі”, медицинада – “қатаю (затвердение)” деген мағынада қолданылады.

2) Аффикс, жалғау, қысқарту, сонымен қатар тұрақты тіркестер арқылы күрделі терминдер жасау. Мысалы, 避温生物 [bìwēn shēngwù] “термофобтар”; 变态反应 [biàntàifǎnyìng] “аллергия”, 口眼歪斜 [kǒuyǎn wāixié] “бет жүйкесінің салдануы”.

3) Шет тілдерден енген кірме сөздер. Мысалы, фонетикалық кірігу 荷尔蒙 [hè'ěrméng] “гормон”; 海洛因 [hǎiluòyīn] “героин”; 阿司匹林 [Āsīpīlín] “аспирин”.

Атаулы сөздерден терминдер жасалады, бірінші кезекте, барлық терминологияның басым бөлігін құрайтын зат есімдерді айтсақ болады. Алайда, зат есімнен жасалған терминдер терминологиялық сөздік қорды иелене алмайды. Өйткені жалпы тілдің бөлігі бола отырып, терминологиялық жүйе тек номинация талаптарына жауап беріп қана қоймай, сонымен қатар ғылыми ұғымдар арасындағы түрлі қатынастар мен байланыстарды білдіру мүмкіндігіне ие болуы керек[2, 46 б.].

Нәтижелер және талқылау. Терминологияда сапалық сын есімдер негізінен сөздің негізгі бөлігі, яғни терминнің бөлігі немесе термин-сөз тіркесін атқарады.

Мысалы, 生理状态 [shēnglǐ zhuàngtài] “физиологиялық күй”, 扁平足 [biǎnpíngzú] “жалпақ табан (плоская стопа)”, 生理适应 [shēnglǐ shìyìng] “физиологиялық бейімделу”, 生态分歧 [shēngtài fēnqí] “экологиялық диверсия”.

Қытай терминологиясындағы сандар математикалық есептеуде сандық қатарларда және сандық комбинацияларда қолданылады, мысалы, 二倍减 [Èr bèi jiǎn] “моносомалық диплоид”, 三焦 [sānjiāo] “үш дене мүшесі” (қытай медицинасы), реттік сан түрінде, мысалы, 第二分裂中期 [dì èr fēnlìè zhōngqī] “екінші метафаза”, сонымен қатар зат түріндегі сан: 伦琴 [lúnqín] “рентген” (сәулелену дозасының бірлігі), 三叉神经 [sānchā shénjīng] “үшкіл (тройничный) нерв”, 二头肌 [èrtóujī] “екібасты иық бұлшық еті”, 二尖瓣 [Èrjiānbàn] “қос жармалы қақпақша”.

Етістіктен жасалған терминдер іс-әрекеттің немесе процестің арнайы түсініктерін білдіреді. Етістік терминдерінің қатарына зат есім терминдерінен құралған етістіктер жатады: 再生 [Zàishēng] “қалпына келу, регенерировать”, 麻醉 [mázuì] “жансыздандыру”, 突变 [Túbiàn] “мутация, мутациялау”.

Қосу – қытай тіліндегі сөзжасамның ең кең таралған және көне түрі. Лексикалық жиынның сөзжасам құрылымы ол ең әуелі компоненттердің грамматикалық сипаты. Сонымен қатар оған компоненттердің бір-бірімен байланысу типтері кіреді. Біріккен компоненттер грамматикалық тұрғыдан өз алдына зат есімді, етістікті және сын есімді болып бөлінеді. Оларды ағылшын алфавитіндегі бас әріптермен N (noun-зат есім), V (verb-етістік), A (adjective-сын есім) белгіленеді. Лексикалық кешен компоненттерінің арасындағы грамматикалық байланыстардың бес типтің көрсетуге болады.

Бірінші – атрибутты (анықтауышты) (I) бұнда бірінші компонент екінші компонентті анықтайды.

Екінші – копулятивті (II) бұнда компонентер тең дәрежеде болады.

Үшінші – етістікті-толықтауышты (III) бұнда бірінші компонент екінші компонентке бағытталған әрекетті білдіреді

Төртінші – етістікті-нәтижелі (IV) бұнда екінші компонент бірінші компонент әрекетінің нәтижесін білдіреді.

Бесінші – бастауышты-баяндауышты (V) бұнда бірінші компонент бастауышты білдірсе, ал екіншісі оның әрекетін немесе жағдайын білдіреді.

Әдетте байланыс типтері рим сандарымен белгіленеді. Лексикалық кешендердің компоненттері арасындағы семантикалық қатынастарды сипаты бойынша, байланыстардың тең дәрежелі типін анықтауға болады [3,396].

Күрделі терминдердің сөзжасамы барысында мыналар пайда болады:

1. Атрибутивті түріне сәйкес заттық элементтердің жасалуы:

肾区 [shèn] -бүйрек = [qū] -zone = бүйрек аймағы;

肌病 [jī] – бұлшық ет” + “[bìng]-ауру” = “миопатия”.

Осы модельдің көмегімен терминді сөз тіркестер де жасалуы мүмкін:

神经官能 [shénjīng] -жүйке жүйесі” + “[guānnéng] -функция” = “невроз”;

化学疗法 [huàxué] -химия” + “[liáofǎ]-емдеу әдісі” = “химиотерапия”.

Бұл қытай тілінде жиі қолданылатын сөзжасам модельдерінің бірі.

2. Атрибутивті байланыс бойынша сын есім мен заттық элементтердің тіркесуі: 黑素 [hēi] -қара” + “[sù] -element” = “melanin”;

坏死 [huài] -бұзылған” + “[sǐ] -өлім” = “некроз”;

黄疸 [huáng] -сары” + “[dǎn] -сары ауру” = “сару ауру, желтуха”;

3. Атрибутивті байланыс түрі бойынша субстантивті элементпен бірігуі:

烧心 [shāo] -жану” + “[xīn] -центр” = “күйік”;

贫血 [pín] -жетпеу, олыжетпеу” + “[xuè] -қан” = “қан аздық, анемия”;

抽筋 [chōu] –жиырылу, қысу” + “[jīn] – бұлшық ет” = “судорога”.

4. Копулятивті байланыс бойынша субстантивті элементтердің жасалуы:

胞质“[bāo] –жасуша, клетка” + “[zhì] -қасиет” = “цитоплазма”;

火眼“[huǒ] -от” + “[yǎn] -көз” = “асқынған конъюнктивит”;

火气“[huǒ] -от” + “[qì] -күш” = “ішкі ыстық” (қытай мед).

Қытай тілінде осы модельдің көмегімен дәстүрлі қытай медицинасының көптеген терминдері, сонымен қатар термин-сөз тіркестері де жасалған:

脉诊“[mài] -пульс” + “[zhěn] -диагностика” = “импульс арқылы диагностика”;

穴位“[xué] – тірі нүктелер” + “[wèi] -орны” = “акупунктура (ине) нүктелерінің орналасуы”.

5. Копулятивті байланыс бойынша адъективті (сын) элементтердің жасалуы (антонимдік, синонимдік немесе ассоциативті элементтердің қосылуы):

寒热“[hán] -суық” + “[rè] -ыстық” = “қызу, лихорадка”;

异同“[yì] -әртүрлі” + “[tóng] – бірдей” = “біртексілік, гетерогенность”;

厚薄“[hòu] -қалың” + “[bó] – жұқа” = “қалыңдық, қалыңдығы”.

6. Копулятивті байланыс бойынша етістікті элементтердің жасалуы:

破裂“[pò] -кесу” + “[liè] –жыртылу, треснуть” = “жыртылу”;

烫伤“[tàng] –күйдіру” + “[shāng] – жарақаттау” = “күйік”;

抑郁“[yù] –қысу, басу” + “[yù] –қайғыру” = “депрессия”.

7. Етістікті және заттық элементтердің етістіктілі-объектілі байланысудың нәтижесінде:

换药“[huàn] -ауыстыру” + “[yào] -дәрі” = “таңу”;

失血“[shī] – жоғалту” + “[xuè] – қан” = “қан жоғалту”;

排尿“[pái] – жіберу” + “[niào] – зәр” = “диурез”.

8. Субъективті-предикативті байланыс түрі бойынша заттық элементтің етістікпен немесе сын есіммен байланысы:

头晕“[tóu] -бас” + “[yūn] -айналу” = “бас айналуы”;

气喘“[qì] -ая” + “[chuǎn] -тұншығу” = “астма”;

针灸“[zhēn] -ине” + “[jiǔ] -күйдіру” = “ине салу, акупунктура”.

Қазіргі қытай тілінің терминологиялық сөзжасамында аффиксация арқылы сөз құрау екінші әдіс болып саналады және аффикстерді негізгі морфемаларға біріктіруші деп есептеледі [4, 92б.]. Аффикстер терминдерді іс-әрекетті, қасиетті, процесті, объективтілікті, сипатты, сапаны білдіруші топтарға жатқызады.

Сонымен медициналық терминдерді жасауда ең көп кездесетін жұрнақтарды жүйеледік:

1. Терминжасамдағы 头 [tóu] жұрнағы (суффикс) нақты бір ұғымды, адам денесінің бір бөлігін білдіреді:

舌头 [shétou] “тіл”, 尺骨头 [chǐgǔtóu] “шынтықтың басы», 针头 [zhēntóu] “шприц инесі”;

2. 子 [zǐ] жұрнағы зат есімдердің жасалуында кең таралған:

痲子 [fèizi] “терібөртпе”, 癩子 [lǎozǐ] “сүйел”, 腔子 [qiāngzǐ] “кеуде”;

者 [zhě] жұрнағы етістік түбірлерінен зат есім жасаушы жұрнақ:

带菌者 [dàijūnzhe] “тасымалдаушы, инфекцияны тасымалдаушы”,

痴呆者 [chīdāizhe] “әлсіз, ақылсыз”;

儿 [ér] жұрнағы алдыңғы морфемамен бірігіп кетеді:

孪生儿 [luánshēngér] “егіздер”, 胎儿 [tāir] “ұрық, эмбрион”, 七星儿 [qīxīng’ér] “шала туылған бала”;

性 [xìng] жұрнағы сипатты, табиғатты, қасиетті білдіретін зат есімдер жасайды, орыс тіліндегі “-остқа” сәйкес келеді:

抗药性 [kàngyàoxìng] “қарсылық дәріге төзімсізділік (резистентность)”;

毒性 [dúxìng] “уыттылық”, токсичность;

慢性 [mànxìng] “созылмалы (ауру туралы), хронический”.

Жартылай суффикстерді арқылы жасалған терминологиялық номинацияға келетін болсақ, 剂 [jì] дозаны немесе затты (средство) білдіретін термин жасаушы екенін көреміз:

甘菊浸剂 [gānjújìnjì] “түймедақ сығындысы”, 防腐剂 [fángfǔjì] «антисептикалық құрал», 利尿剂 [lìniàojì] “зәр айдағыш” [5, 48 б.].

Терминдердің сандық мөлшері 量 [liàng] және 率 [lǜ] жартылай жұрнақтарын қолдану арқылы жасалады:

残气量 [cánqìliàng] “өкпенің қалдық көлемі, остаточный объем легких”, 出汗率 [chūhànlǜ] “тершендік”, 心率 [xīnlǜ] “жүректің соғу жылдамдығы”.

化 [huà] жартылай жұрнағы көп жағдайда орыс тіліндегі “-изацияға” сәйкес келеді:

黄铁矿化 [huángtiě kuàng huà] “пирит минералдануы”, 动脉粥样硬化 [dòngmài zhōuyàng yìng huà] “атеросклероз”.

炎 [yán] жартылай суффиксі “қабыну” деп аударылады, ауруды немесе инфекцияны білдіретін терминдер құрайды:

大脑炎 [dànnǎoyán] “энцефалит”, 扁桃腺炎 [biǎntáoxiǎnyán] “тонзиллит”, 喉头炎 [hóutóuyán] “ларингит”.

症 [zhèng] және 病 [bìng] жартылай жұрнақтары “ауру”, “сырқат, кесел, дерт” дегенді білдіреді:

缺氧症 [quēyǎngzhèng] “гипоксия”, 肠胃病 [chángwèibìng] “гастроэнтерит”,

肥胖症 [féipàngzhèng] “адипоз”.

机 [jī], 仪 [yí], 器 [qì] жартылай суффикстерінің көмегімен механизмдерді, аппараттарды, биологиялық мүшелерді білдіретін терминдер жасалады:

电子血球计算机 [diànzǐ xuèqiú jìsuànjī] “электронды гемоцитометр”, 电针仪 [diànzhēnyí] “акупунктурный аппарат”, 冲洗器 [chōngxǐqì] “сосуд для промывания”.

体 [tǐ] жартылай жұрнағы организм, дене, зат тұрғысына қатысты терминдерде қолданылады:

晶状体 [jīngzhuàngtǐ] “линза, хрусталик», 大脑垂体 [dànnǎochuítǐ] “типофиз”,

病原体 [bìngyuántǐ] “қоздырғыш, патоген”.

Жартылай жұрнақ 带 [dài] (аймақ, аймақ):

脐带 [qídài] “кіндік”, 韧带 [rèndài] “байлам, сязка”.

Затты, элементті білдіретін терминдер орыс тіліндегі “-ин”, “-он” -ға сәйкес келетін 素 [sù] жартылай жұрнақтан жасалатын терминдер:

氮霉素 [dànméisù] “азомицин”, 干扰素 [gānrǎosù] “интерферон”, 赤霉素 [chíméisù] “гибереллин”.

术 [shù] жартылай қосымшасы техникалық машық терминдерін құрайды:

剖腹产术 [pōufù chǎnshù] “кесар тілігі”, 穿刺术 [chuāncìshù] “пункция”, 导尿术 [dǎoniàoshù] “катетерлеу”.

学 [xué] жартылай қосымшасы жеке ғылымдардың номинацияларын құрайды, орыс тіліндегі “-логияға” сәйкес келеді:

创伤学 [chuāngshāngxué] “травматология”, 癫痫病学 [diānxiánbìngxué] “эпилептология”, 病毒学 [bìngdúxué] “вирусология”.

科 [kē] жартылай суффикс бөлім немесе секторды білдіреді:

小儿科 [xiǎo’érkē] “педиатрия”, 妇科 [fùkē] “гинекология”, 口腔科 [kǒuqīāngkē] “стоматология”.

法 [fǎ] жартылай жұрнағы әдісті, тәсілді білдіреді:

放射疗法 [fàngshèliáofǎ] “сәулелік терапия”, 抽管法 [chōu guǎnfǎ] “интубация”.

期 [qī] жартылай суффиксы белгілі бір уақыт кезеңін білдіреді:

产褥期 [chǎnrùqī] “пуэперальды (босанғаннан кейінгі) синдром”, 极期 [jíqī] “асқыну (аурудың асқынған кезеңі)”.

Жаратылыстану ғылымдары тұрғысынан 门 [mén], 道 [dào] жартылай жұрнақтары үзінді, арнаны білдіреді:

内耳门 [nèiěrmén] “ішкі есту саңылауы”, 呼吸道 [hūxīdào] “тыныс алу жолы”, 消化道 [xiāohuàdào] “асқазан-ішек жолдары”.

Жартылай жұрнақ 血 [xuè] – “қан” сөзіне қатысты терминдерді жасайды:

凝血 [níngxuè] “қанның ұюы», 止血 [zhǐxuè] “гемостаз», 贫血 [pínxuè] “анемия”.

家 [jiā] және 师 [shī] жартылай жұрнақтары қызмет атауларын анықтайтын терминдер тобын құрайды:

药剂师 [yàojìshī] “фармацевт”, 神经病学家 [shénjīngbìngxuéjiā] “невропатолог”, 眼科医师 [yǎnkē yīshī] “окулист”.

Қытай тілінде медициналық терминологияның сөзжасамында префикстер мен жартылай префикстердің саны (препозитивтік жартылай маңызды морфема) қолданыстағы суффикстер мен жартылай суффикстердің көлемінен едәуір аз [6, 89б.].

超 [chāo] жартылай префиксі өлшемнің, мөлшердің артықтығын білдіретін терминдер құрайды. Орыс тілінде “сверх-, супер-, ультра-” префикстеріне сәйкес келеді:

超基因: [chāojīyīn] “суперген”, 超病毒 [chāobìngdú] “ультравирус”, 超个文 [chāogèwén] “суперорганизм”.

微 [wēi] жартылай префиксі “ұсақ», “елеусіз» мағынасындағы терминдерді құрайды, орыс тіліндегі “микро-” ға сәйкес келеді:

微生物 [wēishēngwù] “микроорганизм”, 微血管 [wēixuèguǎn] “капилляр”, 微突变 [wēitūbiàn] “микромутация”.

反 [fǎn] және 抗 [kàng] жартылай префикстері терминдердің қарама-қарсы мағынасын құрайды, орыс тіліндегі “анти-” -ге сәйкес келеді:

抗抑郁药 [kàngyīyùyào] “антидепрессант”, 反基因 [fǎnjīyīn] “антиген”,

抗胃脘酶 [kàngwèiwǎn] “антипепсин” [6, 97б.].

Қытай медициналық терминологиясы теріске шығару, болымсыз формадағы терминдерді жасауда 非 [fēi], 无 [wú], 不 [bù], 未 [wèi] префикстері қолданылады:

非杂交 [fēi zájiāo] “гибридтік емес”, 无色证 [wúsè zhèng] “ахромазия”,

不灵敏 [bùlǐngmǐn] “қанықтыру”.

Қытай тілінің медициналық лексикасында басқа тілдерден енген терминдердің де едәуір бөлігі бар. Медицинадағы таза фонетикалық тәсіл арқылы көп жағдайда, заттардың атауы жасалады: 奴佛卡因 [núfó kāyīn] “новокаин”, 夫南西林 [fūnán xīlín] “фурацилин”. Олардың көпшілігінде семантикалық мағына беру нұсқасы бар: 盘尼西林 [pání xīlín] және 青霉素 [qīngméisù] “пенициллин”, 因素林 [yīn sùlín] және 胰岛素 [yídǎo sù] “инсулин”. Олардың кейбіреулері екі графикалық нұсқаға ие: 阿摩西林 [āmó xīlín] және 阿莫西林 [āmò xīlín] «амоксициллин». Жартылай фонетикалық тәсіл шетел тіліндегі материалдарды қытай тілімен біріктіру арқылы қалыптасады:

爱克斯光 [àikèsīguāng] “рентген сәулелері” (爱克斯 [àikèsī] – ағылшын тілінен “X” + 光 [guāng] “сәуле”), 单宁酸 [dānníngsuān] “танин қышқылы” (单宁 [dānníng] – ағылшынша “таннин”+ 酸 [suān] “қышқыл”), 阿兹海默病 [āzīhǎimòbìng] “Альцгеймер ауруы” (阿兹海默 [āzīhǎimò] “альцгеймер”+ 病 [bìng] “ауру”)[5].

Семантикалық тәсілдер шет тілінің сөзжасамдық әдістерін ескере отырып, шет тілінің құрылымдық-семантикалық модельдері негізінде жасалады. Олардың кейбіреулері шетелдік терминнің құрылымын қабылдап, оны бөліп-бөліп дәйекті түрде аударады, басқалары шетелдік терминнің мағынасын оның ішкі формасын алмай-ақ жеткізеді: 基因 [jīyīn] “ген”

(тұқым қуалаушылықтың негізгі материалдық элементі), 移植 [yízhí] “трансплантация” (тіндерді трансплантациялау), 抗文素 [kàngwén sù] “антидене” (антигендерді енгізген кезде пайда болатын заттар).

Қысқартуларды бөлек-бөлек ажыратуға болады. Күрделі сөздер медициналық мәтіндерді қабылдау үшін қиындықтар туғызады, өйткені олар әртүрлі тәсілдермен құрастырылған. Сондықтан, сөздіктерде, әдетте, сіз терминнің екі нұсқасын да таба аласыз: толық және қысқартылған. Қысқартулар мысалдары:

脱氧核糖核酸 [Tuōyǎng hé táng hé suān] “дезоксирибонуклеин қышқылы” = 脱氧核酸 [Tuōyǎng hé suān] “ДНК”,

心动电图 [xīndòng diànlú tú] “электрокардиограмма” = 心电图 [xīn diànrú] “эпидемиялық тұмау” = 流感 [liúgǎn] “тұмау”, 超声回波描记术 [chāoshēng huíbō miáojìshù] “ультрадыбыстық эхография” = 超声检查 [chāoshēngjiǎchá], 获得性免疫系统缺损综合症 [Huòdé xìng miǎnyù xìtǒng quēshǔn zònghé zhèng] “Жүргізілген иммунитет тапшылығы синдромы” = 艾滋病 [àizībìng] “СПИД” (AIDS)[10].

Қорытынды. Қазіргі әлемдегі медицина терминдері адамзат денсаулығы мен өмірі үшін маңызды болғандықтан өте сұранысқа ие. Адам денсаулығына байланысты материалдар қай елге, оның экономикалық және саяси жағдайына қарамастан маңызды. Медициналық терминологияны аудару барысында маман осы салаға байланысты ерекшеліктерді білуі және ескеруі қажет. Медициналық терминдердің номинациясы мен аудармасы бойынша зерттеулер барабар аудармаға қол жеткізуге бағытталған, көптеген қолданбалы мәселелерді шешуге ықпал етеді, өйткені медициналық терминологияның көлемі өсіп келеді. Анықтамалық әдебиеттерде қытай терминдеріне қазақ, орыс тілдерінде сәйкестікті табу әрдайым мүмкін бола бермейді.

Қытай тіліндегі медициналық терминдердің сөзжасамдық тәсілін зерттедік және терминдер мен терминологиялық сөз тіркестерінің көпшілігі қосу мен жалғау арқылы жасалатынын анықтадық, олардың жүйеленуі қытай тіліне жаңа терминдерді аударудың әдіснамалық негіздерін анықтауға мүмкіндік береді.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Фролова О.П. Словообразование в терминологической лексике современного китайского языка. Монография / О.П. Фролова. – М.: Восточная книга, 2011. – 168с.
2. Семенов А.Л. Лексика китайского языка: монография / А.Л. Семенов. – М.: Восток-Запад 2005. – 288с.
3. Краткий китайско-русский словарь-справочник терминов китайской медицины. – Алматы, 2008. – 212 с.
4. Сы Хуэйчжу Справочник по лекарствам китайской медицины. – М: Муравей, 2003, 592 с
5. 汉俄医学大词典 汉俄医学大词典 汉俄医学大词典 汉俄医学大词典 汉俄医学大词典 北京: 人民卫生出版社, 1990. – 1802 页
6. Горелов В.И. Лексикология китайского языка / В.И. Горелов. – М.: Просвещение, 1984. – 216с.
7. Иванов В.В. Терминология и заимствования в современном китайском языке / В.В. Иванов. – М.: 1999. – 171с.
8. Очиров О.Р. Терминология современного китайского языка / О.Р. Очиров // Ученые записки Забайкальского государственного университета. Серия: Филология, история, востоковедение. – 2009. – №3. – С. 236-238
9. [马华](#). 汉俄医学大词典 (第2版) [人民卫生出版社](#). 2015 年。
10. Кочергин И.В., Синельников Ю.Н. Краткий китайско-русский, русско-китайский медицинский словарь. Информационно-коммерческий центр «КИТАЙ». – 1991. – С. 210.

ШЫҢЖАНДАҒЫ ҚАЗІРГІ ҚАЗАҚ БАСПА СӨЗІНДЕГІ ҚЫТАЙ ЭЛЕМЕНТТЕРІ

Мұстафаұлы Серік ф.ғ.к,

ал – Фараби атындағы

*ҚазҰУ Шығыстану факультеті қытайтану
кафедрасы (ҚХР Санжы университеті профессоры).
gmail:serikmus39@gmail.com*

Андатпа: Лингвистикалық зерттеулер саласында қазақ әдеби тілінің сөздік құрамын қазақтың байырғы сөздерін негіз ете отырып, туысқан түркі тілдес халықтар тілімен қатар моңғол, арап, парсы тілдеріне ортақ сөздер, орыс тілі және орыс тілі арқылы өзге тілден ауысқан сөздер құрайды дейтін бір жақтылы ұстаным көбірек дәріптеліп келді. Қазақ тіліне үлкен ықпал етіп отырған қытай мен қазақ тілі арасындағы тарихи қарым-қатынас өз деңгейінде зерттелмей келді. Лингвистикалық зерттеулер саласында әрбір халықтың тілін оның өзге тілдермен өзара қарым-қатынасы, тілдік ықпалдастығы сияқты факторлармен бірлестіре зерттеудің біздің тілдің даму тарихынан қажетті деректер алуымызға көптеген мүмкіндіктер беретін ең ұтымды жол екендігі қазіргі тіл ғылымында дәлелденіп отыр. Мақалада Шыңжаңдағы қазақ тілінің ғасырлар қойнауында қытай тілімен қалыптасқан қарым-қатынасы тарихи лингвистикалық тұрғыда талданған. Шыңжаңдағы осы заман қазақ баспа сөзіндегі өзгерістердің қазақ әдеби тілінің сөздік құрамын қалыптастырған қазақтың байырғы сөздерін негіз етумен қатар, ұқсамаған тарихи дәуірлерде Шыңжаңдағы қазақ тіліне енген біршама қытай сөздерінің қатар қолданылуы екендігі айқын тілдік дәлелдермен көрсетілді. Мұндай өзгерістерді тарихи тұрғыдан зерттеу Шыңжаңдағы қазақ тілінің өткен тарихын зерттеуге, сондай-ақ Шыңжаңдағы қазақ тілі сөздік қорының тарихи негізін айқындауға ауқымды мүмкіндік берері хақ.

Әдетте, бір тілден екінші тілге, одан үшінші тілге ауысуға бейім тұратын тілдік бірліктің сөздер екендігі белгілі. Ондай болса Шыңжаңдағы қазақтардың тарихи көршісі болған қытай халқымен арадағы әр алуан тарихи байланыстар нәтижесінде, бір қатар қытай сөздері Шыңжаңдағы осызаман қазақ баспа сөзіне еніп қолданысқа түссе, енді бір бөлім қытай кірме сөздерінің Шыңжаңдағы осызаман қазақ тілінің сөздік қорына еніп жаңа сөз тудырушы белсенді тілдік бірлік ретінде орнығуы да заңды құбылыс.

Түйін сөздер: қытай, қазақ, тілдік байланыс, тарихи қатынас, сөздік құрам, тілдік ықпалдастық, осызаман баспа сөз, Шыңжаң.

Қытай халық республикасының құрылуы Қытай елі тарихындағы дәуір бөлгіш жаңа бір кезең болғандығы белгілі. Қытай коммунистік партиясы басшылық еткен халықтық төңкеріс 1949 жылы Жан Кайшы жетекшілігіндегі Гоминдаң партиясын Қытай ұлы құрлығынан қуып шығып, Қытай елінде әлемдегі екінші ірі социалистік түзімдегі жаңа бір ел құрады. Ескіден келе жатқан қоғамдық түзім мен саяси санада түбегейлі өзгерістер болады. Әрине мұндай қоғамдағы түбірлі өзгерістерден Қытай елінде тарихи қоныстанып келген қазақ халқы да шеттеп қалмайды. Бұл кезеңдегі қоғамдық өмір өзгерістері осы өлкедегі қазақ қауымының қоғамдық санасына, салт-дәстүр, әдет-ғұрпына, тіл – жазуына елеулі әсер еткендігі тарихи шындық. ҚХР – ның алғаш құрылған күнінен бастап, оның ата заңында «Түрліше ұлттардың өздерінің тіл – жазуын қолдану және оны дамыту еркіндігі бар» делінген. Бұл заңға сәйкес ҚХР құрылған алғашқы кезеңде Шыңжаңдағы аз санды ұлттардың тілдері өзіндік арнамен еркін дами бастады. ҚХР құрылған алғашқы кезеңде Қытай елінің бұрынғы кеңестер одағымен арадағы интернационалдық достық байланысының көмегінде Шыңжаңдағы қазақ тіл – жазуы да ерекше серпін алып жан – жақты дами бастады.

Алғашқы кезеңдегі сан алуан қиындықтарға қарамастан, Қытай үкіметінің қамқорлығында өзге ұлттар қатарында, қазақ халқы үшін орталық Пекиннен жергілікті орындарға дейін, қазақ тіліндегі баспа орындары ашылып, қазақ тілінде газет, журнал, оқулықтар мен әр алуан еңбектер шыға бастады. Алайда алғашқы кезеңдегі баспасөз

саласындағы мамандардың тапшылығы себепті, бұл салада көбірек Кеңестік Қазақстаннан шығатын газет, журнал, оқулықтар мен әдеби кітаптарға арқа сүйеуге тура келді. Осы себепті сол кездегі Шынжаңдағы қазақ баспа сөзінде қытай кірме сөздері мен қатар орыс тілінің немесе орыс тілі арқылы өзге тілдерден қабылданған кірме сөздер қатар қолданылатын құбылыс қалыптасты.

Бұл мәселе жөнінде аға аудармашы тілгер С. Найманұлы әдейі тоқтала келіп: “50 жылдардың бас шенінен соңғы шеніне дейінгі аралықта, сол кездегі тарихи жағдайға байланысты, Қазақ еліне орыс тілінен немесе орыс тілі арқылы басқа тілдерден бірқыдыру атаулар мен сөздер енді, бұлар Қазақ халқының саяси, мәдени өмірінде елеулі рол атқарды, атқарада береді де”, - дей келіп саясатқа, мәдениетпен ғылымға байланысты қабылданған бір қатар сөздерді көрсетеді. Зерттеуші ары қарай өзге тілден сөздер мен атауларды қабылдауда асыра сілтеушілік болғандығын, қазақ тілінің өзімен баламалау әбден мүмкін болған кейбір атаулар мен сөздерді Мәселен, *кертартпа* орнына *консерватив*, *төңкеріс* орнына *революция*, *алға басарлық* орнына *прогрессив*, *керанау* орнына *пассив*, *дастан* орнына *поэма*, құрылтай орнына *сиез*, *зор жиын* орнына *ассамбля*, *шаруашылық* орнына *аграр*, *құжат* орнына *документ* т. б. сияқты сөздерді өзге ұлттар тілінен алып жүргендігін атап көрсетеді (1,100). Жоғарыда айтылған пікірді төмендегі мысалмен дәлелдеуге болатын сияқты, «... *әсіресе халық коммунасына байланысты бірнеше мәселелер туралы қарары*» *партияның социализм құрумен болашақта коммунизмді жүзеге асырудағы революциялық ұлы істері барысындағы орасан зор тарихи маңызы бар документ болып табылады* (Шынжаң газеті. 1959 ж. 1 январь. №1 (1732) сан). Бұл мәселеге жіті мән берген Қытайдағы қазақ ғалымдарының тағы бірі Мұқаш Ақметжанов: “Ал азаттықтан кейін қазақ тіліне ханзу тілінен атаулар сала-сала бойынша топ-тобымен енді. Мұндай атауларды саяси, экономика, оқу-ағарту, әскери істер, техника т. б. Жақтардан көруге болады. Мысалы: лу шян(路线 – саяси бағыт), гуңшы(公社- коммуна), дадүй(大队- Бас село), шяудүй(小队- село), жүндүй(中队- Эскадрилья), ші(师- дивизия), туан(团- полк), иң(营- батальон), лүй(旅- Бригада), лян(连 – рота), пай(排- взвод), бан(班- класс), дибан(底版- Опорная плита), суляу(塑料- пластик), нилун(尼伦- Нилун), кайгуан(开关 - айырып-қосқыш), шужи(书记- партия хатшысы), дашуе(大学- университет), юуан(元-юуан), шужичу(书记处- хатшылар басқармасы), жүнчуанжуи(军权注意- Әскери назар), зунтуң(总统 - президент), сілиң(司令- командир), зауын(杂文- Эссе), багу (партия бағуы) (八股- мақаланың жазу үлгісі), юунму(қосар дауысты) (韵母- қытай тілі тіл-дыбыстары), шыңму(буын алды дауыссыз) (声母- қытай тілі тіл-дыбыстары) т.б.”,-дей келіп, қытай тілінен сол кезеңде Шынжаңдағы қазақ тіліне енген сөздерді онан ары түрлерге жіктеп: “Жартылай дыбыстық аударма жолымен жасалған атаулар: бас лушян(路线- саяси бағыт), бас санмубу(参谋部- ақылшылар бөлімі), дәрігерлік шуеюуан(学院- институт), хуандың(幻灯- Слайдшоу) аппараты, бас қорғаныс сілиңі(司令- командир), бас сілиң жаңгуан(司令长官- бас штап командирі), кәсіптік бән(班- сынып) т.б. ”,- деп атап көрсетеді. Автор қытай тілінен қазақ тіліне енген атаулардың кейбірінің қазақ тілінде жаңа сөз жасауға база болып, басқа сөз тұлғасында түрлендіріліп алынып жүрген сөзге тиек ете келе: Лушяндық(сын есім)(路线- саяси бағыт) партия, гуңшыландыру (ырықсыз етіс) (公社- коммуна) сөздерін, сонымен қатар жалқы есімнің жалпы есімге айналуымен жасалған қытай сөздері ретінде: Лыйфыңшылдар(雷锋- адам аты), Лыйфыңшыл(雷锋- адам аты) оқушы, Жауюлушыл(焦裕禄- адам аты) жақсы кадр, Люхуланшыл(刘胡兰- адам аты) әйел батыр т.б. сөздерін алға тартады (2,81).

Сөзіміз дәлелді болу үшін төмендегі мысалдарды келтіргенді жән көрдік: *Гуңшы кадрлары мен гуңшышілер өңірлер бойынша жауапты болып, су болса-ақ күндіз-түні екпінділікпен суарды,.....* (Шынжаң газеті. 1960 ж, 3 желтоқсан, 336(2407) сан). Мысалдағы қытай кірме сөздері: 公社 – коммуна; 公社 шілер – коммунаны жақтаушылар.

Өткен қыс пен биыл көктемде бұл ші зундушыяның, даюежсынның шабыттандыруымен аумақты жерде өндірістік сынақ жүргізді(Шынжаң газеті. 1960 ж, 19 желтоқсан, 352(3423) сан). Мысалдағы қытай кірме сөздері: 师 – дивизия ; 总路线 – бас саяси бағыт; 大跃进 – зор секіріп ілгерлеу.

1912 жылы 1 айдың 1 күні Нанжсиңде Жуңхуа мингоның уақытша үкіметі құрылып, Сұн Жоңшан Уақытша да зунтуң болып сайланды(Мау Зыдоң таңдамалы шығармалары.1-том 1977 ж. Пекин, 79 б). Мысалдағы қытай кірме сөздері: 大总统 – бас президент.

ҚХР құрылған бастапқы кезеңде қабылданған ата заңда «түрліше ұлттардың өздерінің тіл – жазуын қолдану және оны дамыту еркіндігі бар», ал ҚХР-ның автономия заңында «автономиялы орындарының автономия органдары жұмыс жүргізгенде, сол жергілікті орында жалпы беттік қолданылатын бір немесе бірнеше түрлі тілді қолданыуына болады» деп айқын белгіленген бола тұрса да, бірақ, 50 жылдардың аяғынан тартып, Қытай тарихындағы халық санасына өшпез із қалдырған атышулы «мәдениет зор төңкерісі» аяқталған 80 жылдарға дейінгі жиырма жылдың ерекше бір кезең болғандығы белгілі. Әсіре солшыл саясаттың кесірінен Шынжаңдағы өзге аз санды ұлттар тілі сияқты қазақ тілі де қағажуға ұшырады. Бұл мәселе жөнінде қытайдағы қытай ғалымдары да, қазақ ғалымдар да өз пікірлерін ашық ортаға салған. Мәдениет зор төңкерісі мезгілінде әсіре солшылдық саясаттың Шынжаңдағы аз санды ұлттар тіл – жазуына тигізген кесіріне әдейі тоқталған қытай ғалымдары Иү Же мен Жаң Чиңхоң былай дейді: “халықарада ревизионизмге қарсы тұру, ел ішінде мәдениет зор төңкерісінің зор ортақтық, зор бірлестік, бүкіл ел көлемінде жаппай қызылдану саяси талабының күшеюіне сай көптеген қытай сөздері ұйғыр тіліне күшпен кіргізілді сөйтіп ұйғыр тілі әбдеп былықты” (3,52). Бұл мәселеге Шынжаңдағы қазақ ғалымдары да тоқталған. “ 60 жылдардың бас шенінен 70 жылдардың орта шеніне дейінгі мезетте, өте-мөте «мәдениет зор төңкерісі» тұсында, қазақ тіліне өзге ұлттар тілінен сіңісті болған атаулар мен сөздерді, әсіресе, ғылым-техникалық атауларды замана талабынан, халық еркінен тыс тегіс қақпайлаушылық, олардың орнына түгел ханзуша атаулар мен сөздер алушылық, тіпті тегіннен қазақ тілінде қолданылып келген немесе қазақ тілімен баламалауға әбден болатын атаулар мен сөздердің орнына ылғи ханзуша атаулар, сөздер қойылушылық нысайы туылды да, бұл қазақ тілін мықтап былықтырды, тіпті қазақ тілін терістеуге қазақ төл атауларының өзін де шетел атаулары деуге апарып соқты. Тіл ғылымы ережелерінен мүлде ауытқып «ұлттар тоғысуы», «тілдер тоғысуы» дейтін жалтырауық жалау мен алынған осынау «термин сымақтардың» кесірінен, қазақ тіліндегі газет, журналдар, құжаттар, еңбектер, өте-мөте оқу құралдары қазақ жазуымен жазылған ханзуша материалдар болып шықты десем тым артық кетпес еді”, – дей келе аға аудармашы, тілгер С.Найманұлы бір мезгіл Шынжаңдағы қазақ баспа сөзінде жаппай қолданылған, әнтек қазақ тілінің қосымшаларымен түрленіп келетін, *Жуңго гоңчандаңы Жұңяң уыйюанхуйының жушиі* (қазақша аудармасы: Қытай комунистік партиясы орталық комитетінің төрағасы); *Жуңяң уыйюанхуйы жыңжіжуйінің чануыйы* (қазақша аудармасы: орталақ комитет саяси биросының тұрақты жорасы) т.б. сөйлемдерді көрсетеді (1,100-101). Бұл мәселеге көбірек мән берген зерттеуші Тоқтарқан Ақметжанұлы: “50 жылдардың аяқ шенінде туып, барған сайын асқынған «солшылдық» ағым мен басшылық идея ұлт пен ұлттар тілдеріне кесірін мықтап тигізді ... олар ұлт тілдерінің социализм тұсында өз негізінде мықтап дамитынын жоққа шығарып, ұлттар тілінің жақындасуы, қосылуы, тіпті ассимиляциялануын дәріптеуге дейін барды... ұлттар тілінде қопарылыс сипатты үлкен төңкеріс жасамақ болды... аз ұлт тілдерінен атау қабылдауда «ортақтық, тоғыстыру» дегендерін мақсат етті”, – деп атап көрсетеді (4,18) Шынжаң өлкесіндегі ұйғырлар тіліндегі қытай кірме сөздерін зерттеген кеңес ғалымы Рахимов Т.Р. да қытай кірме сөздерінің ұйғыр тіліне көптеп ену себебіне тоқталып: “ Наряду с естественным и объективным процессом увеличения слоя китайских займствований в лексике уйгурского языка, неизбежного в условиях тесных уйгурско – китайских языковых контактов, в КНР принимаются дополнительные миры, направленные на усиление влияния китайского языка на уйгурский”,- дейді (5,5-6). Жоғарыдағы пікірлерге дәлел ретінде төмендегі мысалдарды көрелік: *Құрылтай күн тәртібі мыналарды қамтиды:*

алдыңғы кезекті Жуңяң уыйюанхуйдың саяси баяндамасы талқыланды; гаңлиң жасалды және дауысқа салынды; жаңчиң жасалды және дауысқа салынды; Жуңяң уыйюанхуй сайланды (Шынжаң газеті. 1975 ж, 2 апрель, 1339 сан). Мысалда алынған қытай кірме сөздері: *zhong yang wei yuan hui* – партия орталық комитеті; *gang ling* – программа; *zhang cheng* – устав. Партияның негізгі Лушян тәрбиесін күшейту үшін дадүй партия жібуы одақ мүшелерінің, жастардың, минбіңдердің, әйелдердің түрлі – тұрпатты үйрену бәндерін 14 кезек ашты (Шынжаң газеті. 1975 ж, 5 март. 2311 сан, 3 д). Мысалдағы қытай кірме сөздері: *lu xian* – бағыт, бағдар; *da dui* – село, қыстақ; *zhi bu* – ячейка; *min bing* – халық жасағы; *ban* – сынып.

Бұл нақ гайляңжуйшілдердің және гымиңдік қатардағы жихуй жуйшілдердің назариясы (Мау Зыдон таңдамалы шығармалары.1-том 1977 ж. Пекин, 79 б). Мысалдағы қытай кірме сөздері: *gai liang zhu yi* – реформизм; *ge ming* – төңкеріс; *ji hui zhu yi* – орайшылдық.

«Керегетаста кері төңкерісшілердің деңі бар» делініп, аудан, гуңшы дауалдарында қырау тістеп тұрған там газеттер мен қырау мұртты біреулердің аузында борасындап жүрген сөздер әне сондай із қуа тіміскитін, иісшіл тұмсықтардан келіп шыққан (Күнгей Мұқажан.Тайталас. Шынжаң халық баспасы. Үрімжі., 1982 ж, 30б,жалпы 205б). . Мысалдағы қытай кірме сөздері: дең (店) – қоналқы жай (бұл сөз қытай тілінен Шынжаңдағы қазақ тіліне ертеде еніп, сіңісіп кеткен сөз); 公社 – коммуна; там газеті (墙报) – баспа-бас аударып қабылдаған қытай сөзі .

Шынжаңдағы қазақ тілінің жаңа мәселелерге, даму орайы мен кедергілерге бірдей жолыққан кезеңі әрине, Қытай елі тарихындағы қоғамдық реформалардың ең бір тереңдей жүргізілген 80 жылдардың соңғы мезгілі екендігі белгілі. Қоғамдық өмірдегі келелі өзгерістерге, мемлекеттегі экономикалық реформаларға, білім саласындағы оңтайландыру жұмыстарына байланысты, қазақ тілді мектептер, баспа орындар, газет , журналдар өздері сенім артып келе жатқан теңгермешілдік механизмінің орнын нарықтық экономикадағы бәсеке механизмінің басуына орай ойламаған қиындықтарға тап болды. Нарық экономикасы жағдайында жоғарыдағы қазақ тілінде жұмыс істейтін салалар, көп жағдайда өзін-өзі ақтай алмайтын күйге түсті. Әсіресе қазақ тілді мектептердегі оқушы санының күрт кемеюіне, оқыту сапасының төмендеуіне байланысты жергілікті үкімет бір бөлім қазақ тілді мектептерді өзара біріктіру, қалған бөлегін көршілес қытай мектептеріне қосу сияқты тығырықтан шығудың шараларын мықтап қолға ала бастады. Сөзіміздің дәлелді болуы үшін Шынжаңдағы газет беттерінде берілген мәліметтерді көрелік, «Кезекте, автономиялы райондық партком, халық үкіметі, аз санды ұлттар оқу -ағартуын дамытудың жаңа жобасын бекітті. Биылдан бастап автономиялы районымызда, аз санды ұлттар оқу-ағартуын тез қарқынмен дамыту үшін, аз санды ұлт оқушылары мен ханзу оқушылары бірігіп оқитын 50 мектепті жаңадан ашпақшы немесе кеңейтіп құрмақшы. Сонымен бірге автономиялы районымызда аз санды ұлт мектептеріндегі қос тілді (қытайша және ана тілінде) оқытуды зор күшпен жалпыластырып, аз санды ұлттар тілінде білім беретін мектептерде бұрыннан келе жатқан бастауыш мектептің үшінші сыныбынан бастап қытай тілін оқыту белгілемесін жалғасты атқару негізінде, бұдан кейін бастауыш мектептің бірінші сыныбынан бастап, қытай тілін оқытуды тездетпекші» (6 , АО 3б).

Біздіңше, қазақ тілінің даму мүмкіндіктерін айқын көре білу бәрінен де маңызды. Ең алдымен мемлекеттің пәрменді де дұрыс тіл-жазу саясатын басшылыққа ала отырып, қазақ тіл-жазуын дәуір талабына сай дамытып, нарық экономикасының тасқынынан ұлттық тіл жазудың өзіндік мән-мағынасы мен төл бейнесін сақтай отырып алып шығып, кейінгі ұрпақтарға табыс ету бәрінен де маңызды мәселеге айланып отырғандығы шындық.

Жоғарыдағы тарихи талдаулардан біз Шынжаңдағы осы заман қазақ баспа сөзінің даму кезеңдерін, тіл-жазу саясатының осы өлкедегі қазақ тілінің дамуына жасаған игі әсері мен даму жолында жолыққан қиындықтарын айқын көруге болады.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Найманұлы С. Қазақ тіліндегі жаңа атаулар мен сөздер туралы кейбір ойлар // Қазақ тілі мәселелері (мақалалар жинағы).-Пекин: ұлттар баспасы. 1988,-331б.

2. Мұқаш Ақметжанов. Атаулар мәселесі жайында. // Тіл және аударма. 1982, № 1сан.
3. Иу Же, Жаң Чинхон. Ұйғыр тілі мен қытай тілінің өзара ықпалы және сіңісіуі // Тіл және аударма. 1991, № 4сан.
4. Ахметжанұлы Т. Жаңа сөз – атауларды жүйеге түсіру туралы // Түркі тілдерін зерттеу (мақалалар жинағы). – Пекин: Ұлттар баспасы, 1983, -18б.
5. Рахимов Т. Р. Китайские элементы в современном уйгурском языке (словарь).- Москва «наука». 1970, – с 349.
6. Автономиялы районымызда аз санды ұлттар оқушылары мен қытай оқушылары бірігіп оқитын 50 мектеп ашылады // Таң газеті. 8 апрель 2005, № 1851 сан.

ҚЫТАЙ ТІЛІН ОҚУДЫҢ ҚАЗІРГІ ЗАМАНДАҒЫ РӨЛІ

*Алиханқызы Г.
п.ғ.к., әл-Фараби атындағы ҚазҰУ
Шығыстану факультеті
қытайтану кафедрасының доценті
guliyaalihankyzy@gmail.com*

Андатпа: Бұл Мақалада, қазіргі заманда қытай тілін оқытудың практикалық мәселелері, логикалық ұқсастыққа байланысты оқыту жолдары, практикалық деңгейде ашып көрсетіледі. Заман талабына сай, бүгінгі өмірге байланыстыра оқыту жолдары қарастырылады.

Түйін сөздер: жаһандану, қытай тілі, Конфуций институттары, шекаралық және дипломатиялық қарым-қатынас.

XXI ғасыр технология мен жаһанданудың жоғары деңгейде дамуының даңғыл жолы. Жаһанданған әлемде әр мемлекет өзгелермен бәсекелестік бағытта жүреді. Өзгелермен терезесі тең, керегесі кең елге айналу үшін жаһанданудың басты бағыттарының бірі – тіл білу мен үйренудің рөлі жоғары. Яғни, өз тіліңді ғана аялап, қастерлеу ол кез келген азаматтың міндеті болса, өзге тілді үйреніп, еліңді одан әрі дамыту әрбір патриот ұрпақтың міндеті.

Елбасы Н.Ә. Назарбаев “Еліміздің бәсекелестік қабілеті бірінші кезекте оның білімдік деңгейімен айқындалады” деп және “Білім беру реформасы – Қазақстанның бәсекеге нақтылы қабілеттілігін қамтамасыз етуге мүмкіндік беретін аса маңызды құралдардың бірі” деп атап көрсетті.[1] Қазақстан Республикасы мемлекеттік жалпыға міндетті білім беру стандартында білім берудің ұлттық деңгейдегі басты мақсаты – еліміздің әлеуметтік, экономикалық және саяси өміріне белсенді қатысуға дайын, құзыретті тұлғаның қалыптасуына ықпал ету деп анық көрсетілген.[2]

Сол бағытта қазіргі таңда жоғарғы оқу орындары қабырғасында өзге шет тілдерін үйрету қолға алынуда. Мысалы, Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ-нің Шығыстану факультеті қытайтану кафедрасы қытай тілін зерттеп, оқып үйренуге мүмкіндік бар. Салыстырмалы түрде алып қарайтын болсақ, басқа тілдерге қарағанда қытай тілін таңдаған студенттердің саны басым. Осы орайда «Неліктен?» деген сұрақ туындайды. Себебі, Қытай Халық Республикасы бүгінде алдыңғы қатарлы дамушы мемлекеттердің бірі және оның экономикалық, технологиялық дамуы көз іліктірмес. Сол себепте, осы тақырыпты қытай тілін оқытуға қатысты білімге талдау жасауды жөн көрдік.

2016 жылдың 5 ақпан күні үкімет отырысында вице-премьер Дариға Назарбаева: «Жақын болашақта біздің қытай тілін үйренуге тура келеді» деген болжамын айтты. Осыған байланысты квадролингвизм саясаты туралы сөз қозғалуда. Конституцияда көрсетілгендей, елімізде қазақ тілі мен орыс тілінің деңгейі нақтыланып белгіленсе, ағылшын тілі-бүкіл дүниежүзілік қарым-қатынастың негізгі қайнар көзі ретінде қарастырылса, ал қытай тілі –

экономикалық-технологиялық дамуы жағынан жоғары өрлеуіне байланысты, оны үйрену туралы сұрақтың пайда болары анық.

Қытай тілі ең қиын тілдердің санатында. Дегенмен, ол тілді үйренуге талпыныс білдірушілердің саны баршылық. Сондықтан, елімізде қытай тілін үйрететін білім беру орындарының саны да артуда. Елімізде шамамен 15 жыл бұрын қытай тілі тек бір-екі ғана университетте оқытылатын болса, қазіргі таңда қытай тілін барлық университеттердің шетел тілі мамандықтарында және мектеп қабырғасынан бастап оқытылуда. Сонымен қатар, тілдерді оқыту және әртүрлі білім беру орталықтарында қытай тілін оқыту кеңінен қолданыс табуда.

Елімізде қытай тілін үйрену деңгейінің жоғары болуын мынадай себептерге қарай бөлуге болады:

1. Қазақстан Республикасының шекаралық және дипломатиялық қарым-қатынасының тығыз байланысы Қытай Халық Республикасымен орын алуда. Сол себепті, көп салалы қарым-қатынастардың тереңдей түсуі қытай тілін білетін мамандардың қажеттілігін арттырып отыр;

2. Жаһандық деңгейдегі алып державаға айналып жатқан Қытайдың қарыштап дамуы, экономикалық жетістіктері Қазақстан мен Қытай арасындағы бизнес және экономикалық мәселелердің шешімін анықтауда көмекші болуы;

3. Қытай осы уақытқа дейін жабық әлем саясатын ұстанып келді. Көп ғасырлар бойы Қытай «жабық есік» саясаты арқылы өзгелерден бөлектенгеннен бұрын, басқа мемлекеттерден алшақтанғандылығы көпшіліктің қызығушылығын арттырды. Дэн Сяопиннің «ашықтық саясатынан» кейін барша әлемге есігін айқара ашқан Қытайды оқып-білуге ұмтылғандардың саны күн санап арта түсуінің өзі, қытай мемлекетінің әлі де құпиясы көп, тартымды өркениетке ие болғаны себеп болса керек;

4. 1991 жылы Қазақстан Республикасы тәуелсіздік алғаннан кейін еліміздің кәсіпкерлерінің басты қолға алған бизнесі қытайдан тауар тасып, алып-сатарлықпен айналысу болды. Мемлекетіміз әлі де дайын өнім өндіру жөнінде төменгі деңгейде болғандықтан, әлі күнге дейін кәсіпкерлер өз кәсібін тек Қытайдан дайын тауар тасымалдаумен байланыстыратындардың саны өте көп. Соңғы жылдардағы статистикалық мәліметтерге қарар болсақ, қазақстандық кәсіпкерліктің болашақта да осындай ұстанымда қала беретіндігі көрінеді. Бұл өз кезегінде елімізде қытай тілін үйренуге деген сұранысты одан әрі арттыра бермек;[3]

5. Тәуелсіздік алған жылдан бері Елбасының жеке бастамасымен дарынды жастардың шетелдерде білім алуына жағдай жасап, оны кеңінен қолдауы қазақстандық жас білім алушылардың шетелдік білімге деген құштарлығын арттыра түсуде. Қазіргі уақытта шетелдік білім алу бағдарламалар елімізде көптеп жұмыс істеуде. Қарапайым халық арасындағы стереотип бойынша, шетелдік білім әрқашан отандық білімнен сапалы. Осы стереотип себебінен шетелде білім алғысы келетіндердің саны күннен күнге көбейіп келеді. Еуропадағы озық мемлекеттермен салыстырғанда, Қытайда білім алу анағұрлым арзан. Сонымен қатар, Қытайда күнделікті шығындар да арзанға түседі. Сондықтан, елімізде қытай тілін оқып, онда ақылы білім алғысы келетіндер өте көп.

6. Сонымен қатар, соңғы он жылдықта Қытай Халық Республикасы қытай тілін әлемдік тілдер қатарына қосу шараларын мықтап қолға алып отыр. Қытай тілі БҰҰ-ның ресми тілдері қатарына енгенімен, қолданыс аясы бойынша БҰҰ-ның өзге ресми тілдері деңгейіне жете бермейді. Қытай Халық Республикасының басты мақсаттарының бірі қытай тілін әлемдік деңгейге жеткізе алмаса да аймақтық, өңірлік деңгейде бизнес тіліне айналдыру. Осы мақсатта ҚХР-ның үкіметі Қытайға келіп білім алушыларды ынталандыру мақсатында шетелдік жастар мен ғалымдарға арналған мемлекеттік білім грантарының санын жыл сайын көбейтіп отыр. Мысалы, ҚХР Білім министрлігіне қарасты Ұлттық шәкірт ақы басқару комитетінің мәліметтері бойынша шетелден Қытайға келіп оқитын ізденушілерге арнап ҚХР үкіметінің

бөлген білім гранттарының саны 70 000 орын. Осы орынның 54% Азия мемлекеттерінің еншісіне тиіп отыр.[4]

Қытай тілін үйрету мақсатында қазіргі таңда Конфуцзы институттары ашылуда. Соның нәтижесінде Қазақстанда аталмыш институттың төртеуі бар. Олар Алматы, Астана, Қарағанды және Ақтөбе қалаларында орналасқан. Сонымен қатар Қазақстанның көптеген жоғары оқу орындарында қытай тілі шет тілі ретінде жүргізіліп келеді. Қытай тілін халықаралық қатынастар, шығыстану, аймақтану, аударма ісі мамандықтарынан басқа қаржы, туризм, құқық мамандықтарының студенттері осы тілді үйрену үстінде.

Жоғарыда атап өткендей, көбісі қытай тілін белгілі бір мақсатта оқып, үйренуде. Бұл үдеріс бұдан әрі де жалғаса береріне еш күмән жоқ.

Осыған орай, Қытай тілінде өз еліміз Қазақстан жөніндегі ақпараттарменде қамтамасыздандыру жөніндегі оқу құралдар дайындау арқылы студенттердің отан сүйгіштік қасиетін арттыру. Тақырыпқа байланысты керекті сөздіктер мен әдебиеттер тізімі де назардан тыс қалмау керек. Жоғарда айтқандай, қытай тілін үйренгісі келетін қазақ тілді студенттер күн сайын саны артып келеді, оқулыққа деген сұраныс көбеюде. Осы тұрғыдан алғанда, Қытай тілін зерттеуші ғалым, ұстаздардың шығарған оқулығыда күн сайын артуда. Бұның ішінде айтакетейін дегенім өзімнің таяу жылдарда қытай тілінде құрастырылған «Елтану 1-2- бөлім», «Қытай тілін оқыту әдістері» оқу құралы, оқулықтардың орнын толықтырып, Қытай тілін игеруге ниет еткен қазақ тілді жастар үшін өте қажетті оқу құрал болып табылды. Дамыған Қазақстанның көркем белесін білгісі келетін қытай азаматтары үшін де таптырмас құрал болды. Әрине бұл жерде бір ескеретін жайт, оқу құралының тілі көркем, әрі жеңіл, ұғынықты болу. Ал тіл үйренгісі келетін адам үшін, кітап тілі қарапайым, көпке түсінікті болуы маңызды. Жалпы осы аталған жайттарды, сондай-ақ қазақ тілді оқырман үшін қажетті оқулық құралы ғана емес, қытайлықтарда қазақ елінің өркендеуі дәстүрі т.б. туралы дұрыс тануын ескеріп, оқулықты қытай тілінде дәріс беретін университеттер мен колледждерде күнделікті сабақта қолданыла алатын, пайдалы оқу құралы ретінде қабылдауларына ұсыныс жасалынды.

Қытай тілінде «Мен отаным Қазақстанды сүйемін» «我爱我的祖国哈萨克斯坦» жоғардағы ироглевтің оқылуы бойынша, 我们伟大的祖国哈萨克斯坦....деп басталатын Бұл тақырыпта, аз уақыт ішінде қазақ елі бүкіл әлемге танымастай дамыған, алдыңғы қатардағы елу елдің қатарына қосылғаны жайында кең көлемде қытай тілінде жазылып, Елбасы бастаған қаһарман қазақ елінің ел ордасы Нұрсұлтан қаласы нағыз ХХІ ғасыр талабына сай жаңа қаланың құрылғандығы жайында қытай тілінде жаңа жарқын бейнесі мазмұндалынған.

Екіші сабақ тақырыбы: Ұлы ойшыл ақын Абай 文化名人 – 阿拜 Қытай тілінде оқылуы. Бұнда, Ұлы ойшыл ақын Абай атамыздың қара сөздері, өлеңдері, қазіргі әлем таныған Абайдың нақыл сөздері, философиялық түрлі ой-түйіндері қытай тілінде мазмұндалынған. Абай өмірдің жаңа концепциясының иесі болғаны, өзін дүниеге әкелген ортадан биік тұрғаны. Ағартушы адамзат қоғамын парасатты, біртіндеп дамып келе жатқан қоғам ретінде көргісі келгені, адамды «ақыл-парасат, ғылым, ерік-жігермен» биікке көтеретін қоғамның озық дамуына ұмтылу – Абайдың бүкіл шығармашылығының негізгі бағыттарының бірі екені туралы қытай тілінде де оқу құралынан білуге болады. [4]

Бұдан тыс Қазақ елінің Егемендік ел болғаннан бергі ғылым мен техника, әлеуметтік-экономикалық даму жаңалықтарын, сондай – ақ, Қазақстанның жоғары оқу-білім университеті және қазақтың ұлттық төл мерекелері жайында қытай тілінде де игеру керектігі жөнінде оқу үрдісі барысында білінді. Әр тақырыпқа сай, жаңа сөздіктер, сөз тіркестері, жаттығулар, сәйкесті текстердегі мазмұндар көлемінде толық тапсырмалар болу керек. Қазақ қытай тіліндегі Оқу материалдардың тапшы болуына байланысты ұзақ жылғы пайдаланған қытай тіліндегі оқу құралдарында кездескен мақал-мәтелдерді де үздіксіз жинақтау барысында қазақ

және қытай тіліндегі мақал-мәтелдер жинақталынды. Бұған мысал ретінде төмендегі мазмұнды көруге болады.

大意失荆州 – «Қарапайым немқұрайлықтың нәтижесінде, маңызды шығынға ұшару» (сөзбе-сөз аударған кезде «немқұрайлық арқасында Цзинчжоуды жоғалту») мақалынан соғыс кезінде генералдардың қаланы жауға беріп алғаны туралы айтылады. Яғни осы тарихи оқиға мақалға негіз болып отыр.

只许州官放火，不许百姓点灯 – Шенеулік, бай манаптылардың қолы ұзын, олар үшін заңның күші жоқ (сөзбе-сөз аударғанда «шенеулікке өрт салуға да болады, қарапайым халыққа шам жағуға да болмайды»).

远亲不如近邻 – «Жақын көршің алыстағы туысыңнан артық» яғни бұл мақалдан, әдетте жиі кездесетін туыскандардың арасындағы салқындық құбылысын көреміз.

Қытай мақал-мәтелдерінің қатарында өз бойына жердің рухы мен қарапайым халықтың тұрмыс салтын сіңірген «шаруашылық» мақал-мәтелдері ерекше орын алады.

Мысалы: 农时百行本 – «Шаруаның еңбегі – барлығының негізі» (сөзбе-сөз «шаруаның еңбегі – жүз мың жылдықтың негізі»), Қытайда негізінен ауыл шаруашылығы дамыған. Бұл мақалдың мәнін шаруашылық тұрақты дамыса, мемлекет те тұрақты дамиды деп түсінуге болады. Ал 人布欺地皮，地不欺肚皮 – ren bu qi di pi, di bu qi du pi – «Адам жерді ренжітпесе, жер адамды ренжітпейді». Бұл мақал да шаруашылыққа байланысты. Адам жерді баптаса, суарып, арам шөбін жұлса, жер де өз есесіне адамға жемісін беріп, жауабын қайтарады. [5, 110] 满瓶不响，半瓶叮当 – (сөзбе-сөз аудармасы «толы бөтелке дыбыс шығармайды, ал жартылай толғаны дүрсілдейді»). 得什么病，吃什么药 – (сөзбе-сөз «немен ауырсаң, сондай дәрі іш»). 山高树高，井深水凉 – «Биік таудың ағаштары да биік, терең құдықтың суы да салқын». 经验用黄金买不到 – «Тәжірибені ешқандай ақшаға сатып ала алмайсың». 百闻不如一见 – «Жүз рет естігенше, бір рет көрген артық». 睡不着觉怪床歪 – «Жаман етікші біз таңдайды; Нашар биші етік таңдайды» (сөзбе-сөз «Ұйықтай алмағанға төсегі қисық болып көрінеді»). 一言既出，驷马难追 – yí yán jì chū, sì mǎ nán zhuī – «Отыз тістен шыққан сөз, отыз рулы елге тарайды; Айтылған сөз – атылған оқ» (сөзбе-сөз «Бір сөз ұшып шықса, оны төрттік атпен де қуып жете алмайсың»). 在家千日好，出门一时难 – «Туған жердей жер болмас, туған елдей ел болмас; Ел елдің бәрі жақсы, өз елің бәрінен жақсы; Туған жердің қадірін шетте жүргенде білесің; Өз елім – өлең төсегім» (ал сөзбе-сөз «үйде мындаған күндер де жағымды, сыртқа шықсаң бір сағаттың өзі қиын»). 做井管天 zuo jǐn guǎn tiān «құдық түбінде отырып аспанға қарау». [6, 175]

Міне осылайша тек басқа елді танып қана қоймай, тіл үйренумен бірге Қазақстан мемлекетінің ұлттық дәстүр, білім-ғылым саласы, қазақ медицинасындағы жаңалықтар, сондай-ақ, қазақ елінің салт-дәстүріне тоқталып тиісті сапалы оқу-құралдардың көптеп шығуы, Қазақ халқының байырғы өткен халық және дәстүрлі емшілерінің дүние жүзінде медицина саласына қосқан үлестері мен қазақ медицинасының майталмандары жайында қытай тілінде жарық көруі, Ибн Сина, Қытай көркем тілімен дәйекті деректермен жазылған депаграт халық емшісі Өтейбойдақтың еңбектерінің қытай тілінде жарыққа шығуы, оның оқу құралдарда қытай тілінде көрнектіленуі қуантарлық жайиттар деп есептеймін. Оқу құралында әрбір сабақтың соңына студенттердің оқу үрдісін жоғарлатуға септігін тигізетін қысқа өлең шумақтары, юморлар, нақыл сөздер студенттерді қызықтырып, баурайтындай көркем сөздермен жазылған және тақырыпқа сәйкес суреттер енгізілген. Бұл да оқулықтың үрдісін күшейтіп, ұлттық нақышқа ие бір көрініс болып тұрғандай. Қазақ тілді студенттердің басым бөлігі өздеріне қажетті еңбектердің көбін орыс тілінен аударып жататыны белгілі, өйткені қазақ тілінде түсіндіретін қытайша оқулықтар тапшы. Оқулық ішкі мазмұнымен қатар, безендірілуімен де оқырманды өзіне баурап аларлық қасиетке ие болу керек сияқты. Педагогика қалыптасқан оқу әдістемелері негізінде әрбір сюжет қызықты баяндалуы маңызды.

Әрбір сөйлем оқырманның тіл ұстартып, сауат ашуына, мәтінді толық игеруге ыңғайлы стильде құрылу керек.

Еліміздің білім-ғылым ордаларында Қытайдан елімізге қоныс аударған көптеген қандастарымыз қызмет етіп жүр. Олар қазақстандық қытайтану саласына үлес қосып ғана қоймай, қазақстандық жастардың қытай тілін меңгеруіне айрықша ықпал етуде, қытайда жиған білімдерін еліміздегі білім алушыларға аямай төгуде. Бұл Қазақстан маңгілік мемлекет болуы үшін де үлкен табыс. Сонымен қатар, Қытайдан елімізге оралған қандастарымыз екі ел арасындағы экономикалық байланыстардың жетілуіне де айтарлықтай үлестерін қосуда. Олар жеке кәсіппен айналысып ғана қоймай, қазақстандық ірі компанияларда қызмет етіп жүр. Қытайдың тілін, елін, жерін, халқының дінін, экономикасын жақсы білетін қандастарымыз еліміздің бизнес саласына таптырмас дайын мамандар.

Қытай тілін оқудың маңызды рөлі, ең алдымен, дипломатиялық қатынастарды жақсарту болып есептеледі. Одан бөлек, кәсіпкерлік мағына мен сауда-саттықты дамыту ретінде қаралады.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Назарбаев Н.Ә. «Қазақстан-2050» Стратегиясы қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты» атты Жолдауы. – Астана, Ақорда, KZ.
2. ҚР Білім беру стандарты// <https://stud.kz/referat/show/23239>
3. Қазақстан Республикасы Ұлттық экономика министрлігі Статистика комитетінің мәліметтері. <http://stat.gov.kz/faces/homePage>;
4. «Елтану 1-2- бөлім» // Алиханқызы Г., Райымбек Б. 2018
5. Корнилов О.А. Жемчужины китайской фразеологии. – М.: ЧеРо, 2005. 336 с
6. Қытай және қазақ мақал-мәтелдердің философиялық үндестігі// конференциялық жинақ.-Алматы, 2013. 174-176 бет.

ҚЫТАЙ ПОСТМОДЕРНИСТІК ӘДЕБИЕТІ

Абдырақын Н.

Әл-фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті,

PhD доктор, доцент м.а.

Қазақстан, Алматы. nurhalyk76@gmail.com

Андатпа: бұл мақалада 1980 жылдардан бүгінге дейінгі қытай әдебиетінің күй-жайына талдау жасалады. Қазіргі таңда қалыптасқан жаңа әдеби үрдістерге жеке-жеке тоқталып, Қытай постмодернистік әдебиетінің қалыптасау барысын саралайды.

Түйін сөздер: постмодернист, Дың Шияупиң билігі, мәдени төңкеріс.

1976 жылы ҚКП-ның экс премьер-министрі Жуынлай өлгенде Тяньнанмин алаңына шығып, халық әр түрлі өлеңдер жазылған жазбалар мен аза тұту тақтайшаларын алып шығып, бірінші сәуірден бесінші сәуірге дейін жыр жырлап өлеңдетті, билікке наразылықтарын білдірді, 4 сәуірде Бей жиң, Шаң хай, Хаң жоу, Нан жиң, У хан, Жың жу қатарлы қалаларда 2 миллион адам алаңға жиналды. 1500-ден астам өлең жиналды. /1.185/.

1978 жылы желтоқсанда Дың Шияупиң билігі орнап, экономикалық реформа мен «ашық есік саясатын» жүргізу туралы шешімін жариялағаннан бастап (Қытай Коммунистік Партиясы Орталық Комитетінің III пленумы 11-шақырылымы) 1989 жылы 4 маусымдағы Тяньнанмин алаңындағы оқиғаға дейінгі аралық «жаңа кезең» деп аталды. Бұл кезеңде 1919 жылғы 4 мамыр Қозғалысы кезінде пайда болған жаңа мәдениет пен «мәдени төңкерісте» қирап қалған адами құндылықтарды қалпына келтіру және батыс әдебиеті мен оның көркемдік, эстетикалық тәсілін өзіне үлгі етті.

1979 жыл қазан айында ҚКП-ның 4-ші кезекті мәдени жиналысын өткізді. Оның құттықтау сөзін Дың Шияу Пин сөз сөйлеп, әдебиетке тікелей, нақтылы тапсырмалар берді, әдебиет өзінің заңдылығы бойынша дамып отыруы керек деді. Әдебиетке сыйлық беру, қаламгерлерді сыйлау, оларға қаржылай сыйлық беру мәселесі ортаға қойылды. Қытай жазушалар одағы ең жақсы әңгімелер мен ең үздік романдарға Мау Дүң атындағы әдеби сыйлық беруді, тарихи дастандарға Яу Шүегін атындағы әдеби сыйлықты беруді, кино саласындағыларға Ша Ян атындағы әдеби сыйлықты беруді, драма майталмандарына Цау уй атындағы сыйлықты беруді, Бейжиндік шығармаларға Лау Шы атындағы әдеби сыйлықты беруді, бұдан сырт повесть, очерк, өлең, сан ун, араласпа әдебиет, аударма майталмандарына ЛуШын атындағы әдеби сыйлықты беруді ұйғарды. Мұның ішінде МауДүң және Лу Шүн атындағы сыйлықтар мемлекеттік деңгейдегі өте үлкен сыйлықтар болып бекітілді. Сонымен қатар өлке (район) деңгейінде Жау Шаули атындағы әдеби сыйлық, Биң Шын атындағы әдеби сыйлық, ГоМоро атындағы сыйлықтарды қытай жазушылар одағы бекітті. Мау Дүң атындағы әдеби сыйлықтың тарихы да ұзақ, ақшасы да қомақты, жазушыларға қойылатын талаптары да жоғары, сондықтан мұны қытайдың Нобель әдебиет сыйлығы деп атайды. 1982 жылы ең алғашқысын Жоу Кчин «Шуй Мау және оның қыздары» деген романымен еншілесе, 1988 жылы Лу Яу «Қарапайым дүние» романымен алды. 1994 жылы Чын Жұңшы «Ақ бұғылы сахара», 2000 жылы Алай мен Уаң Ани иеленеді, 2008 жылы Жа Пиңау мен Мэй Жя иеленді. /1.245/.

Осыдан кейін әдебиеттің жаңаша теориялары қалыптасты, мұнда жалпы шығарма құрылысына мән беруден сырт тоқтайтын жерде тоқтау, айтатын дүниені толық айту көзге ұсталды. Жаңаша құн көзқарасы қалыптасып, табиғатты жаңаша тану, қоғамдық ғылымдарға қайта талдау жасау бағыты қолға алынып, әдебиет мүлде жаңарып дамуға бет алды. Адамгершілікті жырлау, тұлғаларды көрсету басты әдеби тақырып ретінде талданды. Сонымен бірге жазушы көз алдындағы қоғамның өзгерісін жазуды тақырып етті.

1980 жылдардағы Қытай әдебиеті өз оқырмандарын сан қырлы бағытқа бастаған ерекше тенденциялар, ағымдар мен стильдерінің пайда болуына жол ашты, қызықты шығармалар оқырманды магниттей өзіне баурай алды. Әлемді таңғалдырып, тамсандырып отырған Мо Ян – осы кезеңнің жазушысы.

1985 жылдан бастап қытай жаңа заман әдебиеті өзгеше дамудың жаңа сатысына көтерілді, айталық, «жаралы әдебиет», «кері ойлау әдебиеті», «тамырын іздеушілер» қатарлы әдеби ағымдар қалыптасып, қытай қаламгерлері өз ұлттық құндылықтарын іздеп, оны ұлықтай бастаса, енді оған мүлде ұқсамайтын «реформа әдебиеті», «post-modernism әдебиеті», «алда жүргендер», «еркін ойшылдар әдебиеті», «қала әдебиеті», «дала әдебиеті», «ақылды жастар әдебиеті», «әйелдер әдебиеті», «бизнес әдебиет», «шенеулік әдебиет», «ғаламтор әдебиеті» деген көптеген әдеби ағымдар мен үрдістер қалыптасты.

Әдебиетте екі үлкен бағыттың төбесі көрінді, бір топ ұлттық дәстүрге қайту, тамырымызды тауып, әдебиет арқылы халықты тәрбиелейік десе, енді бір топтағылар әдебиет жалпы қоғамның шындығын болған-болған күйінде жеткізу керек, оқырман өз қалауы бойынша керегін алады деп қарады. Жалпы қалай болғанда да, қытай әдебиетінде енді батыстың құндылықтарын дәріптеу төмендеп, өздерінің ұлттық тәркінін қайта тапты, ежелгі кісілік құндылықтарды дәріптей бастады, үлкен «Европалық меннің» орнына кішірейген «қытай мені» ауысты. Демек бұл кезең қытай әдебиетінің өзегіне қайта оралған кезеңі, сонымен бірге эстетика жаңарып, еркін ойлау дамыды, әдебиет шынымен де ішкі төңкерісті басынан өткерді, өлеңдерде сан алуан формаға енді. Жазушылар мен ақындар бұрынғыдан өзгеше сан тақырыптарда қалам тербеді. /1.266-270/.

«Жаралы әдебиет». Бұл әдеби ағым аты айтып тұрғандай қытайдағы 1966-1976 жылдар аралығындағы мәдениет төңкерісінде іште пайда болған жараны, қайғы-мұңды жазды. 1977 жылдың қараша айында Лю Шинудың халық әдебиеті гәзетіне «班主任» (Сынып жетекшім) атты әңгімесі жарияланды, 1978 жылы тамызда Лу Шинхуаның «伤痕» (Жара) деген әңгімесі

жарқ ете түсті. Осы екі әңгімеден кейін қоғамдағы бар шындықтың беті ашылып, мемлекет көлемінде талқы өрістеді. Артынша Соң Уншидің «Там түбіндегі бала», Чын Шышүйдің «Кішкентай қалашықтағы генарал», Жиң Жиенің «Орман арасынан келген бала» Зоң Пудың «Мен кім», Фең Жисайдің «А», Мо Иңпыңның «Генерал үні», Чын Гокайдің «Мен не істеуім керек?», Жың Иның «Үйеңкі» атты әңгімелері жаңбырдан кейінгі жауқазындай қаулады.

«post-modernism әдебиеті» 1978-1979 жылдарда осы заман қытай әдебиеті қалыптасып, 1984 жылдан бастап «post-modernism» әдебиеті бой көрсетті. Бұл түрдегі әдебиеттің басты ерекшелігі – адамдар еркіндігі, теңдігі, қадір-қасиетін жазу. Бұған Дэй Хуиңның «Адамдар – ау, адамдар», Жияң Шиянның «Махаббат деген таусылмас тақырып», Ру Жыжидің «Редактордың қателігінен кеткен әңгіме», Жияң Жиенің «Паң дан», Тие Ниңның «О, қар», Фың Жи сайдың «Ұзын бойлы әйел мен мыртық бойлы күйеуі» атты шығармалары post-modernism әдебиеттің алғашқы қарлығаштары саналады. 1984 жылы «Батыстың қазіргі заман әдебиетінің мәселелері бойынша талқы» атты ғылыми мақалалар жинағы қытай халық баспасынан шықты. 1980 жылдан бастап қытайға Габриель Гарсия Маркес тағы басқа да атақты осы заман шетел жазушылары қытайға танымал бола бастады. Шетел осы заман жазушыларының таңдамалы үздік шығармаларының аудармалары қытайда қайта-қайта басылды. Сонымен бірге осы шығармаларға байланысты көзқарастарын білдірген әдебиеттанушы, сыншыларды атамасқа болмайды, Уаң Ниң, Ай Кіши, Уаң фең жың, Жау Ипан, Чың Ниң қатарлылар. Бұдан сырт шетелдік ғалымдар Шан Дұң, Шан Ши, Бей жиң университеттеріне келіп, лекция оқыды. Міне осылай қытайда «post-modernism» әдебиеті ресми қалыптасты.

«Тамырын ізеушілер» бағытындағы модернистік әдебиет және «алда жүрген жазушылар» тобы. 1985 жылдан кейін әдебиетте сын жанры өте қатты дамыды, әсіресе қытай жазушылары батыстық әдеби теорияға, батыс қоғамының жаңаша ойлауына мән берді, 1985 жылды «әдебиет теориясы жылы», «әдебиет әдістемесі жылы», «мәдениет жылы» деуге болатын жыл болды. 1985 жылы Хан Шаугүң «Жазушы» журналының №4 басылымында «Әдебиет тамыры» атты мақала жазып, әр ұлт әдебиетінің тереңде жатқан өз тамыры болады, ол әр кімнің туған жерімен тікелей біте қайнасады деген сөзі ұран етті. Осыдан бастап әр жазушы өзін іздей бастады, осылай «Тамырын ізеушілер әдебиеті» қалыптасты.

Хан Шау гүңнің «Чу мәдениеті», Жия Пыңаудың «Шаң Жоу сериясы», «Чин, Хан мәдениті», Мо Янның «Қызыл жүгері», Ли Каң үйінің «Жер және құдай», «Ең соңғы балықшы», У Рытудың «Жеті мүйізді бұғы» қатарлы әңгімелері осы тамырын іздеушілік бағыттың легін толықтырды. /2.350-355/.

Еркін ойлайтындар «Алда жүргендер әдебиеті» олар күшті фантастикалық қуатқа, батыл инновациялыққа ие, көп қырлы, аса қиялшыл да елестеткіш, бейнелеуге шебер, ерекше субъективті сезім әлемін жасады. Мысалға, дүлдүл мініп, ғарышты шарлады, сырлы трансцендентті объективті дүние сомдап, айқын авангардтық рең береді. Осылай қытайша сикырлы реализм ресми жандана бастады. Міне осылай әдебиетте қытай әдеби сыншыларының сөзімен айтқанда «ғасырлық ауыру», «өтірік жазу», «жалғыздықты жырлау» көрініс беріп, «алда жүргендер» әдебиеті қалыптасты.

Қорыта айтқанда, бұдан бұрынғы әдебиет саяси түс алып, адамгершілікті ту етіп жазу арқылы, адамды тәрбиелеу бағытын ұстанса, 1985 жылдан кейінгі әдебиет мүлде керісінше болды. Олар қоғамның нағыз шындығын жазуға ойысты, ақты ақ, қараны қара деп бұрынғы қоғамда қалыптасқан заңдылықтарға жүгінуді тас-талқан етіп, оқырмандарына жаңаша ойлау туғыза бастады, әдебиет адам тәрбиелейді деген ұғымға күдікпен қарай бастады, десе де керегіңді сүзіп алу өзіңе байланысты деген көзқарасты ұстанды жазушылар. Осылай 1985 жылдан кейінгі модернистік әдебиет қалыптасты, ол топтың басында Уаң Мың жазған жаңаша бағыттағы «Көбелек» әңгімесі, бұдан басқа Зоң Фудың «Мен кімін?» әңгімесін айтуға болады және Ли Тоның «Жеті әже» атты әңгімесін қоссақ болады. /3.261-266/.

Жаңаша жазудың алдында жүрген жазушылары Мо Ян, Сүн Гәнлу, Үй Хуа, Су Туң, Гы Фей, Бей Сүн қатарлылар. Бұл жазушылардың шығармасы өткенге еш ұқсамайды, оның тілі,

композициясы мүлде басқа. Олар батыстың Уильям Катберт Фолкнер, Габриель Гарсия Маркес қатарлы сиқырлы реалистерге әбден еліктеп, шығарма жазуды әдетке айналдырды.

Алда жүрген жазушылардан Юй Хуа (Yu Hua 1960 жылы туылған, ер), өте оқырманы көп жазушы, оның шығармасын қытайлық оқырман Мо Яннан жоғары бағалайды. Оның «Себезгілеген жаңбырдағы айқай», «Тірі», «Шүй Сангуанның қан сатуы хикаясы», «Бауыр», «Жетінші күн» романдары оқырманын бей-жай қалдырмайды. Бұл Мо Яннан мойны озық жазушы.

Ян Лианкі Ло Яңның Гу Шиян ауданының адамы, оның жазғандары бірден дау тудырып оқырманды өзіне жабыстырып алады. Қытайда бірден бір Нобелге лайқты жазушы осы Ян Лианкі. Оның шығармалары мұхиттың аржағындағы елдерде де тоқтаусыз оқылады. 2014 жыл ол Кавказ әдебиетінің қазығын алған. Шығармаларындағы миф пен шындықтың ұштасуы өте жоғары. Атақты романы «Диң Жуаң ауылындағы түс» Хынан өлкесіндегі спид ауыруы жайлаған ауылды жазады. «Күн нұры түскен жыл», «Халық үшін қызмет істейік» романдары осы заман әдебиетіндегі ең шоқтығы биік туынды саналады. Және оның «Өмір азабы» романы оқырманын сұмдық күйзеліске дұшар етеді. Сонымен бірге оның «Тастан қатты су» романы төңкерістің ғажайып батырларын жырлайды. Мо Яннан мойны озық жазушы саналады. Аталған екі жазушыда дәстүрлі әдеби жасампаздықты еш ұнатпайды. Ойшыл жазушылар.

Дзя Пин Ао, (Jia Pingao, ер, 1952 жылы туылған, ер) асықпай оқыуды қажет ететін, өмірдің жіңішке нәзік ирімдерін жазатын шебер жазушы. Ол «Солтүстік әуендері» романымен Мау Дүн әдебиетінің қазығын 2008 жылы еншілеген. «Ежелгі пеш» романында мәдениет төкерісін өте әсерлі жазады, оның «Алаңғасар», «Жол бастаушы», «Кенже» қатарлы романдары оқырманның көңілінен шыққан туындылары. Мо Янмен қатар тұрған жазушы саналады.

Хынандық Лю Жыңюань ерекше жазушы, оның ауыл өмірі мен шенеуліктерді тақырып етіп жазған шығармалары оқырманды өзіне еріксіз баурайды. Оқыған сайын оқығың келе береді. Оның «塔铺», «新兵连», «单位», «一地鸡毛» романдары шетінен керемет. Сонымен бірге мына жазушыларды атаса болады: Ван Аньи (әйел), Жаң Үй, Су Туын (шын аты Су Чжунгуй), Жан Жиянлиян, Жаң Чыңжы, Чын Жоңшы, Гы Фи, Уаң Шо, А Лай, А Чың, Хан Шаугұн, Уаң Шияубо, Шы Тиешың, Лу Яу, Му Шин, Пың Жисай, Бай Шанион, Ян Гілиң (әйел), Ие Гуаңчин (әйел) Би Пиүй, Жин Ион, Ду Лиан, Май Жия, Уаң Сыңчи, Тие Ниң (әйел), Шы Зыжиян (әйел), Жияң Жие (әйел) және Тайуандық Сан Мау (San Mao, әйел, 1943-1991 ж.). Оның қаламынан махабат, отбасы, неке, т.б., сан алуан тақырыптарды тамаша, тартымды, қызықты да ұғынықты етіп қарапайым тілмен жазатын шебер жазды. Лю Юань Тайуанның тумасы, шығармалары жастардың көңілінен көптен шығып жүрген атақты осы заман жазушысы. Қазір Америка тұрғыны. Шетелде тұрған қытайлық жазушыдан Ли Ау, Жаң Айлиң бар. Ал 80 жылдардан кейін туылған Хан Хан бастаған мықты жас жазушылар бар.

XX ғасырдың 90 жылдарынан кейін Қытай мүлде үлкен өзгеріске ұшырады, базар экономикасы жанданды, барша қытай ұлты жаңа нарықтық көзқарастың ішінде өмір сүрді, ғылым арқылы даму бағытын ұстанды, үздіксіз реформа жасау, үздіксіз ортаға бейімделу, үздіксіз алға ілгерілеу деп ұрандатты. Осы заман қытай әдебиетінде орасан зор өзгеріс пайда болды. Шетелде тұратын қытай жазушылары мен шетелдік күштердің ықпалында әдебиет көп бағдарлылыққа бейімделді, адамдардың гуманитарлық рухани сұраныстары сөз бола бастады, әдебиетте түрлі түсті ой-толғамдар бейнеленетін болды, жаңа ғасырдың жаңа мәселелері көрініс тапты. Әдеби шығармашылықта жазушы ойындағыны еркін жазуға толығымен мүмкіндік берді, әдебиетте бүгінгі күннің ұсақ-түйек тақырыптары және замандану деп ұятсыз нәрселерді жазуда өз алдына үрдіске айналды. Сонымен бірге бүгінгі күннің тұтыну мәдениетін дәріптеу басты назарға ұсталды. XX ғасырдың соңғы мезгілдерінде тек төмен қарап алып, кітаби жазғыштық өзгеріп нақтылы болған істер жазылып, ақпараттық, дидактикалық шығармалар жарыққа шықты.

XXI ғасырда жазушыларға материалдық қажеттілік қамтамасыз етіліп, оларға рухани, қоғамдық мәселерге шындап кірісуге жағдай жасалды. 1990 жылдарда әдебиет теориясы

туралы талас басталды, әдебиет жанрларын толықтыратын сахналық қойылымдар, кино, ғаламтор әдебиеті жаңа жанр ретінде қалыптасты. /4.521-528/.

1990 жылдарда басталған әдебиет ториясы жөніндегі талас және шығармада көтеретін тақырып өз шегіне жетіп адамдарға, бүгінгі қытайлықтарға жаңаша рух сыйлап, жаңа қытайлықтарды тәрбиеледі, қазіргі таңда әйелдер әдебиеті қалыптасты, тұтыну мәдениеті жөніндегі әдебиет дамып көп бағдарлы әдебиетке ұласты.

1993 жылы Уаң Мыңның «Кітап оқу» атты журналдың №1 санында «Ұлыларға табынуды жояйық» атты мақаласы шықты, ол өз мақаласында ұзақ жылдардан бері әдебиет ұлыларды мадақтап келді, бұл табыну бізді алысқа апармайды деп жазды. Ваң Шуо ұлылар қателік жасамайды ма? Түйенің құмалағы болғаны сияқты олардың да қателігі жетеді деп жазды. Сол жылы «Шанхай әдебиеті» журналының №6 санына Уаң Шияумиң «иен даладағы қағыр жер немесе әдебиет және рухани мәдениеттің қаупі» атты мақаласында ол бүгінгі заманда рухани мәдениет тоқыраудың аз-ақ алдында тұр деп жазды. 1994 жылы «Кітап оқу», «Шығыс», «Қытай кітап оқу», «Қазіргі заман және дәстүр» қатарлы газет-журналдар осы мәселе жөнінде халықтық тыңдау өткізіп, талқы өрістетілді. Осылай әдебиетте жаңаша көзқарас қалыптасты. Талқының негізгі қаузағаны: рухани мәдениет деген не? Ол қайдан келеді? Ол қай кезде, қалай құлдырады? деген сұрақтардың төңірегінде әңгіме өрістетті. Рухани мәдениетті қайтадан жасасак, онда қандай жасаймыз деп бас қатырды. Бұл мәселеде Чын Сының рухани мәдениетті тек зиялылар ғана жасайды, ол зиялылар салған сара жолмен бүкіл халық жүреді, ол бәрін алға сүйрейтін рельс тәрізді алға бастауы керек деп ашып көрсетті. Зиялылар бүкіл қоғаммен халықтың алдындағы жауапкершілігін сезінуі керек деді. Онда бізге қандай рухани мәдениет керек дегенге Уаң Бин бин былай деп жауап берді: Рухани мәдениет – ол діндік мәдениеттен жоғары тұратын мәдениет деді. Ол саяси жүйемен тығыз ұштастырылған мәдениет деп ой түйді көп жазушы. Тағы біреулері ежелгі дәстүрімізді негіз еткен мәдениет деді. Жаңа демократиялық мәдениет дегендер де болды. Әр адам өзін жақсы басқарып, ұлттық мәдениетін жоғалтпауы керек деді. Жеке бастың еркіндігі мен мемлекеттік еркіндік сәйкесуі керек, сонда рухани мәдениет болады деді. Осылай талқы жалғасты, сөзді тағы Уаң Мың түйіндеді, ол бізде қазір батыстық сарын бар, оны мойындауымыз керек, қазірден бастап жеке басқа табынуды тоқтатып, рухымызды тазартып, қарапайым халықтың өресін көтеруге атсалысуымыз керек деді. Бұл мәселеге Бұрынғы Шанхайлық қазір Америкада тұратын Ли Жиеде өз пікірін білдірді, ол адам идеясын азат етіп, адамдық қасиетін дербестендіруі керек деп түйді./5/

1992 жылы қытай төрағасы Дың Шияупың қытай оңтүстігін көзден кешіргенде сөйлеген сөзінде, нарықтық экономика күннен-күнге күшейіп, бүкіл елде заңдық жақтан жалпыласты, капитал негізгі орынға шықты. Бүгінгі ғаламдану заманында қоғам экономикасының дамуына ілесіп, мәдениет, ғылым-техника дамыды, әр адамның жеке ой-санасын, өмір сүру заңдылықтарын өзгертті, тіпті сөзімізді, әдебиетімізді электронды мына заман, ғаламтор тартып алуға деп атап көрсетті.

XX ғасырдың 90 жылдарынан кейін тележәшік, интернет деген дүниелер әдебиетімізді жалмап алуға мықтап кірісті, не істеуіміз керек деп бас қатырды жазушылар, 1994 жылдан бастап интернет әдебиетін қалыптастырды. Бұл түрдегі әдебиеттің ерекшелігі баяғыдай жазып, көп бейнелеп отырмай, айтар ойды тіке дәлме-дәл жеткізу, көбінде жазба тілдің орнын ауыз екі тіл басты, ғаламтор әдебиетінің басты ерекшелігі әлем, жазушы, шығарма, оқырман дейтін әдебиеттің 4 элементі ортасындағы құпиялық бірден жойылды. Онда әлем ұғымы ғаламтор әдебиетінде жоқ, жазушы да қарапайым оқырман сияқты, ал шығармада еш құпиялық сақталмастан бірден оқырманға жол тартады, оқырман болса, ырықсыз түрде шығарманы оқып, ырықты түрде өз ойын ортаға салады. Бүгінгі таңда ғаламтор әдебиеті үздіксіз дамып, кемелденіп келеді, жаңа әдебиет өздігінен дәстүрлі көне әдебиеттен алыстауда. Ғаламтор әдебиетіндегі прозалық жанрлардың «уайым-сыр», «қиял», «жарып өту», «дидактикалық», «карьер», «таңғажайып ой» қатарлы түрлері пайда болды. 2008 жылы Бейжің электронды ақпараттық компаниясы бүгінгі ғаламтор әдебиетіндегі сатылымдар жөнінде ақпаратын

жариялады. Ғаламтор әдебиетінің өкілдерін атасақ Ан Нибау би, Ли Шүнхоң, Жи Жыхың, Ниң Сайчын, ЧинҮйсын, Үй Баймей. Бұл жазушылардың өзіндік қол таңбасы қалыптасқан. Бұлардан сырт Хан Ханның «Үш есік», «Чаң ан бүлігі» және Гу Жиңмиңның «Қиял қаласы», «Түстегі төгілген гүдер», Су Шиусының «Ши Заң дәрі шөбі», Хы Чиүйенің «Мен жеңілісім жеңіс» атты ғаламтор әдебиетінің туындыларын атауға болады. Сайттардан қытай жазушылар одағының «Шин Лаң» сайты көркем әдебиетте көш бастап тұр. /1.235/.

80 жылдардан кейін туылған ғаламтор әдебиетінде дүрілдеп тұрған атақты жазушылар легі де аз емес, көптің басында Хан Хан мен Гу Жиңмиң тұр, бұлардың шығармасы оқырманды өзіне бірден тартады. Жаң Үйеран, Иан Гі, Жияң Иапың, Ди Ән, Яу Нияң, Шүн Шу, Лың Ниң, Лю Үйха, Ән Иру, Би Лиңпың, Шүй Шияуун, Жияң Паңжоу, Таң Чау, И Бай, Шүй Үанжы, Жаң Жияи, У Үйнши, Лиң Шүнжы, Сүн Лүңпың, Лю Унтау қатарлыларды атауға болады. 2009 жылдың 25 маусымында қытай жазушылар одағы бір жылдың өзінде 408 жаңа жазушыны мүшелікке қабылдады, бұлардың ішінде Жин Иоңмың деген жас жазушы да болды. 2009 жылдың 8 қыркүйегінде жазушылар одағы №7 кезекті мәжілістің 8-отырысын өткізді, осы кезде Жин Иоңмыңды жазушылар одағының құрметті алқасы етіп тағайындады. Сонымен бірге оның дидактикалық романын бүгінгі күннің талабына сай жазылған деп мадақтады. /5/. Аталмыш мәжілісте әдебиет тезден қимылдап, жазушылар мен журналдар, баспалар нарықтық заманға мықтап бейімделіп, мемлекеттің тұтыну мәдениетін жазуы тиіс деді. Мұнда жазушы әдебиет пен саясатты бөліп қарастыру керек, биліктің басқаруындағы жазушы мен баспа үйі болмауы тиіс деді. Енді бір жағынан нарық пен саясат бір-біріне байланысты, базар экономикасы әдебиеттің дамуына өз кері әсерін тигізери сөзсіз, алайда әдебиетте нарыққа бейімдеп, бүгінгі заман өзгерісімен бірге өзгертіп, адамдардың қажеті бойынша жазу керек, тіпті әдебиет заманға қарай керек болса, жарнамалық рөл де атқаруы тиіс деді, міне, осылай әдебиеттің жүгі әр дәуірде басқаша болады. Тұтыну дәуірі мен электронды мына заманда әдебиет дәстүрлі қалпынан өзгеріп, нарықтық және бұқаралық сипатқа ие болуы шарт. Бұл жаңа дәуірдің талабы, жаңа дәуір әдебиеті жалпы халықтық әдебиеттен сырт мемлекет имиджін көтеретін әдебиет және шенеуліктер әдебиетін да қолға алуға міндетті. 2004 жылы Сы Чуан өлкелік «Әдебиет сын» журналы және өлкелік университеттің әдебиет және ақпараттық институтының ұйымдастыруы мен бүкіл ел бойынша «Тұтыну дәуіріндегі әдебиет және мәдениетті зерттеу» атты ғылыми семинар өтті. Мұнда тұтыну мәдениеті, әдебиет пен бейнелеу өнерінің айырмашылығы жайында талқы жүргізілді. Атап айтар болсақ, осында сөз алған ғалым Тау Дүңпың біз қазір нарықтық заманды басымызға мықтап киіп, тұтыну мәдениетін жасаудың үстіндеміз, бізге енді адамзат мәдениетінің бөлшегі саналатын эстетикалық мәдениетті сауда-саттықта қалыптастыруымыз тиіс деді. Осындай қалың талқы, пікірлер қытай әдебиетін алға алып барады.

Пайдаланған әдебиеттер:

1. 曹万生主编，中国人民大学出版社，中国现代汉语文学史。2010.
2. 浓乐主编，中国现当代学（下册）北京：《高等教育出版社》，-1986.
3. 王自立主编，中国现当代学（下册）//北京：《高等教育出版社》，-2006.
4. «Жаңа заман Қытай әдебиеті» «中国现当代文学», Н. Абдурақын. Алматы, «Қазақ университеті». 2013.
5. www.baidu.com

CHINESE MODERN FEMALE PROSE

Бисенбаева Ә.П.

*Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ
қытайтану кафедрасының оқытушысы. w-5@mail.ru*

Абдурақын Н.

*Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ
қытайтану кафедрасы доцент, PhD докторы
nurhalyk76@gmail.com*

Introduction. Some scholars, Sinologists, and M. Alekseev believe that "a wife should only be at home, not leave and obey family orders." Russian philologist Yu. K. Shutsky made a similar statement in his article: "A wife is not a man. She is not a man, she can be driven away "[1, 39p]. But unlike these specialists in Chinese literature, another well-known sinologist V. Vasiliev noted, the diversity of works about women can distinguish a common characteristic: the woman who appeared in front of us in equal quality, not only had physical beauty, but also had high moral qualities. She was like an invisible hand. She has power, including with her husband, but she herself does not know this. To be such a hidden power in family needs much more intelligence and creativity how to openly establish their own rules. Particular attention is paid to the moral values of the wife: devotion, the ability of a housekeeper and the ability to observe the necessary rituals. The wife acts as a keeper of the fireplace, symbolizing the house. Describing the compassion of a single woman, a noble moral quality, real suffering and the suffering of the situation – all this allows us to relate to such works as protesting and condemning the unlawful actions of the spouse. [2, 345p] This is not to humiliate a woman, but to consciously arouse her compassion. Yes, the position of women in the family is different from the position of men and cannot be different. But because of the difference between yin and yang, this difference is considered natural in Chinese literature. [3, 171p] A woman who performs her duties in relation to her family knows her dignity and enjoys the same respect as her husband.

It is generally believed that there were two climaxes of female writer creation in the 20th century Chinese literary circles, one was in the May 4th period and the other was in the 1980s. The large number of female writers is mainly due to the changes in the literary environment, the strengthening of gender in the social and cultural sense, the literary creation materials, and the open trend of artistic methods, all of which have broken through some obstacles for female writers to enter the field of literary writing. These female writers can be divided into two categories, probably according to the status of comebacks and educated youths. One is the middle-aged "resurgence" writers who were well-known before the Cultural Revolution, and the other is young writers of the educated youth group.

In the early 1980s, female writers did not appear as gender groups. The general view is that female writers and male writers, female readers and male readers, there is no and there should be no difference. They participated in the movement of scars, reflection, and root-seeking literature. Participating in the writing of educated youth writers and obscure poems, he will not deliberately pursue the uniqueness associated with female identity. Social life and cultural expressions are generally ignored, and they intentionally cover the gender differences between men and women. Women's participation in writing is no longer a right to fight for. Women's non-sexual tendencies in writing are generally encouraged, not girls. Writers also object to being referred to as female writers or classified as female literature, because this implies a derogation of their literary ability, at least in the sense of lowering standards to take care of it.

In the mid-1980s, the concept of women's literature gradually appeared, which involved some female-specific themes and problems, and showed a certain female perspective and female self-reflection. The introduction of western contemporary feminist theories and women's creative practice The development of female literature has gained more recognition. This cultural background is the rediscovery of female identity. In the 1980s, the reversal of radical culture has a tendency to retreat

to the potential of traditional literature, pure lyricism and other styles. It is customarily considered to be a unique style belonging to women. Recognized and welcomed by readers and reviewers.

Because of the complexity of women's literary issues, the concept of women's writing was mainly used later, emphasizing that this is not an inherent writing framework, but the search and discovery of writing behavior and the female characteristics of the text-but this does not seem to solve the problem.

I. A new level of development of Chinese literature. Since 1985, Chinese literature was divided into two broad directions: one group adhered to the traditional idea, insisting that national literature was building the education of the people, the other group supported the view that literature should reflect the current state of society is that the reader must read the truth. In any case, Chinese literature has now reduced Western values in itself, rediscovered their national heritage, began to glorify ancient values, replaced the large "I" with a smaller "I". [6, 78p] This was the period when the Chinese ethnos returned to its essence, and the aesthetics were modern and free, literature really survived the internal revolution and entered a wide variety of verses. Writers and poets began to write in unusual topics.

During the formation of new literature and the expansion of the "New Cultural Movement", female writers Bin Xin, Lu Yin, Lin Shuhua, Ding Lin, Liu Jingqing and Xiao Hong were widely known. Yuan Jing, Cao Ming, Bai Lan, Su Qing, Yang Jiang, and Zhang Ailing wrote about the days of the Japanese Anti-Japanese War (1937-1945) and the Civil War 1446-1949. Since the founding of the People's Republic of China, the names of Yang Mo, Li Na and Zong Pu have been distinguished among women of prose writers. Li Jiangtong's "non-inland" essays by Taiwan, Xianggang and Ao Min include works by Lin Haiyin, Yu Lihua and Qiong Yao. The most famous names are San Mao and Ne Hualin. Among all the female writers, Chen Zhuoshi stands out among the four talented female writers of the four great talents of the Republic of China, among them the poets Lu Bicheng and Shi Pinmei. The strangers Xiaohong and Zhang Ailin are among the leaders of the Chinese feminist movement. In the latest literature, there are significantly more female names among writers. This poem emphasizes the works of "poet groups" such as Li Xiaoyu, Shu Ting, including Zhai Yongming, Yi Lei, Tang Yaping and many writers: Shen Rong, Wen Xiaoyu, Dai Qing, Zhang Xinxin, Zhang Kankan, Ye Wenlin, Liu Sola, Fan Xiaoqing, etc. , Domestic readers are familiar with Zhang Jie and Zeng Xue's works. "Women's Prose" (Women's Prose) is represented by Wang Anyi, Turning, Chen Ren and Lin Bai, who were born in the 1950s and early 1960s. In the 20th century, Wei Hai's novels "Baby from Shanghai", "Married to Buddha" and the continuous novel "Sweetie" were translated into Russian. The two writers represent the generation of the 1970s and are part of a separate group of "beauty writers". The influence of female culture on Chinese literature is not only reflected in the increase in the number of women among prose writers and poets, but also in the fact that more and more women have become the protagonists of literary works. In the second half of the 20th century, "feminine prose" was formally distinguished as a phenomenon in the context of modern Chinese literature. The prerequisite for this is the accelerated development of various fields in China and the successful development of international relations, which has promoted the development of social thinking in a new direction. O. Pochagina wrote: "Comparative analysis of the traditional and post-traditional family organization models in China is only possible to truly assess the base of change," one of which is the change in the concept of gender roles within the family "[15, 567p]. Under the circumstances, the concept of female liberation has become more and more important in Chinese society.

A significant increase in the proportion of women among writers has been noted since the beginning of the 20th century.

II. The Impact of Chinese Literature on Society. In 1995, the United Nations hosted the 4th World Conference of Women in Beijing. [7, 322p] Since 1990, women's literature has reached a new level in China. The "new literary level" includes male writers who write about women's issues and talented female writers. A collection of prose "Red Pepper", "Talented Women" published by Xi Chuan People's Publishing House, the work "Hua Hai" published by Beijing Publishing House attracted the attention of readers. At the same time, women's newspapers and magazines appeared,

the number of publications only for women increased, and "Modern Women's Literature" was officially formed. [8,16p] Since then, many groups of famous women writers have formed. The main ones were Chin Ran, Lin Bai, and Hai Nan: they had their own language and terms that differed from other general literature, they were Western female writers and writers who imitated gender politics. [9,54p]

The works of this genre include the works of Chin Ran, "Whisper in my ear again", "Let's make a toast to the past", "Personal life", "Mother". The peculiarity of this writer is that he is very inventive, but also reveals the undisclosed soul of a woman, has its own characteristics in the description of the female body. And if we look at the work of Lin Bai "They", we will see that he has endless knowledge, deep concern for women. In his other works, such as "A Bullet Pierced an Apple," "A Loving Heart Never Is Divided," "Water in a Bank," "Loneliness of a Lonely," Lin Bai perfectly describes the mysteries of the female spirit [10, 35p]. In addition, it is known that in the 80s such famous writers as Wang An and Ti Ning wrote a number of works with a female heroine.

Wang Meng, Zhang Jie, Ba Jing and other writers of the 20th century reflect the theme of the image of women in their works. Wang Meng portrays women of different ages in his purple silk coat on a wooden box, and Zhang Jie gives us an elegant image of an independent woman in the story "She Smokes Peppermint Smoke." In his novels "Ice Night" and the drama "Death", Ba Jing reveals to us the images of women during the war and revolution. [11, 78p] Tsong Yu portrays a strong woman, a willpower who survived all humiliation and loss. Further collected information on the most famous female writers of China, who left a mark in the literature.

Results and discussion

The infamous novel "Beijing Pu" (Chunshu) belongs to the 1980s. In the literary works of the early 21st century, a female writer realizes that she is a closely connected part of two components (female and male) in a society. She is looking for her artistic language and expressing a specific view of the world. The characteristics of Chinese modern female prose are the characteristics of feminism and feminine stage. The novels "Weihai" and "Spring Books" are used as examples of outright protests. The expression of "feminism" is even more characteristic of Chinese writers. The works of writers living and writing abroad represent literary works at the border or abroad (Tan Yonglin, Zhang Lin), without irritation and protest. They do not argue, but express their views on the world. Their works are full of dignity and peace. The characteristics of the process of modern Chinese literature are the feminization of literature and the development of Chinese literature abroad. The main feature of Chinese female prose is still the author's gender affiliation. "Women writers." Women's entry into the field of literature is a testament to the changes in the traditional concept of women's role in the family and society and the empowerment of women's rights and freedoms. The development of Chinese women's prose is the result of Chinese social, political, historical and cultural processes, proving the diversity of forms in a single whole of Chinese literature. It should be noted that in foreign prose and frontier literature, the proportion of female works is higher than that of "mainland" China. Chinese literature is still a translator of centuries-old national ideas and patriarchal Confucian cultural traditions.

Conclusion

Based on the work done, we can draw the following conclusions. For the first time in thousands of years, Chinese women (not just the queen) got a chance to be released. This situation has been affected by technological progress and economic liberalization. Young Chinese women can now read the same magazines as the rest of the world, use the same cosmetics and engage in the same recreational activities. This affected them in a very strange way. There was a turning point between young and old women. These are two different recognition models, two different self-esteem. The differences far outweigh the similarities between young and experienced women. We clearly see these differences in our work. Wrestlers can be called women over 40 years old. You can see in life that they did it. They live in a difficult economic environment, and many have found it in the glory of the time of Mao. Even if the character of such a woman is gentle, his position has changed him. Middle-aged Chinese are dominated by will, rigidity and character. They may be friendly and responsive, but

the first thing they face in the world is their distrust and willingness to fight back, and young girls really imagine Western teenagers. Globalization is to blame. Therefore, the gap between generations, the search for oneself, the position of life and other issues in modern Chinese literature is of great importance. The best works of Chinese writers show us how important women are in all these complex processes.

References

1. Vasil'yev L. S. Nekotoryye osobennosti sistemy myshleniya, povedeniya i psikhologii v traditsionnom Kitaye. Kitay: traditsiya i sovremennost'. – Moskva, 1976.
2. Day SyT'Sze. Bal'zak i portnikha kitayanochka. – Moskva, 2001.
3. Ba TSzin. Izbrannoye. – Moskva, 1991
4. Shan' Sa. Vrata Nebesnogo spokoystviya. – Shankhayskoye izdatel'stvo, 1999
5. Abdurakyn N. Sovremennaya kitayskaya literatura. – Kazak, universiteti, 2006.
6. Basova M.V. Setevaya literatura: problema esteticheskoy kontseptualizatsii, voprosy teorii i praktiki. – Moskva, 2015.
7. Dzhu Liyuan'. Teoriya sovremennoy zapadnoy literatury. – Universitet Shankhaya, 2005. – 451 s.
8. Agentstvo Sinkhua: Osobennosti kitayskoy literatury. <http://politics.people.com.cn/GB/1026/13867507>.
9. Baydu// Kitayskaya internet literatura: <http://www.16an.com/novel/538/5314.htm>
10. Chzhan Nin. Zoloto i musor: dva polyusa kritiki sovremennoy kitayskoy literatury – Izdaniye Yanchen, 2009. – 16 s.
11. Yuy Khua . Zhit'. Kitayskiye metamorfozy. – Moskva, 2007.
12. Alekseyev V. M./ Kitayskaya literatura. – Moskva, 1978.
13. Kitayskiy narodnyy zhurnal. Teoriya sovremennoy literatury. <http://culture.people.com.cn/n/2015/1026/c1013-27737734.html>
14. Kitayskaya onlayn-literatura sposobstvuyet industrializatsii 2015 goda: http://www.bbc.com/zhongwen/trad/china/2015/01/150108_ana_web_literature_chin
15. Sina Tekhnologiya: Rozhdeniye onlayn literatury <http://www.16.qr.com/news/1597/novelist>

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ИННОВАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В ПРЕПОДАВАНИИ КИТАЙСКОГО ЯЗЫКА

Кульмаганбетова Д. С.

ЕНУ им.Л.Н.Гумилева

Старший преподаватель кафедры китайской филологии

Нур-Султан, Казахстан. bizhanova-85@mail.ru

Уразбекова М. К.

ЕНУ им.Л.Н.Гумилева.

Старший преподаватель кафедры китайской филологии

Нур-Султан, Казахстан. madina_halyk@mail.ru

Аннотация. В данной статье рассмотрены вопросы использования инновационных технологий на занятиях по китайскому языку. Даны конкретные сайты, программы и приложения, которые можно использовать на практике. Актуальность данной статьи обусловлена переходом от использования классических методик преподавания китайского языка к инновационным, что обусловлено бурным развитием информационного мира технологий.

Андатпа. Бұл мақалада қытай тілі сабағында инновациялық технологияларды қолдану мәселелері талқыланады. Тәжірибеде қолдануға болатын нақты сайттар, бағдарламалар мен қосымшалар келтірілген. Бұл мақаланың өзектілігі қытай тілін оқытудың классикалық әдістерін жаңашылдыққа ауыстырумен байланысты, бұл ақпараттық технологиялар әлемінің қарқынды дамуына байланысты.

Ключевые слова: инновационные технологии, китайский язык, образование, методики, мотивация.

Түйін сөздер: инновациялық технологиялар, қытай тілі, білім, техникалар, мотивация.

Современный, динамично развивающийся информационный мир диктует преподавателю использование инновационных методов и форм организации учебной деятельности обучающихся, которые оптимально соответствуют поставленной цели обучения.

Инновации в образовании – это актуально значимые и системно самоорганизующиеся нововведения, возникающие на основе разнообразия инициатив и новшеств, которые становятся перспективными для эволюции образования, позитивно влияют на развитие всех форм и методов обучения.

Внедрение инновационных технологий в образование требует новых подходов в обучении на основе современных образовательных технологий.

Образовательная технология – это целевое применение системы средств в образовании, определяющее получение заданных характеристик некоторого образовательного феномена (определенных качеств выпускников, содержания образования, повышения квалификации работников образования и т.д.).

Современные образовательные технологии, в первую очередь, должны работать на креативное образование, способствуя творческому развитию личности каждого обучаемого.

Процессы глобализации, охватившие все сферы человеческой деятельности, определяют современные направления развития высшего образования.

Электронное обучение – образовательная технология, позволяющая обеспечить высокий уровень доступности образования и одновременно повысить его качество. Онлайн-образование – это современное проявление дистанционного образования. Оно основано на сетевых технологиях и в сочетании с отличными образовательными ресурсами колледжей и университетов позволяет распространять лучших преподавателей и лучшие результаты преподавания в колледжах и университетах по всем направлениям. Учащимся нужен только качественный интернет, независимо от того, находятся они рядом или далеко. И определенные способности работы с компьютером, которые помогут получать знания.

Инновации сегодня касаются всего, в том числе и изучения языков. Технические новинки и высокоскоростной интернет дают каждому шанс на непрерывное самообразование, доступ к обучающим материалам, индивидуальные консультации и общение с носителями языка.

Прогрессивные идеи и новинки вроде приложений и онлайн-платформ сегодня со скоростью звука распространяются среди пользователей, но ещё вчера этого богатства не было.

Данные приложения и онлайн-платформы активно используются на занятиях в том числе и на занятиях по китайскому языку. Как пример можно привести продуктивное использование при обучении онлайн сервисов по разработке интерактивных заданий Worldwall, Quizlet, Kahoot, Padlet и многих других.

В обучении китайскому языку приоритетными являются коммуникативность, интерактивность, общения, изучение языка в культурном контексте.

Благодаря этим принципам возможно развитие межкультурной компетенции как компонента коммуникативной способности.

Главной целью обучения китайскому языку является обучение коммуникации в иноязычной среде и общению.

Одними из наиболее перспективных и популярных информационных технологий являются мультимедийные, которые позволяют создавать целые коллекции изображений, текстов и данных, сопровождающихся звуком, видео, анимацией и другими визуальными эффектами. Среди множества ресурсов особое внимание хотелось уделить следующим сайтам: Lingust.ru – онлайн-курс китайского языка с уроками по иероглифике и каллиграфии, словарем и полезными аудио. StudyChinese.ru – самый активно развивающийся сайт о китайском языке с онлайн-уроками, тестами, упражнениями, словарями, грамматикой, разговорниками и интереснейшими статьями. Chineseboost.com – уроки по грамматике китайского языка для пользователей с разным языковым уровнем.

Shibushi.ru – многофункциональный сайт с материалами для изучения китайского языка, с тренажерами по изучению слов китайского языка, упражнениями, уроками по иероглифике и грамматике. Memrise.com – интерактивные онлайн-курсы китайского языка различных уровней. Youochinese – озвученная таблица официального китайского языка. Coursera.org –

бесплатный базовый курс китайского от Пекинского университета. ChinesePod.com – один из лучших интернет-ресурсов по китайской фонетике. Chineseasy.org – популярный интерактивный ресурс с иероглифами в картинках. [1.1.]

При обучении китайскому языку необходимо, особенно на начальном уровне, особое внимание уделить фонетическому аспекту китайского языка. Обязательное условие для полноценной реализации иноязычного межкультурного общения – это владение произношением иностранного языка, т.е. владение фонетической и фонологической компетентностью. Среди множества ресурсов развития навыков произношения китайского языка можно выделить следующие:

www.chinesepod.com/tools/pronunciation – ресурс №1 по фонетике. По этой ссылке можно скачать таблицу с произношением всех звуков. По этой ссылке внимательно изучаем комментарии к таблице www.chinesepod.com/library/search/?search=pinyin;

www.pin1yin1.com – конвертация иероглифов в пиньин, если нужно оперативно расставить тоны; www.forvo.com – если вы не понимаете, как произнести то или иное слово, послушайте, как это делает носитель языка; www.lingomi.com – тренажер тонов, произношения. Помимо этого, сайт будет полезен при подготовке к аудированию для сдачи HSK; <https://www.yoyochinese.com/blog/learn-mandarin-chinese-third-tone-the-correct-way-to-pronounce-it> – хорошо объясняется произношение третьего тона; http://resources.allsetlearning.com/chinese/pronunciation/Pinyin_chart – еще одна озвученная таблица пиньинь; <http://www.sinosplice.com/learn-chinese/tone-pair-drills> – бесплатная программа для тренировки тонов, сначала идет табличка с тонами по отдельности, потом тоновые пары; <http://pinyinpractice.com/tones3.htm> – практика тонов. Слушать и отмечать, какой тон слышите, есть по одному тону, есть пары тонов; Список фонетически идентичных иероглифов <https://hanzicraft.com/lists/phonetic-sets>. [2.2.]

Развитие дистанционного образования – общемировая тенденция. Дистанционное обучение решает проблему нехватки образовательных ресурсов и реализации совместного использования ресурсов. Во многих странах дистанционное обучение рассматривается как важное стратегическое решение. Учитывая данные тенденции большой популярностью пользуются сейчас, так называемые, онлайн словари.

Vkrs.info – большой русско-китайский онлайн словарь Zhonga.ru – удобный и популярный русско-китайский словарь в онлайн-формате. Linedict.com – англо-китайский словарь с начертанием иероглифов в наглядной форме. Qianyix.com – толковый русско-китайский словарь.

В онлайн-обучении используются уникальные функции управления базами данных и двусторонние интерактивные функции из компьютерной сети интернет, что позволяет системе обеспечивать полную запись системы отслеживания информации каждого учащегося, процесса обучения и условий этапов утверждения и выполнения заданий, и в то же время, несколько индивидуальных образовательных предложений или рекомендаций, основанных на информации от разных студентов.

Онлайн-обучение обычно сочетает онлайн-обучение и офлайн-обучение. Онлайн-обучение позволяет студентам и учителям преподавать и учиться онлайн. В то же время они могут общаться, отвечать на вопросы, делать домашние задания, сдавать экзамены и так далее. Обучение можно проводить на разных платформах, таких как Microsoft Teams, Skype, Zoom Google Meet и многих других.

Особую популярность приобретают видео каналы, на которых можно посмотреть и прослушать речь носителей языка. Среди них можно выделить канал Cctv.cntv.cn на котором, множество видеоуроков китайского в формате развлекательно-познавательной передачи. Ru.forvo.com – сайт для прослушивания правильного произношения свыше 100,000 слов на китайском языке. Youku.com – китайский аналог YouTube. Tudou.com – еще один сайт для просмотра видео на китайском языке. LaRadioFm.ru – три китайские онлайн-радиостанции. Piganya.com – китайское онлайн-телевидение.

Навыки аудирования важный навык, о котором необходимо помнить при обучении китайскому языку. Из всех навыков аудирование, вероятно, занимает больше всего времени.

Его необходимо постоянно развивать, в этом хорошо помогают сайты и приложения, где можно отрабатывать этот навык. Подбор текстов на аудирование в зависимости от вашего текущего уровня можно найти на сайте www.bliubliu.com; Glossika www.glossika.com/shop/learnchinese/sku-ruzh-f123-mp3 – 3000 типовых предложений записанных носителями со стандартных произношением, прослушав которые, вы сможете продвинуться в понимании китайского на слух. Подойдет для продолжающих в качестве дополнительного ресурса к основному курсу; <http://russian.cri.cn/> – международное радио Китая.

Использование инновационных технологий это неотъемлемый атрибут современного образовательного процесса. Педагогам необходимо подстраиваться под влияние времени и развитие новых технологий, необходимо принять новое поколение с его цифровым складом ума, а не навязывать классическое чтение лекции, которое «новый мозг», наверное, уже не воспринимает.

Современные инновационные технологии способствуют росту мотивации обучающихся к изучению языков, каким трудным он бы не был. Главной задачей преподавателя заинтересовать обучающихся, разработать ему такие программы с использованием технических новинок, при помощи которых, обучающийся, сможет говорить, думать и переводить иноязычную речь.

Список использованных источников:

1. <https://www.hotcourses.ru/study-in-china/latest-news/30-online-resources-to-learn-chinese-language/>
2. <https://lplib.ru/40-resursov-dlya-izuchayushhih-kitajskij-yazy/>

ҚЫТАЙ МЕН ИРАН ҚАТЫНАСТАРЫНЫҢ ДАМУЫ

Идрышева Ж.Қ.

т.ғ.к., Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ,

Халықаралық қатынастар факультетінің доценті

idrysheva7@gmail.com,

Тұрсын Р. Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ,

Халықаралық қатынастар факультетінің магистранты

rakhat.tursyn@gmail.com

Андатпа: Бұл мақалада Қытай-Иран мемлекетінің екі жақты қарым-қатынасының даму барысына шолу жасалынды. Оның ішінде екі ел арасындағы энергетика, әскери, сауда және басқа салалардағы ынтымақтастығы зерттелді. Сонымен қатар Қытайдың Таяу Шығысқа бет бұруында аймақтағы стратегиялық серіктес ретінде Иранды таңдау маңыздылығы және себептері де қарастырылды. Өйткені Қытай Халық Республикасы мен Иран Ислам Республикасының қазіргі кезде халықаралық қатынастарда өзіндік әскери және саяси күшке ие мемлекеттердің қатарында болып саналады. Қытай бұл аймақта Иранмен 25 жылдық стратегиялық маңызды келісімдер жасау арқылы қарым-қатынасын жақсартып ғана қоймай, келешектегі халықаралық жағдайдың өзгеруіне ықпал жасап отыр.

Түйін сөздер: Қытай, Иран АҚШ, стратегиялық серіктестік, Табиғи газ, Мұнай, Атом энергиясы.

Қытай мен Иран елдері Азиядағы байырғы өркениетті мемлекеттер болып табылады. Екі ел арасындағы өзара байланыстар б.з.д. дейінгі бір мың жылдықта басталған. Б.з.д. VII ғасырда Қытайдан Сібір даласын басып өтіп Қаратөңіздің солтүстік жағасына баратын сауда жолы жанданған. Оны «Скифтер сауда жолы» деп атаған. Қытайдан тасымалданған Жібек маталар

Қаратеңіздің шығыс жағалауынан оңтүстікке бет алып, Иранға жетіп жатты. Сонымен қатар Орталық Азия даласы арқылы да қытай тауарлары Иранға барып жатты. Б.з.д. II ғасырдың соңында Қытай мен Иран арасында ресми түрде барыс-келістер қалыптасты [1, 415 б.]. Қытайдың Тан империясы кезінде парсылықтар Қытайға барып сауда-саттық, дәрігерлік және дін таратумен шұғылданды. Олар Қытайдың Гуанчжоу, Янчжоу қалаларында тұрды. Моңғол-Юань империясы кезінде қытайлықтар мен парсылықтардың өзара барыс-келістері барынша көбейді. Иранның Сефеви патшалығы кезінде (1502-1736 ж.) Қытай мен Иран арасында сауда байланыстары үздіксіз жалғасып отырған. Жалпы алып айтқанда, ерте орта ғасырларда жібек, фарфор, шай, қағаз, металлургия, полиграфия, оқ-дәрі және басқа да технологиялар Жібек жолы арқылы Иранға келіп, одан ары Еуропаға таралды. Ал Ираннан Қытайға анар, жүзім, зәйтүн, шпинат, шыны, алтын-күміс ыдыстар, музыкалық аспаптар және өсімдіктер Ұлы жібек жолы арқылы Қытайға барып жатты. Қытай мен Иран арасындағы сауда қарым-қатынастары халықтар арасындағы дінни, мәдени байланыстарды да дамытты [2].

Жаңа заманда Қытай мен Иран мемлекеттері Батыс державаларының агрессиясына ұшырауы салдарынан күрделі қоғамдық өзгерістерді бастан кешті. 1920 жылы маусым айында Қытай мен Иран өкіметі Римде «Қытай-Иран достық келісім-шартына» қол қойды. 1933 жылы Иран Шанхайда Консулдығын ашты, 1944 жылы Chungqing 重庆-де өкілдігін құрды (公使馆), Саид Али Нагер бас елші болды. Алайда екі ел арасындағы қарым-қатынастар айтарлықтай өрістеп кетпеді.

1949 жылы Қытай Компариясы жеңіске жетіп, социалистік Қытай Халық Республикасын құрды. Алғашқы жылдары ҚХР Иранның АҚШ-қа жақындасу саясатын ұстануына және «Тайваньмен дипломатиялық қатынасын» сақтағанына наразы болды. 1958 жылы Иран Шахы Мохаммед Реза Пехлеви Тайваньға сапарлай барып, Қытай президенті Чан Кайшимен кездесті. Бұл жағдай екі ел қарым-қатынасының дамуына тиімсіз болды [1].

1941-1979 жылдары арасында Иранда соңғы патша Мохаммед Реза Шах билік құрды. Билікке келген соңғы патшаның саяси ұстанымы, дүниетанымы батысшыл-капиталист елдердің бағытымен сай болатын. Сол үшін де Кеңес одағы мен Қытай сияқты елдер адам құқығын шектейтін, дінсіз режим кейпінде танылатын. Сол жылдары екі ел арасындағы байланыстар саяси көзғарастырдың ұқсамастығы салдарынан белгілі бір деңгейден аса қойған жоқ.

XX ғасырдың жетпісінші жылдары үш ұлы державаның қарым-қатынасындағы жаңаша қадамдары әлем саясатынана жаңа өзгерістер енгізген болатын. Қытай мемлекеті түрлі саяси толқулардан өте келе, 1971 жылы ҚХР БҰҰ-ға мүше болған соң Иран мен Қытай арасында өзара қарым-қатынас жақсара басталды.

1971 жылы 13 сәуірде Иран патшасы Мұхаммед-Реза Пехлеви өзінің егіз әпкесі ханшайым Ашрафты Қытаймен дипломатиялық қатынас орнату үшін Қытай басшыларымен кездесіп келіссөз жүргізуге жіберді. Оларды Қытай премьер-министрі Чжоу Эньлай әуежайда қарсы алып ерекше қошаметін көрсетті. 1971 жылы ҚХР өзінің алғашқы ресми делегациясын Сыртқы істер министрлігі бастап Иранға барды. 1971 жылы 16 тамызында Қытай мен Иран Исламабадта дипломатиялық қатынас орнатып, біріккен Декларация жариялады. Иран мемлекеті Қытай Халық Республикасын Қытайдың бірден бір заңды үкіметі деп танығандығын мәлімдеді.

Қытай Иран арасындағы саяси-экономикалық байланыстар батыстың әсіресе, АҚШ-тың қас-қабағына қарай реттеліп отыратын. Сол жылдардағы әлем саясатындағы өзгерістерге сәйкес, Қытай мен Кеңес одағы арасындағы қатынастың нашарлауы салдарынан, Қытай АҚШ пен қатынасын тез ретке келтірген болатын. 1972 жылы АҚШ-тың Президенті Ричард Никсон тұңғыш ресми сапарын Қытай Халық Республикасына жасады. Екі ел басшылары кездесуі

Қытай АҚШ қарым-қатынасының дамуына негіз қалады. 1973 жылы Қытай Коммунистік партиясы Орталық комитетінің төрағасы Мао Цзэдун АҚШ-тың ұлттық қауіпсіздік жөніндегі кеңесшісі Киссинджермен кездесті. Кездесу барысында Мао Цзэдун: АҚШ, Жапония, Қытай, Пәкістан, Иран, Түркия елдерімен бірлесіп Кеңестік гегемонияға қарсы тұру керек -деген болатын.

ҚХР мен Иран арасында дипломатиялық қатынастың орнауы – екі ел арасында жан-жақты байланыстардың дамуына негіз қалады. 1979 жыл Иранда орын алған революциядан кейін де Иран мен Қытай арасындағы қарым-қатынас қалыпты дамып отырды. Сол жылы Имам Хомейни жетекшілігімен ислами төңкеріс жасап, бұрынғы патшалық режимнің соңғы мұрагері Мұхаммед Реза Шаһты тақтан тайдырып жеңіске жетті. Төңкерістен кейін Иран Ислам Республикасы құрылып, батыстың саяси-экономикалық ықпалынан шығудың жолын іздеді. Сол үшін Азия елдерімен еркін саяси-экономикалық жаңа байланыстарды дамыту мемлекеттің басты саяси ұстанымына айналдырды. Азия мемлекеттеріне жақындауда тәуелсіз және қуатты Қытай Халық Республикасы ерекше орын алатын. Иранның сыртқы саясатында Қытай мемлекетіне басымдылық беру ұстанымын Имам Хомейниден кейін оның орнын басқан Аятолла Хаменеи де жалғастырды.

1985 жылы Иран Ислам Республикасының басшысы Иранның мәжіліс төрағасы Али Акбар Хашеми Рафсанджани Қытайға сарпарлай барады. Осы сапар екі ел қарым-қатынастарының дамуына тың негізін қалады. Артынша 1989 жылы Иран Ислам Республикасының сол кездегі президенті, рухани көсемі Аятолла Хаменеи Қытайға сапары екі елдің екі елдің саяси-экономикалық байланыстарының дамуына аса маңызды жол ашты.

Елдің саяси қарым-қатынасы нығаюы арқасында, 2000 жылы ИИР президенті Хатамидың Пекиге сапары Қытай Иран қатынастарының жаңа кезеңін ашты. Сапар барысында экономикалық маңызы зор бес құжатқа қол қойылды. Онда негізінен, Ирандық мұнайды өндіру, өңдеу және Қытайға экспорттау, тау-кен орындарын игеру, туризм, мәдениет, ғылым салаларыда бірлесе атқаратын көптеген құжаттарға қол қойды. 2000 жылдары екі елдің байланысы жан-жақты салаларды қамти отырып, одан әрі нығая түсті. Сонымен қатар, 2002 жылыдың шілде айында ҚХР Төрағасы Цзян Цзэминнің Иранға ресми сапары, 1979 жылдан кейінгі Қытайдың ең жоғарғы ресми өкіл деңгейіндегі екінші сапары болып тарихи байланыстарды қайта жалғады. Осы сапар аясында экономика, индустрия, екіжақты мәдени байланыстар саласында ынтымақтастық келісімге қол қойды.

Қазіргі уақытта Қытай мен Иран қарым-қатынасы дамудың жаңа кезеңіне аяқ басып отыр. Екі ел бүгінгі тұрақсыз халықаралық жағдайда бір-біріне саяси тұрғыдан қолдау көрсетіп жатса, экономикалық тұрғыдан да өзара тиімді ынтымақтастықты жүзеге асыруда. Екі жақтың жыл сайын жоғары деңгейдегі кездесулері жалғасуда. Төраға Си Цзиньпин мен Президент Роухани халықаралық деңгейде талай рет кездескен болатын. Екі мемлекетте халықаралық шиленісті мәселелерге қарамай, бір-біріне қолдау білдіріп келеді. Қытай Иранны Таяу Шығыстағы сенімді серіктесі ретінде қарап, екі ел достастық қарым-қатынастарын үздіксіз дамытып келеді [2].

Қытай мен Иран арасындағы саяси-мәдени байланыстардың дамуынан бөлек екі ел арасындағы энергетика экспортының ерекше маңыздылығын да атап өтуге болады. Қытай бүгінде тұтынатын энергия көздерінің басым бөлігін Ираннан алады. АҚШ пен Иран арасындағы қайшылықтан Иранның мұнай экспортына шектеу қойғаны белгілі. Бірақ АҚШ санкцияларына қарамастан, Қытай Ираннан шикі мұнай импорттап келеді.

1974 жылы Қытай сыртқы сауда министрі Li Qiang Иранға ресми сапарынан кейін Қытай алғаш рет Ираннан шикі мұнайды импорттай бастады. 1977 жылы Қытай Ираннан 300 мың тонна мұнай импорттаса, 1982 жылы 1 миллион тонна мұнай импорттады. 2011 жылы

Қытайдың мұнай импортының 11%, 550 мың баррель мұнай Ираннан алынатын. АҚШ пен батыс елдерінің Иранға салған санкция салдарынан, бұл көрсеткіш, 2012 жылы 438 мың баррельге дейін төмендеді. 2013 жылы 429 мың баррельды құрады. Иран және АҚШ пен Еуропа елдері арасында қарым-қатынастың жақсаруына байланысты, P5+1 елдерімен ядролық қаруға байланысты келіссөздердің басталуы және халықаралық санкциялардың жұмсаруы, Қытайдың Ираннан алатын мұнай импортына оң әсерін тигізді, 2014 жылы алдыңғы жылмен салыстырғанда 28% -ға артып 549 мың баррельге, 2016 жылы бұл көрсеткіш айтарлықтай өсіп 625 мың баррельге дейін жетті [3].

EIA (Energy Information Administration) мәліметтеріне сәйкес, Иран 158 миллиард баррель мұнай қорымен, дүниедегі мұнай қорының 9.3% , ОПЕК-ке мүше-елдер арасында 13% шикі мұнай қоры бар. Иран дүниеде ең үлкен төртінші мұнай қорына ие мемлекет. Сонымен қатар 33.8% триллион текше газ қоры және 18.2% газ үлесімен әлемдегі ең ірі газ қорына ие ел саналады [4]. Иран үлкен көлемде мұнай қорына қарамастан, халықаралық санкция салдарынан энергия өндіру және экспорттау мөлшері азайды. Сонымен қатар, Иранның Каспий теңізі мен Парсы Шығанағы сияқты энергия көзінде орналасуы, Қытайдың геосаясатында Иранның маңыздылығын одан ары арттыра түсті.

Қытай мен Иран арасында мұнай және энергетикалық секторда ұзақ мерзімді маңызды жобалар қарастырылған. Қытай Иранның мұнай өнеркәсібіне инвестициялар салып отыр. Сонымен бірге су мен электр энергетикасымен қамтамасыз ету мақсатында, техникалық көмек беріп келеді. 2000 жылы шыққан Қытайдың CNPC (China National Petroleum Corporation) компаниясы Иранның оңтүстігіндегі 19 газ ұңғымаларын бұрғылау мүмкіндігін алды. Сонымен қатар 2004 жылы SINOPEC (China Petroleum & Chemical Corporation) компаниясы мен NIOC (The National Iranian Oil Company) арасында қол қойылған келісім-шартқа сәйкес Ирандағы Yadavaran кен орнынан 30 жыл ішінде 250 миллион тонна табиғи газ алатын болды. Бұл келісім-шарттың құны 70-100 миллиард долларды құрайды.

Иранға салынған халықаралық санкциялар салдарынан, Жапония, Германия, Франция, Оңтүстік Кореяның энергетикалық компаниялары орын босатып, бұл кеңістікті Қытайлық компаниялар толтырды. Осы арқылы Иран энергия нарығында басым орындағы АҚШ-тың Exxon Mobil Chevron Техоса сияқты компаниялардан энергетика саласындағы тәуелділіктен құтылды [3].

Қытай мен Иран арасындағы энергетикалық геосаясаты қауіпсіздік тұрғысынан ерекшеленеді. Қытай геосаяси және геоэкономикалық тұрғысынан Парсы шығанағын АҚШ-тың бақылауында қалдыруды қаламайды. Қытай энергетикалық қажеттілігінің 40%-ын Таяу Шығыстан қамтамасыз етеді. Сонымен қатар Қазіргі таңда Қытайдың жалпы мұнай импортының 7%-ын Иран қамтамасыз етеді. Қытай импорттаған мұнайдың шамамен 60-65% Малакка бұғазынан өтеді. Бұл жағыдай, ең күшті теңіз флотына ие АҚШ-тың, Қытайдың энергетикалық «Жібек жолын» бақылап басқару мүмкіндігіне ие екендігін білдіреді. Үнді мұхитында АҚШ пен Үндістан сияқты Қытайға қарсы күштер бірігіп Қытайдың энергетикалық жолына тосқауыл болуға тырысып отыр. Бұл жағыдайда, Иранның геосаяси маңызы тағыда арта түсті. Иран Қытайға Азия материгінен құбыр жолы әрі теңіз жолы арқылы энергия тасымалдау ерекшелігіне ие ел саналады. Қытайлық мамандардың болжамы бойынша, АҚШ пен Қытай арасындағы Тайвань мәселесі екі мемлекет арасында кез-келген келіспеушілік жағдайға алып келуі мүмкін. АҚШ Тайваньның геосаяси жағыдайдан пайдаланып, Қытайдың энергетикалық жолына тосқауыл бола алары анық. Сол себептенде, Қытай Оңтүстік Шығыс Азиядағы Малакка бұғазына болған қажеттілікті азайтып, жаңа энергетикалық ресурс тасымалдау жолын ашуға күш сала бастады. Қытай энергетикалық қауіпсіздікті қамтамасыз ету мақсатында Орталық Азиядағы газ құбыры мен Пәкістанның

Гвадар портына инвестиция сала бастады. Пәкістандағы Гвадар портын пайдалану арқылы Ирандағы парсы шығанағынан энергия тасымалдау мүмкіндігіне ие болды. Осы арқылы Парсы шығнағы, Гвадар порты, Қашқар қаласы сияқты маңызды стратегиялық энергия жолы қалыптастырды.

Қытай-Иран энергетикалық қарым-қатынасы болашақта геосаяси, геостратегиялық, геоэкономикалық маңыздылығымен бүкіл әлемге әсер етуі мүмкін. Себебі, Қытай мен Иранның энергетикалық салада ынтымақтастық орнатуы мұнай экспортына тәуелді Орталық Азия елдері экономикасына әсер ететін болады. Иранның бай энергия ресурстары Қытай экономикасының қарыштап дамуына өз септігін тигізсе, Қытайдың техникасы мен тауарлары Иран экономикасының дамуына орасан зор мүмкіндік жаратып отыр [5].

Энергетика саласындағы ынтымақтастықпен қатар Қытай Иранмен қару-жарақ саудасы және ядролық реактор технологиялар саласында байланыстарды нығайтуда. Иран-Ирак соғысы кезіндегі халықаралық жағдайлар Қытай-Иран қарым-қатынасы үшін аса тиімді болды. Таяу Шығыстағы Иран-Ирак соғысы басталған кезеңде Қытайдың сыртқы саясаты Ирандағы шиизм идеологиясы мен режимінің кеңейуінен алаңдаған Араб мемлекеттері арасында тепе-теңдік қалыптастыру мақсатында болды. Соғыс жадарлы Иран Қытайдан кең көлемде әскери көмек сұрады. Пекин Тегеранға әскери жәрдем беруде мүмкіндігінің шектеулі екенін ашық білдірген болатын. Бірақ, Қытай АҚШ-тың Тайваньды ашық қолдауын, Тайваньға қару-жарақ сата бастауына қарсылық ретінде Иранмен және де АҚШ-пен ара-қатынасы нашар елдерге озық әскери қару-жарақтар, зымырандар сата бастады. АҚШ пен Қытай арасында Тайвань мәселесімен қоса адам құқығы бойыша маңызды қайшылықтар туындауы Қытайдың Иранға әскери көмек көрсетуінің негізгі факторы ретінде қалыптасты.

Қытай-Иран қару-жарақ саудасы басталғаннан бері Иран күшті аймақтық акторге айналды. 1986 жылға дейін Қытай Иранға озық зымырандарын ұсынып, Иранның зымыран саласын дамытуға атсалысты. Соның арқасында Исфахан қаласындағы зымыран зауытын салуға және Бушердегі тоқтатылған атом электр станциясының құрылысын қайта бастауға көмектесті. Ирандық Scud зымырандарын 130 және Mushak–160 атауларымен көбейтіп, 1000–1500 километр аралығындағы жаңа үлгідегі зымырандар өндірісі пайда болды. Пекин тарапынан жіберілген көмек Иранды әскери жағынан әлдеқайда дамытып, аймақта әскери басымдылыққа ие етті.

1990 жылдары Қытай мен Иран арасындағы қару-қару саудасы АҚШ-тың Қытайға қысым жасау құралына айналдырды. АҚШ-тың қысымның нәтижесінде, Қытай Иранға сатуды жоспарлаған М-9 зымырандарының сатылымын тоқтатты. 1997 жылы қыркүйекте Нью-Йоркте. АҚШ Мемлекеттік хатшысы Мадлен Олбрайтпен Қытай Сыртқы істер министрі Цянь Цичэнь арасында Кездесуден кейін Қытайдың Иранға Сатуды жоспарлап отырған С-801, С-802 және Silkworm Сондай-ақ кемеге қарсы қолданылатын қанатты зымырандарды сату да тоқтатылды.

Қытай Иран арасындағы әскери саладағы тығыз ынтымақтастықтың нәтижесі, Иранның отандық зымырандарын және әскери технологиясын дамуына үлкен ықпал жасады. Мысалы, Иранның «Oghab» және «Nazeat» атты қысқа аралықта ұшатын зымырандарымен алыс аралыққа ұшатын «Shahab-3» зымырандары Қытай тарапы жасалған технологиялық көмектің нәтижесінде жасағаны мәлім болатын. Сонымен қатар, бүгінгі таңда да Қытайлық мамандар Иранның зымыран жасау бағдарламасына қолдауын көрсетіп келеді [6]. Сегіз жылға жалғасқан Иран-Ирак соғысы кезінде Қытай Иранға қару-жарақ экспортының жалпы көлемі 1,843 миллиард доллардан асқан. Стокгольм халықаралық бейбітшілік зерттеу институты (SIPRI) жариялаған мәліметтерге сәйкес, 1982-2004 жылдар аралығында Қытай мен Иран арасындағы қару-жарақ саудасы 3.8 миллиард долларды құраған [7].

Екі ел арасындағы қару-жарақ саудасындағы ынтымақтастықтан бөлек, ядролық қаруды дамыту саласында қарым-қатынастары айтарлықтай тереңдей түскен еді. Иранның қазіргі ядролық қаруды дамыту бағдарламасының негізі 1950-1970 жж. аралығында қаланған болатын. 1957 жылы Иранның ядролық әрекеттері АҚШ, Германия және Франция сияқты Еуропа елдерінің қолдауымен басталған. 1957 жылы батыс елдерді мен АҚШ Иранның ядролық қаруды бейбіт мақсатта пайдалануын қолдап, Иранға қажетті ядролық жабдықтармен қоса Америкалық мамандар да жіберілген болатын. Иран атом электр станциясын (АЭС) салу арқылы ядролық қуатты пайдалануды ойластырған. Бұл жобаларға алғашқы жылдары АҚШ, Франция фирмалары ат салысты. Иранда 20 дан астам АЭС салуды жоспарлап, 1983-1984 жж. Аяқтаулы тиісті болатын. Аталған құрлыстар басталған кезде, Иранда басталған төңкеріс елде жаңа тәртіп орнап, Жаңадан құрылған ИИР көптеген саяси өзгерісі АҚШ пен батыс елдеріне мүлдем ұнамаған еді. Кейін келе батыс елдері Иранмен ынтымақтасты ұзуге кірісті. Шетелден келген мамандардың барлығы елден кетіп қауынан құрлыс жұмыстары аяқтаусыз қалды. Бушер түбіндегі бірінші энергоблоктың дайындығы – 90%, онда орнатылған жабдық көлемі – 60%, ал екіншісі 40-75%-ға дейін дайын болған еді.

Сегіз жылға созылған ұзақ соғыс қарсаңында Иран басшысы ядролық қаруға ие болуды өзекті мәселе ретінде қарастыра бастады. Сонымен қатар, аймақтағы Үндістан мен Пәкістанның атом қаруына ие болуы бұл елге өз әсерін тигізбей қоймады. Парсы шығанағындағы АҚШ-тың әскері де Иранды сескендіре бастады [8].

1984 жылы Хомейнидің нұсқауымен шах билігі кезінде Бушерде басталған ядролық нысанның құрылысын қайта бастау туралы шешім қабылданды. 1985 жылы Иран мәжіліс төрағасы Рафсанджанидің Қытайға сапары кезінде екі ел арасында алғашқы ядролық ынтымақтастыққа бастама болатын келісімге қол қойылды.

1992 жылы 12 қыркүйекте Иран президенті Хашеми Рафсанджанидің Қытайға сапары барысында екі тарап басшыларының келіссөз нәтижесінде, Қытай премьері Ли Пэн Иранға қуаттылығы 300 МВт болатын атом электр станциясын салуға келісім берді. 1993 жылы «Экономикалық, сауда, ғылыми және техникалық ынтымақтастық жөніндегі бірлескен комиссия» деген атпен жасалған ынтымақтастық экономикалық және технологиялық мәселелерді қамтыды. Оған сәйкес, Қытай Исфахандағы ядролық зерттеу орталығына зерттеу орталығына ғылыми-зерттеу жұмыстарын жүзеге асыруға бағытталған ядролық қондырғылар мен құрал-жабдықтарды жеткізді. Сонымен қатар Бушерде 300 МВт қуаты бар екі жеңіл су реакторларын салу жөніндегі келісім жасады. Алайда Қытай қолдау танытқан бұл жобалар АҚШ тарапынан көптеген кедергілерге ұшырады.

Иран мемлекеті ұзақ жылдар бойы қысқа мерзімде ядролық қару жасау мүмкіндігіне ие бола алатынына сенді. Алайда, Қытайлық сарапшылар Иранның ядролық технологиясын ядролық қаруға айналдыру үшін озық технологияға ие емес және Иран уранды байытуға дайын еместігін білдірген. Оған себеп Иранда уран байытатын кен орындары жеткіліксіз болатын. Бұдан Иранға ядролық қару өндірісі үшін қажет нысан мен технологияның жоқтығы себепті Иранның ядролық қару жасауы ұзақ процессті қажет ететіндігі мәлім болды. Ирандық ғалымдар ұзақ жылдар бойы ядролық қару жасауда реакторларды зерттеуде көп сәтсіздікке ұшырағандықтан, Иран жастары мен ғалымдары Қытайдың жоғарғы оқу орнында білім алуға, арнайы зерттеу орталықтарына ядролық реакторларды зерттеу бойынша тәжірибие алмасуға жіберілді.

1991 жылы МАГАТЭ Қытайдың Иранға уран экспорттайтынын анықтады. Сонымен қатар, 1990 жылғы Қытай мен Иран арасындағы жасырын ядролық келісімді ашты. Қытайдың Иранның ядролық бағдарламасына көмегі, АҚШ-тың Қытайдағы адам құқығы, Тайвань мәселесінде қысым жасау құралы болды. 1995 жылы Нью-Йоркта АҚШ пен Қытай

басшыларының саммитінде Тайвань мәселесі қаралды. Президент Б. Клитнтон сөзінде, егер Қытай Иранның ядролық бағдарламасын қолдауын жалғастыра берсе, экономикалық санкциялар салынатынын ескертті. Қытай тарапы ұсынысты қабыл алып Иранның ядролық қару бағдарламасын қолдауын тоқтатындығын мәлімдеді.

Қытайлық сарапшылардың пікірінше, Қытай Иранның ядролық бағдарламасын қолдауының өзіндік себептері бар: АҚШ көптеген жылдар бойы Ирандағы режимді өзгерткісі келуі, Иран-Ирак соғысы кезіндегі санкциялар, әскери шабуылдар, Парсы Шығанағында АҚШ әскерлерінің болуы, АҚШ-тың Иранға қысым көрсетуі салдарынан, Иран ядролық қаруға ие болу арқылы ғана қауіпсіздігін қамтамасыз ете алатындығын білдірген болатын. Ирандық сарапшылардың пікірінше, стратегиялық ұзақ мерзімді қарым-қатынас екі мемлекет арасындағы қауып-қатерге қарсы ортақ қорғаныс механизмын қалыптастыруға мүмкіндік береді [9].

Қытай Иранмен қарым-қатынасында АҚШ пен бетпе-бет келгісі келмесе де Таяу Шығыстағы, соның ішінде Парсы Шығанағындағы ұзақ мерзімді перспективалары үшін АҚШ гегемониясына қарсы тепе-теңдік қалыптастыруға тырысты. Сол арқылы Қытайдың сыртқы саясатында өте маңызды аймақ ретінде белгілі Шығыс Азияда АҚШ-тан төнетін қауіпті төмендету басты мақсат болды. Сол себепті АҚШ-қа қарсы Иран режимін қолдау, Қытайдың әлемдік мүддесі тұрғысынан да пайдалы болатын. Қытайдың сыртқы саясатындағы Иран мәселесі АҚШ үшін аса сезімтал мәселелердің бірі саналатын. Екі ел арасындағы тығыз дипломатиялық қарым-қатынастар АҚШ тарапынан экономикалық санкцияларға жол ашуы әбден мүмкін еді. Бұл жағдай Қытайдың экономикалық дамуына, тұрақтылығына қауіп төндіретін үлкен тәуекелді қадам саналады. Сондықтан Қытай Иранға қатысты саясатында барынша байыпты қадамдар жасауға ұмтылып отыр. Иранның ядролық дағдарыс мәселесіне байланысты Қытай Иранмен қарым-қатынастағы әрбір қадамын мұқият тексереді. Тіпті кей жылдары Қытай-Иран әскери және басқа салалар бойынша ынтымақтастық деңгейінің төмендеуін байқауға болады [10].

2016 жылдан бастап Қытай Иранға ерекше қызығушылық таныта бастады.оның мысалы ретінде 2016 жылы «Кешенді стратегиялық серіктестік» деген атпен 20 тармақтан тұратын мәлімдеме Иран президенті Хасан Рухани мен Қытай төрағасы Си Цзиньпиннің келісімімен Тегеранда жарияланды.Келісім туралы мәтіндер жан-жақты талқыланып, 2021 жылы 27 наурызда алдағы уақытта 25 жылға стратегиялық ынтымақтастық туралы келісімге қол қойды. АҚШ-тың Иранға қарсы санкциялары экономикалық қиындықтар тудырып отырған кезде экономикалық проблемаларды шешетін 25 жылдық тарихи ынтымақтастық туралы келісімге қол қойылғандығын хабарлады.18 беттен тұратын жоба келісімге қатысты көптеген маңызды тармақтарды қамтиды. Жобаға сәйкес, 25 жыл ішінде Қытай Иранның банк, технология, телекоммуникация, порт, теміржол және денсаулық сақтау қызметтері сияқты көптеген салаларға жалпы сомасы 400 миллиард доллар инвестиция салатын болды. Бұл келісім екі елдің әскери, қауіпсіздік, инфрақұрылымды дамыту және энергетика салаларын, сондай-ақ, Иранның оңтүстік жағалауында еркін сауда аймақтарын құруды қамтиды. Жоба бойынша:

- Осы инвестицияның орнына Қытай Ираннан арзан мұнай сатып алады;
- Иранның әскери саласында жаңартулар болады, Қытайдан жаңа ұшақтар сатып алады;
- Ал Иран Қытай мен Ресейдің әскери ұшақтарына елдегі әуе базаларына кіруге рұқсат береді;
- Қытай армиясы Иранда мұнай өңдейтін қытайлық компаниялардың қауіпсіздігін қамтамасыз етеді;
- Иран өзінің ірі порттарын Қытай мен Ресей әскери-теңіз күштері үшін ашады;
- Қытай инвестициялары Ираннан арзан мұнай мен табиғи газ сатып аларда төлемдер Юань арқылы төленетіндігі туралы шарттар келісімде орын алды.

Бұл жоба IT және коммуникациялық технологиялар G5 ынтымақтастығы, электронды почта, іздеу жүйелері, әлеуметтік медиа және жасанды интеллект технологиялары, бірлескен

академиялық саласындағы зерттеулер, ауыл шаруашылығы, денсаулық сақтау, туризм, мәдени мұра, ақша аударымдары саласындағы ынтымақтастық және дамымаған аймақтардағы кедейлікті төмендету бойынша түрлі жобалар, қорғаныс-әскери саласындағы бірлескен жаттығулар, аймақтық мәселелер бойынша стратегиялық ынтымақтастықты дамыту және тәжірибе алмасуды қамтыған [11].

Иранның Сыртқы істер министрлігі жоба туралы өз мәлімдемесінде, “Қытаймен стратегиялық одақтастығы Алжир, Египет, Сауд Арабиясы және Катар сияқты басқа одақтастарымен бірдей тең мүмкіндік береді. Иран Қытайды өзінің ең маңызды мұнай тұтынушысы ретінде қарастырады. Сонымен қатар қазіргі жаһандық саясат айтарлықтай өзгерістерге толы, осы өзгерістердің ішіндегі ең тиімдісі – АҚШ-тың жаһандық гегемониясы әлсіреп, әлемдік саясаттың орталығы жақын уақытта Батыстан Азияға ауысу мүмкіндігі. Сондықтан Қытай әлемдік державаға айналады деген болжам шындыққа жанасады. Осы тұрғыдан алғанда Иранның сыртқы саясатының негізгі бағытына сәйкес, Қытаймен стратегиялық одақ құру арқылы «Бір белдеу – бір жол» жобасының маңызды субъектілерінің біріне айналу мақсат етеді. Осы бағытта Қытай алғашқы нақты қадам ретінде, Иранға 400 миллиард инвестиция салуда”-деп мәлімдеді. Ирандық экономистердің пікірінше, қазіргі дағдарыстан құтылу үшін Иран экономикасына шетелдік инвестиция қажет. Алғашқы қадам ретінде Қытайдың 400 миллиард доллар инвестиция салуы Иранды қазіргі экономикалық дағдарыстан алып шығуға үлкен мүмкіндік беретіндігін білдірді.

Келісімде Қытайдың Иранға қанша инвестиция салатыны көрсетілмегенменде, екі ел арасындағы экономикалық, саяси, мәдени және стратегиялық ынтымақтастыққа баса назар аударылған. Соған қарамастан Ирандағы кейбір топтар Қытаймен стратегиялық одаққа қатысты үлкен аландаушылық білдіреді. Кейбір Ирандық батысшыл экономистердің пікірінше: Қытаймен стратегиялық келісім жасау, Иранды Қытайдың қарыз тұзағына түсіреді. Қытайдан несие алу Иран экономикасына айтарлықтай ықпал еткенімен, бұл жоба Иранды Қытайдың колониясына айналдырады. Екінші жағынан, бұл стратегиялық келісім Иранның сыртқы саясатындағы маңызды проблемалары болып табылатын АҚШ, Израиль және Сауд Арабиясы мен қатынастарды түбегейлі реттей алмайды. Иранның қазіргі экономикалық және саяси дағдарыстан құтылудың жалғыз жолы – АҚШ және Батыс елдерімен қалыпты қарым-қатынас орнату деп түсіндірді. Иран Сыртқы істер министрлігі бұл жобаны Қытайдың «бір белдеу бір жол» жобасының бір бөлігі екендігін мәлімдеді. Нәтижесінде, Қытаймен стратегиялық ынтымақтастық туралы келісім Ирандағы қоғамдық пікірді екіге бөлді [12].

Жоба мәтіні кейбір тармақтары ашық жария етілмегенімен, Иранның шөлейттенуге қарсы инфрақұрылым жұмыстары, мұнай өндірісі және мұнай-химия өнеркәсібін жаңғырту сынды мәлімдемелер жасаған. Мәтін мазмұнына қатысты тағы бір таңқаларлық жағдай 2020 жылдың маусымында болған Иран-Қытай 25 жылдық жан-жақты ынтымақтастық келісімінің мәтіні деп болжанған 18 беттен тұратын мәтін The New York Times газетінде жарияланған [11].

Санкцияларға байланысты мұнай сатуда қиындықтарға тап болған Иран осы келісіммен Қытайдан мұнай сатуға және энергетикалық инфрақұрылымды дамытуға кепілдік алды. Атап айтқанда келісімшарттың баптарына сәйкес банк саласында жасалуы күтілетін жаңа ережелер мен мұнай сатуда доллардың орнына ұлттық валютаны қолдану Иран экономикасын белгілі бір деңгейде оң әсерін тигізетіні анық. Ал Қытай Иранға салған санкцияларды қазіргі халықаралық жүйенің маңызды тетіктерінің бірі болып саналатын экономикалық санкцияларға қарсы бірлескен банктік операциялар, мұнай саудасында ұлттық валютаны пайдалану сияқты баламалы тетіктермен айналып өте алатындығы туралы сигнал береді. Енді бір жағынан, Қытаймен жасалатын инфрақұрылымды дамыту бойынша серіктестіктер Иранға салынатын жаңа порт,

маңызды теміржол және автомобиль жолдары Иран экономикасына үлкен серпіліс болса, Қытай үшін «Бір белдеу, бір жол» жобасын Таяу Шығысқа қосуға мүмкіндік тудырамы анық.

Қытай мен Иран арасындағы бұл жоба Азия, Африка, Еуропа елдерімен жасалған стратегиялық серіктестік келісімімен мәні жағынынан бірдей. Бұл жобаға ұқсас 1993 жылы Қытай Бразилиямен алғашқы «Стратегиялық серіктестік» келісіміне қол қойғаннан кейін Еуропалық Одақпен (2003 ж.) 2005 жылға дейін «Стратегиялық серіктестік» келісіміне қол қойды. Қытай үкіметі ондаған стратегиялық серіктестік келісімдерімен Қытай инвесторларының шетелдік мемлекеттерге инвестиция салуына жол ашып, Африка құрлығы және Нигерия, Эфиопия, Конго, Ангола және Оңтүстік Африка Республикасы сияқты елдерде Қытай инвестициялары арта түсті. Көріп отырғанымыздай, Қытай мемлекеті бір жағынан отандық компанияларына инвестициялық аймақ құру үшін стратегиялық серіктестік келісімдерін қолданады.

АҚШ-тың санкцияларына байланысты экономикалық қиындықтарды бастан өткеріп жатқан ирандықтар үшін бұл келісім Иранға әлемдік экономикаға қосылуға, халықаралық ынтымақтастықты жақсартуға және дипломатиялық оқшаулауды жоюға мүмкіндік беретін қадам болып табылады. Иранның «Шығысқа оралу» саясаты ретінде қарастырылатын келісім «Бір белдеу – бір жол» жобасының жалғасы ретінде дамыды. Бұл жоба үшін Қытай Азиядан Африкаға, соның ішінде Таяу Шығысқа, инфрақұрылымға, білім мен технологияға үлкен инвестиция құятын үлкен нарық құруды мақсат етеді. Жібек жолы жобасының жалғасы болып табылатын бұл келісімді Қытайдың Таяу шығыстағы стратегиялық және экономикалық күші деп те санауға болады.

Қытайдың Таяу Шығыстағы саясаты энергетикалық ресурстарға бағытталса да, Таяу Шығыстағы әр түрлі мүддеге ие мемлекеттермен бірдей қарым-қатынасты сақтап келеді. Пекин әкімшілігі өңірдегі аймақтық, саяси, дінни мәселелерге барынша қырағылықпен қарауда. Таяу Шығыста екі елдің мүддесіне қайшы келетін нәзік мәселелерде бейтарап қалып, таразы басын тең ұстауға тырысысуда. Қытай қазіргі кезде батысшыл Сауд Арабиясы мен оның ең маңызды аймақтық қарсыласы Иранды бөлмей тиімді саясат ұстанып отыр. Бұл- «саясаттан тәуелсіз» және «ішкі істерге араласпау» қағидаттары негізінде барлық елдерге бірдей қашықтықта жақындауға бағытталған «Қытайлық ерекшелікке ие» дәстүрлі дипломатияның бір бөлігі саналатын.

Қытай Таяу Шығыстағы мемлекеттермен қырым-қатынаста көбінесе экономикалық негізге сүйенеді. Сонымен қатар Қытай аймақтағы экономикалық қатынастары мен мүдделерін мүмкіндігінше арттырып, Сауд Арабиясымен, Израильмен және Египетпен қатынастарында тұрақтылықты сақтағысы келеді. Пекин әкімшілігі осы елдермен қарым-қатынасында елеулі сәтсіздікке немесе шиеленіске жол бермеу үшін барын салады. Сондықтан Қытай тек Иранмен тығыз байланыста болудан аулақ. Қытайдың Таяу Шығысқа салған инвестициялары тек Иранмен ғана шектеліп қалмай, мұнайға бай басқа елдермен де стратегиялық қарым-қатынас орнатуы мүмкін [13].

Қорытындылай келе, бүгінгі таңда екі ел арасындағы байланыстардың даму процесі түрлі өзгерістер мен сынақтардан өте отырып, екі жақты қатынастардың берік саяси негізін қалыптастырды. Қытай мен Иранның жақын қарым-қатынасы болашақта АҚШ көшбасшылық еткен халықаралық қатынастар жүйесіне айтарлықтай өзгеріс әкелуі әбден мүмкін. Бұл жердегі басты мәселе, АҚШ-та Ұлыбритания сияқты әлемдік саясатта көшбасшылық орнын жоғалтқанын біліп Қытайға орнын береді ма? Бұл мәселе, АҚШ үшін алдағы күрделі сынақ кезеңі болып отыр. Соңғы жылдары геосаяси өзгерістерге байланысты Азия-Тынық мұхит аймағында Қытай, Таяу Шығыста Иран және Еуразияда Ресей АҚШ-қа қарсы одақтың үштігін қалыптастырып келе жатқаны байқалады.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Wang Xinzhong, Gong Yunkai. Zhong dong guojia tong shi 伊朗卷.-Beijing:Shangwu yinshuguan.-2002. -338 c.
2. ADIBELLİ Bariş, “Soğuk Savaş’tan Günümüze Çin-İran İlişkileri”, Avrasya Dosyası, 2007, sayı 3, -306 s.
3. 中国能源安全中的马六甲困泰, 能源安全遭遇, 国际政治研究, 2005 年, 第 1 期, ss 18-27
4. Iran, EIA. <https://www.eia.gov/international/analysis/country/IRN>
5. 中国今年进口伊朗石油或创纪录预计增 5%<http://inews.ifeng.com/50535860/news.shtml?&back>
6. MUHAMMET ALİ BAŞARAN, Çin halk cumhuriyeti'nin iran'a yönelik dış politikası,İSTANBUL- 2009, 98-115s.
7. John W. Garver, China and Iran, – 117s.
8. 华黎明, 伊朗核问题与中国中东外交, 阿拉伯世界研究, 2014 年 11 月, 第 6 期, ss. 4-16.
9. Kadir Temiz, Çin Dış Politikasının Hedefleri ve Kaynakları, Koç Üniversitesi Yayınlar, 2019,189-195s.
10. 华黎明, 伊朗核问题与中国外交选择, 2007 年, 国际问题研究院, 第 1 期,第 4-9 页.
11. İran-Çin anlaşması neler getirecek?,PolitikaGazetesi, 30 Mart 2021,№ 6.
12. Mehmet mert Yıldız, “İran ve Çin Arasında Yapılan ‘25 Yıllık Stratejik Ortaklık’”, TESAM Darih Ekonomi ve Siyaset Araştırmaları Derneği, 14 Nisan 2021, 1-4 s.
13. Umut Alperen, Çin Dış Politikasında İran, Temmuz 2016.171-173 s. (Yayınlanmış Doktora Tezi).

ҚЫТАЙДЫҢ ӘЛЕУМЕТТІК-ЭКОНОМИКАЛЫҚ ДАМУЫНДАҒЫ «СЯОКАН ҚОҒАМЫ» ТҰЖЫРЫМДАМАСЫНЫҢ РӨЛІ

Асыл М.Б.

Шығыстану факультеті

Қытайтану кафедрасының докторанты

monikaassyl@gmail.com

Андатпа: Мақалада ҚХР-дың социалистік құрылысы барысында қытайлық үлгідегі модернизацияның негізгі мақсаты деп жарияланған «сяокан қоғамы» тұжырымдамасының мәні мен қоғамдық дамуындағы рөлі пайымдалған. Автор «сяокан» тұжырымдамасының әлеуметтік утопиядан Қытайдың дамуының прагматикалық концепциясына айналу тарихына шолу жасап, «сяокан қоғамы» идеясының қытайлықерекшелігі бар социализмді құрудағы мотивациялық рөлін дәйектеген.

Түйін сөздер: ҚХР, модернизация, сяокан, қытайлық ерекшелігі бар социализм, реформа.

Бүгінгі таңда бүкіл әлем бойынша ұлттық және халықаралық деңгейлерде орын алып жатқан үздіксіз әлеуметтік-саяси өзгерістердің жаһандану үрдістерімен қатар келуі сәтті модернизациялық тәжірибе жинақтаған елдерге деген зерттеушілік қызығушылықты арттыра түсуде. Осы тұрғыдан алып қарағанда, Қытайдың қарқынды әлеуметтік- экономикалық дамуы осы елде жүргізілген модернизация жолын және реформалардыңмәнін түсініп, алып елдің болашақ даму траекториясын болжау үшін терең және жан- жақты зерттеулерді қажет етеді. Қытайда модернизацияны жүргізу тәжірибесі посткеңестік елдер үшін құнды болары сөзсіз. Көптеген зерттеушілер әлемнің басқа елдерінде қытайлық тәжірибені жүзеге асыруға бола ма деген сұрақты қызу талқылауда және де бұл мәселеге қатысты пікірлер екіжақты болып бөлінуде. Қолдаушылар тобы бұл тәжірибені экономикалық тұрғыдан қолдануға болады деген пікір ұстанса, екінші бір топ елдердің әлеуметтік-экономикалық өмірінің, саяси жүйесінің ерекшеліктері бұл тәжірибені қолдануды мүмкін емес деген пікір ұстануда. Біздің пікіріміз бойынша, Қытайдағы модернизация үрдістерін зерттеу барысында модернизацияны жүргізудің тек теориялық негіздерін сипаттаумен ғана шектелмей, модернизаци мен реформалар жолында тұрған басқа елдер үшін қолдануға болатын әмбебап механизмдерінің жиынтығын іздестіру қажет. Жапония, Оңтүстік Корея, Тайвань, ендігі кезектегі Қытайдың «экономикалық ғажайыбының» қайнаркөзін ашып, шынайы тәжірибесін ойлегінен өткізу әлемдік экономикамен толықтай интеграция жолында тұрған Қазақстан үшін құнды болмақ. Егемендік алғанына 30 жыл толып отырған Қазақстан үшін қазір көптеген елдерде озық деп

қабылданған Қытай тәжірибесінен сабақ алу – елдегі бүгінгі таңда сақталып отырған мәселелерді шешу жолын іздестіруде көмегі болары даусыз. Осы тұрғыдан қарастырғанда, қазақстандық қытайтану ғылымы алдында қытайлық қоғамдық даму тұжырымдамаларын теориялық және практикалық жағынан зерттеу аса жоғары маңызға ие.

Реформалар мен ашық есік саясатын жүзеге асыру барысында Қытайдың ішкі саясатында аса жоғары мәнге ие болған тұжырымдамалардың бірі – «сяокан» тұжырымдамасы болды. «Сяокан» тұжырымдамасы Қытайдағы әлеуметтік-экономикалық реформалардың басты негізі болып табылады. Қытайдың «сяокан» (орта дәулетті) қоғамын құру тәжірибесін қарастыру арқылы қазақстандық экономиканы реформалауда біраз үлгі алсақ болады. Себебі нарықтық экономика заңдылықтарын сақтай отырып, ұлттық болмысты жоғалтпау, ортақ мемлекеттік идея үшін халықты бірауыздан жұмылдырып, елді ұлы мақсатқа жетелеу кез-келген мемлекет үшін өте маңызды міндет. Мемлекеттік масштабтағы реформалар саясаты ҚХР Ата заңында ресми түрде «социалистік модернизация» атауын алды. Қоғамдық өмірдің барлық саласында жүргізілген модернизация үрдістері Қытайды халықаралық қатынастар жүйесіндегі маңызды ойыншы деңгейіне көтерді. Орташа дамыған елдер қатарына көтерілген Қытай реформалар барысында алдына қойған мақсаты – халқының өмір сүру деңгейін біршама көтеріп, «сяокан» деңгейіне жеткізу болды.

Реформалардың алғашқы кезеңіндегі саяси және әлеуметтік-экономикалық артта қалушылық, демографиялық фактор мен ресурстардың жеткіліксіздігі Қытайда модернизация саясатын толыққанды жүзеге асыруға үлкен қиындықтар туғызды. Бұл Қытай басшылығын елдің жағдайына сай дамудың өзіндік үлгісін іздестіруге алып келді. Қытайлық реформалардың сәулетшісі атанған Дэн Сяопин елде реформаларды жүргізуде қолданған ең маңызды қағидалардың бірі – «Тәжірибе – ақиқат өлшемі» деген марксистік диалектикалық философиялық ұстаным болды. Қазіргі саяси және экономикалық ғылымда әлеуметтік-экономикалық және саяси реформалардың түрлі моделдерінің дұрыстығына қатысты бірауыздан пікір жоқ жағдайда, бір жүйеден екінші жүйеге көшуді бастан өткеріп жатқан елдер үшін бұл қағиданың пайдасы зор болары сөзсіз. Себебі елді реформалауда тек теориялық көзқарасты емес, сонымен қатар шынайы жағдайды ескере отырып, практикалық көзқарасты да қолдану аса маңызды. Дэн Сяопин өзінің осы қағидасын ұстана отырып, елдің шынайы жағдайын ескере келе, социалистік жолды жалғастыруды, алайда елдің әлеуетін көтеру үшін нарықты пайдалануды жөн көрді. Бұл ойын ол «қытайлық ерекшелігі бар социализм» деп атап, ары қарай дамытты. Модернизацияның қытайлық үлгісін басқа үлгілерден ерекшелейтін социализмді құру идеясы Қытайда модернизациялық саясаттың мемлекеттік негізіне айналды. Дэн Сяопин өз елінің жоспарлы мемлекеттік экономикасына нарықтық тетіктерді енгізе отырып, қытай философиясының дәстүрлі құндылықтары мен негіздеріне сүйену арқылы реформалардың мәні мен мазмұнына әлеуметтік әділеттілік пен келісімнің принциптерін енгізді. Қытайлық ерекшелігі бар социализм тұжырымдамасын жақынырақ қарастыратын болсақ, қытай өркениетінің бар дәстүрін өз бойында жинақтаған қытайлық ұлттық идеяның көрінісі болып табылатын тұжырымдама екенін байқай аламыз. «Сяокан» ұғымы осы тұжырымдаманың негізгі идеясын құрады. Негізінен, «сяокан» ұғымы Қытайдың ежелгі және жаңа мәдениетіне қатар жатқызуға болатын, өзінде жаңашылдықты да, дәстүршілдікті де қатар қамтыған түсініктердің бірі және ол қытайлық әлеуметтік дискурс үшін жаңа емес. Конфуцийден бастап ежелгі қытай ойшылдары "сяокан" – бұл идеалды қоғамның моделі деп жазған болатын. Ежелгі дәстүрлі философиядан мұраға қалған бұл қоғамдық модельдің бүгінгі таңда жүзеге асырылуы қытайлық ұлттық идеяның өміршеңдігін дәлелдеуде.

Дәстүрлі конфуцийшілдікте «сяокан» әрбір қоғам мүшесі қоғамдық кемшіліктерге карамастан белгілі бір деңгейде әлеуметтік жағынан қамсыздандырылған қоғамның сипаттамасын береді. Заманауи Қытайдың саяси дискурсына бұл ұғым алғаш рет Дэн Сяопинмен өткен ғасырдың 70-ші жылдарының аяғында енген болатын. 1979 жылы Жапонияның премьер-министрімен кездесуде Дэн Сяопин қытайлық үлгідегі модернизацияның жаңа тұжырымдамасы – «сяокан отбасы» тұжырымдамасы деп таныстырып, алғаш рет

«сяокан» ұғымын қолданған болатын. Ал 1984 жылдың жазында төраға «біз айтып отырған сяокан бұл үстіміздегі ғасырдың аяғына қарай жалпы ұлттық өнімді адам басына шаққанда 800 АҚШ долларына жеткізу» деп анықтап, Қытай «сяокан қоғамын» 20-шы ғасырдың аяғында құрады деп мерзімін де белгіледі [1,64]. Қытайды модернизациялау стратегиясының құраушы бөлігі ретінде «сяокан» тұжырымдамасы ҚКП-нің 13-ші съездінде ресми түрде жарияланды. Сол кезеңнен бері «сяокан қоғамы» мақсаттық даму бағдарламасына айналып, нақты міндеттер жиынтығын қамтыды.

«Сяокан қоғамын» құру үрдісіндегі мемлекеттің ерекше рөлі батыстық саяси дәстүр үшін жат қытайлық феномен болып табылды. Қытайлық ерекшелігі бар социализм тарихында «сяокан» тұжырымдамасы берік орынды иеленді және елдегі социалистік модернизацияның негізгі мақсаты – "бай социализмді" құру идеясының негізгі діңгегіне айналды десек болады.

20 ғасырдың аяғында Қытай Дэн Сяопин белгілеп кеткен мәреге, яғни жалпы ұлттық өнімнің адам басына шаққанда 800 АҚШ доллар көрсеткішіне жетті (1998 жылы бұл көрсеткіш 821 АҚШ долларын, 1999 жылы 865 АҚШ долларын, ал 2000 жылы 949 АҚШ долларын құрады) [2,38]. «Сяокан қоғамының» төменгі мәресі орындалды. Алайда экономикалық саладағы үлкен жетістіктер партия басшыларын «сяокан» тұжырымынан бас тартпай, ары қарай оны дамытуға түрткі болды. Дэн Сяопин бастаған Коммунистік партияның басшыларының келесі буындары «сяокан» терминін саяси маневр ретінде саяси риторикаға толыққанды қосып, шебер пайдалана алды. Мемлекет әлі де «сяокан» деңгейінің төменгі сатысында екендігі айтылып, «сяоканның» жоғары деңгейіне көтерілу керектігі алдыға тартылды. ХХІ ғасырға да Қытай «сяокан қоғамын» құрудың мақсатымен бірге аяқ басты. Ендігі кезекте Қытай модернизацияны тек экономикалық бағытта ғана емес, әлеуметтік бағытта да жүргізе бастады. ҚКП-ның 16 съездінен бастап соңғы 19 съездіне дейін «сяокан қоғамын» құру мәселесі негізгі назарда болды. Бұл үдерісті съездерде оқылған баяндамалардың атауларынан-ақ айқын байқауға болады.

2002 жылы партияның ХVІ съездінде Ху Цзинтао Қытай дамуының ХХІ ғасырдың алғашқы 20 жылдығындағы бағытын «жан-жақты сяокан қоғамын құру» деп жариялады.

«Жан-жақты» сөзі қала мен ауылды аймақтар, халықтың барлық таптары «сяокан» деңгейіне жету керектігін білдірді. Кейіннен «жан-жақты» сөзінің мағынасы кеңейтіліп, қоғамның барлық саласын (саяси, экономикалық, мәдени, білім беру, денсаулық, қоршаған ортаны қорғау) «сяокан» деңгейіне жеткізу, сандық жағынан ғана емес, сапалық жағынан көтеру дегенді білдіре бастады. ХХІ ғасырда «сяокан қоғамы» концепциясы «жан-жақты» және «жеңіспен аяқтау» деген сөздермен толықтырылды. Ендігі кезекте үкімет пен қоғам алдына келесідей міндеттер қойылды:

- ЖІӨ-ді 2000 жылғы көрсеткішке қарағанда 2020 жылға қарай екі еселеу;
- Халықаралық бәсекелестікті және ұлттық қуатты нығайту;
- Демократияны жетілдіру және заң жүйесін реформалау;
- Азаматтардың моральдық, білім беру және денсаулық деңгейлерін жетілдіру;
- Адам мен табиғаттың үйлесімді дамуына ықпал ету үшін әлеуетті арттыру және ресурстарды жұмылдыру.

Алдыға қойылған міндеттерден мемлекет өз алдына экономикалық, саяси, әлеуметтік, мәдени және экологиялық дамуын нығайту керектігі туралы шешім қабылдағанын байқауға болады. Бұл бағытта үкімет бар күшін салып, мақсатқа қарай жылжуын тоқтатпады. «Сяокан қоғамын» құру бағытының үш негізгі аспектісі деп танылған қуатты орта тапты қалыптастыру, кедейшілікті жою және халықтың табысындағы айырмашылықты жою салаларында да үлкен жетістіктер байқалды.

«Сяокан қоғамын» құру барысында орындалуға тиісті міндеттер жиынтығын қарастыратын болсақ, олардың БҰҰ-ның 2015 жылы қабылдаған «Тұрақты даму мақсаттары-2030» (қысқаша 2030 Күнтәртібі) бағдарламасымен ішінара сәйкес келетіндігін байқауымызға болады. Бұл дегеніміз, Қытай «сяокан қоғамы» тұжырымдамасын іске асыру арқылы тек өзінің ішкі мәселелерінің шешімін ғана тауып жатқан жоқ, сонымен қатар әлемдік дамуға да өз

үлесін қосуда. Мысал ретінде айтатын болсақ, БҰҰ тұрақты даму бойынша қабылдаған «Тұрақты даму мақсаттары-2030» бағдарламасында көрсетілген 17 мақсаттың ішінде кедейлікті жою бірінші мақсат болып табылады. Дәс осы кедейлікті жою мәселесі Қытайда «сяокан қоғамын» құрудың негізгі көрсеткіші ретінде қарастырылып, кедейшілікті түбегейлі жою жолында Қытай үлкен жетістіктерге жетті. 2019 жылы премьер-министр Ли Кэцзян өз баяндамасында Қытайда кедейлер саны 11,09 млн адамға дейін қысқарғанын, кедейшілік коэффициенті 0.6%-ға түскенін мәлімдеген болатын [3,4]. Бұл жетістіктің маңыздылығын түсіну үшін алдыңғы жылдардың көрсеткіштеріне назар аударсақ, реформалар мен ашық есік саясаты енді басталған кезде елдегі кедейшіліктің көрсеткіші 94%-ды құраған. Реформалар кезеңінде Қытай үкіметі 740 млн-ға жуық адамды кедейшілік құрсауынан босатты. Үстіміздегі жылдың 25 ақпан күні Си Цзиньпин елдегі кедейшілікпен күресудің нәтижелерін қорытындылауға арналған жиында ресми түрде Қытай кедейшілікті жойды деп мәлімдеді.

«Партия мен халықтың бірігіп күш салуы арқасында 98,9 млн (Си Цзиньпин билікке келген кезеңнен бері) ауыл тұрғындары және 128 мың ауылды кедейшіліктің құрсауынан алып шықтық», – деп хабарлады Си Цзиньпин [4]. Бұл «сяокан» қоғамын құруды аяқтау жолындағы үлкен жетістік. Яғни «сяокан қоғамын» құру арқылы Қытай әлемдік деңгейдегі кедейлікті жоюға үлкен үлесін қосты десек болады.

«Сяокан» ұғымы қытай халқы үшін тұрмыс жағдайының жақсаруын, жоғары деңгейге көтерілуін меңзеді. Конфуцийшілдік тұрғысынан «сяокан» ұғымы тамақ пен киімді уайымдамай, тоқшылықтағы өмірді меңзесе, қазіргі ұғымда бұл термин жақсыбілім алып, әлеуметтік қамсыздандырудың барлық жетістіктерін пайдалануды, жоғары дәрежелі медициналық көмекке қол жеткізіп, мәдени жағынан жоғары дәрежелі, рухани бай тұлға ретінде орташа дәулетті өмір сүруді меңзеуде. «Сяокан» арманын жетелеп, ел экономикасын қарқынды дамыту Қытай қоғамына көптеген жетістіктер алып келді. 2019 жылы Қытайдың бүкіл әлем экономикасындағы үлесі 16 % құрап, адам басына шаққандағы ЖІӨ көрсеткіші 10 мың АҚШ долларынан асып түсті. Қала мен ауыл тұрғындарының өмір сүру деңгейі мен тұтыну деңгейі біршама өсіп, табыс мөлшері де көбейді. Мысалы, қала тұрғындарының жылдық табысы 2001 жылы 6859.6 юаньды құраса, 2011 жылы 21809.8 юанға өсті, ал 2019 жылы 42359 юаньды құрады. Ауылды аймақтардың тұрғындарының жылдық табыстары сәкесінше 2366 юаньнан 6977 юаньға, кейін 16021 юаньға өсті [5,9]. Жұмыссыздық деңгейі жылдан жылға азаюда. Білім беру саласында үлкен өзгерістер орын алып, білім алушылардың саны өсуде. Жоғарғы оқу орындарында білім алушы студенттердің саны 2000 жылдың басынан 2012 жылға дейін жылдық 10 % өсімді көрсетіп келген болатын. Денсаулық сақтау жүйесінде де үлкен реформалар жүргізіліп, бүгінде медициналық көмекке қолжетімділік мәселесі барша шешілуде. Мемлекет нарықтық экономикаға бет бұрғалы бері урбанизация үрдісі де қарқынды жүзеге асырылуда. Реформалар алдында 1978 жылы жалпы халықтың құрамындағы қала тұрғындарының саны 17,92%, 2000 жылы 36,22%, 2016 жылы 57,35 %, ал 2020 жылы 60,6% көрсеткішті құрады [6]. Мемлекет урбанизацияланған және индустрияланған елдер қатарына қосылды. Жалпы сөзбен айтқанда, «сяокан қоғамы» тұжырымдамасы елдің әлеуметтік-экономикалық дамуында үлкен рөл ойнап, қарқынды дамуының басты алдыға тартушы күшіне айналды.

2021 жылы 1 шілде күні Қытай Коммунистік партиясының 100-жылдық мерейтойына орай ұйымдастырылған Тяньаньмэнь алаңындағы салтанатты жиында ҚКП Бас хатшысы, ҚХР төрағасы Си Цзиньпин «Қытай бірінші жүзжылдықтың мақсатын орындап, абсолютті кедейшілікті жойды және жан-жақты сяокан қоғамын құрды», – деп мәлімдеме жасады. «Сяокан қоғамын» құру үдерісінің аяқталуы қытай халқының ұзақ уақыт бойы бейбіт және бай-қуатты өмірге деген талпысының, Қытай Коммунистік партиясының жүз жылдық жұмысының, қырық жылдан астам уақыт бойы жүргізіліп келе жатқан реформалар нәтижесіндегі үкіметтің тынымсыз еңбегінің шарықтау шегі болып табылады. «Сяокан қоғамын құру мақсаты экономикалық өсу, әлеуметтік қамсыздандыру мен саяси реформалардан бастап, қоршаған ортаны қорғауға дейінгі кең ауқымды міндеттерді қамтыды,

бірақ бірнеше жетістіктер аталмыш мақсаттың тарихи маңыздылығына қосымша салмақ берді.

«Сяокан» тұжырымдамасының Қытайдың әлеуметтік-экономикалық дамуындағы ең негізгі рөлі халықтың жақсы өмірге деген сенімінің негізгі қайнаркөзі болуында. «Сяокан қоғамын» құру – бұқара халықты жаппай бірігіп елдің дамуы үшін аянбай еңбек етуге шақырған мотивациялық ұран болды. Реформалар нәтижесінде құрастыруға тырысып жатқан әлеуметтік жүйенің нақты атауы мен сипаттамасы болса, халықтың қабылдауына да, жүзеге асыруына да жеңіл болады. Халық үшін қиын кезеңде осыны түсінген Дэн Сяопин «сяокан» тұжырымдамасын ұлттық философия қайнарынан алып, заманауи мәнге толтырып, қоғамдық дамудың мықты идеялық қаруына айналдыра алды. Осы тұрғыдан алғанда, Қытай реформаларының тәжірибесі біз үшін аса маңызды деп санаймын. Қазақстан үшін либералдық реформалар процесінде бірте-бірте әлеуметтік әділеттілік, адамгершілік, қоғамдық борыш, еңбексүйгіштік, тәртіп, идеалдарға сену сезімдерінен арылу идеологиялық дағдарысты сипаттайтын белгілер болып табылады. Демек, қоғамда болып жатқан өзгерістерге мән бере алатын сенім мен этикалық кодтардың жаңа нышандарын іздеудің қоғам үшін үнемі өзектілігі аса жоғары. Нарықтық реформалармен бірге жүретін демократиялық саяси модельге қатысты қоғамдық скептицизм бүгінде кең көрініс табуда. Осыған байланысты өзінің ұлттық мәдени философиялық жолын ашуға деген ұмтылыс бұрынғыдан да өзекті болып табылады. Ұлттық рухани дәстүрмен нығайтылған идеологиялық негіздің толыққанды қалыптаспаған жағдайында мемлекет басшыларының осы тақырыпта жасаған бірқатар жарияланымдары мүлдем кездейсоқтық емес. Бұл Қазақстан әлі де өзінің халықты жұмылдыратын ұлттық идеясын іздестіру жолында екенін көрсетеді. Мүмкін бұл идеяны сырттан емес, қытайлық басшылар сияқты өзіміздің ұлттық философиямыздан, ұлттық дүниетанымыздан іздестіріп көрсек, берер нәтижесі зор болар.

Өзінің ғасырлық күресі барысында Қытай Коммунистік Партиясы халықты алдағы қиыншылықтарды жеңіп, тарихи жетістіктерге қол жеткізуге жетелеп келді. Бұл күресте ұлттық идеялар, ұлттық концепциялар үлкен рөл ойнады. Халықтық мұрадан, философиялық дәстүрден, бай мәдениеттен идеяларды алып, оларды шебер пайдалана білген ҚКП үшін бүгінгі таңда «сяокан қоғамын» құруды аяқтау өте маңызды жетістік. Алдыға қойған мақсатты орындау арқылы ҚКП халық алдындағы өзінің билігінің заңдылығын дәлелдеп шықты. «Сяокан қоғамын» құруды аяқтауды мақсат еткен партия, ендігі кезекте елде социалистік модернизацияны аяқтап, Қытайды ұлы державаға айналдыру жолындағы жаңа кезеңге аяқ басқалы отырғаны айқын.

Пайдаланған әдебиеттер:

1. Deng Xiaoping. Selected Works of Deng Xiaoping. Volume III. – Beijing: Foreign Languages Press, 1994.
2. Yu Chongsheng. Meihao shehui: jixu yu chaoyue xiaokang shehui de xin fazhan mubiao (A marvelous society: the New development goals of continuing and surpassing the moderately prosperous society). // Theory and Reform. – 2021. – №1. – Pp. 36-49.
3. 习近平：在全国脱贫攻坚总结表彰大会上的讲话// 新华网. 2021 年2 月25 日. (СиЦзиньпин: Кедейлікпен күрес жұмысын бағалау және нәтижелерін қорытындылау бойынша Ұлттық конференцияда сөйлеген сөзі // Синьхуа сайты.25.02.2021.) [Электрондық ресурс]. URL:http://www.xinhuanet.com/politics/2021-02/25/c_1127138102.htm (қаралған күні 02.11.2021)
4. Lu, D. China's tough battles to achieve the centenary goals.// Journal of Chinese Economic and Business Studies. – 2020. –Vol.18, Issue 3. – Pp.203–207. <https://doi.org/10.1080/14765284.2020.1822723>
5. Chen G. Marching toward a new phase of development: Building a moderately prosperous (Xiaokang) society-Analysis and forecast: Chinese society from 2011-2012.// In Li. P., Chen G. and Zhang Y. (Eds.). Chinese Research Perspectives on Society. – 2015. – Volume 2. – P. 1-22.
6. Население Китая // Википедия. [Электрондық ресурс]. URL: https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%9D%D0%B0%D1%81%D0%B5%D0%BB%D0%B5%D0%BD%D0%B8%D0%B5_%D0%9A%D0%B8%D1%82%D0%B0%D1%8F (қаралған күні 02.11.2021)

ҚХР ИНВЕСТИЦИЯ САЯСАТЫ МЕН ЗАҢДАРЫНЫҢ ҚАЛЫПТАСУЫ МЕН ДАМУЫ

Болатбек Алина,

Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ

Шығыстану факультеті қытайтану кафедрасының

1-курс докторанты

a.aidarkhanova@bk.ru

Ғылыми жетекшісі профессор Н.Мұқаметқанұлы

Андатпа. Мақалада ҚХР инвестиция саясаты мен заңдарының қалыптасуы мен дамуы қарастырылған. «Қытай реформасының бас жобалаушысы» атанған Дэн Сяопиннің шет ел инвестициясын тарту стратегиялық саясатының жүзеге асуы және оған қатысты заңдардың қабылдануы мен атқарылуына талдау жасалады.

Түйін сөздер: Ашық есік саясаты, инвестиция тарту, ерекше экономикалық аймақ, инвестиция заңы, шет ел капиталы, даму.

Қытай үкіметі реформа жасап, «ашық есік» саясатын жолға қойғалы қырық жылдан асты. Нәтижесінде ҚХР осы қырық жылдан астам уақытта экономика саласында таңғажайып табыстарға жетті. Экономика саласындағы ең табысты саланың бірі шетел инвестициясын тарту және олардың озық технологиялары мен басқару әдістерін меңгеру үдерісімен тікелей байланысты. Бұл жетістік ҚКП сол кездегі көсемі «Қытай реформасының бас жобалаушысы» атанған Дэн Сяопиннің жүргізген саясатымен тікелей байланысты болды. Сол кездегі Қытайдың инвестициялық саясатын «Дэн Сяопин саясаты» деп алсақ та артық болмайды.

Қытайдың абсолютты феодалдық патшалықтары жабық есік саясатын қолданып келгендіктен 1840 жылғы «Апиын соғысына» дейін Қытай томаға-тұйық жағдайда өмір сүріп, әлемдік дамудан мүлде кенжелеп қалды. Осы бір тарихи сабақты қорытындылаған Дэн Сяопин оны екі ауыз сөзбен: «Алып Қытай мешеулік пен кедейлікке, надандық пен көрсоқырлыққа шырмалып қалды» – [1] деп суреттеді. Ол: «Бұдан шығатын жалғыз ғана қорытынды бар. Қытай дамимын, алға басамын десе, кедейлік пен мешеуліктен құтыламын десе, міндетті түрде сыртқы әлемге есік ашуға тиіс» – [2] деді.

Дэн Сяопин Қытай экономикасын реформалауда дәстүрлі коммунистік қағидаларға жат жүйе құраушы экономикалық құрылымдардан тыс түрліше меншіктегі экономикалық құрылымдарының заңды дамуына жағдай жасап, олардың жалпы халықтық меншіктегі кәсіпорындармен тең құқылы дамуына жол ашты. Мемлекет меншігінен тысқары экономикалық құрылымдар негізінен екі үлкен топқа жіктелді. Оның біріншісі жеке кәсіпкерлер мен жеке меншік капиталдың негізінде құрылған шағын кәсіпорындар болды. Екіншісі «үш түрлі капитал» негізіндегі құрылған ірі және орта кәсіпорындар. Олар – Қытайдың мемлекеттік кәсіпорындары мен шет ел компаниялары бірлескен кәсіпорындар және Қытайдың мемлекеттік кәсіпорындары мен шетел компанияларының селбестігі негізіндегі кәсіпорындар (мұнда шетелдіктер Қытайдың мемлекет меншігіндегі белгілі бір кәсіпорын белгілі мерзімге жалға алады). Үшіншісі, дербес шетел компанияларының негізінде құрылған кәсіпорындар.

Сол кезде Дэн Сяопиннің шетел инвестициясын тарту стратегиясы ҚКП билеуші элитасы тарапынан үлкен қарсылыққа тап болғандығын атап айтуға тиіспіз. Солшыл күштердің үрейін ұшырған «үш түрлі капитал» негізіндегі кәсіпорындар болды. «Шетел капиталы 1 АҚШ долларына көбейсе, капитализм үлесі соғұрлым артады. Бұл социализмді дамыту емес, капитализмді дамыту. Соларға жағына түсу, тізе бүгу» – деп ат қойып, айдар тағушылар да аз болған жоқ. Дэн Сяопин мұндайларды қатты сынады: «Шетелдіктер өз ақшасын әкеліп, бізбен бірлесіп кәсіпорын ашса, оның кем дегенде жартысы социализмдікі ғой. Кәсіпорынның кірісінің де жартысы социализмге тән болады. Капиталдың шетелдік үлесінен, шетелдік кәсіпорындардың дербес капиталынан социалистік мемлекеттің иесі болған біз салық аламыз, азаматтарымызды жұмысқа орналастырамыз, мұның несі жаман? Бұдан не зиян көреміз? Ал

олардан жаңа техника мен басқару тәжірибесін үйренеміз, ақпарат жинаймыз, шетелдік нарыққа шығамыз. Ал өз ішімізде оларға қызмет көрсететін кәсіптің жаңа саласы пайда болады. Экономиканы осылай жандандырмасақ, басқа не істейміз?» [3].

Шынында, жеке меншік және шетел кәсіпорындарының ең басты пайдасы мемлекеттік кірістерді айтарлықтай толықтырады. Сол кездегі статистикалық мәліметтерге қарағанда, мемлекеттік экономиканың жан тамыры саналатын мемлекет меншігіндегі ірі және орта кәсіпорындардың жағдайы мәз емес еді. Олардың үштен бірі ғана табыс әкелетін. Ал үштен бірі жанын әрең бағатын. Қалған үштен бірі мүлде зиянға жұмыс істеп тұрды. Олардың үшеуінің пайда-зиянын қосып есептегенде ғана, пайда-зиянның орны әрең толықтанатын. Олай болса, мемлекеттік қазыналық кірістің ең негізгі бөлігі қайдан келеді? Бұл туралы Дэн Сяопин: «Біз шетел капиталын тартып, жеке меншік экономикаға жол ашқанымыз жалпы халықтық меншіктегі экономиканың шешуші рөліне пәлендей әсер етпейді. Керісінше, шетел капиталын тартайық, жеке шаруашылықтың өркендеуіне жол ашайық, оны дамытайық, түптеп келгенде ол өндіргіш күшті дамытады. Жалпы халықтық меншіктегі шаруашылықты бекемдей түседі» – [4, 158] деп мемлекеттік кірістің артуына өлшеусіз үлес қосып отырған жекеменшік экономиканың дамуына табанды қолдау көрсетіп отырды.

1988 жылы сәуірде «ҚХР бүкілхалықтық меншіктегі өнеркәсіп кәсіпорындары туралы» деп аталатын Заңын [5] қабылдап, кәсіпорындардың өз-өзіне қожа болу құқығын социалистік түзім мүмкіндік беретін ең жоғарғы шекке дейін кеңейтіп, капиталистік елдердің деңгейіне жақындата түсті. Бұл өз кезегінде ҚХР-дағы бүкіл халықтық меншіктегі өнеркәсіп кәсіпорындарының шетел капиталын пайдалануына кең ол ашып, ерекше серпін берді.

Кәсіпорындардың дербестігі туралы заңның салтанат құруы кәсіпорындардың аталған құқықтарын толықтай қамтамасыз етіп, Қытайдың мемлекеттік кәсіпорындарының әкімшілік құрылымдардан түбегейлі дербестік алып, өз бетінше экономикалық құрылымдарды басқарып, пайда мен зиянға өзі жауап беріп, өз-өзін тежеп-тектеп, өз бетінше дамуына толықтай жағдай жасады.

Сол кездегі жағдайға терең үнілсек, әлемдік нарық тұтасымен дамыған елдердің монополиясында екен. Бүгінгі күнде күллі әлемдегі екінші үлкен экономикалық әлеуетке ие Қытайдың сол кездегі әлем экономикасындағы орны тым мардымсыз күйде екен. Бірақ Дэн Сяопин «ашық есік» саясаты арқылы үш асыл нәрсеге қол жеткіземіз деп ойлады. Олар – шетелдің капиталы, шетелдің дамыған технологиясы, шетелдің озық басқару тәжірибесі. Мұндай мүмкіндік батыс әлемінде толып жатыр. Ал Қытайдың осы замандандыру құрылысында ең тапшы, ең зәру нәрселер еді. Қытай осы замандандыру құрылысын жүргізуді бастаған кезде негізі әлсіз, қалтасы тесік болды. Шетел капиталын тарту Дэн Сяопиннің ойынша кем болса болмайтын толықтыру сипатындағы зәру қажеттілік еді.

Сол кездегі жағдайға көз жіберсек, шетел ғылымы мен технологиясындағы арадағы алшақтық Дэн Сяопиннің сөзімен айтқанда отыз жылдан кем емес болатын. Сыртқа есік ашу – Қытай экономикасының ішкі қажеттілігі. Қытайдың әлемнің барлық елдеріне есік ашу саясаты негізінен мына үш бағытты қамтыды. Бірінші, Батыстың дамыған елдеріне есік ашу. Бұл елдер Қытай үшін капиталдың, технологияның және дамыған басқару тәжірибесінің қайнар көзі. Екіншіден, Кеңес Одағы мен шығыс Еуропа елдеріне есік ашуды көздеді. Бұл елдерден капитал келе қояды деп үміттенудің қажеті шамалы. Бірақ, олармен сауда істеуге болады, техникалық жақтан селбесуге болады, мүмкін, бірлесіп кәсіпорын ашар, әйтеуір, пайдасы болмаса, зияны жоқ. Үшінші, үшінші дүниеге жататын дамушы елдер. Әрине, бұл мемлекеттер Қытайдан оза шауып кеткені шамалы. Бірақ, өзара кем-кетік толықтыратын байлық қайнарына ие. Олармен барыс-келіс жасауда Қытай ұтыла қоймайды.

Үш бағыттағы есік ашуда Қытайдың алдымен көз тіккені – дамыған батыс мемлекеттері болды. Себебі, оларда Қытай зәру болып отырған капитал мен технология бар. Әрине, жыланның аяғын көрген капиталистер капитал мен технологиясын Қытайға тектен тек сыйлай салмайды. Сол себепті батыс капиталистеріне пайда таба алатындай мүмкіндік беру керек. Атап айтқанда, капитализм ойын ережесін қолданбай болмайды. Дэн Сяопин шетел

капиталистерін: «Бізге көмектесіңіздер, ал Қытайдың алып базарынан сіздер де құр қол қайтпайсыздар, пайда табасыздар» – [2] деп сендірді. Әрине, капиталистер ақшасын салады, пайдасын алады, бірақ Қытайдың мақсаты олардың қолындағы капитал мен технологияға ие болу. Оны түптің-түбінде Қытай үшін қызмет жасайтындай жағдайға жеткізу.

Батыс елдері капитал мен технология жағында талассыз ерекше басымдыққа ие. Қытай олармен барыс-келіс жасауда зиян тартуы да мүмкін. Бұл жағын Қытай билеушілері толық бағамдай алды және ашық мойындады. Бұл жөнінде Дэн Сяопин: «Қайтеміз, уақытша аздап зиян тартсақ та мейлі. Капиталистердің қанауына төзе тұрайық. Тек сол арқылы Қытайдың ұзақ болашақ дамуына жол ашсақ және Қытай болашақта бүкіл әлеммен барыс-келісте зиян тартпауы үшін негіз қалауға болады. Дау жоқ, бұл құрбандық өзін ақтайды» [4, 178 б.] деп сендірді.

Экономикалық есептен бөлек саяси есеп соққандар да аз болған жоқ. «Шетел капиталы басып кетсе, бізді баяғыдай табанына салып таптамай ма? Шетелдік капиталдың көбеюі социалистік мемлекеттің іргесін шайқалтып жібермей ме?» – деп алаңдайтындар да табылды. Дэн Сяопин оларға: «Олай болмайды. Бірнеше жүз миллион, тіпті бірнеше миллиард капитал шетелден келсе де, социализмді түп-тамырымен шайқалтып жібере алмайды. Өйткені, оның негізі тым үлкен. Есікті қалай ашсақ та, шетелден қанша капитал кірсе де, ол тұтас Қытай экономикасымен салыстырғанда мардымсыз дүние. Алып Қытайдың социалистік негізіне пәлендей әсері болмайды» – [6] деп түсіндірді.

Дэн Сяопин: «Батыстың озық ғылым-техникасы мен басқару тәжірибесі қоғамданған алып өндірістің туындысы. Оның идеологиялық және таптық таңбасы жоқ. Ешқандай алаңдамастан, өз қажетімізге пайдалануға болады. Ал батыстың демократиялық-қоғамдық түзімі мен құндылықтарына сақтықпен қараған абзал. Ол Қытай қоғамын төңкеріп тастауы да мүмкін. Демек, мемлекеттің орнықты дамуына пәлендей пайдасы жоқ» – деп пайымдады. Әрине, пайда мен зиянды іс жүзіндегі өмірде майдан қылшық суырғандай айырып-біле алмайсың. Сол себепті де Дэн Сяопин: «Капитал мен технологиямен бірге батыстың идеологиялық қоқыстары адам табиғатына жат тұрмыс-әдеттері сияқты зиянды нәрселер де ілесе кіруі мүмкін. «Шегірткеден қорыққан егін екпейді» дегендей, сондай бірдеңелер ілесе жүреді екен деп, есікті жауып алуымыз керек пе? Олай етуге мүлде болмайды» – деп шешті. Ол пайда-зиянды сараптай келе: «Зиянды нәрселердің ілесе кіруінің кері ықпалы шетел капиталын пайдаланып, дамуды жыдамдатудай белсенді факторлармен салыстырғанда тым мардымсыз нәрселер, одан алаңдаудың қажеті жоқ» – деп кесіп айтты. Тағы бір қырынан алғанда сондай зиянды заттардың алдын алу да сонша қиынға соқпайды, онымен айналыспаса, оған тосқауыл бола алмаса, мемлекеттің басқару аппараты не үшін керек? Ішкі саясатпен айналысатындардың тірлігі сол емес пе?! Олар сол үшін қазынадан жалақы алып отырған жоқ па?» [7] – деп ойлады.

Қытайдың тағы бір аса табысты реформаларының бірі – «ерекше экономикалық аймақ құру» идеясы еді. Бұл ой қалай пайда болды? Тарихшылардың айтуынша 1979 жылы сәуірдегі ҚКП ОК қызмет мәжілісінде Гуандуң өлкесінің сол кездегі басшылары Си Жуңшун (қазіргі ҚХР төрағасы Си Цзиньпиннің әкесі) мен Яң Шаңкунді қабылдағанда олар Гуандуң өлкесінің ерекше мүмкіндігін пайдалануды ұсынды. Сол кезде Дэн Сяопин дереу «ерекше экономикалық аймақ құру» идеясын ортаға салды. Іле-шала ҚКПоК тапсырмасымен сол кездегі мемлекеттік кенестің орынбасар премьері Гу Му бастаған орталықтың жұмыс тобы Гуандуң мен Фу Жиян өлкелерін аралап көріп, Шынжын, Жухай, Шаньту және Шиямын қалаларын «ерекше аймақ» етіп бекітті. Сол жылы шілдеде бұл ерекше аймақтардың арнайы мәртебесі бекітілді. Содан бастап Қытай ұлы құрлығында шет ел инвестициясына кең жол ашқан төрт «ерекше экономикалық аймақ» қалыптасты.

«Ерекше экономикалық аймақтың ашылуы» ең алдымен сыртқы әлемге ашылған алғашқы терезе болды. Бұл аймақтар сырттағы капитализм әлемімен еркін барыс-келіс жасап, капитализмнің ерекше белгілерінің Қытай территориясында өмір сүруіне мүмкіндік берді. Ол Қытайдың ұлы құрлығындағы социалистік әлемнен өзгешелеу, әлемдегі бірде-бір социалистік ел сынақтан өткізіп көрмеген жаңалық еді. Қытай үкіметі оларға ерекше аймақ мәртебесін беру

арқылы ерекше экономикалық аймақтағы саясаттың басқа аймақтардан шын мәнінде ерекше болу керектігін қатаң қадағалады. Бұл кезде «ерекше экономикалық аймақтың» құрылысына орталық қазынадан бөле қоятын қаржы да жоқ болатын. Бірақ орталық билік оларға ерекше саясат беруге мүмкіндігі бар. Бұл ерекше саясаттың өзегі ерекше экономикалық аймақтардың жергілікті әкімшіліктеріне кеңірек билік беру – ерекше аймақ әкімшіліктері өздеріне қажетті ерекше саясатты өздері жасап, заңдастырып алсын. Мұндағы басты мақсат – шетел капиталы мен технологиясын молынан тарту. Кейбір сарапшылар сол кездегі ерекше аймақтар жасаған ерекше саясаттың инвесторлар үшін тиімді болғаны соншалық, ол неше ондаған жылдар бойы қалыптасқан және кемелденген Тайвань мен Гонконгтың саясаты мен заңдарынан да қолайлы болды деп бағалады.

Орталық үкімет «ерекше аймақтарға» ақша бере алған жоқ, бірақ ерекше аймақтар өзіне берілген қолайлы саясатты ақшаға айналдыра білді. Әрине, өз атамекендерін неше ондаған жылдардан бері бір көруге зар болып жүрген Тайвань, Гонконг, Макаодағы ұлты қытай капиталистер алдымен лап қойды. Мысалға, Шынжынның іргесіндегі айғайласаң дауыс жетер жерде тұрған Гонконг, Жухайдың іргесінде тұрған Макаодағы Қытай капиталистері алыстан арбаламай-ақ, жақыннан дорбалап, екі қаланы бірден жайнатып жіберді. Ал, Шаньту ерекше аймағы шығыс-оңтүстік Азияда мекендейтін Чаужоулықтардың атамекені, Шиямын, Миннандықтардың ата қонысы болатын. Осы аймақтардан шыққан шетелдердегі қалталы қытайлар да аянып қалған жоқ. Олар салған капиталмен бұл қалалар да түрленіп шыға келді.

Сол кездегі Қытай билеушілері өздерінің байламының қапысыздығына қалтқысыз сенді. Шынында, тиімді саясат болса, адамдар ол жерден табыс таба алатындығына көздері жетсе, жергілікті билік оларды алдамаса, шетелдегі Қытай диаспорасы өз атамекендерін гүлдендіруден аянып қалмайтындығы даусыз. Оларды көрген шетелдің басқа капиталистері де келе бастайды. Міне солай ерекше аймақтар су жиналатын қоймадай шетелдердің капитал ағыны үздіксіз құйылып отырды. Қытай билігінің бұл стратегиясы ерекше табысты болғаны соншалық, Гуаньдун, Фужиян өлкелеріне осы ерекше аймақтар арқылы құйылған инвестиция алғашқы 5 жылда 1 млрд 700 млн АҚШ долларына жетті. Бүгінгі күннің көзімен қарасақ, бұл сонша көп те ақша емес. Бірақ, бұл инвестиция сол кездің ұқсас мезгілімен салыстырғанда бүкіл Қытайға құйылған инвестицияның 43,5% құрады [4, 180 б.] .

Шетелдің капитал ағынына жол ашу, валюталық түсімдерді молайту, экономиканы гүлдендіру арқылы жұмыс орындарын көбейту Қытай үкіметінің ерекше аймақ құрудағы мақсаттарының бір парасы ғана болды. Шынында ерекше аймақтарды ақшаның көзі ғана емес, сыртқы әлемге қарата ашылған алғашқы «есік» болатын. Қытай билігі «ерекше аймақтардың» техниканың, озық басқару тәсілінің, білімнің, сыртқа бағытталған саясаттың қайнар көзі екендігін қырағылықпен сезе білді. Мемлекет енді «ерекше аймақтар» арқылы жаңа технологиялар тартып, жаңа білімдерді үйрене бастады. Міне, бұл Қытай экономикасының ұшқан құстай дамуындағы стратегиялық мәні бар сұңғыла саясаты еді. Қытай билігі ерекше аймақтарды Қытайды сыртқы әлеммен тоғыстыратын дәліз деп білді. Қытайлар осы дәліз арқылы әлемнің озық технологиясы мен ғылымын және озық басқару тәсілін меңгерді, солай осы дәлізбен алға жүре берсе, әлем экономикасының мінбесіне де жетіп қалатындығына сенімді болды.

Қытай билігі ерекше аймақтарды тек экономикалық құрал ретінде ғана бағалаған жоқ. Ол Қытайдың сыртқы саясатында аталған аймақтардың рөлі экономикалық саясаттан кем түспейтіндігіне де ерекше мән берді. Дэн Сяопин: «Ерекше аймақтар сыртқа есік ашудың базасы болғандықтан, экономикалық жақтан, өз мамандарымыздың өсіп-жетілуі жағынан ерекше пайдалы екендігі дау жоқ. Оның тағы бір ерекше пайдасы еліміздің сыртқы әлемге болған ықпалын еселей түседі» – [8] деді. Төрт ерекше аймақ Гонконг, Макао және Тайваньға қарасты Жиңмиң аралымен тұспа-тұс тұруы да Қытай билігінің шебер ойластырып жасаған стратегиялық туындысы болатын. Бұрын Гонконгтықтар және сол жерге келетін шетел саяхатшылары биік мұнараның үстіне шығып, дүрбімен Қытай ұлы құрлығындағы адамдардың азапты өмірін тамашалайды екен. Дэн Сяопиннің: «Бергі жағадан біз де бірнеше

Гонконг салайық!» [4, 181 б.] – деп ұрандатуы ҚХР аумағынан тысқары жерлердегілердің де осы бір ерекше аймақтың терезесі арқылы Қытай ұлы құрлығындағылардың да ешкімнен кем-кор жаралмағандығын, олардың да қолынан бірдеңе келетіндігін, коммунистік партияның да гүлденген әлем құра алатындығын, Қытайлық үлгідегі социализмнің абзалдықтары капитализм әлемінен қалыса қоймайтындығын дәлелдегісі келгендегісі еді. 1984 жылы Дэн Сяопин Шынжынды көзден кешіргенде бір кездері басын қатерге тігіп, шекара бөгеттерін бұзып, Гонконгқа қашқандар біртіндеп орала бастағандығының куәсі болды. Ол осы ерекше аймақ арқылы Гонконг пен Макаодағы халықтардың көңілі орнығатындығын, таяу болашақта Гонконг пен Макаодың иелік құқығын қайтарып алған кезде ол арадағы халықтың өз мекендерін тастап, басқа әлемге босып кетпеуіне кепіл болады деп ойлады. 1997 жылы Қытай мен Англияның өзара келісіміне сәйкес Гонконг Қытайдың иелігіне қайтты. Сол күннен бастап Гонконг пен Шынжын арасындағы мемлекеттік шекара жойылды. Бірақ екі елдің ортасындағы капиталистік түзім мен социалистік түзімнің парқы сақталып қалды. Егер Шынжын сияқты ерекше экономикалық аймақ құрылмаған болса, Гонконг, дау жоқ, апатты жағдайға душар болар еді.

Бұдан шығатын қорытынды, Дэн Сяопин бастаған Қытай билігінің сол кездегі «ашық есік» саясаты және шет ел инвестициясын тартудағы шебер стратегиясының ерекше табыстары мен құнды тәжірибесі, жаңаша ойлау тәсілдері тәуелсіз Қазақстан үшін де құнды тарихи мұралар саналады. Оны терең зерттеу және еліміздің экономика саласындағы реформаларды табысты жүргізу үшін де нақты практикалық мәні бар деп есептеймін.

Пайдаланған әдебиеттер:

1. 邓小平会见阿尔及利亚总统特使扎伊贝克 <http://cpc.people.com.cn/n1/2017/0510/c69113-29266406>
2. 邓小平文选第三卷 http://www.qstheory.cn/books/2019-07/31/c_1119485398_26.htm
3. 邓小平与共和国重大历史事件 <http://cpc.people.com.cn/n1/2018/0109/c69113-29754300.html>
4. 萧诗美 - «邓小平谋略学» – 北京 – 出版社当代世界出版社 - 2004 年 -158 页.;
5. Law of the People's Republic of China on Industrial Enterprises Owned by the Whole People – 1988y.
6. 江泽民在中国共产党第十四次全国代表大会上的报告 http://www.gov.cn/test/2007-08/29/content_730511.htm
7. 国外农业产业化的启示 http://www.rcrc.agri.cn/zjsd/gwnj/202106/t20210608_7695064.htm
8. 邓小平与共和国重大历史事件 <http://cpc.people.com.cn/n1/2018/0109/c69113-29754300.html>

БОЛЖАМСЫЗ ЕТІСТІКТЕРДІҢ ҚАЙТАЛАНУЫНЫҢ ШАРТТАРЫ МЕН ГРАММАТИКАЛЫҚ МАҒЫНАЛАРЫ

Ахметбек Гүлжан

т.ғ.к.

Л. Н. Гумилев атындағы ЕҰУ Филология факультеті

Қытай филологиясы кафедрасының доценті,

akhmetbek.gulzhan@gmail.com

Таханова Айнура Куатовна

Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ Қытай филологиясы кафедрасы

karaganda30@mail.ru

Нұр-Сұлтан қ.

Андатпа: Бұл мақалада болжамсыз етістіктердің қайталануының шарттары мен грамматикалық мағынасы қарастырылған. Болжамсыз етістіктер сөйлемдерде кездесіп, белгілі бір оқиғаны баяндайды және сөйлеуші ол оқиғаны субъективті түрде басқара аламын деп санағандықтан болжамсыз етістіктер сөйлемде қайтаналу формасында келуі мүмкін. Болжамсыз етістіктердің қайталануының грамматикалық мағынасы мен ерекшеліктеріне талдау жасалып, әр түрлі қолдану мысалдары берілген. Сонымен қатар, семантикалық және стилистикалық жағынан етістіктердің қайталану нұсқалары қарастырылған.

Түйін сөздер: болжамсыз етістік, қайталану, шарттары, грамматикалық мағынасы.

Қытай тілі ғалымдары етістіктердің қайталану жағдайлары мен грамматикалық мағынасы туралы зерттеулер жүргізіп, жалпыға бірдей ортақ қорытындылар жасап келеді. Етістіктердің қайталану формасы – тілдік әдіс ретінде көптеген мамандардың назарын аударғаны рас. Оның ішінде Дай Сюэмэй, Гун Цзихуа, Ли Реньцзян, Ли Юмин, Лю Юэхуа, Ма Цинжу сияқты қытай ғалымдары бұл әдіске жан-жақты зерттеу жүргізген. Ли Реньцзян (1964) етістіктердің қайталанып келуінің бірнеше жағдайларын атап өтіп, «бір буынды етістіктер сөйлемде көбірек, ал көп буынды етістіктер азырақ қайталанатындығын, ал ауызекі тілде кездесетін етістіктер жиі қайталанып келетіндігін, жазба тілде аз қосарлану мүмкіндігі бар екендігін, қимыл іс-әрекетті білдіретін етістіктер көп қайталанып, ал қимыл іс-әрекетті білдірмейтін етістіктер азырақ қайталануы мүмкін» деген қорытындыға келді [1,65]. Кейінгі кезде кейбір ғалымдар етістіктің қайталану ауқымын әртүрлі көзқарастардан, соның ішінде семантика, құрылым, прагматика және т.б. тұрғыдан зерттеп қарастырды. Семантикалық тұрғыдан алғанда, Лю Юэхуа (1983) біраз нәтижелерге қол жеткізді, ол тек «үздіксіз етістіктер» мен «болжамды етістіктер» -дің қайталанып келетінін атап өтті [2,128].

Ма Цинжу (1988) «болжамды үздіксіз етістіктер қайталануы мүмкін, ал болжамсыз етістіктер мен үздіксіз емес етістіктер әдетте қайталанып келмейді» деп есептейді. «Болжамсыз етістіктер бейсаналық, кенеттен болатын әрекеттерді білдіреді, яғни іс-әрекетті істеуші емін-еркін басқара алмайтын әрекеттерді білдіреді, сонымен қатар өзгерістер мен ерекшеліктерді көрсетеді»[3,8]. Болжамсыз етістіктері бар сөйлемдерде «байқаусыздық, бақыланбаушылық, және еріксіздік» сияқты және басқа да бірнеше ерекшеліктер кездеседі. Ли Юнлонг (1993) «белсенді етістіктер көп жағдайда қайталанып келуі мүмкін», ал «пассивті етістіктер жалпылай қайталану формасын келуі мүмкін емес» деген өз ойын жеткізді [4,91-95]. Ма Цинжу «белсенділік пен саналылық», «ырықсыздық пен санасыздық қатар жүреді» деп көрсетті. Осыған сүйене отырып, Ли Юнлун шын мәнінде болжамды етістіктердің қайталануы мүмкін деп санайды, ал болжамсыз етістіктер жалпы қайталанып келмейді деп есептейді. Лингвистика ғалымы Жу Цзинсон (1998) «болжамсыз етістіктердің қайталанып келуі өте сирек» деп қарайды [5,226]. Дегенмен, Ма Цинжу болжамсыз етістіктердің қайталануының бірнеше қолдану жағдайларын мысал арқылы дәлелдейді:

1. 让他也知道知道你的厉害。 - Оған сіздің қаншалықты мықты екеніңізді білдіріңіз;
2. 他再长长就跟他爸爸一样高了。 - Ол тағы кішкене өссе әкесіндей бойы ұзын болады;
3. 醒醒！ - Оян, есіңді жина!

其实例子还远不止这些, 例如 :

Шын мәнінде мысалдар әлдеқайда көп, мысалы:

4. 要是吃饭噎住了, 让他打打嗝就会好 一点。 – Тамақ ішіп отырып қақалып қалса, ықылық жасағаны жақсы болады;

5. 她失恋了, 心里估计非常难受, 你就让她哭哭吧。 – Ол махаббаттағы сәтсіздікке ұшырады, өз-өзін жаман сезініп тұр, біраз жылап алсын;

6. 河水的水再涨涨就把房子给淹了。 – Өзендегі су көтерілсе, үйді су басып қалады;

7. 等路上的冰化化车就好走了。 - Жолдағы мұз ерісе, көліктердің жүруіне жақсы болады;

Болжамсыз етістіктердің қайталанып келуіне де көптеген мысалдардың бар екенін байқауға болады. Чжу Цзинсон болжамсыз етістіктердің қайталануы сирек жағдай деп есептесе де, ол болжамсыз етістіктердің қайталану жағдайларын тізіп көрсетеді. Себепті білдіретін сөйлемдерге болымсыз салдарды білдіретін етістіктердің бір бөлігі жатады. Басқаруға келмейтін құбылыстарды білдіретін болжамсыз етістіктер қайталанып келгеннен кейін олар өзгерісті білдіретін сөйлемдерде ғана қолданылады. Болжамсыз етістіктердің қайталанып келу жағдайына жан-жақты зерттеу жүргізіп, олардың қайталануының шарттары мен грамматикалық мағынасын зерттеу өте маңызды деп айтуға болады.

1. Болжамсыз етістіктердің қайталануының шарттары

Чен Лимин: «Теория жағынан қарастыратын болсақ, қытай тіліндегі барлық етістіктер қайталана алады, бірақ іс жүзінде етістіктің қайтаналуы мүмкін бе, бұл етістіктің орналасқан контекстіне байланысты. Яғни, өзі құраған сөйлем арқылы берілген оқиға етістіктің қайталануының мағыналық шартына сай келе ме екен» деп есептейді [6,137]. Чен Лимин мырзаның көзқарасымен келісе отырып, болжамсыз етістіктердің қайталану шарттарын екі аспектіден, яғни, болжамсыз етістіктердің қайталанатын сөйлемдердің мағынасы мен сөйлемдер үлгісі жағынан қарастыру көзделіп отыр.

1) Себепті білдіретін сөйлемдерде болжамсыз етістіктер қолданылады. Етістіктің өзі немесе байланысқан толықтауыш белгілі бір болымсыз нәтижені көрсетеді, ал сөйлеуші басқалардың белгілі бір болымсыз нәтижені сынап көруін қалайды немесе сөйлеуші субъективті түрде бұл жағымсыз нәтиженің әлсірегенін және босаңсығанын қалайды, сонда сөйлемдегі болжамсыз етістіктер қайталана алады деп айтуға болады.

Себеп деп аталатын нәрсе әрекеттің іс-әрекет субъектісімен дербес түрде берілмейтінін, басқа күш немесе субъект арқылы туындайтынын білдіреді. Көбінесе «让» және «叫» бірге пайда болады. Өмірде адамдарда әрқашан артықшылықтарды іздеу және кемшіліктерден аулақ болу менталитеті болады, бұл тілдік қарым-қатынаста да көрінеді. Адамдар зиян келтіретін нәтиженің (жағымсыз нәтиже деп те аталады) болуын күтпейді, сондықтан болымсыз нәтижені білдіретін етістіктердің көпшілігі себепті білдіретін сөйлемде қолданылады. Қарым-қатынас процесінде сыпайылық принципін іске асыру үшін адамдар әрқашан бұл жағымсыз нәтижені жеңілдетуге және белгілі бір нәрсені сынап көру сезімін білдіруге үміттенеді, сондықтан адамдар етістіктің қайталану формаларын жиі пайдаланады. Мысалы:

8. 让他挨挨饿, 他就知道爱惜粮食了。 – Біраз қарны ашып жүре тұрсын, сонда тамақтың қадірін білетін болады;

9. 这个人太好面子, 我们也叫他丢丢面子, 感受下什么滋味。 - Мына адам абыройшы адам екен, біз оның абыройын біраз түсірейік, абыройдың жоғалтуын сезінсін;

10. 经常占小便宜的人, 得让他吃吃亏。 - Әрқашан пайдасын іздеп тұратын адамға, біраз шығынға ұшыраудың қандай екенін көрсету керек;

Осы бірнеше мысалдардың барлығы себеп мағынасын білдіреді және барлығында теріс нәтижелер бар. 8-інші мысалда, белгілі бір жағдайларда адамдар өздерінің қарны ашқан сезімін басқара алмайды, ал материалдық жағдайы бар болса, ешкім аштықты сезінгісі келмейді. Сөйлеуші тарап ол адамның тамақтың қадірін түсіндіру мақсатында, оған аш болу сезімін көрсеткісі келді, ол аштықты сезінгеннен кейін мұндай нәтиже кез келген уақытта

жойылатынына үміттенеді, бұл сөйлемде болжамсыз етістік “挨饿” қайталану “挨挨饿” формасында болды. 9-ыншы мысалда, ешкім өзінің абыройын жоғалту сияқты нәрселерді басынан өткізгісі келмейді, мұнда сөйлеуші «оны» тәрбиелеу немесе абыройын жоғалтудың қандай болатынын сынап көремін деп үміттенеді. Бұл сөйлемде “丢面子” көмекші етістігі қайталану формасында қолданылып тұр. 10-інші мысалда да, сонымен қатар сөйлеуші субъективті түрде «оның» шығынға ұшырауын қалайды, осылайша «ол» әрқашан пайда табуды ойламауға үйретеді. Алдыңғы мысалдарда да 1), 4), 5) осындай жағдайлар көрсетілді, болжамсыз етістіктер қайталану формасында қолданылды.

11. 我这么爱她, 你也让她爱爱我吧。 – Мен оны қатты жақсы көремін, ол да мені жақсы көрсінші;

12. 让沟里的水往外流流。 – Арықтағы су ағып кетсін;

13. 让他碰碰壁, 就知道在社会上混有多难。 – Ол да сәтсіздікке ұшырап көрсін, қоғамда қиыншылықтың аз емес екенін түсінеді;

14. 你让他明白明白问题的严重性, 他就知道怎么做了。 - Егер сіз оған мәселенің маңыздылығын түсіндірсеңіз, ол не істеу керектігін біледі;

11-інші мысалда, махаббат сезімі көбінесе еріксіз және оны басқару қиын болуы мүмкін туралы айтылған, әйтпесе махаббат үшін ешкім өзінің басын қимас еді. Бірақ сөйлеуші «ол мені жақсы көрсін» деп айтқаны «ол» оған шын көңілімен қарасын, сүйеге тырыссын дегенді білдіреді, бірақ ол оны жақсы көрмеді, бірақ сүйеге тырысты, Оны болымсыз нәтиже ретінде қарастыруға болады, сөйлемнің өзі де себеп-салдарлық құрылымды, ал көмекші етістік «爱» қайталану формасын қолданылды. 12-інші мысалды қарастырсақ, «су төмен жаққа ағады» деп жиі айтады. Жалпы айтқанда, су ағатын жерде белгілі бір заңдылық бар, ол да табиғи өзгеріс болып табылады. Сөйлеуші арықтағы судың ағып кетуін күтеді. Әрине, арықтағы суды сыртқа шығару үшін, арықтағы суды сөйлеушінің еркіне сай ағызуға тырысу үшін жасанды шараларды қолдануға болады, бұл сөйлемде де себепті құрылым қолданылып, “流” қайталану формасында жазылды. Алдыңғы мысалдарда 13), 14) осылармен бірдей болып тұр.

2) Белгілі бір жағдайды баяндау үшін сөйлемдерде болжамсыз етістіктер қолданылады, оқиға субъектісі немесе сөйлеушісі субъективті түрде бұл жағдай өте еркін түрде пайда болып, және оны басқаруға болады деп есептейді, сондықтан сөйлемдердегі болжамсыз етістіктер қайталану формасында келуі мүмкін.

Оқиғалар көбінесе белгілі бір себеп-салдарлық байланысқа ие, ал оқиғалардың пайда болуы көбінесе шартты болады. Адамдар әрқашан оқиғаның өздері үшін пайдалы бағытта дамидынығына дәмеленіп, оқиғаның орын алу жағдайларын бақылай алатындығына үміттенеді. Тіпті кейбір оқиғалар шынымен адамның бақылауынан тыс болса да, күнделікті қарым-қатынаста адамдар да оқиғаның шарттарын бақылауға қатты ынта танытады. Бұл сөйлемдердегі көмекші етістіктердің қайталанып келуінен де көрінеді.

Мысалы :

15. 木排随风漂漂就过来了。 – Ағаш сал желмен ұшып келді;

16. 等人们把这件事忘忘再说吧。 – Адамдар бұл жағдай туралы ұмытқаннан кейін сөйлесейік;

17. 这小茅草屋天再下下雨就倒了。 – Мына кішкентай саман үй жаңбырдан кейін құлап қалды;

18. 这些稻草烂烂就没有了。 - Бұл күріш сабандары шіріп, жоғалып кетті;

15-інші мысалда, «漂» – бұл басқару қиынға түсетін іс-әрекеттің бірі, ал ағаш суда жүзіп бара жатса, ол әрекетті басқару одан да қиын болады. Жел мен ағыстың бағытына қарай сөйлеуші ағаш салдың тез жүзетіндігіне баға бере алады, субъективті түрде оны басқаруға болады деп санайды, сондықтан «漂» сөзін қайталану түрінде қолданылды. 16-ынші мысалда, бір нәрсені ұмыту субъектінің еркінен тыс, ал бір нәрсені әдейі ұмыту керісінше тереңірек әсер қалдыруы мүмкін. Сөйлеуші ондай нәрсені әдейі ұмыту үшін, оны жеңіл түрде айтты, адамдар

ұмытамын деп айтса есінен шығарып ұмытады, бұл адамдар басқара алатын нәрсе, және сөйлемде ол сөз қайталану формасында айтылды. Алдында да осындай мысалдар келтірілген, екінші мысалда: «тағы өссе де әкесіндей бойы ұзын болады», «长» – адамдар табиғи түрде басқара алмайтын табиғи даму процесі. Бірақ сөйлеуші бұл жағдайдың болғанын қалайды және субъективті түрде оны қиын деп есептейді, бірақ ойлап қарасак бұл керісінше өте оңай жағдай, бақылауға болатын нәрсе, сонымен қатар «长» сөзі де қайталанып қолданылды. 17 және 18 мысалдарда да осындай ұқсас мысалдар келтірілді.

3) Бұйрықты сөйлемдерде болжамсыз етістіктер қолданылған жағдайда, сөйлеуші оқиға субъектісі оқиғаның пайда болуы мен дамуын түсіну үшін бастама жасай алады деп үміттенеді, сондықтан сөйлемдерде болжамсыз етістіктер қайталана алады.

Бұйрықты сөйлем – басқа тұлғадан бір нәрсені істеуді немесе істемеуді сұрайтын сөйлем. Бұл екінші тараптың бақылауында болатын нәрсе екені анық, әйтпесе басқалардан мұны істеуді немесе істемеуді талап етілмейді. Бұйрықты сөйлемдерде болжамсыз етістіктер қолданылғанда, сөйлеуші қарсы жақ болжамсыз етістіктер арқылы бейнеленген оқиғаны басқара алады деп үміттенеді, осындай жағдайда болжамсыз етістік қайталануы мүмкін.

19. 老程, 老程, 醒醒! - Лао Чэн, Лао Чэн, оян!

“醒” іс-қимыл субъектісін бақылау оңай емес, субъектінің ұйқысы қанған кезде ол табиғи түрде оянады, сөйлемде бұл болжамсыз етістік екені анық. Бұл мысалда сөйлеуші Лао Ченді сыртқы жағдайлар арқылы оятуға мәжбүр етіп, ол өзін басқара алады және ұйқыдан тұрады деп үміттеніп тұр, сондықтан ол бұл жерде қайталану түрін қолданды.

Бұйрықты сөйлемдерде қайталану формасында келетін болжамсыз етістіктердің саны өте аз болып келеді. Бұйрықты сөйлемдер басқа адамның бірденені істеуін немесе істемеуін талап ететіндіктен, бұл оқиға барысы қатты бақылауда болады деп айтуға болады. Болжамсыз етістіктер өздігінен бақылауда болмайды, қайталану формасында келгеннен кейін бақылау деңгейі төмендейді, сондықтан бұйрықты сөйлемдерде қолданылуы өте сирек деген тұжырымға келуге болады.

Жоғарыда болжамсыз етістіктердің қайталанып келу жағдайлары екі жағынан қарастырылды: болжамсыз етістіктердің қайталану формасындағы сөйлемдердің оқиғаны баяндау мағынасы және сөйлем құрылымы бойынша. Бұл қатаң мағынадағы ғылыми жіктеу емес, сипаттамалық жіктеуге жатады. Бұл үш жіктеуде бір-бірімен қайталану формасы бар, кейбір сөйлемдер белгілі бір шарттарды білдірумен қатар мағына тудыруда да, екі жақтың семантикалық шарттары орындалады. Мұндай сөйлемдер бір жақтың талабына сай болса, міндетті түрде қайталану түрінде қолданылуы мүмкін.

Қорыта айтқанда, болжамсыз етістіктер сөйлемдегі белгілі бір оқиғаны білдіреді, егер сөйлеуші оқиғаны бақылай алса немесе субъективті түрде бақылай аламын деп ойласа, сөйлемдегі болжамсыз етістіктер қайталана алады.

2. Болжамсыз етістіктердің қайталану формасының грамматикалық мағынасы

Болжамсыз етістіктердің қайталанып келуі өте сирек, ал қайталануы мүмкін болжамсыз етістіктердің белгілі бір шарттары болуы керек. Ендеше бұл болжамсыз етістіктер қандай грамматикалық мағынаны білдіреді екен? болжамсыз етістіктердің қайталануының грамматикалық мағынасы олардың дербестігін күшейту, сөйтіп сөйлемдегі болжамсыз етістіктермен берілген оқиға бақыланатын оқиғаға айналады немесе субъективті түрде басқарылатын оқиғаға айналады деп есептейміз.

Болжамсыз етістіктердің қайталану формасының грамматикалық мағынасын түсіндіру үшін, болжамсыз етістіктердің қайталану формасы мен қайталанбайтын формасын салыстырып көрсетуге болады, мысалы:

20. a) 他病人不过是这样说说, 那里就到了这个田地? 况且年纪又不大, 让他稍微病病就好了。

b) 他病人不过是这样说说, 那里就到了这个田地? 况且年纪又不大, 让他稍微病就好了。

а) Оның науқасы ол бұл жерге қайдан келген деп айтты? Оның үстіне жасы ондай үлкен емес, аздап ауырып көрсін;

б) Оның науқасы ол бұл жерге қайдан келген деп айтты? Оның үстіне жасы ондай үлкен емес, аздап ауырсын;

21. а) 他每天晚上睡得早, 没事还打打呼噜, 让其他人睡不得。

б) 他每天晚上睡得早, 没事还打呼噜, 让其他人睡不得。

а) Ол күнде түнде ерте ұйықтайды, бәрі тыныш болған кезде қор-қор етіп, басқаларға ұйқы бермейді;

б) Ол күнде түнде ерте ұйықтайды, бәрі тыныш болған кезде қорылдап, басқаларға ұйқы бермейді;

22. а) 再往下沉沉就到底了。

б) 再往下沉就到底了。

а) Тағы да тереңірек түссеңіз астына жетесіз;

б) Тағы да терең түссеңіз астына жетесіз;

20-ынші мысалда, егер “病” сөзін қайталау формасында қолданбасақ, сөйлемнің толық мағынасы шықпаушы еді. “病” болжамсыз етістігі жағымсыз нәтижені білдіреді және адамдардың көпшілігі күнделікті өмірде аурудың жағымсыз нәтижесін көргісі келмейді. б) сөйлемі бұйрықты сөйлем болып есептеледі де, ырықсыз туылатын аурудың жағдайы мен нәтижесін үміт етіп отыр, бұл адамдық қарым-қатынастағы этикалық заңдылықтарға сай келмейді, тағы бір жағынан бұл бұйрықты сөйлем ырықтылық қимылын талап етіп, «ауыру» сөзінің бұл сөйлемге сәйкес келмейтіндігін айқындайды, сондықтан бұл сөйлем грамматикалық құрылым жағынан дұрыс емес. Бірақ а) сөйлемінде «病» сөзінің қайталау формасының әсері басқаша. «Ол» жас және денсаулығы мықты болғандықтан, біраз ауырудың денеге пайдалы болуы мүмкін және ағзаның иммунитетін жоғарлатуы мүмкін деген мағынаны білдіреді. Сөйлеуші дененің иммунитетін жоғарлату мақсатына қол жеткізген кезде ол бұл жағдайды өзі тоқтата алады немесе бұл нәтижені жоя алады деп санайды. Сонымен қатар «病» -ді субъективті түрде бақылауға болады деп есептейді. Бұл етістік қайталанғаннан кейін, іс-әрекет немесе жағдай дербестікке ие болып, осылайша бүкіл оқиға субъективті түрде басқарылатын оқиғаға айналады.

21-інші мысалда, «打呼噜» етістігі қайталанатын және қайталанбайтын екі формада да болуы мүмкін, бірақ білдіретін мағынасы мен тоны әр түрлі болып келеді. б) сөйлемінде бұл етістік алғашқы формасында қолданылып, сөйлеуші «оның» тек ерте ұйықтап, қорылдап жатқанын айтады. Онда шағымдану интонациясы болғанымен, сөйлеуші мұны іс-әрекет субъектісі әдейі істеді деп есептемейді. Ал а) сөйлемінде бұл етістік қайталанып, басқа мағынаны білдіреді. Сөйлеуші субъективті түрде «ол» әдейі қорылдап, оның мақсаты басқаларға ұйқы бермеу деп санайды. 22-інші мысалда да бірдей жағдай қайталанып тұр, б) сөйлемінде «沉» сөзі белгілі бір фактіні немесе объективті жағдайды білдіріп, алғашқы формасында қолданылып тұр. а) мысалында етістік қайталану түрінде келіп, онда да бір фактіні немесе объективті жағдайды баяндап тұр, алайда сөйлемнің соңына «сіз ешқандай шара қолданбадыңыз» дегенді қоссақ, сөйлеушінің ойынша шара қолдану арқылы «沉» -ді бақылауға болады деп ойлайды.

Жоғарыда келтірілген мысалдарды талдай отырып, "ауыру, ұмыту" сияқты теріс нәтижелерді білдіретін болжамсыз етістіктер қайталанып келетін формаларда сөйлемдерде қолданыла алады, бірақ қайталанбайтын формалары сөйлемдерде кездеспейді. Сонымен қатар, басқа да бірнеше болжамсыз етістіктер қайталану және қайталанбайтын формада сөйлемдерде кездесіп, әр түрлі тон мен мағынаны білдіруі мүмкін. Бұл болжамсыз етістіктердің қайталану және қайталанбайтын түрлерінің грамматикалық мағыналарының әртүрлі екенін көрсетеді. Болжамсыз етістіктердің қайталануы етістіктің дербестігін күшейтіп, етістік арқылы бейнеленген оқиғаны немесе субъективті түрде бақыланатын оқиғаға айналдырады.

Пайдаланылған әдебиеттер:

- 1 Ли Жэнь Цзянь. Етістіктердің қайталануы туралы. Қытай тілі, 1964. – 225 б.
- 2 Лю Юэхуа. Қайталанып келетін етістіктердің экспрессивті қызметі және қайталанудың ауқымы. Қытай тілі, 1983. – 238 б.
- 3 Ма Цинчжу. Болжамды және болжамсыз етістіктер. Қытай тілі етістіктері мен олардың құрылымдары. – Бейжің: Бейжің тіл және мәдениет университетінің баспасы, 1992. – 102 б.
- 4 Ли Юньлун. Семантика, құрылым және контексттің етістіктердің қайталану формасына әсері және шектеулері // Хубэй университетінің журналы. – 1993. – №5. – 91-95 б.
- 5 Чжу Цзинсун. Етістіктердің қайталануының грамматикалық мағынасы. Қытай тілі, 1998. – 269 б.
- 6 Чэнь Лиминь. Етістіктердің қайталануының грамматикалық мағынасы. Қытай тілі, 2005. – 180 б.

АЙМАҚТЫҚ ҚАУШСІЗДІКТІ САҚТАУДАҒЫ ОҢТҮСТІК ҚЫТАЙ ТЕҢІЗІНДЕГІ КҮШ БАҚТАЛАСТЫҒЫ ЖӘНЕ ОНЫҢ БОЛАШАҒЫ

Исова Л.

т.ғ.к., ал-Фараби атындағы ҚазҰУ Халықаралық қатынастар факультетінің доценті.

tanirbergenlaura@gmail.com

Әділжан А.

«Халықаралық қатынастар» мамандығының магистрі

akerke.adilzhan@mail.ru

Андатпа: Оңтүстік Қытай теңізі мәселесі Қытай-Американдық «Жаңа қырғи қабақ соғыс» параметрлері бойынша айқын және сәйкесінше қазіргі таңда маңызды мәселелердің бірі болып табылады. Қырғи қабақ соғыстан кейінгі оптимизм мен батылдықтың серпінімен Оңтүстік-Шығыс Азия елдерінің қауымдастығы (АСЕАН) кеңірек Шығыс Азия аймағында неғұрлым инклюзивті, тұрақты және жан-жақты тәртіпті құруға ұмтылды. Оңтүстік Қытай теңізі мәселесі негізінен АҚШ-тың Оңтүстік-Шығыс Азияның кейбір елдерімен, және Қытайдың қатысуымен Оңтүстік Қытай теңізінің егемендігіне қатысты дауларға байланысты болып келеді. Зерттеу жұмысы Оңтүстік Қытай теңізіндегі қақтығысты аймақтағы өзара күштер тепе-теңдігін талдай отырып, АҚШ пен Қытайдың аймақтық гегемония позициясына бақталастығын талдайды.

Түйін сөздер: Қытай, Оңтүстік Қытай теңізі, АСЕАН, АҚШ, әскери күш, аймақтық гегемония, аймақтық қақтығыс, күштер тепе-теңдігі, аймақтық және әлемдік қауіпсіздік.

Екінші дүние жүзілік соғыстан кейінгі кезең, Азиаттық-Тынықмұхиттық аймақтағы мемлекеттердің даму қарқыны мен отарсыздану үдерісінен кейінгі халықаралық бағдарлар Оңтүстік Қытай теңізінің географиялық орналасуы мен геосаяси ортасына сай, теңіздің құқықтық мәртебесі мен әлеуетін айқындайтын бірқатар аймақтық сипаттағы мәселелерді туғызды. Оңтүстік Қытай теңізінің мәселесі Оңтүстік Қытай теңізінің бейбіт дамуына, Оңтүстік Қытайдағы геосаясаттық шектеулерге қатты әсер етті. Оңтүстік Қытай теңізінің құндылығы аталмыш аумақтың бәсекелестік, қақтығыстар мен халықаралық қатынастардағы ынтымақтастықтың басты бағыты болып табылатын аспектіге ие болып отыр.

Жалпы алғанда, Оңтүстік Қытай теңізіндегі басым бәсекелестік гегемониялық бәсекелестер, яғни Америка Құрама Штаттары мен Қытай арасындағы тағы бір қырғи қабақ соғысты тудыру мүмкіндігіне ие. Оңтүстік Қытай теңізі әлемнің назар аударатын аймақтақ мәселелердің бірі. Көптеген авторлар «екінші қырғи қабақ соғыс бірінші қырғи қабақ соғыс аяқталғаннан кейін бейресми түрде басталды және бұл қырғи қабақ соғысты АҚШ пен Қытай ойнайды» деп санайды. Бұл қырғи қабақ соғыста Оңтүстік -Шығыс Азия пайда болған қырғи қабақ соғыстың эпицентрі болып саналады. Қытай өзінің ірі экспортық нәтижесінің арқасында екінші ірі экономика болып табылады және оның үлкен саудасы теңіз арқылы жүзеге асырылады. Америка Құрама Штаттары Оңтүстік -Шығыс Азиядағы шағын елдерді қытайлық

экономикалық өсімді ұстап тұру үшін қолдайды, бұл тек оның аймақтық деңгейде ғана емес, халықаралық аренада да келесі гегемон болу мүмкіндіктерін тежеуге болады

Қытайдың Оңтүстік Қытай теңізіндегі милитаризациясы Қытайдың Солтүстік Америка күшінің нұқсан келтіруінен құтылуға деген жаңа ұмтылыс пен сенімділіктің бар екендігін көрсетеді. Қытайдың жаппай әскери техникасы мен кемелері болуы мүмкін аэродромдарға, порттарға және жасанды аралдарға инвестиция салудан басқа, түрлі сенімді деректер Пекиннің Оңтүстік Қытай теңізінде бірнеше атом электр станцияларын салу ниетін көрсетеді. Қытай Америка Құрама Штаттарының Оңтүстік Қытай теңізі аймағындағы ықпалын сақтап қалуды қиындататын құрал ретінде Оңтүстік Қытай теңізін стратегиялық нысанаға алады. Оңтүстік Қытай теңізінде теңіз және әуе қондырғыларын құру арқылы Қытай Америка Құрама Штаттарымен серіктес Оңтүстік Қытай теңізі арқылы Қытайға қарсы әңгімелер мен басқа талап қоюшы мемлекеттерге қарсы тұру үшін Америка Құрама Штаттарының материалдық және саяси шығындарын едәуір арттыруға ниетті. Қысқа мерзімді перспективада Қытай міндетті түрде АҚШ -пен соғыста жеңіске ұмтылуды көздемейді. Алайда, Қытайдың Оңтүстік Қытай теңізінде тек әскери күш ұстап тұруы Америка Құрама Штаттарын Қытайға қарсы әскери күш қолданудан тосқауыл қою үшін жеткілікті. Осыған байланысты, Оңтүстік Қытай теңізі айналасындағы Америка Құрама Штаттары басқаратын аймақтық тәртіп ауыр міндеттерге тап болады. Жақында Қытай АСЕАН -ның 10 мемлекетімен және АҚШ -тың төрт одақтасымен Оңтүстік Корея, Жаңа Зеландия, Жапония және Австралиямен әлемдегі ең ірі сауда келісіміне Аймақтық кешенді экономикалық серіктестікке (RCEP) қол қойды. Содан кейін Қытай бұл үрдісті өзінің қазіргі таңда жаһандану мен мемлекеттер арасындағы ынтымақтастыққа қол жеткізуінің бір жеңісі деп санайды.

Қытайдың күшейуі әлемдік тәртіптегі позициясын нығайтты және қолданыстағы державалардан қарсы шығу болдырмау қабілетін нығайтты. Қытай күтпеген жерден әлемдік саясат сахнасында Америка Құрама Штаттарының үстемдігінің қарсыласы ретінде көтерілді, сонымен қатар Америка Құрама Штаттарынан асып, 2020 жылдың қазанында әлемдегі ең ірі экономикаға айналды. Қытай АҚШ-ты басып озады ма, жоқ па деген пікірталастар мен экономикалық болжамдар қазір шешуші болып табылады. Дегенмен, бұл жүйеде ең күшті және қабілетті күш екенін көрсетпейді. Қытай қосарланған экономикаға ие бола алады, пропорционалды ғылыми-техникалық күшке ие бола алады, бірақ егер ол бұл мүмкіндікті супер әскери державаға айналдырмаса, Америка Құрама Штаттары басымдылыққа ие болады. Бұл процесс қарсылас статус-кво сақтап қалу үшін үстем билікті алмастырады деп дәлелдейді. Сонымен қатар, аймақтағы Солтүстік Американың қатысуын күшейту жағдайында Қытайдың дәстүрлі түрде АҚШ-тың одақтастары болған Азиядағы кішігірім мемлекеттермен екіжақты байланыстарды үзіліссіз нығайта түсуі АҚШ-тың Азия-Тынық мұхиты аймағындағы ықпалына елеулі қиындық туғызады.

Қытайдың экономикалық және әскери қуаттылығының артуына байланысты Америка Құрама Штаттары мен оның одақтастары түрлі қарсы шараларды тұжырымдады және енгізді. Біріншіден, 2018 жылы Австралия, Жапония, Үндістан және Америка Құрама Штаттарын қамтитын төртжақты қауіпсіздік диалогы заңға негізделген әлемдік тәртіпке қарсы қауіп-қатерлерге үйлестірілген жауап беруге бағытталған. Екіншіден, 2020 жылы бес жақты барлау альянсы (құрамында Жаңа Зеландия, Канада, Австралия, Ұлыбритания және АҚШ бар) Қытайдың шетелдік қызметі туралы құпия ақпаратпен алмасуды жеңілдету үшін Жапония мен Германиямен ынтымақтастықты арттырды. Үшіншіден, Солтүстік Американың Шығыс Азиядағы ең мықты одақтасы Жапония Оңтүстік Қытай теңізіне басқа талап қоюшы мемлекеттермен, оның ішінде Филиппин мен Вьетнаммен әскери ынтымақтастығын арттырды, ал Америка Құрама Штаттары Оңтүстік Қытай теңізінде әскери жаттығуларын күрт арттырды. Сондықтан, Қытай Оңтүстік Қытай теңізін милитаризациялауға және мелиорациялық әрекеттерге жауап ретінде, шағын талап қоюшы мемлекеттер өздерінің әскери қорғаныс аппараттарын күшейте бастады және Америка Құрама Штаттардың көмегіне ашық позиция ұстанады.

Соған қарамастан, Қытайдың тұрақтылығына қарсы тұру қиын, әсіресе оның мемлекеттік нығайып келе жатқан өзіндік күшке сенімділігі. Сол сияқты, Қытай өзінің стратегиялық ойлауына және өзінің ықпалдылығын дәлелдейтін сыртқы саясатына негізделген бүкіл Азия бойынша одақтастары бар. Қытай бейбітшілікті дамытатын тәуелсіз сыртқы саясатты, оның ішінде аумақтық тұтастығын, тәуелсіздігі мен егемендігін сақтап қалу үшін қолайлы жаһандық жағдай жасау арқылы өзіндік саясатын жүргізеді. Қытай-Араб қарым-қатынастарымен қатар, Қытай маңызды күш болып қала береді, тіпті Америка Құрама Штаттары Азиядағы елдермен қарым-қатынас орнатса да, Қытайды тез арада қарсылас ретінде жеңу қиын. Қытай 1990 жж. бастап Оңтүстік Қытай теңізінде жасырын миссияға ие болды. Бұл аймақтық басым держава болмаса да немесе гибридтік мәжбүрлеу стратегиясын қабылдаса да, оның миссиясы – Оңтүстік Қытай теңізін өз мақсаттарын теңестіру, өз құқықтарын қорғау және аймақтағы тұрақтылықты қамтамасыз ету. Тепе-теңдік стратегиясы қарапайым емес, ал 2009 жылдан бастап өсіп келе жатқан күш өзінің позициясын өзгертті, бұл аймақтық геосаясатта өзінің лайықты орнын көрсетті. Бұл стратегия 2013 жылы Си Тәрағасы Қытай өзінің құқықтары мен тұрақтылығының тепе-теңдігіне қол жеткізгісі келетінін жариялағаннан кейін белгілі болды.

Үнді-Тынық мұхиты аймағындағы әскери күш тұрғысынан алғанда, Солтүстік Америкада 370 мыңнан астам әскери қызметшілер мен мердігерлер, 200 теңіз флоты мен сүңгуір қайықтары және 2000 ұшақ бар. Американың Тынық мұхиты флоты әлемдегі ең ірі флот болып қала береді, ал оның Тынық мұхиты әуе күштері әлемдегі екінші үлкен әуе күштерінен тұрады. Америка Құрама Штаттарының Тынық мұхиты аймағында бес серіктесі бар, оларды негізгі қауіпсіздік серіктестері толықтырады, сонымен қатар көптеген әскери базалар. Америка Құрама Штаттарының Үнді-Тынық мұхиты аймағына тікелей инвестиция көлемі Қытайдан, Оңтүстік Кореядан және Жапониядан асып түседі, ал оның аймақтағы коммерциялық қызметі жылына 2,3 триллион долларға жуықтайды. Сонымен қатар, Америка Құрама Штаттарының аймақтағы әскери және стратегиялық ізі кеңейе түсуде, әсіресе 2011 жылы Азиялық Пивот жарияланғаннан кейін, бұл 20 000 -нан астам әскердің көбеюіне әкелді. Бұл Жапонияға ең озық теңіз технологияларын әкелді, сонымен қатар Сингапурда жаңа жауынгерлік кемелер әкелді. Вашингтон әскери базаларға кіру үшін Жапониямен қорғаныс нұсқауларын және Филиппинмен қорғаныс пактісін жаңартты. Жаңа Солтүстік Америка теңіз қауіпсіздігі бастамасы Оңтүстік Қытай теңізінің таңдаулы серіктестеріне қауіпсіздік көмегін бөлді. Сонымен қатар, Бостандық навигациясының күшті операциясы Қытайдың Оңтүстік Қытай теңізіне жариялаған заңсыз талаптарына қарсы шықты. Соңғы жылдары Америка Құрама Штаттары АСЕАН -мен бірлескен әскери жаттығулар өткізді, сонымен қатар Филиппинмен, Жапониямен және Үндістанмен аймақта бірлескен жаттығулар өткізді.

Жаңа саяси көзқарастар бойынша, 2009 жылға қарай Америка-Қытай күштерінің ауысуы жаңа кезеңге өтті, ол 2050 жылға дейін созылуы мүмкін. Оның ең айқындалатын жағы – жүйе көшбасшысы мен өсіп келе жатқан қуат арасындағы алшақтықты азайту. Бір жағынан, жүйе көшбасшысы жаңадан пайда болған Пекинге және оның жаһандық тәртіпке әсеріне қатысты стратегиялық алаңдаушылық пен мазасыздықты дамытты. Бірақ, керісінше, қолданыстағы көшбасшы әлі де өсіп келе жатқан билікті қалыптастыруға, басқаруға және әсер етуге ниетті. Сонымен қатар, оның үстемдігі мен гегемониясы жойылғанмен, Америка Құрама Штаттары жаңадан келген адамға қарсы күшті позиция ұстауға немесе тіпті күшейіп келе жатқан билікті бұзу үшін қорғаныс соққысын жасауға тырысады. Керісінше, Қытай өзінің мүмкіндіктеріне сенімді болуда.

Соған қарамастан, кейбір ғалымдар әлі күнге дейін АҚШ -тың қазіргі жаһандық тәртіпте биліктің орталықтылығын теңдесі жоқ деп санайды. Бұл көзқарас Америка Құрама Штаттары қазіргі заманғы жаһандық капитализм менеджері болып қала беретінін көрсетеді, өйткені оның экономикасы доллар мен Уолл-стрит қолдауымен күшейіп келеді. Бұл кезде Қытай АҚШ экономикасына терең енген күйінде қалады және баламалы көшбасшылық ұсынуға мүмкіндігі жоқ. Сонымен қатар, АҚШ әскері экономикалық шығындар мен технологиялар бойынша әлі

де ең қуатты және берік. Сондықтан, Қытай бұрынғыға қарағанда әлдеқайда қуатты болғанымен, Америка Құрама Штаттары жақын болашақта жаһандық көшбасшы ретінде қалып отыр. Оңтүстік Қытай теңізі жағдайында, әскери араласулар Қытайдың сенімділігін көрсетсе де, Пекиннің мүдделері АҚШ -тың мүдделерімен тығыз байланысты; Қытай Америка Құрама Штаттарын ығыстыру үшін соғысқа бармайтыны екіталай, бірақ оның шекарасын басқа жаулардан қорғауға тырысады.

Қытай Оңтүстік Қытай теңізінде гегемония болуы мүмкін болса да, Америка Құрама Штаттарының өз ұстанымын бекіту қабілеті оның гегемониялық жауапкершілігімен шектелуде. Шифринсон 2020ж. үстем державаның статус-квоға өз ережесін сақтау мен нығайтуға күтуі Оңтүстік Қытай теңізінде шектеулі екенін атап көрсетеді. АҚШ Пен Қытай Оңтүстік Қытай теңізінде қарама-қарсы мүдделерге ие болып көрінгенімен, олардың басқа салалардағы екіжақты ынтымақтастығы маңызды болып қала береді. Обама әкімшілігі кезінде Вашингтон мен Қытай сауда, юань алмасу, Тибет және Кросс-Бойк сияқты басқару мәселелерінде тығыз жұмыс жасады. Мұндай қатынастар дипломатиялық антагонизмге қарамастан сақталды. Сондықтан, Қытай мен Америка Құрама Штаттары екіжақты саясатты жүргізуі мүмкін: дипломатиялық және қорғаныстық қарсыластық арқылы, қоғамдық дипломатия арқылы өздерінің мүдделерін немесе бәсекелес орналасқан аймақтағы кіші мемлекеттерді қорғау үшін. Сонымен қатар, АҚШ жаңа президенті Джо Байден үшін Қытай байсалды қарсылас, нағыз «фукидиандық қарсылас» екені анық.

Қытай Оңтүстік Қытай теңізіне сынақ орнату мүмкіндігі Азияның көршілес аймақтарында ықпалды күшейтудің орнына гегемониялық ауысудың көрсеткіші болуы мүмкін. Егер Қытай Оңтүстік Қытай теңізінде өз ықпалын тиімді орнатып, оқиғаларды қалыптастырса, онда ол иерархиялық баспалдаққа көтерілудегі маңызды қадамды көрсетеді. Бұл тұрғыда екі держава да өз мүдделерін қорғайды деп күтілуде. Теория қақтығыстардың жоғарылауын болжайды, Қытай сенімді, ал Америка Құрама Штаттары экономикалық шайқаста жеңіліске ұшырады. АҚШ -Қытай билігінің ауысуы бұрынғы ауысуларға қарағанда айтарлықтай ерекшеленеді. Болып жатқан оқиғалар бойынша Америка Құрама Штаттары мен Қытайға нұсқаулық болмаса да, көптеген өзгерістер күтілуде, әсіресе Оңтүстік Қытай теңізі дауларына байланысты. Қытайдың экономикасы мен әскерін модернизациялаудағы табысы күтпеген нәтиже емес және 2050 жылға қарай даму мақсаттарының көпшілігіне қол жеткізу ықтималдығы жоғары болып қала береді. Қытайдың өсу тенденциясын сыртқы күштер тоқтатуы екіталай; әсіресе Қытай коммунистік партиясы Пекин болашағының кілтін ұстайды және Оңтүстік Қытай теңізіндегі күн тәртібін жүзеге асыру үшін бір партиялық авторитарлық режимді қолдана алады.

Пайдаланған әдебиеттер:

1. Acharya, A. (2013). The making of Southeast Asia: International relations of a region. Cornell University Press. <https://doi.org/10.7591/j.ctvrf89gv>
2. Fravel, M. T. (2017). American policy. Towards the disputes in the South China Sea: 1995-2017. Contemporary American Review, 1, Article 5. http://en.cnki.com.cn/Article_en/CJFDTotal-MGPL201701005.htm
3. Asia-Pacific Maritime Security Strategy (Washington: Department of Defense, 2015), p. 2.
4. <https://ru.journal-neo.org/2018/04/29/politika-rossii-v-otnoshenii-konflikta-v-yuzhno-kitajskom-more/>
5. Канаев Е. А. Конфликт из-за островов Южно-Китайского моря: история, характер урегулирования, перспективы
6. эволюции / Е. А. Канаев. М.: Готика, 2007. 324 с.
7. United Nations Convention on the Law of the Sea 1982 https://www.un.org/Depts/los/convention_agreements/texts/unclos/unclos_e.pdf
8. 梁甲瑞, 美国重返亚太及中国的战略应对[J]. 世界地理研究. 2017(2) (Лианг Джиаруй, Америка Құрама Штаттарының Азия-Тынық мұхиты және Қытайға қайтып оралуына стратегиялық үндеулері (J).)
9. 梁甲瑞, 海上通道视角下中国南太地区的海洋战略[J]. 世界经济与政治论坛. 2016(5) (Лианг Джиаруй, Қытай Тынық мұхиты аймағының мұхиттық стратегиясы Теңіз арналарының пікірі бойынша [J] Дүниежүзілік экономикалық және саяси форум.)
10. 李培志, 论中国海洋战略的现代化转型[J]. 新疆师范大学学报. 2016(11) (Ли Пейжи, Қытай мұхитының стратегиясын жаңғырту туралы [J]. Шыңжаңның педагогикалық университеті журналы.)

11. 曹文振,中国海洋强国战略视角下的海上通道安全[J].南亚研究.2016(2) (Цау Уынжын, Қытайдың Океан-Энергетикалық Стратегиясының (J) Оңтүстік Азиялық зерттеу перспективасынан теңіздегі өту қауіпсіздігі.)
12. [美](АҚШ)Sam Bateman,(2011),“Solving the‘Wicked Problem’of Mari time Security: Are Regional Forums Up to the Task?”
13. [美](АҚШ)Office of the Secretary of Defense, Annual Report to Congress:Military and Security Developments Involving the People's Republic of China 2013, p.16.
14. [韩]金硕洙,南海争端与中美战略研究 [J].南海资料译丛 .2016(2) 2017-11-27 http://www.dunjiaodu.com/waijiao/2188_4.html(Хань Цзинь Шуу, Оңтүстік Қытай теңізі даусы және қытай-американдық стратегиялық зерттеулер деректерді аудару сериясы.)
15. 邢瑞利, 刘艳峰. 欧盟介入南海问题:路径、动因与前景.《现代国际关系》, 2016 (5) : (Син Руили, Лю Янфенг. Оңтүстік Қытай теңізі мәселесіне ЕО қатысуы: жол, мотивация және перспективалар. Қазіргі халықаралық қатынастар)
16. Goh, E. (2019). Contesting hegemonic order: China in East Asia. Security Studies, 28(3), 614–644. <https://doi.org/10.1080/09636412.2019.1604989>
17. Goldstein, A. (2007). Power transitions, institutions, and China’s rise in East Asia: Theoretical expectations and evidence. Journal of Strategic Studies, 30(4–5), 639–682. <https://doi.org/10.1080/01402390701431709>

«ЖИЗНЕННЫЙ ЦИКЛ» ИЗУЧЕНИЯ КИТАЙСКОГО ЯЗЫКА В НЕЯЗЫКОВОЙ СРЕДЕ

Уразбекова М. К.

ЕНУ им.Л.Н.Гумилева.

Старший преподаватель кафедры китайской филологии
madina_halyk@mail.ru

Кульмаганбетова Д. С.

ЕНУ им.Л.Н.Гумилева

Старший преподаватель кафедры китайской филологии
Нур-Султан.

bizhanova-85@mail.ru

Аннотация: В статье рассматривается вопрос преподавания и изучения иностранного языка (на примере китайского) в неязыковой среде, что, как показали события 2020 года, а именно появление глобальной пандемии, является актуальным для всех стран, а также описываются этапы изучения китайского языка в ВУЗе и их особенности.

Ключевые слова: неязыковая среда, этапы изучения, культурно-лингвистический шок, китайский язык, культура Китая

«Не каждый англичанин – преподаватель английского языка и не каждый преподаватель английского языка – англичанин», конечно данная формула может быть переформулирована под любой язык и являться спорной, однако, в данной статье описывается процесс, подтверждающий правдивость данной теории на примере преподавания китайскому языку.

Многие скептически относятся к изучению специальностей, связанных с китайским языком не в Китае, так и мы ежегодно сталкиваемся с непониманием и недоверием самих абитуриентов и их родителей, предлагая обучиться по образовательной программе: «Иностранная филология: китайский язык» в Казахстане.

Несомненно, для изучения любого иностранного языка идеальным вариантом является – полное погружение в среду, когда обучающийся имеет возможность незамедлительно применить на практике только что пройденный материал, однако, как показывает практика не все обучающиеся готовы контактировать с носителями языка по ряду причин, как результат: потеря интереса к языку и специальности в целом. Кроме того, пандемия, возникшая в 2020

году, показала, что бывают ситуации, когда люди не могут свободно пересекать границы своей страны, по независящим от них причинам.

Изучение любого иностранного языка в ВУЗе можно разделить на 4 этапа.

На первом этапе обучающиеся знакомятся с основами языка, такие как фонетика, базовая грамматика, с помощью которых изучаемые слова могут связываться в простые предложения. Здесь необходимо помнить о том, что обучающийся еще не воспринимает иностранный язык и может постигать его только при помощи сравнения с родным языком, в чем ему может помочь преподаватель, знающий оба языка, который через сравнение, с применением методик, разработанных на личном опыте изучения иностранного языка, может объяснить особенности изучаемого языка. В особенности что касается китайского языка, который отличается наличием иероглифов и тонов в фонетике, также существуют такие термины как: «инициали» и «финали», не знакомые большинству обучающихся. Кроме того, преподаватель объясняющий на родном языке, может сгладить, а то и вовсе исключить получения обучающимся «культурно-лингвистического шока», а также подготовленный человек будет менее склонен к формированию ложных стереотипов об иностранном языке. Приводя в пример 2005 год, когда впервые массово юноши и девушки из Казахстана направились на обучение в Китай, необходимо отметить что из 180 человек поступивших в ВУЗ КНР, завершили обучение только 5 человек, 4 из которых по национальности дунгане, которые по сути являются носителями китайского языка, а около 70 студентов прервали свое обучение после 1 года, основной причиной явилось культурно-лингвистическое отторжение, не подготовленных к кардинальным переменам студентов. Таким образом, вероятность того, что студент, получив элементарную языковую базу и изучивший особенности чужой культуры, будет менее подвержен депрессиям и с легкостью начнет преодолевать языковой барьер, имея в багаже знания о фонетических особенностях иностранного языка.

Также можно сравнить начавшего изучать иностранный язык, с годовалым ребенком, который пытается имитировать услышанные звуки, поэтому на начальном этапе полезным будет слушать и петь песни, смотреть фильмы на изучаемом языке.

Конечно, лучшим переходом от первого этапа обучения ко второму, является краткосрочная языковая стажировка в стране изучаемого языка, получив элементарную языковую базу, обучающийся закрепляет полученные знания, анализирует, появляются новые вопросы, доводит до автоматизма основные фразы и выражения, изученные на первом этапе обучения.

На втором этапе обучения, студент восполняет пробелы, получает ответы на возникшие во время стажировки вопросы. Здесь уже логичным будет подключить к обучению носителя языка, который практикует с обучающимися разговорный и письменный язык, помогает расширить словарный запас. Обучающийся больше говорит, ведет живые диалоги на повседневные темы, не имитируя, а с осознанностью применяемых фраз. Речь обучающихся уже не похожа на заученные диалоги из учебников, а может реагировать на изменения интонации собеседника и подстраиваться под разговор. Или, например, студент изучающий китайский язык, может определить разницу словосочетаний: «我不舒服» (плохо себя чувствую) – «我头疼» (у меня болит голова) – «偏头疼» (страдаю мигренью), тем самым более точно описать состояние здоровья, кроме того, углубляясь в вопросах грамматики, может использовать различные речевые обороты. Кроме того, в разговоре люди часто используют «слова-паразиты», которые могут сбить с толка, зазубрившего книжные выражения студента, носитель языка на практике помогает ему определить такие слова и уместность их использования.

На третьем этапе обучения появляется навык самостоятельной работы с языком. Обучающийся углубленно изучает историю страны изучаемого языка, теорию межкультурных коммуникаций, лингвострановедение, кроме того, в отличие от первого этапа обучающийся понимает тексты понравившихся ему песен, может передавать эмоциональную окраску,

понимает диалоги в фильмах, телепередачах, также может искать информацию на изучаемом языке. Сейчас невозможно представить изучение любого иностранного языка без современных гаджетов, будь то специальные программы для компьютера или приложения в телефоне. Все они упрощают изучение иностранного языка, т.к. здесь мы можем не только изучать новую лексику, но и тренировать произношение, однако не надо забывать, что в Китае недоступны для использования привычные нам VK, Instagram, а создана своя альтернативная инфраструктура социальных интернет сетей такие как: Baidu – альтернатива Google, Youku и Tudou – альтернатива YouTube и др., а разработанная ими платформа Tik Tok обрела популярность во всем мире. Также могут просматривать личные страницы знаменитых китайских актеров, певцов и др.

Однако, не стоит забывать, что именно на данном этапе необходимо большое внимание уделить грамматике и сложным грамматическим конструкциям.

Это все позволяет обучающемуся пройти длительную языковую стажировку, где он практикует навыки всех видов коммуникации: включая разговоры по телефону, переписки в интернете, разговоры на различные темы, учитывая речевой этикет. Знание культуры поможет студенту соответствовать и отвечать всем нормам поведения. Зачастую посещая Китай, «долг» каждого – привезти сувенир, и конечно же прилавки Китая переполнены разными диковинными для нас предметами: статуи Будды – на удачу, лягушки с золотой монетой – для финансового благосостояния, встречаются и сувенирные банкноты: доллары, евро, юани номиналом от 100 до 1млн. Но расположение всех этих предметов на одном прилавке не говорит об идентичности их применения. Не редкость увидеть в домах китайцев статуэтки Будды, в офисах – лягушек, при этом мы никогда не увидим в кошельках ни одной сувенирной банкноты. Причиной тому традиция китайцев почитание предков. Китайцы верят, что душа человека после смерти продолжает свое существование в ином мире, но все также имеет потребность в деньгах, поэтому ежегодно китайцы сжигают миллиарды муляжей денежных банкнот.

Четвертый этап обучения иностранному языку – это этап исследовательско-профессионального самоопределения. Оттачиваются навыки перевода текстов различной сложности и направлений, от публицистического стиля до общественно-политических терминов, практикуются методы преподавания фонетики, иероглифики, грамматики китайского языка в неязыковой среде. Проводится сравнительный анализ литературных произведений. Во время прохождения производственной и преддипломной практики, обучающийся позиционирует себя как специалиста. На практике студент понимает на сколько он готов к реализации реальных профессиональных задач.

Необходимо отметить, что 4 года изучения по специальности, это не 4 года изучения иностранного языка на языковых курсах, это подготовка дипломированного специалиста, готового профессионально выполнять свою работу и быть открытым к постоянному самообучению и саморазвитию.

Если провести параллель между обучающимся и носителем иностранного языка, то можно наблюдать такую картину: изучение языка на протяжении 1 года – соответственно лингвистическим знаниям языка 5-6 летнего ребенка носителя языка, когда ведутся разговоры на самые простые темы, используется самая примитивная грамматика; изучение иностранного языка на протяжении 2 лет – подросток 10-12 лет, который уже может более четко формулировать свои мысли, на протяжении 3 лет – юноша/девушка 16-17 лет, которые с удовольствием общаются со сверстниками, быстро учатся новому, на протяжении 4 лет – лингвистические знания 18-20 лет носителя языка, готовому к применению своих знаний на рынке труда, соответственно знания магистранта – 30-35 лет носителя языка и докторант способного рассуждать на более глубокие темы на уровне носителя языка 45 летнего возраста.

Не случайным является и тот факт, что многие страны, проводя политику по распространению языка за пределами государства, открывают классы по изучению своего языка, где преподаватели, являясь носителями языка еще и могут изъясняться на языке

местного населения. Однако здесь необходимо учитывать такой момент как методика преподавания. Так, например, являясь русскоговорящим преподавателем китайского языка я не могу преподавать русский язык китайцам, однако, являясь дипломированным специалистом в области преподавания китайского языка, могу научить русскоговорящих китайскому языку, что и подтверждает вышеприведённую теорию.

Список использованных источников:

1. <https://lenta.ru/articles/2019/04/13/china/>
2. <https://nsportal.ru/shkola/inostrannye-yazyki/drugie-yazyki/library/2019/08/08/fonetika-vazhneyshaya-osnova-izucheniya>

АНАЛИЗ КАЗАХСТАНО-КИТАЙСКИХ ИНФРАСТРУКТУРНЫХ ПРОЕКТОВ НЕФТЕГАЗОВОГО СЕКТОРА

Бекмурат Р.Б.

Магистрант 2 курса «Востоковедение»

КазНУ им.Аль-Фараби

Факультет востоковедения

Кафедра Кутаеведения

rakhatai@list.ru

Аннотация. В статье проанализированы отношения независимого Казахстана и Китайской Народной Республики после распада Советского Союза и развала экономических связей. На тот момент, экономика Казахстана нуждалась в валютных вливаниях, но обеспечивать их страна могла только за счет нефти. В конце 1990-х годов Китайская Народная Республика из-за потребностей ее экономики энергоресурсов, проявила экономический интерес. Он выразился в проектно-инвестиционной деятельности китайских компаний в нефтегазовой отрасли Казахстана. При исследовании современного состояния и перспективы развития казахстанско-китайских нефтегазовых компаний, выявлено различные факторы оказывающие влияние на развитие сотрудничества Казахстана и КНР в нефтяной сфере. Реализация совместных инфраструктурно-инвестиционных проектов в нефтегазовой промышленности Республики Казахстан играет важную роль для стратегического сотрудничества обеих стран.

Ключевые слова: Казахстан, Китай, нефть, газ, инфраструктура, проекты.

Введение. Казахстан всегда занимал высокие позиции на постсоветском пространстве в вопросах реформы экономики и обеспечения стабильного роста. Страна осуществила два этапа модернизации. Первый – после развала СССР, это выстраивание новых экономических связей и новых отношений с инвесторами. Вторая модернизация – это строительство новой столицы и начало осуществления экономической программы «Казахстан-2030». А третья модернизация, поставившая целью глобальную конкурентоспособность, была объявлена Елбасы Нурсултаном Назарбаевым в январе 2017 года, о эффективной транспортной и энергетической инфраструктуре, которая является условием для развития экономики Казахстана. Наличие нефти не только сделало Казахстан инвестиционно-привлекательным, но и превратило его в страну, где сосредоточились и сталкиваются геополитические интересы крупных экономически развитых и сильных государств мира, как США, Китай, Россия и др.

Отношения независимого Казахстана и Китайской Народной Республики (КНР) начали складываться в непростой период. Распад Советского Союза и развал экономических связей между его республиками изменил геополитическую и геоэкономическую обстановку в регионе. На тот момент, экономика Казахстана нуждалась в валютных вливаниях, но обеспечивать их страна могла только за счет нефти. В конце 1990-х годов Китайская Народная Республика из-за потребностей ее экономики в энергоресурсах, проявила интерес в развитии

нефтегазовых связей. Он выразился в проектно-инвестиционной деятельности китайских компаний в нефтегазовой отрасли Казахстана и в усилении китайских производителей на потребительских рынках страны. Географическое соседство, обоюдное стремление к сохранению стабильности стали предпосылками для развития достаточно тесных стратегических отношений между этими странами.

Актуальность двустороннего казахстанско-китайского энергетического сотрудничества заключается, в том, чем оно обусловлено и какие факторы влияют на развитие энергетического диалога.

Во-первых, энергетическое сотрудничество обусловлено потребностью обеих сторон диверсифицировать как экспортные поставки, так и получение энергоресурсов.

Во-вторых, благоприятная инвестиционная политика нашей страны, позволяет китайским акционерам активно осуществлять здесь свою деятельность.

В третьих, расширению развития энергетического сотрудничества, в том числе нефтяного, служат визиты глав государств обеих стран, совместные соглашения такие как, «Договор о добрососедстве, дружбе и сотрудничестве между Республикой Казахстан и Китайской Народной Республикой, подписанный в 23.12.2003г.», «Рамочное соглашение между Правительством Республики Казахстан и Правительством Китайской Народной Республики о развитии всестороннего сотрудничества в области нефти и газа, подписанный в 2004г.», «Соглашение между Правительством Республики Казахстан и Правительством Китайской Народной Республики (далее КНР) о таможенном контроле энергоресурсов, перемещаемых через казахстанско-китайскую государственную границу трубопроводным транспортом, подписанный в 2006г.» и т. д. И в соответствии с этим, Республика Казахстан была в числе ведущих стран, кто поддержал инициативу КНР, в реализации таких проектов, как «Западная Европа-Западный Китай», «Один Пояс-Один Путь», которые обосновывают то, что Казахстан с богатыми энергоресурсами от сырьевой базы постепенно превращается в транспортно-транзитный коридор в энергетической сфере.

Казахстан входит в группу стран, обладающих крупными запасами углеводородов, которые влияют на формирование и состояние мирового энергетического рынка. На территории открыто более 200 месторождений углеводородов, из которых половина-нефтяные, треть- нефтегазовые, остальные- газовые и газоконденсатные [1,793].

Они переплетены и дополняют друг друга в процессе добычи и переработки. Предпосылкой развития нефтеперерабатывающей отрасли является нефтедобыча. Нефтегазовые месторождения сосредоточены в Атырауской, Мангистауской, Актюбинской, Западно-Казахстанской и Кызылординской областях. Центром нефтедобывающей промышленности республики является Западный Казахстан [1, 794]. В мировой нефтегазовой иерархии последний отчет ВР (BP Statistical Review of World Energy) констатирует следующее: Казахстан занимает 12-е место по доказанным запасам нефти, 14-е место – по добыче нефти и конденсата, 16-е место – по запасам природного газа и 22-е место – по производству товарного газа [2].

Крупные месторождения – Кашаган, Тенгиз, Карачаганак, Узень, Каламкас и Жетыбай. Нефтетранспортная инфраструктура представлена 4 нефтепроводами общей протяженностью 8301 км – Каспийский трубопроводный консорциум (КТК, 1510 км), «Атырау – Самара» (1232 км), «Атасу-Алашанькоу» (Казахстан-Китай) (963 км), «Кенкияк-Кумколь» (794 км). Самые крупные подтвержденные запасы газа находятся в нефтегазоконденсатном месторождении Карачаганак. Крупные запасы свободного газа сосредоточены в месторождениях Имашевское, Жанажол, Тенге, Урихтау, Узень, Жетыбай, Жетыбай Южный, Каламкас, расположенных в прибортовых зонах Прикаспийской впадины. Самые большие разведанные запасы растворенного в нефти газа сосредоточены в разрабатываемых крупных нефтяных месторождениях Тенгиз, Узень, Жетыбай, Жанажол в Западном Казахстане и месторождениях Кумколь, Акшабулак в Кызылординской области[3]. Газотранспортная инфраструктура представлена 7 газопроводами – Бухара -Урал, Бейнеу — Бозой — Шымкент, Казахстан —

Китай, Туркмения — Китай, Центральная Азия — Центр, Прикаспийский газопровод, Сарыарка.

Интерес КНР к нефтегазовым отраслям стран Центральной Азии обозначился примерно к середине 90-х годов прошлого века, когда Китай обратил внимание на Казахстан и приступил к проработке возможностей транспортировки казахстанской нефти. В начале 2000-х годов КНР кардинально меняет свою политику экспортера и начинает процесс инвестиций в иностранные государства, накапливая таким образом постоянный нефтяной запас на случай крайней необходимости с дальнейшим созданием «China National Petroleum Corporation» (далее CNPC), которая начинает заниматься поставкой нефти в КНР. Межправительственное «Соглашение о сотрудничестве в области нефти и газа» между Казахстаном КНР, а также Генеральное соглашение между Министерством энергетики и минеральных ресурсов Республики Казахстан и Китайской Национальной нефтегазовой корпорацией (CNPC) о проектах разработки месторождений в Казахстане и строительства нефтепровода из Казахстана в Китай было подписано 24 сентября в 1997 году [4,359]. Достигнутая договоренность о широкомасштабном сотрудничестве в нефтегазовом секторе, позволила реализовать ряд совместных проектов с участием обеих сторон, значимых для экономики двух стран. Совместные проекты Китайской Национальной нефтегазовой Корпорации в Казахстане согласно по таблице 1.

№	Проекты/год реализации	Акционер	Акции	Область
1	АО «Актобемунайгаз»/1997г.	CNPC	60%	Месторождения Жанажол, Кенкияк надсолевый и Кенкияк подсолевый Актюбинской области
2	«Buzachi Operating Ltd»/2003г.	CNPC	50 %	Месторождение Северные Бузачи, которое расположено в 250 км от г. Актау Мангистауской области.
3	АО «ПетроКазахстан Кумколь Ресорсиз» (ПККР) /2006г.	67% принадлежит CNPC, 33 % принадлежит структурам АО «НК «КазМунайГаз»	67%-33%	Месторождения, находящиеся на впадине Южный Тургай в Кызылординской области.
4	АО «СНПС-АйДанМунай»/2005г.	CNPC	100%	Месторождение Арыс и Блиновское в Кызылординской области.
5	ТОО СП «ЖуатАмлонМунай»/2004г.	CNPC	25%	Две нефтяных месторождения в Кызылординской области.
6	АО «МангистауМунайГаз»/2005 г.	50% принадлежит CNPC, 50 % принадлежит структурам АО «НК «КазМунайГаз»	50%-50%	Месторождения Каламкас и Жетыбай, 13 других месторождений в Мангистауской области, 8 месторождений конденсата в Западно-Казахстанской области и два разведочных блока на Каспии в Атырауской области.
7	NCOC (North Caspian Operating Company)B.V./2013 г.	CNPC	8,33%	-
8	ТОО «ПетроКазахстан Ойл Продактс» (ПКОП/ШНОС)/2006 г.	50% принадлежит CNPC, 50 % принадлежит структурам АО «НК «КазМунайГаз»	50%-50%	НПЗ в Шымкенте

9	ТОО «Казахстанско-Китайский Трубопровод»/2004г.	50% принадлежит CNPC, 50 % принадлежит структурам АО «НК «КазМунайГаз»	50%-50%	В сентябре 2004 года начато комплексное строительство важных участков трубопроводов: в конце 2005 года построен первый участок Атасу-Алашанькоу, в 2009 году – второй участок Кенкияк-Кумколь.
10	ТОО «Северо-Западная трубопроводная компания «МунайГас»/2001г.	49% принадлежит CNPC, 51 % принадлежит структурам АО «НК «КазМунайГаз»	59%-41%	Нефтепровод «Кенкияк – Атырау»
11	ТОО «Азиатский газопровод» (AGP)/2007г.	50% принадлежит CNPC, 50 % принадлежит структурам АО «НК «КазМунайГаз»	50%-50%	Газопровод от Шымкента до Хоргоса. Магистральный газопровод «Казахстан-Китай» протяженностью 1310 километров, является частью газопровода «Туркменистан-Узбекистан-Казахстан-Китай», состоит из трех параллельных ниток «А», «В», «С».
12	ТОО «Бейнеу - Шымкент» (газопровод)/2011г.	50% принадлежит CNPC, 50 % принадлежит структурам АО «НК «КазМунайГаз»	50%-50%	Юг Казахстана
13	ТОО «Азиатский завод стальных труб» (ASPC)/2019г.	50% принадлежит «Trans-Asia Gas Pipeline Company Limited», 50 % принадлежит структурам АО «НК «КазМунайГаз»	50%-50%	Алматы
16	АО «Каражанбасмунай»/2006г.	50% принадлежит «CITIC Group», 50 % принадлежит структурам АО «НК «КазМунайГаз»	50%-50%	Месторождение Каражанбас в Мангистауской обалсти
17	ТОО «СП Казгермунай»/2009г.	50% принадлежит «Петро Казахстан», 50 % принадлежит структурам АО «НК «КазМунайГаз»	50%-50%	Месторождение «Акшабулак», «Нуралы», «Аксай»

Примечание – составлено автором на основе данных Китайской Национальной нефтегазовой Корпорации в Казахстане.

Согласно по вышеизложенным данным следует отметить, что Китай имеет долю 50% в добычи казахстанской нефти и газа. Мощность по транспортировке нефти Казахстанско-китайского трубопровода составляет 10 млн. тонн в год. Сооружение нефтепровода разрешило вопрос диверсификации транспортировки казахстанской нефти на экспорт. Нефтепровод «Кенкияк – Атырау» имеет общую протяженность 449 км., мощностью транспортировки 6 млн. тонн в год. Газопровод от Шымкента до Хоргоса состоит из ниток «А», «В» и «С». Строительство нитки «А» завершено в декабре 2009 года, нитки «В» – в октябре 2010 года, нитки «С» – в мае 2014 года. Протяженность газопровода составляет более 1300 км., мощность – 55 млрд. куб. м. в год. Протяженность газопровода составляет 1477 км., мощность – 10 млрд. куб. м в год. Газопровод «Бейнеу-Шымкент» является одним из главных инфраструктурных проектов Казахстана, входил в перечень инвестиционных стратегических проектов «Карты

индустриализации Казахстана на 2010-2014 годы». Газопровод имеет стратегическое значение по обеспечению отечественным природным газом юга Казахстана. В 2019 году завершено строительство Азиатского завода стальных труб большого диаметра (в г. Алматы) для поставок труб казахстанского производства для действующих и строящихся нефтепроводов и газопроводов[5].

Магистральным направлением политики Китая в казахстанской нефтегазовой отрасли было и пока остается всемерное наращивание объемов добычи нефти и газа, а также транзит туркменского газа через Казахстан, интенсивное строительство трубопроводной системы из РК в китайском направлении считается одним из главных приоритетов КНР.

Политика инвестиционной открытости Республики Казахстан стала решающим фактором в деле стратегического прорыва казахстанской экономики. Поскольку, огромные суммы дебиторской и кредиторской задолженности, стагнация в связи с потерей каналов логистики продукции, большой моральный и технический износ основных фондов были реалиями того периода у многих акционерных обществ на момент продажи акций к CNPC, но применение CNPC кардинального технического перевооружения производства, приобретение ими и ввод в строй новейшей промысловой и скважинной техники, отвечающей мировым стандартам, наращивание промышленного потенциала по всем группам оборудования и механизмов привело к увеличению годовой производительности. К примеру, до начала работы CNPC, нефтяное месторождение «Кенкияк», с запасами в 10 млн. метрических тонн, которое было открыто в 1971 году, был не производимым. Поскольку основная часть запасов имеет глубину около 4500 м, перемежался с соляной породой толщиной 3000 м, газом, содержащим сероводород, и газоносным пластом, что делает бурение очень трудным и дорогим. После применении технологии, как описание карбонатного пласта, определение трещин и бурение, чтобы преодолеть технические проблемы, связанные с подсолевой структурной визуализацией и бурением ультратонкой соляной породы, она быстро подняла свою годовую производительность до 10 миллионов тонн нефти в год. Перед строителями нефтепровода Кенкияк – Кумколь стоял целый ряд сложностей. Трубы приходилось прокладывать по сложной местности (барханные пески, соровые участки, а также орошаемые и пахотные земли). По проекту нефтепровод пересёк Муголжарские горы, известные большим перепадом высот, что потребовало проведения ряда буровзрывных работ, но соблюдение технологии транспортировки нефти, инженерное обеспечение, обеспечение безопасности населённых пунктов, промышленных, сельскохозяйственных предприятий и окружающей среды, а также сохранение памятников истории, культуры и природы привело к быстрому реализации[6].

А восприятие совместных предприятий населением Казахстана часто воспринимается с недовольством нежели удовлетворением. Это преувеличенные страхи или всего лишь миф вокруг Китая? Для полного утверждения следует рассмотреть политические, экономические, социально-культурные и технологические факторы инфраструктурно-инвестиционных проектов.

Из-за неправильного коммуникационного диалога властей нашей страны с обществом о балансе проблем и возможностей в отношениях с КНР, усиливается частота антикитайских протестов. Неполющенная информация, не обновлённые статистические данные в средствах массовой информации об инфраструктурных проектах также является вызовом недовольств среди населения. Из подытоженного следует выделить в качестве политических факторов: неясное контактирование с населением и недостаток информации. Таким образом, сегодня существует общественный запрос на расширение открытости и транспарентности в казахстано-китайских отношениях.

А если проанализировать экономические факторы, согласно версии Министерства национальной экономики РК китайские инвестиции идут на создание в стране новой и реанимацию старой генерирующей и промышленной инфраструктуры. Развитие нефтегазовой отрасли оказало сильную поддержку национальной экономике – по итогам одиннадцати месяцев 2019 доля отрасли в ВВП составила порядка 17%, что в свою очередь позволило

стимулировать рост экономики до уровня 4,4%. При этом рост ВВП преимущественно вызван не за счет увеличения объема добычи нефти, а благодаря повышению цен на нефть и нефтепродукты (из сырой нефти производят нефтепродукты: бензин, керосин, мазут, дизельное топливо, смазочные масла, битумы, нефтяной кокс и сырьё для нефтехимии). Так, за год стоимость барреля нефти увеличилась на 8% с \$61 до \$66. Стоимость отражается на цены нефтепродуктов для внутреннего потребления населением. Казахстан входит в топ-10 стран мира с самыми низкими ценами на бензин[6]. В связи с распространением коронавируса и жесткими ограничительными мерами в 2020 году во многих странах, стало заметно снижение потребления нефти и нефтепродуктов в мире.

Из-за падения цен на нефть в 2020 году, прибыль совместных предприятия снизилась. Это привело к забастовкам нефтяников касательно заработной платы, трудового положения "о неравной оплате труда иностранным и местным рабочим". Первые шесть месяцев 2021 года стал рекордным по количеству забастовок в Мангистауской, Актюбинской областях. Нефтяники потребовали 100-процентного повышения заработной платы и улучшений условий труда. По их словам за 15 дней работы (вахтовый метод) они зарабатывают 130 тыс. тенге в месяц, и это с учетом экологической надбавки и ночных тарифов, чистая зарплата составляет 110 тыс. тенге. На это обратил внимание и президент К-Ж.Токаев: все возникающие споры должны решаться исключительно в рамках закона. Он отметил, что необходимо создать постоянно действующий штаб, для активного вовлечения государственных органов и фонда «Самурык-Казына», для принятия оперативных решений и формирования тесных контактов с работниками. Большинство нефтедобывающих и нефтесервисных предприятий получают достаточно большие доходы, разрабатывая казахстанские месторождения. Однако, львиная доля прибыли остается у учредителей или акционеров компаний, чаще всего иностранных. При этом менеджмент компаний назначает себе высокую зарплату, а оплата труда рядовых рабочих, как и их социальное обеспечение, остаются на очень низком уровне. Почему так происходит? Помимо обыкновенной жадности акционеров компаний, такому положению способствует и казахстанское законодательство. Государство больше заинтересовано в получении прибыли от нефтедобывающих компаний в виде налоговых выплат, роялти и других отчислений в то время, как уровень оплаты труда казахстанцев оставлен на усмотрение работодателя [7].

Изменение цены также отражается в деятельности совместных предприятий, таким образом, что большинство компаний заключают договора с сервисными компаниями, оказывающими услуги по бурению скважин, обслуживанию наземного и подземного оборудования. Когда две или более компаний вступают в партнерство, чтобы осуществлять совместную деятельность или делать совместные инвестиции, неизбежно проявляется различие мнений по решению тех или иных вопросов. Соответственно, если партнерам не удастся договориться об общих принципах совместной работы, то эффективность их совместной деятельности становится под вопросом, в соответствии с этим повлекут за собой риски бизнес-партнерства. Риск, связанный с изменением климата и экологическими проблемами является одним из главных рисков для компании в нефтегазовой сфере. Из вышеуказанного следует отметить то, что экономические факторы одинаково влияют и на деятельность инфраструктурных проектов в качестве изменении цены на нефть, спроса на нефть, стоимости оборудования, уровнем зарплат, обменным курсом валют, инфляцией, налоговыми пошлинами, экологическими факторами и соответственно влияют на уровень жизни населения в качестве внутреннего валового продукта, в качестве употребления нефтяных продуктов.

При сборе информации, удовлетворило то, что в соответствии с Трудовым кодексом Республики Казахстан и другими нормативными актами компании обеспечивают здоровые и безопасные условия труда для своих работников. Компании предоставляют широкий спектр льгот для своих сотрудников: медицинское страхование для работников; страхование на случай травмы или смерти, связанной с производством; материальная помощь; пособие на

питание; транспортировка; дополнительные дни отдыха, связанные с семейными событиями; корпоративное пособие по уходу за ребенком; спортивные сооружения, принадлежащие к компании; путевки в санатории; летние лагеря для детей и т. д. Следуя призыву Елбасы Н. Назарбаева вести здоровый образ жизни, в коллективном договоре компании вопрос укрепления здоровья работников, развития здорового образа жизни выделен отдельным пунктом. И наглядный пример его практического воплощения – ежегодно проводимые спартакиады. Компании также производят выплату материальной помощи семьям, имеющим детей-инвалидов в возрасте до 18 лет, имеющим 4 и более детей до 18 лет. Перечисленные услуги, вносят большой вклад к реализации отечественных программ, таких как «Бакытты отбасы», «Жилищные программы для многодетных семей» и другие. Поскольку, наша республика ставит в первую очередь развития многодетных семей, оказание помощи многодетным матерям. Стоит отметить, в рамках программы, разработанной на основании потребностях филиалов в соответствующих кадрах, системно осуществляется подготовка молодых специалистов, повышение квалификации руководителей и подчиненных. Обучение проводится в колледжах, вузах и учебных центрах Казахстана, России и КНР, а также на заводах – поставщиках оборудования, реализуются такие проекты обучения, которые, включают в себя главным образом технологии, менеджмент, маркетинг, HSE, контроль качества, бизнес, иностранные языки и др. Ежегодно отбираются лучшие казахстанские сотрудники для прохождения курса обучения.

В связи с распространением вируса COVID-19 с февраля прошлого года в министерстве энергетики действует Оперативный штаб по контролю за ситуацией с КВИ с участием заинтересованных компаний. В настоящее время всеми компаниями разработаны и утверждены планы мероприятий по предупреждению распространения коронавирусной инфекции и обеспечению готовности на случай ухудшения эпидемиологической обстановки. «Также компаниями нефтегазовой отрасли выделено порядка 16 млрд тг. на социальную помощь [8]. Благодаря вышеизложенного результата следует отметить, что, социально-культурный фактор инфраструктурных проектов благоприятно влияет на повышение жизненного уровня населения страны.

15 июня 2020 года руководством CNPC и НИИ инженерных технологий, (входит в структуру Корпорации) в Пекине был открыт Информационный центр НИИ. Этот Информационный центр создан для ускорения технологической трансформации CNPC, появления новых научных разработок, а также повышения статуса НИИ инженерных технологий на международной арене. В первую очередь Информационный центр займется разработкой систем программного обеспечения, «облачности» вычислительных ресурсов и «платформ», то есть деятельностью, нацеленной на практическое применение цифровых инноваций в нефтегазовой промышленности. Ожидается, что основная часть новых технологий будет применяться в области добычи и переработки углеводородов. Сотрудники Информационного центра также приступят к разработке «облачной» вычислительной платформы для более детального управления процессами разведки и разработки нефтяных месторождений CNPC [9].

А применяют ли высокие цифровые технологии китайские акционеры в инфраструктурных проектах в Казахстане? Если рассмотреть проект строительства нефтепровода Атасу – Алашанькоу (Казахстан-Китай), который является поистине уникальным по своему масштабу и сложности, его трасса зачастую проходила по очень тяжелым участкам – пескам (более 100 км), болотистой местности (около 62 км), скальному грунту протяженностью 263 км (из которых порядка 42 км скальной породы 8-ой и 9-ой категории). При этом, средняя глубина залегания трубы по всей протяженности трубопровода составила 2,5 метра. В сооружении нефтепровода Атасу – Алашанькоу (Казахстан-Китай) приняли участие лучшие казахстанские и китайские специалисты и использовали стальную трубу, эпоксидный порошок, адгезив, полиэтиленовое покрытие. Благодаря слаженной и

самоотверженной работе всех участников проекта, прокладка почти 1000-километровый трубы была закончена в рекордно сжатые сроки[10].

Магистральный газопровод Казахстан – Китай является составной частью трансграничного газопровода Туркменистан – Узбекистан – Казахстан – Китай общей протяженностью более 7,5 тыс. км. На сегодняшний день объект успешно прошел все технологические испытания, компрессорные станции оснащены инновационным для газотранспортной системы РК оборудованием от ведущих мировых производителей газотурбинной и компрессорной техники компаний «Rolls-Royce» и «General Electric». Установленные газоперекачивающие агрегаты выполнены по специальному заказу АО «КазТрансГаз» и не имеют аналогов в странах ближнего и дальнего зарубежья. Инновационное оборудование, а также комплекс вспомогательных систем, обеспечивают безопасную и технологически бесперебойную транспортировку газа в течение всего периода эксплуатации магистрального газопровода. Кроме этого, при разработке агрегатов учтена и экологическая составляющая, компрессорные станции оснащены системой подавления сухих выбросов, которая обеспечивает минимальный выброс вредных веществ в атмосферу [11]. Из вышесказанного, подытоживая стоит удостовериться в том, что, при реализации инфраструктурно-инвестиционных проектов применение различных высоких технологий, выгодно для КНР, но есть ли экологическая составляющая у всех технологий? Ответ на данный вопрос, к сожалению не известен.

Проанализированные политические, экономические, социально-культурные и технологические факторы инфраструктурно-инвестиционных проектов показывает то, что нефтегазовая промышленность Республики Казахстан, главным образом характеризуются положительной направленностью, добывающий сектор по-прежнему будет играть важнейшую роль в экономическом развитии республики. Сотрудничество между РК и Китаем является стратегически выгодным для обеих государств и обладает большим потенциалом.

Учитывая вышеуказанные информации можно изложить что, наиболее обсуждаемой, в казахстанско-китайских отношениях в последнее время, темой является китайское присутствие в нефтегазовом секторе. На фоне пассивности властей и неспособности объяснить обществу свои действия, возникают вредные волнения. Когда власть демонстрирует свою неэффективность, пользуются все, кто хочет иметь политический вес в дезориентированной стране. Население все-таки встревожено ростом влияния КНР в Казахстане.

Во-первых, если поднять вопрос об угрозе национальной безопасности от иностранного присутствия в нефтегазовом секторе, желательно посчитать процентное соотношение всех присутствующих в Казахстане иностранных инвесторов. В разрезе стран 17,7%, или 16,051 млн тонн. приходится на Китай[12].

Во-вторых, экономика нашей республики напрямую связана с экспортом нефти и газа, и она сама заявляет о диверсификации транспортировки своего сырья и о разнообразии списка иностранных инвесторов. В этом смысле, КНР как соседнее государство считается наиболее перспективным рынком для поставки сырья и в качестве платежеспособного государства.

В-третьих, в отличие от других инвесторов, на базе предприятий, приобретенных КНР, в дальнейшем были созданы казахстанско-китайские совместные предприятия. Это способствует к созданию новых рабочих мест для населения. Применение ведущих технологий китайскими акционерами приводит к расширению производительности месторождений. Доказательством тому, является протокольное поручение Главы государства от 5 сентября 2019 года «О вопросах развития нефтегазовой отрасли Республики Казахстан» в этом году планируется завершение строительства реверса нефтепровода «Кенкияк-Атырау» производительностью до 6 млн т в год. Реализация данного проекта позволит обеспечить надежную нагрузку Павлодарского и Шымкентского нефтеперерабатывающих заводов западно-казахстанской нефтью и снизить нагрузку поставкам нефти на внутренний рынок для

нефтедобывающих компаний Кызылординской области, а также дисбаланс между поставками на внутренний рынок и экспорт [13].

Компании из КНР контролируют примерно 1/4 часть добываемой в РК нефти и газа и 1/5 часть казахстанского рынка нефтепродуктов, занимая достаточно прочные позиции и в таком сегменте нефтегазовой отрасли Казахстана как строительство и эксплуатация нефте- и газопроводов. Но, неизвестно, есть ли у Китая возможности для дальнейшего наращивания объемов добычи нефти в РК, поскольку, находящиеся под китайским контролем нефтегазовые месторождения (все на суше) уже вышли на стадию уменьшающейся или максимально возможной нефтедобычи, а компании КНР сталкиваются с проблемой наполняемости существующей и строящейся системы нефтепроводов и газопроводов. Огромные денежные и финансовые резервы позволяют КНР агрессивно скупать природные ресурсы Центральной Азии.

Таким образом, Казахстан, представляет стратегический интерес для энергетического сектора КНР. В ближайшей перспективе КНР усилит взаимодействие с Казахстаном с целью увеличения добычи нефти и газа, параллельно реализуя инфраструктурные проекты для их вывоза.

Список использованной литературы:

1. Д.У.Кульжанов, Т.П.Сериков, Научно-технологическое развитие нефтегазового комплекса: Доклады Десятых международных научных Надировских чтений. – Атырау, 2012. – 832 с.
2. Какое место в мировой нефтегазовой иерархии занял Казахстан? Режим доступа: – URL: <https://inbusiness.kz/ru/news/kakoe-mesto-v-mirovoj-neftegazovoj-ierarii-zanyal-kazahstan> (дата обращения: 03.11.2021)
3. Актуальные вопросы и анализ практики применения законодательства в нефтегазовой отрасли Республики Казахстан.
4. Сыроежкин К.Л. Казахстан-Китай: от приграничной торговли к стратегическому партнерству: монография. – В трех книгах. Книга 3. Сборник документов. – Алматы: Казахстанский институт стратегических исследований при Президенте РК, 2010. – 524с.
5. Акционерное общество “СНПС-Актобемунайгаз”. [Электронный ресурс]. Режим доступа: – URL: http://www.snps-amg.kz/?p=vnov_46 (дата обращения: 03.11.2021)
6. Кенкияк – Кумколь. Режим доступа: – URL: <https://www.kcp.kz/projects/project1> (дата обращения: 03.11.2021)
7. Запад штормит: почему бастуют нефтяники Казахстана? Режим доступа: – URL: <https://www.exclusive.kz/expertiza/obshhestvo/126075/project1> (дата обращения: 03.11.2021)
8. 44% государственного бюджета Казахстана формирует нефтегазовый сектор. Режим доступа: – URL: https://forbes.kz/process/energetics/44_gosudarstvennogo_byudjeta_kazahstana_formiruet_neftegazoviy_sektor/ (дата обращения: 04.11.2021)
9. Нефтедобыча, газификация и привлечение инвестиций — как развивалась энергетическая отрасль Казахстана в условиях пандемии. Режим доступа: – URL: <https://www.primeminister.kz/ru/news/neftedobycha-gazifikaciya-i-privlechenie-investiciy-kak-razvivalas-energeticheskaya-otrasl-kazahstana-v-usloviyah-pandemii-52034> (дата обращения: 04.11.2021)
10. Атасу – Алашанькоу. Режим доступа: – URL: https://www.kcp.kz/projects/atasu_alashankou (дата обращения: 04.11.2021)
11. АО «Казтрансгаз» увеличивает мощность газопровода «Казахстан-Китай» Режим доступа: – URL: <https://www.kaztransgas.kz/index.php/ru/press-tsentr/novosti-kompanii/1011-ao-kaztransgaz-uvlichivaet-moshchnost-gazoprovoda-kazahstan-kitaj> (дата обращения: 04.11.2021)
12. Кто добывает казахстанскую нефть. Режим доступа: – URL: <https://lsm.kz/kto-dobyvaet-kazahstanskuyu-neft> (дата обращения: 04.11.2021)
13. Нефтедобыча, газификация и привлечение инвестиций — как развивалась энергетическая отрасль Казахстана в условиях пандемии Режим доступа: – URL: <https://www.primeminister.kz/ru/news/neftedobycha-gazifikaciya-i-privlechenie-investiciy-kak-razvivalas-energeticheskaya-otrasl-kazahstana-v-usloviyah-pandemii-52034> (дата обращения: 04.11.2021)

ҚЫТАЙДЫҢ ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ 51 ЖОБАСЫН ЖҮЗЕГЕ АСЫРУЫНА ТАЛДАУ ЖАСАУ

Хамарова Ж.

Әл Фараби атындағы ҚазҰУ

Шығыстану факультеті

Қытайтану кафедрасының 2 курс магистранты.

zhanna.khamarova@mail.ru

Ғылыми жетекшісі профессор Н.Мұқаметханұлы

Андатпа: 2015 жылдан бастап Қазақстан мен Қытай индустрияландыру және инвестициялар саласында бірлескен бағдарламаны жүзеге асыруда, оның аясында жалпы сомасы 27 млрд АҚШ доллардан асатын 51 жоба жүзеге асырылатыны туралы келісімшартқа қол қойылды. Осы келісім негізінде күні бүгінге дейін түрлі жобалар жүзеге асырылып келеді. Қытай – біздің стратегиялық әріптестеріміздің бірі. Қазақстан мен Қытай арасындағы жоғары деңгейдегі байланыстардың жыл санап нығайып келе жатқаны сияқты, сауда-экономикалық қарым-қатынастар да дами түсуде. Бұл орайда **«Жібек жолы»** экономикалық белдеуі бағдарламасы екіжақты әріптестіктің дамуына ерекше серпін бергенін атап өту керек. Жоғарыда айтылған 51 инвестициялық жобаның 8-і бүгінге дейін Түркістан, Қостанай, Шығыс Қазақстан, Қызылорда облыстары мен Алматы қаласында 8 жоба іске қосылды. 51 жоба емес 55 жоба екені нақтыланды. «Kazakh Invest» ұлттық компаниясының хабарлауынша, бұл жобалар металлургия, мұнай және газ өңдеу, химия және мұнай-химия өнеркәсібі, машина жасау, электр энергетикасы, жеңіл өнеркәсіп, құрылыс өнеркәсібі, ауылшаруашылық өнімдерін қайта өңдеу, көлік және логистика салаларын қамтиды. Іске асырылған жобаларды анықтап, қорытындылар жасалды.

Түйін сөздер: Қазақстан, Қытай, 51 жоба, инвестиция, Жібек жолы экономикалық белдеуі

Шығыстағы көршіміз Қытай – әлемдік аренадағы аса ірі инвестор ретінде әлдеқашан өзін мойындатқан мемлекетекені белгілі. Соңғы жылдары басқаларын айтпағанда, Еуроодақтың дамыған елдерінің өзі түрлі бағдарламаларды жүзеге асыру үшін Қытай инвестициясына иек артуды жөн көреді. Себебі, Қытай инвестициясы арқылы түрлі жобаларды жүзеге асыра алатындарын уақыт тәжірибесі арқылы жақсы біледі. Қытаймен арада екіжақты тиімді байланыстың тетігін тапқан Қазақстан да осы үрдістен қалыс қалмақ емес.

2018 жылы 20 маусымда БАҚ-тың хабарлауынша Қазақстан мен Қытай ынтымақтастығының 51 жобасы бойынша осы уақытқа дейін 4 жоба іске асырылғаны хабарланды. Ал 2018 жылы Түркістан, Қостанай, Шығыс Қазақстан, Қызылорда облыстары мен Алматы қаласында тағы 8 жоба аяқталатыны айтылды. ҚазАқпарат тілшісінің жолдаған ресми сауалына ҚР Инвестициялар және даму вице-министрі Арыстан Қабыкенов: *«Қытай Халық Республикасы әлемдік деңгейдегі ең маңызды және ірі инвесторлардың бірі болып табылады. Қазіргі кезде Қазақстан-Қытай ынтымақтастығы жоғары деңгейдегі байланыстардың шапшаң динамикасымен және сауда-экономикалық ынтымақтастықтың кең ауқымымен сипатталады. Қытай Халық Республикасының Басшысы бастамашы болған «Жібек жолы экономикалық белдеуі» бағдарламасы екіжақты ынтымақтастыққа жаңа серпін берді. Бұл бағытта 2015 жылдан бастап Қазақстан мен Қытай индустрияландыру және инвестициялар саласында бірлескен бағдарламаны жүзеге асыруда, оның аясында жалпы сомасы 27 млрд АҚШ доллардан асатын 51 жоба жүзеге асырылады»*[1], – деген мәлімдеме жасады. Ведомствоның хабарлауынша, бұл жобалар металлургия, мұнай және газ өңдеу, химия және мұнай-химия өнеркәсібі, көлік жасау, электр энергетикасы, жеңіл және құрылыс өнеркәсібі, ауыл шаруашылығы өнімдерін қайта өңдеу, көлік және логистика салаларында іске асырылуда. *«Жобаларды жүзеге асыру 14 облысты, сондай-ақ Алматы мен Астана қалаларын қамтиды. Ең көп жоба саны Алматы (11), Қарағанды (5) және Түркістан (5) облыстарында жүзеге асырылып жатыр. 2015-2017 жылдар кезеңінде индустрияландыру және инвестиция саласындағы Қазақстан-Қытай ынтымақтастығының 51 жобасы бойынша 4 жоба іске асырылды»*[1], – деп жауап берген вице-министр Арыстан Қабыкенов. Іске асырылған төрт жобаның ішінде Павлодар облысында ұнтақ полипропилен өндірісі, Солтүстік Қазақстан облысында рапс майын өндіру, Қостанай облысында JAC автомобильдерін шығару бойынша жобалар жүзеге асырылған. Сондай-ақ, 2017 жылы

Қазақстанның транзиттік әлеуетін дамыту үшін әлемдегі ең ірі «COSCO Shipping» логистикалық компаниясы «Қорғас Шығыс қақпасы» арнаулы экономикалық аймақтардағы «Құрғақ портының» 49 пайызын сатып алған. «Осы жылы Түркістан, Қостанай, Шығыс Қазақстан, Қызылорда облыстары мен Алматы қаласында 8 жобаның іске қосылуымен шамамен 1 400 жаңа жұмыс орындары құрылады. Аталған өндіріс орындары мөрқалыптық талшықтар, кептірілген түйе және бие сүті, металл бұйымдары, құбыр өнімдері және тағы басқа өнімдерді шығаратын болады. ҚР ИДМ көптеген жобаларды жекеменшік компаниялар жүзеге асыратындықтан және қаржыландыру құрылымын, сондай-ақ жобалар техникалық және технологиялық жабдықтарды қалыптастыру сатысында тұрғандығына байланысты егжей-тегжейлі ақпарат беру үшін жобаның бастамашыларымен алдын-ала үйлестіру қажеттілігі туралы хабардар етеді. Ал «Қазақстанда қазіргі уақытта қанша қытайлық компания қандай салаларда жұмыс істеп жатыр?» деген сұраққа келесідей жауап берілген. «Қазақстан Республикасы Ұлттық экономика министрлігі Статистика комитетінің деректеріне сәйкес, 2018 жылғы 1 мамырдағы жағдай бойынша Қазақстанда Қытай Халық Республикасының 3 084 заңды тұлға, филиал мен өкілдік тіркелген, олардың 1 231-і жұмыс істеуде» [1]- деп хабар берген вице-министр Арыстан Қабыкенов.

Жалпы, Қытай – біздің стратегиялық әріптестеріміздің бірі. Қазақстан мен Қытай арасындағы жоғары деңгейдегі байланыстардың жыл санап нығайып келе жатқаны сияқты, сауда-экономикалық қарым-қатынастар да дами түсуде. Бұл орайда «**Жібек жолы**» экономикалық белдеуі бағдарламасы екіжақты әріптестіктің дамуына ерекше серпін бергенін атап өту керек. 2015 жылдан бергі аралықта индустрияландыру және инвестиция салу саласында бірлескен бағдарламалар көптеп жүзеге асырыла бастағанын, бұл бағытта барлығы 27 миллиард доллардан астам соманың 51 жобасы жүзеге асырылатыны осының айқын белгісі [2].

Бірлескен жобалардың бірқатарын тілге тиек етіп көрейік. «Қорғас – Шығыс қақпасының аумағындағы құрлық портын» дамытуға көрші елдің COSCO Shipping және Lianyungang Port Holding Group Co. Ltd компаниялары әріптес ретінде атсалысып келеді. Қорғастағы құрлық порты Қытайдан бастау алып Орта Азия елдері, Түркия, Парсы шығанағы елдерінің аумағы арқылы өтетін, Еуропа мемлекеттерін қамтитын дүниежүзілік нарықтағы аса маңызды стратегиялық нысан – логистикалық хабтың қызметін атқаруға тиіс.

Әріге бармай-ақ, биылғы жылдың алғашқы жартысында-ақ Қазақстан мен Қытай арасында бірқатар инвестициялық жобалар қолға алынды. Елбасы Н.Назарбаевтың осы елге жасаған сапарының аясында еліміздің Инвестициялар және даму министрлігі мен ҚХР Даму және реформа жөніндегі мемлекеттік комиссиясы арасында маңызды меморандум жасалды. Осы сапар барысында өткен Іскерлік форумда 8,7 миллиард доллардан астам қаржы салынатын 17 инвестициялық құжатқа қол қойылды.

Индустрияландыру және инвестиция саласындағы Қазақстан-Қытай әріптестігін дамыту аясында тұтас кластерлерді дамыту көзделген. Мәселен, Allur Group компаниясы көрші елдің China National Machinery Import & Export Corporation компаниясымен бірлесіп, кешенді автоөндіріс құрып, қытайлық белгілі брендтерге жататын автомобильдер мен жүк көліктерін шығаруды, автосаймандар жасауды қолға алып отыр. Аталған жоба Қазақстанда шығатын авто-көліктердің модельдерін кенейтуге, автокөліктердің экспорттық әлеуеті жоғары жаңа түрлерін шығаруға жол ашады.

Атырауда салынып жатқан газ-химия кешені де Қытайдың инвестициялық әлеуеті тиімді пайдаланылып жатқанының бір көрінісі. «Kazakhstan Petrochemical Industries Inc.» пен China National Chemical Engineering Co.Ltd. компаниялары бірлесіп жүзеге асырып жатқан ауқымды зауытта полипропилен өндірісі жолға қойылмақ. Екі жыл бұрын Елбасы Н.Назарбаев мұнай-химия өнеркәсібін дамыту қажеттігін айтып, Үкіметке осы бағытта нақты тапсырмалар жүктегені белгілі. Бұл орайда Атыраудағы алып кешен батыс аймақта мұнай-химия кластерін қалыптастыруға жол ашып, ел экономикасын дамудың жаңа сатысына көтереді деп күтілген.

Жоғарыда айтылған 51 инвестициялық жобаның 4-еуі бүгінге дейін жүзеге асырылғанын айта кетейік. Ағымдағы жыл соңына дейін Түркістан, Қостанай, Шығыс Қазақстан, Қызылорда облыстары мен Алматы қаласында тағы 8 жоба аяқталады. «Kazakh Invest» ұлттық компаниясының хабарлауынша, бұл жобалар металлургия, мұнай және газ өңдеу, химия және мұнай-химия өнеркәсібі, машина жасау, электр энергетикасы, жеңіл өнеркәсіп, құрылыс өнеркәсібі, ауылшаруашылық өнімдерін қайта өңдеу, көлік және логистика салаларын қамтиды.

Жалпы, көрші елдің компанияларымен бірлескен жобалар еліміздің 14 облысында, сондай-ақ Алматы мен Астана қалаларында іске асырылып келеді. 1 жоба жоспарланған Алматы облысы, әрқайсысында 5 жобадан жүзеге асырылатын Қарағанды мен Түркістан облыстары осы көрсеткіш бойынша көш басында тұр. Үш үлкен мегаполистерде мұндай күрделі жобалардың жүзеге асырылуы тиімді деп ойлап отырған билік дұрыс шешім қабылдады ма, әлде бұрыс па ол уақыт еншісінде екенін баса айтып өткізіміз келеді.

Қазақстан мен Қытай қатынастарын әлеуметтік желідегі парақшасында жиі жазатын бұрынғы дипломат Қазбек Бейсебаев ақпараттың аздығынан туатын «белгісіздік» үрей тудырады деп санайды. «Билік Қытаймен қандай келісім жасағанын толық айтпайды. Жасырын ақпараттар бар сияқты көрінеді. Сол себепті қоғамда неше түрлі сұрақ пайда болады. Мысалы, Қытайдан көшірілетін 55 зауыт жайлы әу бастан ашып айтқан жоқ. Қандай зауыт не үшін және қалай көшірілетіні, онымен қанша жұмысшы ілесе келетіні жұмбақ болды. Бастапқыда 51 зауыт көшіріледі деген еді, кейіннен 55 зауыт деп айтыла бастады. Ал, оны тәптіштеп түсіндіретін ақпаратқа зәру болып отырмыз» [3] – дейді Қазбек Бейсебаев. Қазбек Бейсебаев сөз еткен «Қытайдан көшірілетін 55 зауыт» жайлы ақпараттың шыққанына бірнеше жыл болған. Бастапқыда Қазақстанның сол кездегі президенті Назарбаев Қытайдан 51 зауыт әкелінетінін айтқан болатын.

«Қытайдың 55 зауыты» туралы ақпарат қыркүйек айында Қазақстанның бірнеше қаласын қамтыған наразылыққа түрткі болғанын айта өтейік. Назылыққа шыққандар Қытайдан алынған қарыздың қалай жұмсалатыны, қашан және қалай қайтарылатыны жайлы ашық ақпарат жоқтығына алаңдайды. Ал халықты алаңдатқан бұл мәселе төңірегінде көп ой туындайтыны заңды құбылыс. 55 жоба жайлы толымды ақпарат берілмей отырғанын мойындаған Қазақстан премьер-министрінің орынбасары Жеңіс Қасымбек толық ақпаратты сыртқы істер министрлігінің инвестициялар жөніндегі комитеті беруі тиіс деген еді [3].

Жеңіс Қасымбектің айтуынша, Қазақстан мен Қытай бірлесіп жүзеге асырып жатқан 55 жобаның қазіргі кезде **15-і іске қосылған, 20 жоба «жүзеге асырылу» кезеңіне таяған [3]**. Ол 15 жобада жұмыс істеп жатқандардың басым бөлігі Қазақстан азаматтары. Қазақстан үкіметі «55 зауыт» мәселесін айтқанда, «Қытаймен бірлесіп жүзеге асырылып жатқан жобалардың маңызы зор, инвестициясыз даму мүмкін емес» деп санайды.

Қазақстанға ең көп инвестиция салған елдердің ішінде Қытай Нидерланд, АҚШ және Швейцариядан кейін төртінші орында тұр. Қарыз берген елдердің арасында да үшінші орын алады. Ұлттық банктің 2018 жылғы есебінше, Қазақстанның Қытай алдындағы сыртқы қарызы 12 миллиард долларға жеткен. Түрлі деректерге қарағанда Қазақстанның мұнай саласындағы Қытай компанияларының үлесі өзге мемлекеттерден әлдеқайда көп екен. Бұл мол қуаныштың не зор қасіреттің бастауы ма деген сұрақ ойлантады бізді.

Қазақстан Президенті Қазақстан-Қытай ынтымақтастығы, біріншіден, қазірдің өзінде барлық негізгі қаржылық-экономикалық бағыттарды қамтитын өзара іс-қимыл салаларының ұдайы кеңеюімен ерекшеленетінін атап өтті. Жеке бірлескен жобаларды жүзеге асырудан екі ел экономикадағы жүйелі серіктестікке көшті, бұл өзара іс-қимылдың тиімділігін арттыруға, оның стратегиясын құруға мүмкіндік береді. Екіншіден, тағы бір үрдіс-жоғары қосылған құнға бағытталған перспективалы жоғары технологиялық өндірістерге бірлескен жұмыстың екпіннің біртіндеп ауысуы. Бұл ынтымақтастықтың жоғары серпінін қамтамасыз ете отырып, екі елдің мақсаттары мен міндеттерін есепке алуға және органикалық түрде біріктіруге

мүмкіндік береді. Бұл тәсіл басқа елдер мен аймақтар үшін өзара тиімді экономикалық қатынастардың үлгісі бола алады, деп хабарлапты Синьхуа [4].

Қазақстан әлемнің ірі экономикалы мемлекеттерінің бірі болып табылатын Қытаймен барлық салалар бойынша сауда-экономикалық ынтымақтастықты нығайтуға күш сала түсуі біздің биліктің нақты позициясын айқындай түсті. Қазақстан Қытайдың экономика, сауда, көлік, инвестиция, қаржы және мәдениет сияқты салаларда тығыз ынтымақтастыққа бағытталған **Жібек жолының экономикалық белдеуін** құру туралы бастамасын саясаткерлер қолдады. Қытай тарапы «Нұрлы жол» қазақстандық инфрақұрылымдық бағдарламасын толықтыратын үш негізгі бағытты бөліп көрсетеді: Қытайдан Орталық Азия арқылы, Ресейден Еуропаға / Балтық теңізіне / және Қытайдан Орталық Азия, Батыс Азия арқылы Парсы шығанағы мен Жерорта теңізі.

Қазақстан Президенті сондай -ақ, «Нұрлы жол» бағдарламасы аясында оның елі өзінің инфрақұрылымын дамыту бойынша жұмыс жасап жатқанын, Орталық Азияда қуатты көлік-логистикалық хаб өсіруде екенін атап өтті. Қазір елімізде Қазақстанның транзиттік тасымалының тиімділігін арттыратын 16 жоба жүзеге асырылуда.

Оның айтуынша, көліктен бөлек, екі ел арасындағы өзара іс-қимылдың басымдығы өнеркәсіп саласы болып табылады. Екі елдің үкіметтері өндіріс орындарын Қытайдан Қазақстанға беру бағдарламасын құрды. Ол индустрияландыру мен инновация саласындағы Қазақстан-Қытай ынтымақтастығы жобаларының тізіміне негізделген. Бүгінгі таңда бұл тізімге химия өнеркәсібі, тау-кен металлургия секторы, машина жасау, инфрақұрылым, энергетика, агроөнеркәсіптік кешен, жеңіл өнеркәсіп, мұнай өңдеу, құрылыс материалдары өндірісі мен ақпараттық технологиялар бойынша жалпы сомасы 26,2 миллиард доллардан асатын 51 жоба енгізілген (немесе 55). Оның ішінде қазірдің өзінде екі жоба – полипропилен ұнтағы шығаратын қондырғыны жаңғырту және жеңіл автокөліктер шығару қолға толықтай алынды.

2015 жылы Қазақстан мен Қытай арасында индустрияландыру және инвестиция саласындағы ынтымақтастықты нығайту мақсатында үкіметаралық келісімге қол қойылғаннан соң, Қазақстанда металлургия, мұнай және газ өңдеу, химия өнеркәсібі, машина жасау, энергетика, көлік, құрылыс материалдарын өндіру және агроөнеркәсіп кешені салаларында жалпы құны 27,6 миллиард доллар болатын 55 бірлескен қазақ-қытай жобасы жүзеге асырылуда екенін жоғарыда атап өттік. Енді Inbusiness.kz ресми сұранысы бойынша Индустрия министрлігі осы бөлімге бекітілген жобалар тізімін ұсынды. Атап айтқанда, МІР қызметі 19,6 млрд доллар тұратын 27 жобаны қамтиды. Қалған жеті жоба Ауыл шаруашылығы министрлігіне, 20-сы Энергетика министрлігіне қатысты, бір жобаны Астана халықаралық қаржы орталығы басқарады.

Ал енді жүзеге асырылып жатқан және жүзеге асырылған жобалардың белгілілеріне жеке-жеке тоқталып өтсек. Себебі, қандай салалардың төңірегінде жобалар іске асырылып жатқаны еліміздің кез келген азаматы үшін өте маңызды екенін ұмытпағанымыз жөн. Мемлекетіміздің кез келген нүктесінде болып жатқан өзгерістер еліміздің ертеңі үшін аса маңызды мәнге ие. Біз өз мақаламызда осы тақырыпты көтеріп отырғанымыз да азаматтық позициямыздың бір көрсеткіші. Ертеңіне алаңдайтын әрбір азамат елінде болып жатқан өзгерістерге бейжәй қарамағаны абзал. Сонымен Қытайдың Қазақстанда жүзеге асырып жатқан жобаларына тоқталсақ.

МАШИНА ЖАСАУ САЛАСЫ

1. SMS-тің стратегиялық серіктесі – «Сарыарқаавтопром» ЖШС-мен бірге үлкен түйінді құрастыру (DKD/SKD) және кіші түйінді құрастыру (CKD) әдістері бойынша JAC маркалы автокөліктерді өндіру;

1) Anhui Jianghuai Automobile Co., Ltd (JAC),

2) Қытай автокөліктерінің импорты-экспорты (СМС); Қостанай облысы, пайдалануға беру мерзімі – 2017 ж.;

2. AllurGroup АҚ астанасына SMS енгізу, кейіннен Allur Group Genertec Corp., & China National Machinery Import & Export Corporation (СМС) көп профильді автомобиль құрастыру кластерін дамыта отырып; Қостанай облысы, 2018 жыл – акцияларды сатып алу;

3. Жылжымалы бұрғылау қондырғыларының өндірісі «Қазақстан мұнай жабдықтары зауыты» ЖШС & Shengyuuan Technology Co., Ltd; Ақтөбе облысы, пайдалануға берілуі – 2020 ж.;

4. Кабель өндірісі Хуа Тонг (Орталық Азия) кабель ЖШС & Хэбэй Хуа Тонг кабелі; Қарағанды облысы, 2022;

5. LOVOL тракторларын өндіруді ұйымдастыру «Агромашхолдинг KZ» АҚ & Shandong Lovol Heavy Industry International Trading Co. Ltd; Қостанай облысы, 2019 ж.;

ИНФРАҚҰРЫЛЫМ

1. «Қорғас – Восточные Ворота» АЭА аумағындағы құрғақ порт «KTZE-Khorgos Gateway & Lianyungang Port Holding Group Co. Ltd., COSCO Shipping Lines Co. Ltd; Алматы облысы, 2017 ж. – акцияларды сатып алу / 2016 ж. – пайдалануға беру, 2018 ж. – акцияларды сатып алу;

2. «Қорғас – Шығыс қақпасы» АЭА аумағында технопарк құрылысы Қазақстан компаниясы Калишен ЖШС, «Сахаман» ЖШС, TEA Company & Yichang «KELISON» Industrial Co., Ltd; Алматы облысы, 2025;

ХИМИЯЛЫҚ ӨНДІРІС

1. ПЭТ қалдықтарын өндеуді ұйымдастыру және штапельді талшық (синтетикалық қыстағыш) өндірісін ұйымдастыру Green Technology Industries ЖШС (51%) & Hong Kong General Industry and Commerce Co Ltd. (49%); Түркістан облысы, 2018 ж.;

2. Полипропилен өндірісі ЖШС Kazakhstan Petrochemical Industries Inc. & China National Chemical Engineering Co.Ltd. (CNCEC); Атырау облысы, 2021 ж.;

3. Өнеркәсіптік жарылғыш заттар зауыты «MKS Company» ЖШС, «Беркут» БК ЖШС және Юннань өнеркәсіптік жарылғыш тобы; Қарағанды облысы, 2021 ж.;

4. Кальциленген сода өндірісі «АралТұз» АҚ, «AralSoda» ЖШС және 1. Inner Mongolia Lantai Industry Co., Ltd 2. Қытай ұлттық тұз өнеркәсібі тобы; Қызылорда облысы, 2023;

5. Биохимиялық кластерді құру және жақсартылған химиялық материалдарды өндіру (1-кезең: DN5 өндірісі) «ҚазАзот» АҚ Cathay Industrial Biotech; облыс анықталды, 2023 ж.;

6. Калий минералды тыңайтқыштарын өндіру (өндеу кешені) «Батыс-Қалый» ЖШС & 1. Kazakhstan Potash Corp. 2. СІТІС Construction Co ltd 3. China New Era Group корпорациясы; Ақтөбе және Батыс Қазақстан облыстары, 2023 ж.;

7. «ОХК» ЖШС аммиак-карбамид өндірісі (40%) және North Huajin Chemical Industries Group, Norinco International Cooperation Ltd (60%); аймақ анықталды, 2024 ж.;

8. «ҚМГ ҰК» АҚ, «Шұбаркөл Премиум» АҚ, «Кузнецкое» ЖШС & China Kingho Energy Group, China Tianchen Engineering Corporation (ТСС) көмір химия кешенінің құрылысы; Қарағанды облысы, 2023 ж.;

ҚҰРЫЛЫС СЕКТОРЫ

1. China Glass Int кіруі. Orda Glass & China Glass Int., China Triumph International Engineering (China National Building Material Corp.) шыны зауытының құрылысы жобасын іске асыру үшін Orda Glass ЖШС үлесіне; Қызылорда облысы, 2018 ж. – акцияларды сатып алу, 2020 ж. – зауытты іске қосу;

2. Цемент өндірісі DanAke & China Gezhouba Cement Co. ЖШС Ltd., China Gezhouba Group Overseas Investment Company Limited; Қызылорда облысы, 2018 жыл;

3. Керамикалық өндіріс ЖШС Newmay Ceramics & Foshan Newmay Ceramics (Lin Xiang) Co., Limited; Ақтөбе облысы, 2021 ж.;

4. Табиғи тастан жасалған бұйымдарды өндеу және өндіру (2-кезең) «Оргстрой» ЖШС & Zhejiangliyang Building Materials Co., Ltd; Жамбыл облысы, 2020 жыл;

GMK

1. «Amir-A LLP & SIN YUAN STEEL» ЖШС (30%), Үрімші Минханг Синьюань (70%) металлургиялық зауытының құрылысы; Шымкент, 2018 жыл;
2. Үлкен диаметрлі дәнекерленген болат құбырларды өндіру «Asia Steel Pipe Company» ЖШС (50%) & Central Asia Ruisi Steel Pipes (Tianjin) Corporation (CNPC еншілес компаниясы) (50%); Алматы, 2019 жылғы желтоқсан;
3. «Павлодар» АЭА және Жамбыл облысы аумағындағы тау-кен-химия және металлургиялық кешен, «TENIR Logistic & Ferro Mining НК СAG» ЖШС, Youbang Innovative Investment Limited, СМЕС, China Metallurgical Group Corporation, Xinjiang Zhongtai (Group) Co.; Павлодар облысы / Жамбыл облысы, 2025;
4. Богути вольфрам кенінің Жетісу Вольфрам ЖШС мен Jiixin International Resources Investment Limited, Jiangxi Copper Company өнеркәсіптік дамуы; Алматы облысы, 2022;
5. Кешенді қорытпалар өндірісі «Қарағанды кешенді қорытпалар зауыты» ЖШС & Sinosteel JEMECO; Қарағанды облысы, 2022 ж.;
6. Электролиттік марганец шығаратын зауыт құрылысы, ЖШС Sin Ban Metallurgical Scientific -Technical Company & Yongxiang Group, Horgos Xingbang Trading Co. Ltd; Қарағанды облысы, 2021 жыл;
7. Көксай мыс кен орнын игеру; KAZ Minerals & PLC Қытай түсті металл өнеркәсібі шетелдік инженерлік және құрылыс Co., Ltd. (NFC); Алматы облысы, 2023 ж. ;
8. Бастапқы алюминий өндірісі ERG & China Nonferrous Metal Industry's Foreign Engineering and Construction Co., Ltd (NFC); Павлодар облысы, 2023 ж. [5].

Біз анықтаған осы 5 сала негізінде жүзеге асырылған және жүзеге асырылып жатқан жобалардың әлі күнге нақты мақсаты мен міндеттері анықталып, халыққа толық түсіндірілмеді. Президент Қ. Ж. Тоқаев үстіміздегі жылдың 10 маусымында ғана мәлімде жасады. «Қазақстан Қытайдың «Белдеу және жол» жаһандық жобасын жүзеге асырудағы маңызды және сенімді серіктесі болып табылады. Бұл туралы бүгін Қазақстан президенті Қасым-Жомарт Тоқаев мәлімдеді». [6]

«Біз өзара тиімді ынтымақтастықты одан әрі дамытуға ниеттіміз», - деді К.-Ж. Тоқаев Шетелдік инвесторлар кеңесінің 33-ші пленарлық отырысында. Ол 2020 жылы елімізде транзиттік теміржол тасымалы көлемі 17 пайызға артқанын айтты. Контейнерлік жүк тасымалдау өсудің негізгі факторына айналды. Елбасы Қазақстанның теміржол әлеуетін сақтау және нығайту міндетін қойғанын да атап өтті.

Қытайдың Қазақстандағы 51 жобасы туралы ғаламтор желісінде де көп мәлімет бола бермейтіні, себебі билік өкілдері бұл тақырып төңірегінде сөз қозғағанда «51 жоба» туралы тілге тиек етпейді. Тек Қытай мен Қазақстан арасындағы ынтымақтастықты нығайту мақсатында әлі де жобалар жүзеге асырыла беретіндігі туралы айтылады. Бұл бір тандантатын дүние. Себебі халықты дүрліктімеу мақсатында әлі де халыққа толық және ашық хабар айтылмай келе жатқандығында бізге де бір шикілігі бар секілді көрінді.

Ал осы жылдың 3 қыркүйегінде Қазақстан билігі Қытайдан келетін тауар транзитін кеңейту үшін жаңа теміржол желісін салу туралы шешім қабылдады. Бұл туралы жұма күні Шығыс экономикалық форумының пленарлық отырысында бейнебайланыс арқылы сөйлеген сөзінде Президент Қасым-Жомарт Тоқаев былай айтты:

«Қазақстандық транзит өзінің экономикалық тартымдылығын және сенімділігін дәлелдеді. Сондықтан біз инфрақұрылымды жақсартуды жалғастырамыз. Атап айтқанда, Қытайдан транзитті кеңейту үшін жаңа Достық-Мойынты теміржол желісінің құрылысын бастаймыз. Инвестициялардың жалпы көлемі \$ 2 млрд теңгені құрайды»[7], - деді ол.

Қорыта келе айтатынымыз, жалпы елімізде болып жатқан өзгерістерге бейжәй қарамауымыз керек. Қытайдың Қазақстандағы 51/55 жобасы туралы әлі де тереңірек ойлануымыз, биліктен толық ақпарат беруін талап етуіміз керек деп ойлаймыз.

Пайдаланған әдебиеттер:

1. https://www.inform.kz/kz/kazakhstan-men-kytadyn-birlesken-8-zhobasy-biyl-kay-oblystarda-iske-asyrylady_a3294565
2. <https://egemen.kz/article/171052-qazaqstan-qytay-51-in%C2%ADves%C2%ADtitsiyalyq-dgobanynh-torteu-i-ske-asyryldy>
3. <https://www.azattyq.org/a/kazakhstan-china-reltions-investment/30221367.html>
4. https://forbes.kz/finances/markets/kitay_perevedet_v_kazahstan_51_predpriyatie
5. <https://inbusiness.kz/ru/news/opublikovana-chast-spiska-55-kazahstansko-kitajskih-proektov>
6. http://russian.news.cn/2021-06/11/c_1310001396.htm
7. <https://tass.ru/ekonomika/12293709>
8. Асилова А.С. Инвестиция негіздері: Оқулық // А.С. Асилова. – Алматы: «Master Print» баспасы, 2019. – 7-8.

ҚЫТАЙДЫҢ ІСКЕРЛІК МӘДЕНИЕТІНІҢ ТАРИХЫ МЕН ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Торехан А.А.

Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ

Шығыстану факультетінің I курс магистранты

aruzhan_torekhanova@mail.ru

Андатпа: Бұл мақалада дәстүрлі мәдениеттің және іскерлік коммуникациялар жүйесінің құрамдас бөлігі болып табылатын қытай этикетінің негіздері қарастырылады. Батыс өркениетінің Шығыс мәдениетіне әсері, «іскерлік мәдениет» пен «іскерлік этика» ұғымдарының мәнімен танысу. Іскерлік мәдениетті теориялық-методологиялық тұрғыда талдай отырып, Қытай іскерлік мәдениетінің ерекшеліктерін айқындау.

Түйін сөздер: Қытай тарихы, фэн-шуй дәстүрі, Қытай іскерлік этикасы, бизнес-модель.

Қытайдағы этикеттің ұлттық ерекшеліктері және батыстық модернизация. Халықаралық бизнесті жүргізу барысында басшылар мен менеджерлердің арасындағы түсініспеушіліктер, бизнесті жүргізуші елдердің мәдени және экономикалық алуантүрлілігінен және іскери мәдениеттің ережелерін білмегендіктен туындауы мүмкін. Іскерлік мәдениет дағдылары жақсы дамыған елдерде іскерлік этикеттің қатаң ережелері бар, этикеттің ережелерін білмеу келіссөз жүргізушінің беделіне нұқсан келтіреді.

Сондықтан іскерлік мәдениеттің ережелерін білу – кез-келген ұйымның сәтті жұмыс жасауының негізгі шарты болып табылады.

Жаһандану үдерістерінің ықпалының күшеюін және батыстық тенденциялардың кең таралуын ескере отырып, қытайлық іскерлік мәдениет осы жылдар бойына ие болған барлық құндылықтар мен дәстүрлерді сақтап, оларды заманауи бизнес технологияларымен үйлестіруде.

Негізінен, Қытай халқы көпшіл, бауырмал халық. Қытайлықтар шетелдіктерді көргенде жапондықтар сияқты басын белден емес, иықтан бас изеп амандасады.

Қытай психологиясының, атап айтқанда, іскери қатынастардағы қытай психологиясының негізі «сегіз жапырақ қағидасы» болып табылады, ол келесі құндылықтарға негізделген:

1. иерархияға бағыну, лауазымдық және жас ерекшеліктерінің қағидатын мүлтіксіз орындау, өз құзыреті шеңберінде міндеттерді орындау, бірлесіп жұмыс жасау барысында сыпайылықты сақтау, Конфуцийшілдік, дәстүршілдік, иерархия император сарайындағы мемлекеттік емтихан жүйесінің нәтижесінде дамыды;

2. отбасылық қағидат бойынша үлкенге құрмет көрсету, кішіге қамқор болу, екі адам арасындағы жеке қарым-қатынастың алшақтығын жою, ұжымшылдық және ұйымшылдық, барлық қызметкерлердің шешімдерді бірауыздан мақұлдау қажеттілігі;

3. қызметкерлердің өзара сыйластығы, көмекке көмекпен жауап беріп, қиын қыстау кезеңде қолдау көрсете алатын адамдармен достық қарым-қатынаста болу. «Guanxi» қағидатын сақтау. Істі таныс емес адамдарға тапсырып, тәуекелге бармау, менімді

таныстармен ғана жұмыс жасай білу. Куәгерлердің көзінше екінші тараптың кемшіліктерін бетіне баспау;

Қоғамда және іскери серіктестермен қарым-қатынас орнатудағы қытайлықтардың басты құндылықтары – қоғамда жоғары лауазымға ие адамдармен жақсы қарым-қатынаста болу. Іскери серіктестермен «гуанси», яғни жақсы қарым-қатынас орнату үшін, серіктестермен барлық кездесулерге барынша жоғары деңгейде дайындалады. Қытай қоғамында өзіңіздің немесе компанияның «келбетін» сақтау, яғни өміріңізде жетістікке жету жолында өзіңізді құрметтеуге мүмкіндік беретін «әлеуметтік мәртебені сақтау» өте маңызды [1].

4. кез-келген қызмет саласына жаңа технологияларды енгізіп отыру арқылы қызметкерлердің жаңа нәрсеге деген қызығушылығын арттырып, жаңа нәрселерді игеруге мүмкіндік беру, сонымен қатар дәстүрлердің бұзылмай, «уақыт талабына» сай әрекет ету;

5. еңбекқорлық және мұқият жоспарлау; «10 жыл еңбек еткен» адам үшін үлкен құндылық болып табылады, еңбекқор қызметкердің беделі мансаптық сатымен алға жылжуды қамтамасыз етеді;

6. үнемділік, тек өзінің қаражатын ғана емес, сондай-ақ өзінің мемлекетінің қаражатын да үнемдей білу. «Ысырапшылдық» қағидасы;

7. шыдамдылық пен төзімділік. Өзінің бес мың жылдық тарихында қытай халқы көптеген қиындықтарды бастан кешіріп, оларды еңсере білді. Шыдамдылық – ұлттық сипаттың міндетті белгілерінің бірі болды.

8. шыдамдылық пен пен қажырлы еңбекпен, алға қойған мақсаттарына қол жеткізуге мүмкіндік беретін – табандылық. Табандылықтың өзі нәтижеден гөрі маңыздырақ, себебі сіз өз еңбекқорлығыңыз бен белсенділігіңізді танытасыз.

Қытай халқының, көптеген шығыс халықтары сияқты тарихы тереңде жатыр. Қытайлықтардың тарихи тұлғасының тағы бір ерекшелігі, олар шетелдіктерге еліктемеуге тырысады. Бұл қасиет елінің өркениетін асқақтатып, моральдық тұрғыдан басқа елдерден жоғары тұруына мүмкіндік береді.

Сонымен қатар Қытай мәдениеті ең күрделі және көне мәдениеттердің бірі болып табылады. Себебі Қытай мәдениеті тек ел ішінде ғана емес, оның шекарасынан тыс жерлерде де үлкен географиялық аумақта көптеген әдет-ғұрыптар мен дәстүрлерге ие.

Сун династиясының кезінен мәдениеті мен өркениеті көркейе бастаған Қытай, қазіргі таңда да өзінің ғасырлар бойы сақталып келе жатқан рәсімдері мен этикетімен танымал ел. Дегенмен, бұл ел мен батыс әлемі арасындағы айырмашылықтар мәдени шок туғызуы да мүмкін.

Бір қызығы, Қытай күнтізбесі Қытай тарихымен тығыз байланысты, уақыт өткен сайын тарихи тұлға – император бейнесімен байланысты оқиғаларға бағдарланған. Қытайлықтар «кеңістік» және «уақыт» сияқты тұжырымдамаларға аса көңіл бөлмейді, керісінше оның орнына адамның күнделікті өміріне, оның мақсаттары мен міндеттеріне көп көңіл бөледі. Бәлкім, қытайлықтардың прагматизмі, реализмі және іскерлігі осыдан шыққан болар. Қытай тілінде уақытты бақылау дегеніміз – болашаққа үмітпен қарау. Бір қызығы, қытайлық сапарға қайықпен шықса, ол қайда бара жатқанына емес, өткен жолына қарап отырады. Яғни, бұл болашақты уақытқа тапсыру деген сөз.

Қытайлықтар болашаққа жоспарды аз құрады, өйткені олар болашақты болжау мүмкін емес деп санайды. Қытайлықтар өздері үшін ұзақ мерзімді перспективалар жасамайды, олар бүгінгі құндылықтарға назар аударады: «Мен болашақта мені не күтіп тұрғанын білмеймін, бірақ мен бүгін болашаққа қажетті нәрсені істеп жатырмын» деп жиі айтады [2].

Көптеген шығыс тұрғындары секілді қытайлықтар да жеті рет өлшеп, бір рет кеседі, яғни тек ойлы шешімдер қабылдайды, бірақ сонымен қатар олар уақытты өте қатты бағалайды. Бұл әсіресе өзге адамдардың уақытын алған жағдайларда байқалады, олар әрдайым сол үшін жиі кешірім сұрайды.

Қытайда кездесу соңында қатысушыларға құнды уақыттарын қиып келгендері үшін алғыс айту әдеттегі іс болып табылады. Жоспарланған кездесуге уақытында келу қытайлықтар үшін

көптеген Азия елдеріне қарағанда маңыздырақ. Екі адам кездесуді тағайындаған кезде, олардың біреуі міндетті түрде 15-20 минутқа ертерек келіп «жұмысты белгіленген уақыттан бұрын бітіріп», сол арқылы екінші адамның да уақытын үнемдейді.

Қытайда белгілі бір кездесуден кейін жұмысыңыз бар болса, ол жайлы жиналыс басталғаннан кейін 10-15 минуттан кейін мәлімдеу керек. Себебі, жиналыс аяқталған соң олар асықпай өздерінің көзқарастары жайлы талқылағанды ұнатады. Бір жағынан, қытай тәрбиесі әңгімелесушінің уақытын құнды нәрсе ретінде қарастыруды талап етеді, екінші жағынан қытайлықтарға әңгіменің барлық бөліктеріне шолу жасап, жеке қарым-қатынасты нығайтуға тағы да жеткілікті уақыт берілуін қажет деп санайды. Қытайға іссапармен келген американдықтардың ұшаққа асығып, дәл «талқылау ортасында» кетуге асығуы қытайлықтарды қынжылтады.

Американдықтардың пікірінше құжаттарға қол қойылған соң барлық фактілер тиісті түрде қаралған болып табылады. Ал қытайлықтар үшін мұндай әрекет бірлескен серіктестіктің негізін құрайтын өзара сенімділік сезімі орнаған жоқ деп санайды.

Қытайда ежелгі фэн-шуй дәстүрінің ежелгі бөлігі ретінде ғасырлар бойы даоисттік мистикалық ілімдерге негізделген сандар сиқыры бар. Қытайда негізінен жұп сандар, тақ сандарға қарағанда сәтті деп саналады. Қытайда мағынасыз сандар жоқ. Мұнда қонақ тұратын қабат, мәміле жасалған күн. Сіздің туған жылыңыз және Қытайға барған ай да ескеріледі.

Ең алдымен, сіз «төрт» санын немесе оның туындыларынан тұратын сандарды пайдаланудан аулақ болуыңыз керек. Мысалы, 44, 14, 40 және тағы сондай сияқты сандар. Қытайда «өлім» және «төрт» санының дыбысталуы бірдей болғандықтан, бұл жаман белгі болып саналады. Сонымен қатар батыс мәдениетіне жек көрінішті 13 және 66 сандары мұнда қолайлы саналады.

«Сегіз» саны дәстүрлі және заманауи қытай бизнесінің маңызды символдарының бірі. Бұл «сегіз» санының айтылуы («ба»), «фа» – «даму», «өркендеу» деген сөзге ұқсас болғандығына байланысты. Шетелдіктердің қытайлықтардың дәстүрлері туралы білімін жоғары бағалайды. Егер қытайлық серіктестерді айдың сегізінші күні, сағат 20:00-де келісімге қол қоюды ұсынса, олар бұл сыйластықты аса жоғары бағалайды. Қызықты фактілердің бірі, Қытай Банкі өте ұзақ уақыт бойы 1 доллардың 8 юаньге қатынасын ұстап тұрды, мүмкін дәл осы жағдай Қытай экономикасының өсуіне ықпал еткен болар

Сонымен қатар «екі» саны өзара қатынастардың жетілуі мен үйлесімділігін білдіреді және инь-янь іргелі бинарлы оппозициясының жалғасы болып табылады. Қытайлық сана жалпы түрде екілік сипатта ұсынылады. Мысалы, әр құбылыстың қарама-қарсы сипаты бар. Мұны қытай тілінен де көруге болады. Сонымен, бір нәрсенің болуы туралы сұрақ «бар ма, жоқ па?» немесе «көп па, аз ба?» түрінде қойылады. Яғни, осылайша қытайлар белгілі бір ортаны, қарама-қайшылықтың тепе-теңдігін анықтауға тырысады.

Қарама-қайшылықтардың арасында пайда болған ішкі үйлесімділік «2» символымен түсіндіріледі. Үйлену салтанаттарында екі қызыл шам мен жұп жастықты байқауға болады. Жас жұбайларға сыйлық ретінде қос үйректің бейнесін сыйлау жақсы ырым, бұл отбасылық одақтың символы болып саналады.

Қытайлық іскери мәдениетте қатынастардың ұзақ мерзімді бағдарлануына және прагматизммен үйлескен сәтті болашақты құруға баса назар аударылады. Кез-келген қытай ұйымының басты мақсаты – әр қызметкердің өз жұмысымен айналысып, интеграцияланған корпоративтік мәдениетті қалыптастыру.

Қытай психологиясының, атап айтқанда, іскери қатынастардағы қытай психологиясының негізі «сегіз жапырақ қағидасы» болып табылады, ол келесі құндылықтарға негізделген:

1. иерархияға бағыну, лауазымдық және жас ерекшеліктерінің қағидатын мүлтіксіз орындау, өз құзыреті шеңберінде міндеттерді орындау, бірлесіп жұмыс жасау барысында сыпайылықты сақтау;

2. отбасылық қағидат бойынша үлкенге құрмет көрсету, кішіге қамқор болу, екі адам арасындағы жеке қарым-қатынастың алшақтығын жою, ұжымшылдық және ұйымшылдық,

барлық қызметкерлердің шешімдерді бірауыздан мақұлдау қажеттілігі;

3. қызметкерлердің өзара сыйластығы, көмекке көмекпен жауап беріп, қиын қыстау кезеңде қолдау көрсете алатын адамдармен достық қарым-қатынаста болу. «Guanxi» қағидатын сақтау. Істі таныс емес адамдарға тапсырып, тәуекелге бармау, менімді таныстармен ғана жұмыс жасай білу. Куәгерлердің көзінше екінші тараптың кемшіліктерін бетіне баспау;

4. кез-келген қызмет саласына жаңа технологияларды енгізіп отыру арқылы қызметкерлердің жаңа нәрсеге деген қызығушылығын арттырып, жаңа нәрселерді игеруге мүмкіндік беру, сонымен қатар дәстүрлердің бұзылмай, «уақыт талабына» сай әрекет ету;

5. еңбекқорлық және мұқият жоспарлау; «10 жыл еңбек еткен» адам үшін үлкен құндылық болып табылады, еңбекқор қызметкердің беделі мансаптық сатымен алға жылжуды қамтамасыз етеді;

6. үнемділік, тек өзінің қаражатын ғана емес, сондай-ақ өзінің мемлекетінің қаражатын да үнемдей білу. «Ысырапшылдық» қағидасы;

7. шыдамдылық пен төзімділік. Өзінің бес мың жылдық тарихында қытай халқы көптеген қиындықтарды бастан кешіріп, оларды еңсере білді. Шыдамдылық – ұлттық сипаттың міндетті белгілерінің бірі болды.

8. шыдамдылық пен қажырлы еңбекпен, алға қойған мақсаттарына қол жеткізуге мүмкіндік беретін – табандылық. Табандылықтың өзі нәтижеден гөрі маңыздырақ, себебі сіз өз еңбекқорлығыңыз бен белсенділігіңізді танытасыз.

Осылайша, Қытай қоғамының ерекшеліктерінің көптеген ғасырлар бойы қалыптасқанын байқауға болады. Бүгінгі таңда жаһандану процестерінің қытайлықтардың күнделікті өміріне араласуына қарамастан, дәстүрлі этникалық ерекшеліктер әрқашан болуы керек және бұл ерекшеліктер бизнесті жүргізуге айтарлықтай әсер етеді.

Қытай іскерлік этикасының дәстүрлері мен қазіргі заманғы трендтері. Қытайдың іскери мәдениетіне дәстүрлі конфуцийлік құндылықтар ықпал етеді, оларға: ізгілік, әділеттің пайдадан артықшылығы, үлкенге құрмет, қоғамдағы өзара келісім, дау-дамайсыз басқару мен қарапайымдылық жатады.

Қытай әлеуметі өз қоғамында ашықтыққа ұмтылса, бір жағынан сыртқы әлемнен жабылуға бейімділігін атап өтуге болады. Қытайлықтардың іскерлікті жүргізу ерекшеліктеріне арнап кітап жазған қытайлық автор – Чен Минг Джер өзінің еңбегінде, Қытай іскери мәдениетіне тән белгілерді қытайлық және батыстық бәсекелестік тәсілдерді салыстыру арқылы ажыратуға болатыны жайлы жазды. Төменде берілген 1- кестеде Қытай және Батыстық бәсекелестік тактикаға қатысты фактілер көрсетілген [3].

Кесте-1

Параметр	Қытайлық бәсекелестік тактикасы	Батыстың бәсекелестік тактикасы
Бәсекелестікке деген көзқарасы	Жанама, "тыныш" бәсекелестік, деструктивті қарама-қайшылықты болдырмау, ұрыссыз жеңіске бағыттау	Тікелей, "қатты" бәсекелестік, "бетпе-бет"
Ақпараттың таралуын бақылау	Құпиялылық	Ақпарат ағынының ашықтығы (транспаренттілігі)
Мақсатқа жету тәсілі	Бірқалыпты	Қысым және күш
Бәсекелестік пен ынтымақтастықтың арақатынасы	Бәсекелестік пен ынтымақтастық тиынның екі жағы сияқты (өзара әрекеттестік икемділігі)	Бәсекелестік пен ынтымақтастық үйлеспейді
Мақсатты сегментті таңдау	Тұтынушылар көп қолданатын нарық	Бүкіл нарық бойынша үстемдік
Тәуекелге қатынасы	Тәуекелді ұнатпайды	Үлкен тәуекелдерге бейімделген

Бірақ соған қарамастан сырт келбет әрқашан да әлеуметтік нормаларға сәйкес болуы тиіс. «Тұлға» – бұл Қытай қоғамындағы жылдар бойы жинаған әлеуметтік мәртебеңіз және оны бір сәтте жоғалту қиын шаруа емес. Іскери қарым-қатынас жүргізу барысында Қытайлықтың «тұлғасына» нұқсан келтірмес үшін, есте сақтау қажет бірнеше қағидалар бар. Келіссөз жүргізу барысында қытайлықты ұятқа қалдыратындай іске бармау.

Мысалы, оған әріптестерінің жанында жасаған кемшілігі туралы айтып, онымен қоймай жіберген қателігі үшін кешірім сұратқызу. Қытай қоғамында "тұлға" мәртебесін көтеру үшін "guanxi" – әлеуметтік байланыстар мен таныстар маңызды рөл атқарады, қытайлықтар әрдайым, әсіресе шетелдіктер алдында қандай "беделді" адамдармен таныс екенін айтуды ұнататыны сәйкестік емес.

Қытай іскерлік этикасының дәстүрлерінен бөлек, Қытайдың іскерлікті жүргізудегі қазіргі заманғы трендтеріне тоқталуды жөн көрдім. Интернет желісі қарқынды дамыған заманда жаһандану процессімен ілесіп, жаңашылдыққа аяқ басқанымыз жөн. «Жаңа экономиканың» құрамдас бөліктерінің бірі болып саналатын электронды коммерция тәжірибелік маңызға ие болуда. Электронды сауда – бұл жүзеге асырылатын барлық қаржылық және сауда қызметтері мен осы транзакциялармен байланысты бизнес процестерді қамтитын экономика саласы.

Электронды сауда әлем бойынша өте кең таралған. Қытай да бұл процесстен шет қалған жоқ. Қытай бұл салада үлкен әлеуетке ие. Бұған себеп Қытай халқының интернет саудасын пайдалануының көптігі, сонымен қатар Қытай халқының көпшілігі үшін интернетке қол жетімділіктің болуы. Электрондық коммерция шынымен де Қытайдың тез және тұрақты өсу экономикасының маңызды қозғаушы күшіне айналды. Соның бірі, Alibaba компаниялар тобы – Қытайдағы ең ірі онлайн және мобильді коммерциялық платформа және айналым тұрғысынан әлемдегі ең ірісі. 2018 жылы компанияның айналымы \$248 млрд. құрады, бұл eBay және Amazon компаниясының айналымынан көп. 2018 жылы Алибаба 56,2 млрд доллар табыс тапты, өсу қарқыны өткен жылмен салыстырғанда 48% – ды құрады. Alibaba Group қызметінің негізгі бағыттары: Alibaba Pictures, AliExpress.com, Taobao.com, Alipay, PAL, 1688.com, Tmall, Juhuasuan, eTao, Alibaba Cloud Computing, Yahoo! платформалары болып табылады. Alibaba тауарларды тікелей сатпайды, тек сатушылар мен сатып алушылар мәміле жасайтын алаңдарды ұсынады. Alibaba компаниясының негізін қалаушы Джек Ма қытайлық электронды сауда дүкенін барынша жетілдіруге тырысты. Джек Ма өз компаниясын 1999 жылы құрды және алғашқы екі жыл ішінде басқа да қытайлық компаниялар оған бәсекелес бола бастады. Бірақ 2002 жылы Американдық eBay электронды коммерциялық компания Қытай нарығына шықты. Онымен қоймай Alibaba компаниясының жұмысын жоққа шығарып, қытайлық компанияның, американдық интернет сауда компаниясымен бірдей бола алмайтынын айтып, Джек Маның беделіне нұқсан келтірді. Осы орайда Қытайлық «тұлға» этикасы бұзылғандығын, яғни Alibaba компаниясының нарықта беделінің түсуіне әсер етті. Содан кейін Джек Ма американдық eBay-ге қарсы бес жылдық соғыс бастады. 2002 жылы eBay Қытайдың жетекші интернет-аукционын сатып алып, Қытай нарығына келді, бірақ бұл Alibaba емес, eachnet eBay-дің қытайлық нұсқасына айналды. Содан кейін eBay Қытай сайтының пайдаланушы интерфейсін өзгертуге кірісті. Қытайда жаңа операциялар үшін компания басшылығы АҚШ-тағы eBay серверлері арқылы бүкіл трафикті бағыттап бастаған халықаралық менеджерлерді тартты. Алайда, жаңа пайдаланушы интерфейсі веб-серфинг кезінде қытайлықтардың әдеттеріне сәйкес келмеді, басшылық Қытай ішкі нарықтарының ерекшеліктерін білмеген, Тынық мұхиты арқылы өтетін трафик сауданың жүктелуін баяулатты. Тіпті Тынық мұхит астындағы жер сілкінісі кабельдердің үзілуіне әкеліп, бірнеше күн сайт жұмыс істемеді.

Бұл уақытта Alibaba негізін қалаушы Джек Ма eBay-дің негізгі ерекшеліктерін ескеріп, бизнес-модельді қытайлық нұсқаға бейімдеумен айналысты. Ол Taobao аукцион алаңын құрудан басталды, осылайша eBay-дің негізгі саудасымен бәсекелес болды. Джек Маның тобы Taobao функцияларын үнемі жетілдіріп отырды және қытайлық қолданушылардың сұраныстарына назар аударып, жаңаларын қосты. Сайттағы төлем үлгісіне ерекше назар аударылды. Интернет-дүкендердегі пайдаланушылардың сенімсіздігін жеңу үшін Джек Ма

электронды төлем сайтын, Alірау-ды құрды. Сатып алушы тауарды алғандығын растағанша оны шартты есепшотқа салу арқылы ақшаны сақтай алатын төлем құралы. Таобао платформасында жедел хабар алмасу жүйесі пайда болды, ол сатып алушылар мен сатушыларға сайтта нақты уақыт режимінде тікелей байланыса алады. Бұл бизнес-инновациялар Таобао-ға жаһандық көзқарас пен орталықтандырылған құрылым жаңа жағдайларға тез әрекет етуді қиындататын еВау-дан нарықтағы үлесті алуға көмектесті. Қысқа уақыт ішінде Джек Ма интернет саудадан хабары жоқ сатушылардың сеніміне кірді. Ол саудагерлерге өз тауарларын тегін жарнамалауға рұқсат берді. Жылдар өтті, нәтижесінде пайда болған нарықтың өсуі соншалық, саудагерлер өз тауарларының рейтингі жоғарылауы, жарнаманың алғашқы бетіне шығуы үшін ақша төлей бастады.

Ал еВау-дің нарықтағы үлесі құлдырай бастады, еВау-дың бас директоры Мег Уитман тіпті қысқа уақыт ішінде жергілікті филиалды сақтау үшін Қытайға көшіп келді. Бұл ісінен нәтиже шықпаған соң, ол Джек Маны кездесуге шақырып, оған келісім ұсынды. Бірақ Джек Ма әлі де соғысты жалғастыруға дайын екенін айтып, жеңіске жетуді қалады. Бір жыл ішінде еВау Қытай нарығынан кетті.

Жалпы Alibaba компаниясы транзакциялар, сондай-ақ жарнама және басқа да қызметтер үшін комиссиялар есебінен табыс табады. Alibaba-сауда айналымы бойынша әлемдік көшбасшы. Ал айналым неғұрлым көп болса, алаң иесінің комиссиясы соғұрлым көп. Компанияның ең ірі алаңдары: Taobao.com, Tmall.com and Juhuasuan.com -түсімнің шамамен 82% құрайды. Конгломераттардағыдай, Alibaba-ның әрбір бөлімшесінде жеке директорлар кеңесі, өзінің техникалық топтары құрылады және өз платформалары әзірленеді. Концерн жоғарыдан төмен шешім қабылдамайды, керісінше, стратегияны төменнен жоғары, яғни бөлімшелер мен бөлімдерден құрайды. "Егер филиалдар арасында қақтығыстар пайда болса, компания мәдениеті топқа емес, белгілі бір бизнес-бірлікке басымдық беруге бейім", — делінген зерттеуде. Джек Ма бөлімше басшыларына олардың бизнесі үшін жақсы болатындай еркін әрекет ететінін үнемі түсіндіреді".

Alibaba үшін негізгі табыс көзі электрондық коммерция болып табылады. 2018 қаржы жылы электрондық сауда секторының түсімі 133,9 млрд юанды құрады, бұл жалпы түсімнің 85% -на тең. Күшті және жақсы танымал бренд – Alibaba Group-тың тағы бір артықшылығы. Компания бренд құруға айтарлықтай қаражат салды. Alibaba әлеуметтік желілерде ғана емес, сондай-ақ бұқаралық ақпарат құралдарының назарын аударуы мүмкін. Жедел өсу, шетелдік инвестициялар және активтерді сатып алу туралы жаңалықтар компанияға және оның брендіне сыртқы әлемнің қызығушылығын ынталандырды. 2018 жылы Alibaba жарнамаға және дамуға 8,8 млрд юань қаражат бөлді.

Ал соңғы жылдары Alibaba бренді негізінен өнім сапасы мен қызмет көрсету деңгейін жақсартудың арқасында танымал болды. Шетел азаматтарының көбі қытай тауарларын электрондық коммерция платформасы арқылы сатып алуға дайын. 2018 жылдың соңында қор нарығында дағдарыс болды: бағалы қағаздардың құны құлдырады, Alibaba акциялары да арзандады. Қытай мен АҚШ арасындағы сауда соғысы әлі де өз ізін салады. Сөйтіп соңында Alibaba бизнесі гүлденді, ал акциялар төмендеді. Мысалы, Alibaba Goldman-ның екі бұрынғы басшыларын Alibaba президенті және ғаламдық бизнеске жауапты Ant Financial вице-президенті ретінде, сондай-ақ мобильді қауіпсіздік және шифрлау технологияларымен айналысатын сингапурлық V-Key компаниясын және басқа да компанияларды бекітті.

AliExpress электрондық коммерция саласында шағын және орта бизнесті төлеу және логистикамен жүргізуді ұсынады. 2015 жылдың құлдырауынан кейін, 2016 жылдың маусым айындағы тоқсандық нәтижелер AliExpress түсімі өткен жылдың сәйкес кезеңімен салыстырғанда 123% – ға артты. Бұл өсу негізінен Ресей, Оңтүстік-Шығыс Азия және Бразилия сияқты дамушы елдердің нарықтарына шығуына байланысты болды, ал Еуропа мен АҚШ нарықтарында онсыз да өсу байқалды. Осылайша, Alibaba тез өсетін нарықтарда өнімдер жасайтынын және онда жетекші орын алуға тырысатынына қорытынды жасай аламыз. Дұрыс стратегияны таңдау оған қарқынды өсуді жалғастыруға көмектеседі, бұл акция

бағасының өсуіне, болашақта пайда мен сауда айналымының артуына әкеп соғады.

Қорытынды. Бүгінгі күні Қытай ең мықты «G20» елдері қатарына кіргеніне қарамастан, әлі де заманауи және қарқынды дамып келе жатқан әлем елдерінің қатарында. 1949 жылы ҚХР болып жарияланған соң елде бірнеше экономикалық реформалар жүргізілді. Соңғы 30 жыл ішінде Қытайда жүргізілген экономикалық реформа және «ашық саясат» Қытай экономикасының үлкен жетістіктерге жетуіне мүмкіндік берді.

«Іскерлік мәдениет» пен «іскерлік этика» ұғымдарының мәнімен толығырақ танысып олардың өзара байланысын айқындадық. Әлем елдерінің іскери мәдениетін зерттеуде көптеген әдіснамалық тәсілдер бар, әр халықтың және елдің менталитеті мен дәстүрлі құндылықтарына негізделген іскери мәдениеттің көптеген классификациялары бар.

Қытай қоғамының мәдени ерекшеліктері сан ғасырлардан қалыптасып келе жатыр. Ал мәдениеттегі көзқарастар мен ұстанымдар қытайлықтардың іскери- қарым-қатынасты жүргізуде басшылыққа алынатын негізгі факторлардың бірі болып табылады.

Қазіргі таңда іскерлікті жүргізудегі қытай құндылықтары қоғамның барлық салаларында, соның ішінде іскери серіктестермен қарым-қатынас орнату кезінде байқалады. Қытай халқы еңбекқор халықтардың қатарына жатады, сондықтан олар үшін уақыт өте бағалы. Бала кезінен қытайлықтар қатаң тәртіп пен бір-бірінің уақытын құрметтеуге дағдыланған.

Сыйлық алмасу – Қытаймен бизнес жүргізудің ерекшеліктерінің және маңызды белгілерінің бірі болып табылады. Бұл рәсім қытайлықтар мен олардың серіктестері арасындағы достық қарым-қатынастың нығаюын білдіріп, болашақтағы серіктестің жақсы дамуына көмектеседі.

Қытайлық іскерлік мәдениетінің қазіргі заманғы трендтері жайлы айтатын болсақ, оған ең алдымен интернет желісінің дамуымен байланыстыруға болады.

Қазіргі уақытта қытайлықтар интернет желісін бизнестің тірегі ретінде қарқынды пайдалана бастады. «Ebay», «Taobao», «Alibaba», «Dhgate» сияқты бүкіл әлемге белгілі үлкен интернет алаңдарында сауда жасау адамадардың қызығушылығын күннен-күнге арттырып жатыр. Бүгінге «Alibaba» компаниялар тобы –Қытайдағы ең ірі онлайн және мобильді коммерциялық платформа тұрғысынан әлемдегі ең ірісі. Оның негізін қалаушы қытайлық кәсіпкер – Джек Ма.

Қытай сұраныс тауарларды сату, тасымалдау және тарату бойынша жетекші орындарды алуда. Әлемдік нарықта жетекші орындарға ие болуда іскери қарым- қатынасты жақсы деңгейде жүргізу негізгі фактор болып табылатыны сөзсіз емес пе? Сол себепті де қазір барлық мемлекеттер Қытаймен халықаралық байданыс орнату мақсатында әртүрлі келіссөздер мен бизнес семинарлар ұйымдастырып жатыр. Осындай іскери қарым-қатынастың сәтті орындалу үшін сол елдің мәдениеті, тарихы, сал-дәстүрі мен қазіргі заманауи алғышарттарын білу аса маңызды.

Пайдаланған әдебиеттер:

1. <http://www.diva-portal.org/smash/get/diva2:530871/FULLTEXT02>
2. Д.В. Буяров Современный Китай: Социально-экономическое развитие, национальная политика, этнопсихология. – Москва, 2011. – 296 с.
3. 17. Чен Минг Джер. Китайский бизнес изнутри: Практическое пособие по выстраиванию деловых отношений с китайскими партнерами. – Москва, 2009. – 288с.
4. file:///C:/Users/A6B83~1.TOR/AppData/Local/Temp/osobennosti-kitayskogo-delovogo-etiketa-v-upravlenii.pdf
5. Gu Guoda, Lu Jing. Introduction to China's foreign trade. – Peking, 2006. –P 432.
6. Электронные торговые площадки: методическое пособие. – Российский экспортный центр, 2016. – 55 с.
7. Кай-Фу Ли. Сверхдержавы искусственного интеллекта: Китай, Кремниевая долина и новый мировой порядок. – Cranberry Press, 2019. // <http://maxima-library.org/mob/b/454252?format=read/>

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ МЕН ҚЫТАЙ ХАЛЫҚ РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ИННОВАЦИЯ САЛАСЫНДАҒЫ ЫНТЫМАҚТАСТЫҒЫ

Нурсултанова Л.

*Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ, Шығыстану факультеті 1 курс магистранты
nursultanova.laura@mail.ru*

Алдабек Н.А.

*т.ғ.д., Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ, Шығыстану
факультеті, қытайтану кафедрасы, профессор
aldabek.nurzhamal@gmail.com*

Андатпа: Бұл мақалада Қазақстан- Қытай қатынастарының қалыптасуына қысқаша шолу жасалып, еліміздің инновациялық экономикасының дамуындағы Қазақстан мен Қытай арасындағы инновация саласындағы ынтымақтастықтың рөліне талдау жасалады. Ғылыми-техникалық прогрестің дамуы жағдайында әр елдің алдында халықаралық экономикалық жүйедегі өзгерістерге тез бейімделу және ден қою арқасында өзінің инновациялық әлеуетін тиімді пайдалану және арттыру міндеті тұр. Мақалада осы тұрғыдан екі елдің инновациялық саясатына салыстырмалы талдау жасалып, Қазақстан үшін үлгі тұстары ұсынылады.

Түйін сөздер: Инновация, Ұлттық инновациялық жүйе, инновациялық экономика

Қытай мен Қазақстанның инновация саласындағы ынтымақтастығы екі ел арасында дипломатиялық қатынастар орнаған сәттен басталды. Содан бері Қытай мен Қазақстан үлкен жолдан өтіп, тату көршілерге, сенімді достар мен сындарлы серіктестерге айналды. Екі ел арасында инновация саласындағы өзара келісімдер үнемі жоғары деңгейде қолдау табудың нәтижесінде сенім, тату көршілік және өзара түсіністіктің жоғары деңгейі нығайтылды.

Қазақстан Республикасы мен Қытай Халық Республикасының инновация саласындағы серіктестігі мен Шанхай Ынтымақтастық Ұйымы (ШЫҰ) шеңберінде инновациялар саласындағы бір-бірімен ынтымақтастыққа белсенді жәрдемдесуіне талдау жасау басты мақсатымыз.

"Ең бастысы-инновация. Инновация – бұл жаңа өнімдер, ғылымды өндіріске енгізу. Еңбек өнімділігі айтарлықтай ұлғаятын мұндай әрекет инновация деп аталады", – деді ҚР Президенті Нұрсұлтан Назарбаев "Нұр Отан" ХДП Саяси кеңесінің кеңейтілген отырысында [1].

Инновация бұл сәтті қолдануға болатын жаңа нәрсе. «Жаңа деп нені түсіну керек?» – деген сұрақ туындайды. Халықаралық тәжірибеге сәйкес инновацияның төрт негізгі түрін бөлуге болады: өнімдегі инновациялар, өндірістегі инновациялар, нарықтық инновациялық қызмет және ұйымдастырушылық инновациялар.

Инновация бірқатар қатысушылардың ынтымақтастығын қажет ететін күрделі процесс. Бұл күрделілік Фриман ұсынған және қазір кеңінен қолданылатын ұлттық инновациялық жүйе (ҰИЖ) ұғымымен байланысты. Фриманның анықтамасы бойынша, ҰИЖ – бұл қызметі мен өзара әрекеті жаңа технологиялардың пайда болуына, импортына, модификациясына және таралуына әкелетін жеке және мемлекеттік институттар мен ұйымдардың желісі [2].

Инновацияны түсінудің кең негізі үш негізгі аспектіні қамтиды:

* Білім беру мекемелерін (университеттер, ғылыми-зерттеу институттары, технологиялық-қамтамасыз етуші фирмалар), фирмалар мен мемлекеттік органдарды, сондай-ақ инновацияның қайнар көзі ретінде қарастырылатын тұтынушыларды қамтитын ҰИЖ агенттері;

* ҰИЖ әр түрлі элементтері арасындағы өзара әрекеттесу және байланыс;

* Идеялар мен білімнің салалары.

ҰИЖ тұжырымдамасы әлі де көптеген елдерде инновациялық саясаттың негізі болып табылады.

Қазақстан – Қытай дипломатиялық қарым-қатынасы 1992 жылы Қазақстан Тәуелсіздігінің орнаған алғашқы күндерінен басталды. Содан бері Қытай мен Қазақстан үлкен жолдан өтіп, тату көршілерге, сенімді достар мен сындарлы серіктестерге айналды. Екі ел арасында жоғары

деңгейдегі қарқынды саяси диалог тұрақты түрде сақталды, сенімнің, тату көршілік пен өзара түсіністіктің жоғары деңгейі нығайтылды. Соңғы жылдары Қытай мен Қазақстан "Бір белдеу, бір жол" және қазақстандық "Нұрлы жол" бағдарламасы тоғысу аясында тарихи дамудың жаңа мүмкіндіктері мен жаңа кезеңіне тап болды [3]. Екі ел де экономика және сауда, энергетика, көлік, ғылым және технология, гуманитарлық ғылымдар және қауіпсіздік сияқты түрлі салалардағы ынтымақтастықты тереңдетеді. Қытай мен Қазақстан нормативтік-құқықтық базаны жетілдіріп, екіжақты ынтымақтастықтың ұйымдары мен тетіктерін байытуда. Екі ел де аймақта да, бүкіл әлемде де тұрақтылық пен қауіпсіздікті қамтамасыз етуге өз үлестерін қосуда.

Салыстырмалы түрде қысқа тарихи кезеңде Қазақстан мен Қытай арасындағы тауар айналымының көлемі 337 млн доллардан 22 млрд долларға дейін өсті. Тек соңғы екі жылдың ішінде жалпы сомасы 70 млрд доллардан асатын екіжақты келісімшарттарға қол қойылды. Түрлі салаларда елдер 250-ден астам үкіметаралық және ведомствоаралық келісімдер жасасты [3].

Екі елдің қарым-қатынасы тек Орталық Азияның жалпы жағдайына ғана емес, сонымен қатар халықаралық аренадағы басты елдердің күш тепе-теңдігіне де әсер ететіндіктен, қазіргі уақытта Қытай мен Қазақстан қатынастарын зерттеуге Қытайда да, Қазақстанда да, Ресейде де, Батыстың басқа елдерінде де көп көңіл бөлінуде.

Қазақстан мен Қытай инновациялар саласындағы ынтымақтастыққа үлкен мән береді. Екі елдің үкіметтері халықаралық инновациялық ынтымақтастықтың сапасын арттыруды бағалайды, инновациялық саланы қаржыландыруды үнемі ұлғайтады, сондай-ақ Шанхай Ынтымақтастық Ұйымы (ШЫҰ) шеңберінде инновациялар саласындағы бір-бірімен ынтымақтастыққа белсенді жәрдемдеседі [4].

Мемлекет пен қоғам дамуындағы белсенді байланыстардың бірі – өмірдің барлық салаларына оң әсер етуі мүмкін инновациялық қызмет. Бүгінгі әлемді инновациясыз елестету қиын. Күнделікті өмірінде адам қарқынды инновациялық даму нәтижесінде қол жеткізілген инновациялардың жемісін пайдаланады.

Инновация мен шығармашылықтың өнімі болып табылатын озық технологияларды енгізу өмір сүру деңгейін жақсарту үшін қосымша жағдай жасайды. Бұл бағыт экономикаға да әсер етеді, әлеуетті дамытуға ықпал етеді және осылайша кедейлік пен аштық проблемаларын шешуді қамтамасыз етеді.

Тұрақты инфрақұрылым құру, барлығын қамтитын және тұрақты индустрияландыру мен инновацияларға жәрдемдесу Шанхай Ынтымақтастық Ұйымының (ШЫҰ) мақсаттарының бірі болып табылады [4].

Ғылымның, техниканың және инновацияның дамуы жан-жақты сипатқа ие және оның мүдделеріне назар аудара отырып, адамзаттың игілігі үшін қызмет етеді. Шанхай ынтымақтастық ұйымында (ШЫҰ) осы саладағы ынтымақтастықты жандандыруға бірінші кезекте көңіл бөлінеді [4].

ШЫҰ-ға мүше мемлекеттер 2020 жылғы қарашада ШЫҰ-ға мүше мемлекеттер басшыларының Мәскеу отырысы барысында қазіргі заманғы жағдайларда ғылыми-техникалық ынтымақтастық мүше мемлекеттердің жаһандық сын-қатерлер мен қауіптерге қарсы тұру қабілетін нығайтуға жәрдемдесетінін атап өтті. ШЫҰ елдері үшін қызығушылық тудыратын ғылыми-техникалық және инновациялық дамудың басым бағыттарында бірлескен бағдарламалар мен жобаларды әзірлеу және іске асыру бойынша келісілген қадамдар жасайтын болады [5].

Ғылыми-техникалық инновациялардың орта және ұзақ мерзімді экономикалық өсу мен жаһандық орнықты дамудың негізгі факторы ретіндегі маңыздылығын мойындай отырып, мүше мемлекеттер ортақ әлеуметтік сын – қатерлерді еңсеру үшін экономикалық өсудің жаңа көздерін және шешімдерді іздеу үшін ШЫҰ шеңберінде бірлескен ғылыми зерттеулерді, ғалымдар мен ғылыми ұйымдар арасында тәжірибе алмасуды жүзеге асыруға ниеттенеді.

2019 жылғы қарашада Мәскеуде ШЫҰ елдері арасындағы ғылыми, техникалық және инновациялық ынтымақтастықты арттыру мақсатында ғылым және техника жөніндегі

министрліктер мен ведомстволар басшыларының бесінші кеңесі өтті.

Қатысушылар ШЫҰ кеңістігінде ғылыми-техникалық әріптестікті ортақ сын-тегеуріндерге жауаптарды бірлесіп іздеуде қарқындату үшін ШЫҰ-ға мүше мемлекеттердің ғылыми-зерттеу мекемелері ынтымақтастығының кезекті 2021-2023 жылдарға арналған жаңа "Жол картасын" әзірлеуге уағдаласты [6].

ШЫҰ-ға мүше мемлекеттер арасындағы ғылыми-техникалық саладағы ынтымақтастықты жетілдіру қажеттілігінің маңызды мәнін мойындай отырып, ШЫҰ-ға мүше мемлекеттердің ғылыми-техникалық ынтымақтастық туралы үкіметаралық келісіміне 2013 жылы Бішкек қаласында қол қойғанын атап өткен жөн.

Осы құжат тараптардың ұлттық заңнамасына сәйкес қоршаған ортаны қорғау және табиғи ресурстарды ұтымды пайдалану, ауыл шаруашылығы ғылымдары, наносистемалар мен материалдар, ақпараттық және телекоммуникациялық технологиялар, энергетика және энергия үнемдеу, жер туралы ғылымдар, оның ішінде сейсмология және геология және ынтымақтастықтың басқа да өзара келісілген салалары сияқты бағыттар бойынша ынтымақтастықты дамытады [6].

2019 жылғы қарашада ШЫҰ-ға мүше мемлекеттердің үкімет басшылары кеңесінің Ташкент отырысы барысында қабылданған көпжақты сауда-экономикалық ынтымақтастық бағдарламасына сәйкес тараптар инновация саласын маңызды бағыттардың бірі ретінде айқындады.

Ынтымақтастықты арттыру мақсатында жастар мен өскелең ұрпақ арасында ғылым мен техниканы танымал ету үшін түрлі конкурстар мен іс-шаралар өткізілуде. Соңғы жылдары ШЫҰ-ға мүше мемлекеттері ШЫҰ-ға мүше мемлекеттердің инновациялары мен кәсіпкерлігі бойынша жастар конкурсын 2018 жылы және Қытайда ШЫҰ-ға мүше мемлекеттердің технопарктерін басқару жөніндегі семинарды 2019 жылы өткізді. Қытайда жоғары технологияларды дамыту үшін үкімет 1991 жылдан бастап бүкіл ел бойынша жоғары технологиялық парктер құру туралы шешім қабылдағандықтан, бүгінде Қытайда 130-ға жуық парктер бар. Осы салада үлкен тәжірибеге ие бола отырып, Қытай инновациялар саласындағы ынтымақтастықты күшейтуді ұсынады [7]. Мысалы, Қазақстан мен Қытай арасындағы қатынастар бұрынғысынша тұрақты сипатқа ие. Бүгінгі таңда Алматыда ғана 69 бірлескен және 170 мыңнан астам кәсіпорын жұмыс істейтін қытай капиталы бар [8]. Осы компаниялар қызметінің нәтижесінде Алматы мен Қытай арасындағы тауар айналымы 2016 жылғы қаңтарда \$100 млн-ға жетті [8].

Ғылыми және техникалық ынтымақтастықты бірлесіп дамыту мен ілгерілетудің маңыздылығын ескере отырып, Қытай Циндао қаласында ШЫҰ-ға мүше мемлекеттердің технологиялар трансфері орталығын құруды ұсынды, бұл ортақ жұмысқа Қытайдың маңызды үлесі болды.

Жаңа коронавирустық пандемияға байланысты әлем денсаулық сақтау саласындағы ең үлкен жаһандық күйзеліспен ғана емес, сонымен бірге ғасырдың ең үлкен экономикалық күйзелісімен, әлемдік сауда мен жеткізілім тізбегінің бұзылуымен, инвестициялардың төмендеуімен және жұмыссыздықтың едәуір өсуімен бетпе-бет келеді.

COVID-19 пандемиясының аясында интернет-платформалардың маңыздылығы артып келеді, олар қызмет көрсету саласын толық цифрландыруды жеделдетіп қана қоймай, жұмыспен қамтуды тұрақтандыру үшін жаңа ынталандыру бола отырып, бизнестің жаңа форматтарымен көптеген жұмыс орындарын ашады. Бұл да инновациялық шешім.

Пандемия цифрландыру мен ИКТ көптеген салалар мен жалпы қоғамның одан әрі жұмыс істеуі үшін өте қажет екенін анық көрсетті. Қазіргі әлем революциялық технологиялық өзгерістердің алдында тұр [9].

Қазақстан – Қытай ынтымақтастығы басқа елдер мен өңірлер үшін өзара тиімді қатынастардың үлгісі бола алады. Қазақстан – Қытай ынтымақтастығы, біріншіден, барлық негізгі қаржы-экономикалық бағыттарды қамтитын өзара іс-қимыл салаларының тұрақты кеңеюімен ерекшеленеді. Жекелеген бірлескен жобаларды іске асырудан екі ел де

экономикадағы жүйелі серіктестікке көшті, бұл өзара іс-қимылдың тиімділігін біршама арттыруға, оның стратегиясын құруға мүмкіндік береді. Екіншіден, бірлескен жұмыстағы назарды перспективалы жоғары технологиялық салаларға біртіндеп ауыстыруы болып табылады. Бұл ынтымақтастықтың өрлемелі динамикасын қамтамасыз ете отырып, екі елдің мақсаттары мен міндеттерін ескеруге және үйлесімді біріктіруге мүмкіндік береді. Дәл осы тәсіл басқа елдер мен аймақтар үшін өзара тиімді экономикалық қатынастардың мысалы бола алады.

Қазақстан Президенті Қытайдың іскер топтарын Қазақстанда туристік орталықтар құруға, инновациялық және ғылыми-техникалық ынтымақтастық, қаржы саласындағы бірлескен жобаларды іске асыруға шақырды, бұл жалпы алғанда Қазақстан мен Қытайдың инновация және сауда-экономикалық әріптестігі саласындағы өзара қарым-қатынастарын тереңдетуге нақты қадам болады. Айта кету керек бір нәрсе, Қазақстан Президенті инновациялық өнімдердің әлемдік жеткізушісі болып табылатын "Hikvision" компаниясының кеңсесіне барған кезде робототехника, үлкен деректерді өңдеу, жасанды интеллект және басқа да заманауи технологиялар саласында Орталық Азияда жүзеге асырылып жатқан коммерциялық жобалардың іске асырылу барысымен танысты. Бұл сапар барысында Қазақстанға Қытай тарапынан, қазіргі таңда әл-Фараби университетінде орналасқан, "Суперкомпьютерлер" берілген болатын.

Қазақстан – Қытайдың аса маңызды инновациялық-экономикалық серіктесі және елдер арасында тауар айналымы өте жылдам қарқынмен өсуде, инвестициялық және технологиялық ынтымақтастық дамуда.

Жоғарыда баяндалғанды негізге ала отырып, Қазақстан мен Қытайдың сауда-экономикалық және инновациялық ынтымақтастықты біртіндеп кеңейтетіні және күшейтетіні айқын болады. Қазақстан мен Қытайдың өзара тиімді ынтымақтастықты кеңейту және күшейту үшін зор әлеуеті бар. Екі елдің көшбасшылары қол жеткізген келісімшарттарды іске асыру Нұр-Сұлтан мен Пекин арасындағы екіжақты қарым-қатынастарды сапалы толтыруға мүмкіндік береді.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Nazarbayev N.A. Na poroge XXI veka. Almaty, 1995, P. 256
2. online.zakon.kz. URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1039389
3. Kokarev K.A. Kitaysko-kazakhstanskiye otnosheniya // Red. Kozhokin Ye.M. Kazakhstan: realii i perspektivy nezavisimogo razvitiya, M., 1995, P. 410
4. Soglasheniye mezhdru pravitel'stvami gosudarstv-chlenov Shankhayskoy organizatsii sotrudnichestva o sotrudnichestve v oblasti innovatsiy //adilet.zan.kz. URL: <http://adilet.zan.kz/rus/docs/P060001262>
5. Ofitsial'nyy sayt Universiteta Shankhayskoy Organizatsii Sotrudnichestva// uni-sco.ru. URL: <http://uni-sco.ru/>
6. Xin Guanchen. Otchet o razvitiі Shankhayskoy organizatsii sotrudnichestva// Izdatel'stvo «Literatury po sotsial'nym naukam»
7. Khafizova K.SH. Kitayskaya diplomatiya v Tsentral'noy Azii (XIV – XIX). Almaty, 1995, P. 416
8. Ofitsial'nyy sayt Kazakhstanskaya Pravda <https://www.kazpravda.kz/news/>
9. Ofitsial'nyy sayt Forbes Kazakhstan <https://forbes.kz/>

ҚЫТАЙ ТІЛІНДЕГІ ДАҒДЫЛЫ СӨЗДЕРДІҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ МЕН МӘДЕНИ КОННОТАЦИЯСЫ

Сұрапалды Ж.

Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ

1 курс магистранты

janarbayan@mail.ru

Ақбарқан Д.

Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ

Қытай филологиясы

Кафедрасы, PhD докторы

dauletakbar@mail.ru

Нұр-Сұлтан қ.

Аңдатпа: Идиомалардың бір бөлігі ретінде дағдылы сөздер, Қытай сөздік қорында өте маңызды орын аллып, ғылым саласындағылар инерциялық сөйлем функциясы, дыбыс формасы, қамтыған мәдениет факторлары, сондай-ақ даму, өзгеру сияқты мәселелерге көңіл бөлуі өте кемшіл, әсіресе қазіргі кезде дағдылы сөздердің мәдени коннотациясына қатысты зерттеулер салыстырмалы түрде әлсіз. Осы мақалада дағдылы сөздердің ерекшеліктері мен мәдени коннотациясын талқылап, шетелдік студенттер үшін қытай тілін үйренуде маңызды рөл атқарды.

Түйін сөздер: Қытай тілі, қытай тіліндегі дағдылы сөздер, дағдылы сөздердің ерекшелігі, мәдени коннотациясы.

Идиомалардың бір бөлігі ретінде, дағдылы сөздер қытай сөздік қор жүйесінде өте маңызды орын алады. Қытай тіліндегі дағдылы сөздер, яғни сөйлеу тілінде толық мағыналық бірлік ретінде жиі қолданылатын тұрақты тіркес. Ұзақ мезгілден бері, ғылыми үйірмелер әрқашан дағдылы сөздердің ерекшелігі, табиғаты, көлемі мен грамматикалық құрылымы бойынша көпдеген келіспеушілік бар. Қытай тіліндегі дағдылы сөздердің мағынасы айқынырақ. 20-ғасырдың 70-80-жылдарынан бастап Ма Гуофан «янь юй (Мақал) се хоу юй (астарлы тіркестер) гуань юн юй (дағдылы сөздер) » кітабында дағдылы сөздер мен жалпы фразеологияның айырмашылығын көрсетті. Ху Юшю редакциялаған «Қазіргі қытай тілі» деген кітапта дағдылы сөздер идиомалардың бір бөлігі ретінде, 成语(cheng yu) чэн юй, 歇后语(xie hou yu) се хоу юй, 谚语(yan yu) янь юй мен бір қатарда болып, содан бастап дағдылы сөздердің аты таралады.

Дағдылы сөздерді зерттеу тұрғысынан алғанда, 20-ғасырдың 80-жылдары, Ма гуофан мен гәу гуофанның шығыста жазған «Дағдылы сөздер», сондай-ақ гәу гуофанның «Дағдылы сөздерді қайта зерттеу» деген шығармасын ауызға алуға татыған. «Дағдылы сөздер» ерте қолданылған дағдылы сөздердің сипаты, көлемі, ерекшелігі, келу қайнары, дамуы және тасымалдануы қатарлы жақтарін егжей-тегжейлі түсінік жасаған [1,36]. Бұл дағдылы сөздерді зерттеудегі маңызды академиялық жұмыс. Мұнан тыс, кейбір маңызды мақалалар кәнігі тілді зерттеудің дамуында да маңызды рөл атқарды. Ғылым саласындағылар инерциялық сөйлем функциясы, дыбыс формасы, қамтыған мәдениет факторлары, сондай-ақ даму, өзгеру сияқты мәселелерге көңіл бөлуі өте кемшіл, әсіресе қазіргі кезде дағдылы сөздердің мәдени коннотациясына қатысты зерттеулер салыстырмалы түрде әлсіз. Бұл мақалада негізінен дағдылы сөздердің ерекшелігі мен мәдени коннотациясы талқыланды.

1. Дағдылы сөздердің ерекшелігі.

(1) Семантикалық ерекшелігі.

Дағдылы сөз тілдегі ең елеулі мағыналық қасиеті— семантиканың қос мағанасы, онда тура мағынамен қатар метафоралық мағына бар. Ол сөздің өз мағынасы, мағынасынан сырт, оның тағы да теңеу арқылы ситатқа келтірудің мәні бар. Яғни сөздің мағынасы әріптік мағынада емес, қайта әріптік мәнге негізделіп сипат келтірілген, белгілі абстракт сипат алады. Мысалы: 穿小鞋(chuan xiao xie), (сөзбе-сөз мағанасы: тар аяқ кию), басқа мағанасы (біреуге тосқауыл қою, ыңғайсыз жағдайға қалдыру. 吃闭门羹(闭门羹)(chi bi men geng), (bi men geng),

(сөзбе-сөз мағанасы жабық есік сыртындағы қойыртпақты жеу), басқа мағанасы (жер сипап қалу; тақырға отыру)[2,1076]. 上西天(shang xi tian), (сөзбе-сөз мағанасы: Батысқа сапар шегу), басқа мағанасы: Дүние салу; О дүниеге аттану.

(2) Грамматикалық ерекшелігі.

Дағдылы сөздер грамматика жағында тұрақты және икемдікке ие. Дағдылы сөздің тұрақтылығы дағдылы сөзді сөз ретінде қолданылады. Тұрақты тіркес ретінде дағдылы сөздер толық және мағынадан құрылымға қарай біріккен. Дағдылы сөздердің икемділігі дағдылы сөздер қолданылғанда белгілі бір дәрежеде бөлінетіндігін, яғни олардың ішінде кеңейтілуін білдіреді. Мысалы: (Апай, тегіңіз кім, атыңыз кім және қай ауылдан сіз? Сізді саудагер ұрлап әкетіп, оның ұры кемесіне қалай шығарған)? 上贼船(shang zei chuan), (сөзбе-сөз мағанасы: Ұрының кемесіне шығу), басқа мағанасы: жаман адамның тұзағына түсу. 老虎头上拍苍蝇-自找苦吃(lao hu tou shang pai sang ying-zi zhao ku chi) (сөзбе-сөз мағанасы: жолбарыстың басындағы шыбынды қағу- өз басына өзі қайғы іздеумен бірдей), басқа мағанасы: қақпанға өзі келіп түсу; сау басына сақина тілеп алу[3,1886].

(3) Прагматикалық ерекшелігі.

Дағдылы сөз тіркестерінің прагматикалық ерекшелігі – олардың сөйлеу тілі анық, эмоционаллы күшті. Дағдылы сөздер көбінесе бұқараның ауызша тілінен келген, қытайдың ішкі мәдениетін көрсеткен, сондықтан оны түсінуге оңай және жарқын мақтау мен сынды қамтиды. Мысалы: 老狐狸(lao hu li) Алаяқ адамға теңеу. 老黄牛(lao huang niu) Еңбекқор және қарапайым адамға теңеу.

2. Дағдылы сөздердің мәдени коннотациясы.

Тіл – мәдени ақпараттың ең маңызды тасымалдаушысы. Ол ұлттық өмірдегі бай және бояулы мәдени құбылыстарды қамтиды және көрсетеді. Мәдениетті үш деңгейге бөлеміз: материалдық мәдениет, институттық мәдениет және психологиялық мәдениет. Дағдылы сөздердің артында жасырылған мәдени коннотацияларды жақсырақ ашу үшін бұл мақала мәдениетті төрт деңгейге бөледі: материалдық мәдениет, институционалдық мәдениет, мінез-құлық мәдениеті және концептуалды мәдениет.

(1) Дағдылы сөздер және материалдық мәдениет.

Өсімдіктер мен жануарларға қатысты дағдылы сөздер. Дағдылы сөздер көбінде күнделікті тұрмыстан келген, ал жануарлар мен өсімдіктер адам өмірімен тығыз байланысты. Сондықтан жануарлар мен өсімдіктер туралы дағдылы сөздер өте көп. Жануар сөздері бар дағдылы сөздер болсын немесе өсімдік сөздері бар дағдылы сөздер болсын, жануарлар мен өсімдіктерді бақылап, түсіну арқылы адамдар жануарлар мен өсімдіктердің физикалық ерекшеліктеріне, өмір сүру әдеттеріне белгілі бір белгілер мен мағыналар береді. Кейбір адамдарға метафора ретінде немесе белгілі бір шындықты түсіндіру үшін қолданылады, осылайша белгілі бір ұлттық психология мен сипаттарды көрсетеді.

Тауық адамзаттың ең ерте бағылған үй құстарының бірі, Қытайдың (鸡) қатысты дағдылы сөздері өте жиі кездеседі. Тауық денесі кішкене, уақытқа құрмет етеді, сайысқыш. Сондықтан тауықтар туралы дағдылы сөздердің осындай сипаттамасы жиі кездеседі. Мысалы: 铁公鸡(tie gong ji) Көбінесе ақшаны өте сараң жұмсайтын адамдарға қатысты. 小肚鸡肠(xiao du ji chang) Көкірегі тар, шыдамсыз адам. 鸡啄米(ji zhuo mi) Қайта-қайта бас изеу, қаңқу немесе ұйықтау көрінісін білдіреді.

Ежелгі Қытай дәстүрлі егіншілік қоғамы болған, сол кездегі өндірістің дамуына мал үлкен үлес қосқан. Мейлі өңтүстіктегі су сиір болсын, әлде сөлтүстіктегі сиір болсын, бәрі де еңбекшілдіктің, жапа-машақатқа түзімді. Мысалы: 老黄牛(lao huang niu) құлшынып қызымет ыстейтын, шағымданбайтындарды айтады. Үй жануарларының ішінде сиірдің көлемі үлкен болғандықтан, адамдар сиірді үлкен немесе көпке теңейді. Мысалы: 费了九牛二虎之力(fei le jiu niu er hu zhi li) Бір нәрсені істеу үшін көп күш пен ой қажет.

Өсімдік жағында, үнемі кездесетін егіс дақылдарынан бейнеленеді. Ежелгі Қытай егіншілік қоғамы болған, ауыл шаруашылығы маңызды орынға ие, сондықтан дағдылы

сөздердің де бір бөлімі өсімдіктер жөнінде болады. Мысалы: 吃了五谷思六谷(chi le wu gu si liu gu) Ашкөз, қанағатсыз адамдарды сипаттайды. 倒栽葱(dao zai cong) Адам басын төмен қаратып құлап түседі. 软柿子(ruan shi zi) Шыншыл, басынуға құмар адамдарды меңзейді. 墙头草(qiang tou cao) Негізгі көзқарасы жоқ, дүрмекке ілескен адамдарды меңзейді. 连理木, 并蒂莲(lian li mu, bin di lian) Сүйіспеншілікке толы жұпты білдіреді[4]. Адамзаттың киім-кешегіне қатысты дағдылы сөздер. Ежелгі заманнан бері киіну мен тамақтануды адам өмірінің екі маңызды аспектісі ретінде сипаттауға болады. Сондықтан тамақ пен киімге қатысты көптеген дағдылы сөздер бар. Ежелгі Қытайда, Қалпақ –салауат мен мәртебенің белгісі. Мысалы: 乌纱帽(wu sha mao) Бастапқы мағынасы- қара жіптен жасалған баскиім, әдетте мәнсап орнын меңзейді. Қазіргі кезде 戴乌纱帽(dai wu sha mao) мен 丢乌纱帽(diu wu sha mao) мемлекеттік қызмет атқару мен мемлекеттік қызметтен айрылу деген мағана білдіреді. 戴绿帽子(dai lv mao zi) көзге шөп салу деген мағана білдіреді[4]. 白衣(bai yi) мен 布衣(bu yi) мәнсабі жоқ жай бұқараны білдіреді. 红衣(hong yi) Ол түбегейлі революциялық элементтерді білдіреді. 穿小鞋(chuan xiao xie) біреуге тосқауыл қою, ыңғайсыз жағдайға қалдыру. 穿湿布衫(chuan shi bu shan) Басқаларға әурешілік тудырып, одан құтылу қиынға соғады.

(1) Дағдылы сөздердегі тағамға қатысты сөздер.

Табиғи түрде Қытайдың ерекше тағам мәдениеті мен әлеуметтік мәдениетін камтиды. Мысалы: 油条(you tiao) Қытайдың өзіне ғана тән майға пысырылған тағам. Адамдар қоғамдық тәжірибесі мол, өте жағымпаз адамдарды 老油条(lao you tiao) деп атайды. Ботқа ол қытайлықтар таңғы асқа жиі жейтін ас, әдетте су мен күріштен жасалған тағам түрі. Қайнатылған ботқа әдетте күнгірт болып, су мен күріш ажырамайды. Сондықтан адамдар көбінесе істің былығын немесе адамдардың түсініксіздігіне сілтеме жасау үшін 乱成一锅粥(luan cheng yu guo zhou) сөзін пайдаланады.

Жансыз заттарға қатысты дағдылы сөздер: Ертеде императорлық сарайлар мен мемлекеттік мекемелердің қақпалары негізінен жабық болып, есіктерге «есік шегелері» орнатылған. Есік шегелері әшекейленіп, күшейтіліп қана қоймай, сонымен қатар дәрежені білдіреді. Жай бұқараның орны төмен, оларға мән берілмейді, үкімет мекемесіне жұмыс істеген күнде де, олар есікті қақсада ашып бермейді. Нәтижесінде адамдар тұмсығы тасқа тыйген, бас тартуді 碰钉子(peng ding zi) пайдаланады. Абакус Қытай мәдениетінің мәні деп айтуға болады, баяғыда қытайлар есептеу үшін абакусты ойлап тапқан. 打如意算盘(da ru yi suan pan) мағанасы адам өзі ойлағандай жақсы жаққа дамуын мензейді.

3. Дағдылы сөздер және мәдени жүйесі.

(1) Экономикалық жүйелерге қатысты дағдылы сөздер.

Экономикалық дамудың қоғамдық прогрестің дәрежесімен және елдің жан-жақты қуаттылығымен өте маңызды байланысы бар. Экономика мен қоғамдық өмір бір-бірімен тығыз байланысты және ол адамдар өмірінің барлық салаларына әсер етеді деп айтуға болады. Сондықтан, адамдардың күнделікті тұрмысына байланысты көп деген дағдылы сөздер бар. Мысалы: Қыруар ақша мен байлыққа ие болып, байуға қатысты дағдылы сөздер 发横财(fa heng cai), 发洋财(fa yang cai), 暴发户(bao fa hu) деп қолданады. Экономиканың құлдырауына, қарыздануына қатысты дағдылы сөздер: 拉饥荒(la ji huang), 拉亏空(la kui kong), 补窟窿(bu ku long) деп қолданады. Пайдаға немесе табыс табуға қатысты дағдылы сөздер: 捞外快(lao wai kuai); 捞一把(lao yi ba); 捞油水(lao you shui) деп қолданады. 摇钱树(yao qian shu) Бастапқыда ол аңыздағы киелі ағашты атаған, ағаш шайқалғанда мыс теңгелер ағашдан түсетін, кейінірек ол адамдарға немесе ақша табуға болатын нәрселерге қатысты метафора ретінде қолданылды.

(2) Саяси жүйелерге қатысты дағдылы сөздер.

Ежелгі Қытайда саяси жүйе негізінен феодалдық иерархиялық жүйемен байланысты болған. Феодалдық иерархиялық жүйеге қатысты дағдылы сөздер Қытайдың феодалдық саяси жүйесін толық көрсетеді. Мысалы: 戴乌纱帽(dai wu sha mao) мен 丢乌纱帽(diu wu sha mao)

мемлекетік қызмет атқару мен мемлекетік қызметтен айрлу деген маған білдіреді. Ежелгі қытай ұлтының аңыз-ертегілерінде, Хуаңхы сазан балығы айдағар қақпасынан секіріп өткенде йдағарға айналады. Сондықтан ежелгі адамдар 跃龙门 (yue long men) Императорлық сараптамадан табысқа жетуды білдіреді. Ал қазіргі адамдар оны көбінде кәсіп табысты немесе мәртебесінің жоғары көтерілуіне пайдаланады. Хан патшалығы дәуірінде 10 мыңнан астам отбасы бар болса оны 万户侯 (wan hu hou) деп аталған, хан патшалығы дәуіріндегі Хоу Жуенің ең жоғары дәрежелі орны, кейін келе жоғары дәрежелі мәнсапті адамдарды айтты, қазір қоғамдық орны өте жоғары, қыруар ақша, байлық қайнары бар адамдарға теңеледі. Мұның керісінше, құық жағдайы жоқ, сауаты төмен адамдарды дағдылы сөздерде 穷光蛋 (qiong guang dan) 绿豆官 (lv dou guan) деп атайді.

(1)Мәдениет мекемелеріне қатысты дағдылы сөздер.

Қытай мәдениеті ауқымды және ұзақ тарихы бар, солардың ішінде Пекин операсы Қытайдың опера мәдениетінің ең мықты өкілі болып табылады. Дағдылы сөздерде опера мәдениетіне қатысты көптеген сөздер бар, мысалы: 唱白脸 (chang bai lian) Қатал немесе тітіркендіргіш рөлді білдіреді. 唱红脸 (chang hong lian) Достық немесе сүйкімді рөлді білдіреді. 唱黑脸(chang hei lian) Сатқындарды жазалау, сұркия күштерді жою рөлді білдіреді. 唱反调 (chang fan diao) Қарама-қарсы пікірлерді әдейі жасап, қарсы әрекеттер жасауды білдіреді. 唱独角戏 (chang du jiao xi) Жалғыз бір нәрсені жасайтын адамды білдіреді. Операдан басқа әдеби шығармаларда көптеген дағдылы сөздер бар, мысалы: «Үш патшалық романсындағы» Жуге Лян ақыл-парасатты тапқыр даналықтың синонимі. 事后诸葛亮(shi hou zhu ge liang) Бұл нақты әсері жоқ адамға айтілған. «Қызыл зәулім үйлердегі арман» фильміндегі Лю әже – дүниеде ешнәрсе көрмеген кәдімгі ауылдық кемпір. 刘姥姥进大观园 (liu lao lao jin da guan yuan) білімсіз адам жоғары дәрежелі орынға келгенде, нені көрсе соған таңғалып тұрған адамды айтаді. Қытайның ертедегі адамдары шахмат ойнауды өте жақсы көреді, мейлі қоршама дойбы болсын, әлде шахмат болсын, бәріде Қытайның дәстүрлі мәдениетіне уақылдық етеді. 当局者迷,旁观者 (dang ju zhe ni, pang guan zhe qing) Бұл дағдылы сөз шахматтан шыққан. Мағынасы қатысушы істің ортасында болғандықтан, олар бұл мәселені жан-жақты түсінбеуі мүмкін. Кейде бұл мәселеге еш қатысы жоқ қасында жүрген адамдар мәселенің мән-жайын айқынырақ көреді.

4.Дағдылы сөздер және мінез-құлық мәдениеті.

Дағдылы сөздер адамдардың әлеуметтік қарым-қатынасының ауызекі тіліден шыққан, ол адамдардың өмір сүру ортасымен және рухани мәдениетімен байланысы бар, сондықтан дағдылы сөздер сол кездегі адамдардың психологиялық ерекшеліктерін, құндылық бағдарын көрсетеді. Мінез-құлық мәдениеті адамдардың ұзақ мерзімді әлеуметтік өзара әрекеттесу кезінде қалыптасқан әдеттер мен әдет-ғұрыптарды білдірген, бұл әлеуметтік, ұжымдық мінез-құлық және дағдылы сөздердің мінез-құлық мәдениетін көрсететін көптеген сөздер бар.

(1)Үйлену салтына, мәдениетіне қатысты дағдылы сөздер.

Үйлену салтының мәдениетін көрсететін дағдылы сөздер өте мол және кең ауқымды камтиды. Ежелгі Қытайда некеленуден бұрын ер-әйел екі жақ кездесуге болмайды, той-томалақ жеңгетай қажет. Сондықтан 牵红线(qian hong xian), 月下老人(yue xia lao ren), 牵情线 (qian qing xian) деген дағдылы сөздер болған, 月老牵红线 (yue lao qian hong xian) жеңгетай дегенді білдіреді. 牵红线(qian hong xian) ежелгі қытай мифтері мен аңыздарында, некеге жауапты қария ерлер мен әйелдердің некесін анықтау үшін қызыл жіпті пайдаланады деген тұспалдан алынған. Таң әулетінде әйелге құда түсу үшін шайды пайдалану дәстүрі қалыптасқан. Қытайдың дағдылы сөздерінде 吃两家茶 (chi liang jia cha) деген айту тәсілі бар, яғни бір қызына екі отбасының қудалық ұсынысын қабылдаған, ал еркектер әйелдерден жоғары, әйелдер төрт қасиетке бағынуды талап ететін феодалдық қоғамда 吃两家茶(chi liang jia cha) көбінесе пәктіктен айырылудың белгісі ретінде қарастырылады. Феодалдық қоғамда

әйелдердің орны өте төмен, дағдылы сөздерде 回头人(hui tou ren), 守活寡(shou huo gua), 嫁鸡随鸡(jia ji sui ji), 嫁狗随狗(jia gou sui gou) Барлығы әйелдерге қаратып айтылған. Бақытты неке мен сүйіспеншілікке толы жұпты сипаттайтын дағдылы сөздерде бар, мысалы: 比翼鸟(bi yi niao), 连理枝(lian li zhi) деген дағдылы сөздер[6].

5. Әлеуметтік қарым-қатынасқа қатысты дағдылы сөздер.

Адам тәуелсіз омыр сүретін жеке тұлға, бірақ сонымен бірге басқалармен қарым-қатынас жасайтын әлеуметтік топ, дамдар ым-қатынаста, әтүрлі тәсілдері бар, әртүрлі дағдылы сөздер. Мысалы: 打圆场(da yuan chang) Шынайылықпен шиеленісті жеңілдететін, қақтығыстарды шешуге көмектесетін және тұлғаралық қарым-қатынаста делдал болатын мінез-құлық түрін білдіреді. бірдей мағынаға ие дағдылы сөздерден тағы 和稀泥(huo xi ni). 结对子(jie dui zi) Бір-біріне көмектесіп, жақсы серіктес болыған. Бірдей мағынаға ие дағдылы сөздерден тағы 搭梯子(da ti zi), 合脚步(he jiao bu), 套近乎(tao jin hu) Белгілі пайдаға кенелу, белгілі мақсатқа жету үшін деген мағанасы бар. Бейтаныс адамдармен жақындасқан дегенді 拉近乎(la jin hu) деп айтады. 穿小鞋(chuan xiao xie), 告阴状(gao yin zhuang), 放暗箭(fang an jian) Барлығы адам артында жаман тәсілдер арқылы басқаларға соққы беріп, өш алуды меңзейді. 嚼舌根(jiao she gen), 搬口舌(ban kou she), 上眼药(shang yan yao) Дұрыс пен бұрысты шатастырып, басқаларды жаралау.

4. Дағдылы сөздер және көзқарас мәдениеті.

(1) Дінни сенімге байланысты дағдылы сөздер.

Буддизм, христиандық және ислам – әлемдегі үш негізгі дін. Діни түрлерге қатысты қытай дағдылы сөздер негізінен буддизмге қатысты. Әрине, басқа діндерге қатысты дағдылы сөздерде бар. Шығыс хань буддизмі Қытайға енгеннен бері қытайлықтар буддизмнен көптеген сөздік қорын алған, ал көптеген сөздер буддизмнен алынған. Мысалы: 借花献佛(jie hua xian fou) Бастапқы мағынасы- Буддаға тарту үшін басқа адамдардың гүлдерін пайдалану, ал қазір адамдар оны басқа адамдардың заттарын тағы басқа адамдарға сыйлық ретінде беру үшін метафора ретінде пайдаланады. 临时抱佛脚(lin shi bao fou jiao) Бұл бастапқыда кейбір адамдар Буддаға сенбейтінін және қиындықтарға тап болған кезде Буддаға ғибадат ету үшін ғибадатханаға барар алдында Будданың көмегіне мұқтаж екенін білдірді. Қазіргі уақытта ол жайшылықта құлшынбай, іс туылғанда ғана дайындалу метафора ретінде жиі қолданылады. 不看僧面看佛面(bu kan seng mian kan fou mian) Қарсы жақпен таныс болмаса да, бұдда үшін оған көмектеседі. 小庙放大菩萨(xiao miao fang da pu sa) Мәнсабі жоғар адамдардың кішкене жерге жеткеніне теңеу. Санбао залы буддалық діни іс-шаралар үшін маңызды орын болып табылады және көп адамдар оған кіре алмайды. 无事不登三宝殿(wu shi bu deng san bao dian) Бұл басқалардан көмек қажет болғанда ғана бару дегенді білдіреді. Даосизм үш негізгі діннің бірі болмағанымен, Бірақ Қытайда туып-өскен дін ретінде, Қытай халқының түсінігіне де үлкен әсер етті. Даосизм мәдениеті де дағдылы сөздерде белгілі дәрежеде бейнеленеді. Мысалы: 替死鬼(ti si gui), 催命鬼(cui ming gui), 活见鬼(huo jian gui) Барлығы даосизм мәдениетінен шыққан. Даосизм өзінің ең жоғарғы сенімі ретінде «Даоны» қабылдап, құдайлар мен аруақтардың мәдениетін насихаттаған жын-шайтан мен құдайлар теориясы даосизмде пайда болған. Сондықтан, дағдылы сөздерде жын-шайтанға қатысты көптеген сөздер бар. Мысалы: 鬼把戏(gui ba xi) Жасырын адамды тәлкек қылатын тәсыл. 鬼画符(gui hua fu) Сызылған жазуды тану қиын. 鬼门关(gui men guan) Қауіп-қатерден өту қиын болған жерлерді меңзейді.

(2) Ұлттық психологияға қатысты дағдылы сөздер.

Қытайлар бет-беделге ерекше мән береді, бұған ешқандай күмән жоқ. 爱面子(ai mian zi), 见面子(jian mian zi) әлде 顾面子(gu mian zi) бәріде қытай халқының бет-беделіне ерекше мән беретінін көрсетеді. Салауатты болу 捞面子(lao mian zi), 撑门面(zhang men mian), 摆场面(bai chang mian) деп айтады. Ал 丢面子(diu mian zi), 损面子(sun mian zi), 扫面子(sao mian zi) бет-

беделін жоғалту дегенді білдіреді. Дағдылы сөздерде бейнеленген ұлттық психологияға жөнінде, бастысы, «өмір сүруді негіз ету» ұлттық сананы көрсетеді.

Дағдылы сөздер жануарлар, өсімдіктер, азық-түлік, киім-кешек, баспана жақтарда көптеп қолданылады. Әрине, оның белгілі бір мағынасы бар. Ол кездегі шағын шаруашылығында, азық-түлік пен киім-кешектер жеткіліксіз, табиғи апаттар жиі кездесіп, халықтар панасыз қалу. Барлығы өмір сүруге байланысты. Ұзақ уақыттық өмір сүру танымы адамдардың құн көзқарасы мен тұрмыс тәсіліне ықпал жасалып, сондықтан ұлттық мәдениетте де жақсы дамыған, бұл екеуі бір-бірінен бөлінбейді. Дағдылы сөздер өмірден алынған, ешқандай әдеби «Үстеме жұмыс» істемеген, ерекшелігі кемсіту сипатты ренді негіз еткен, Сондықтан оның бейнеленген сезімі шын. Әлеуметтік жағымсыз құбылыстарды әшкерелеу немесе сатиралау арқылы әлеуметтік құбылыстар, ойлар мен эмоцияларды көрсету, біз қытай ұлтының психологиялық ерекшеліктерін нақты көре аламыз.

Қысқаша айтқанда дағдылы сөз идиоманың бір түріне жатады, ол тұрақты тіркестер. Көбінде адамдардың күнделікті тұрмысынан келген, өзіндік ерекшелігі бар, белгілі бір әлеуметтік тарих пен мәдениетті қамтиды. Егер чынұй көркем мәдениет пен жазбаша мәдениетті бейнелейтін болса, онда дағдылы сөздер дәстүрлі мәдениет пен ауыз екі тіл мәдениетін бейнелейді. Тіл – мәдениеттің құрамдас бөлігі, Оның пайда болуы мен дамуы қоғамдық орта мен қоғамдық мәдениеттің тежеміне шектеледі. Сондықтан тілді зерттеу арқылы біз оның уақылдық еткен мәдениет информациясын біле аламыз, екеуі бірін-бірі толықтап, өзара ықпал жасайды. Мәдени лингвистика тұрғысынан бұл диссертация дағдылы сөздерді бейнеленетін материалдық мәдениет, институционалдық мәдениет, мінез-құлық мәдениеті және концептуалды мәдениеттің төрт жағынан талдау жасады. Дағдылы сөздердің ерекшелігі мен мәдениет мазмұнының төтенше бай екендігін көруге болады.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. 马国凡. 谚语-歇后语-惯用语. -辽宁: 辽宁人民出版社, 1961. (Ма гофан. Мақал-Астарлы сөз-Дағдылы сөз.-Ляунин: Ляунин халық баспасы, 1961).
2. Керимбаев Е. Қытай тіліндегі дағдылы тіркестер- Гуань юң юйдің шығу тарихы және қалыптасу үдерісі. Қазақстандағы Қытайтану ғылымы тарихы, бүгінгі мен болашағы атты халықаралық ғылыми тәжірибелік конференция материалдары. – Астана, 2014. –221 б.
3. Қалибекұлы Т. Қазіргі Қытай тілінің граматикасы (синтаксис). – Алматы: Мерей баспасы, 2018. – 218 б.
4. 百度文库: 惯用语大全. (bai du wen ku: Дағдылы сөздердің тізімі). https://wenku.baidu.com/view/85680caffd4ffe4733687e21af45b307e871f9e5.html?fixft=7vGP4J1if6RirDJeiWIU1w%253D%253D&fr=income8-wk_go_searchX-search
5. 百度文库: 试论惯用语的意义. (bai du wen ku: Дағдылы сөздердің мағынасы туралы). <https://wenku.baidu.com/view/002f21973b3567ec112d8a34.html>
6. 鲍宗豪. 婚俗与中国传统文化. -广西: 广西师范大学出版社, 2006. (Бау зунхау. Неке және Қытайдың дәстүрлі мәдениеті. -Гуанси: Гуанси қалыпты университетінің баспасы, 2006).

ҚЫТАЙ ТІЛІ ЖАРНАМАЛАРЫНДА ҚОЛДАНЫЛАТЫН СТИЛИСТИКАЛЫҚ ӘДІСТЕР

Мақсат Д.

*Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ
Қытай филологиясы кафедрасы
I курс магистранты
dinar.maksat@mail.ru*

Ақбарқан Д.

*Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ
Қытай филологиясы кафедрасы
PhD докторы.
dauletakbar@mail.ru
Нұр-Сұлтан қ.*

Андатпа: Үгіт-насихат құралы ретінде жарнама және жарнама тілі қазіргі адамдардың өмірінің ажырамас бөлігіне айналды. Жарнама авторлары оның ықпалын кеңейту үшін сөз тіркестері, қарама-қайшылықтар, персонализациялар, метафоралар, ұстамалар, шыншылдық, пародия, параллелизм, қайталау, атауларды талдау, түс өзгерту сияқты стилистикалық әдістерді жиі қолданады, бұл жарнамалық шығармалардың көркемдік әсерін жоғарғы дәрежеге көтереді. тұтынушылардың назарын аударып, түптеп келгенде өнімді тез арада сату мақсатына жетуге болады. Жарнама өзінің коммерциялық мақсатына көркемдік формалар арқылы жетеді. Стилистика жарнама тілінде шешуші рөл атқарады. Бұл мақала көптеген мысалдар арқылы сәтті жүзеге асырылған жарнамалардағы стилистикалық әдістердің алмастырыуға болмайтын маңызды рөлін арнайы талдайды.

Түйін сөздер: Қытай жарнама тілі, Жарнама, Жарнама тілі, Стилистика, Қытай жарнама тіліндегі стилистика.

Газеттердің, радионың, теледидардың, интернеттің және басқа да бұқаралық ақпарат құралдарының танымалдығы және дамуымен жарнама адам өмірінің әр бұрышына еніп, адамдар өмірінің ажырамас бөлігіне айналды. Жарнама ақпаратты тарату, тұтынуды көндіру және ынталандыру функциясын атқаратын тілдік өнер болып табылады. Өнім туралы ақпаратты алға жылжытумен қатар, ол тұтынушыларға оның құндылық бағдарымен сәйкестендіруге мүмкіндік беруі керек, осылайша тұтынушылардың ниеттерін тудырады. Егер тікелей тәсілді қолданса, жарнама көбінесе адамдардың назарын аудару қиынға соғады және көбінесе өзін-өзі мақтау рөлінде болып адамдардың көңілінде жақсы әсер қалмайды сонымен қатар керсінше жарнамалық әсерді тудыруы мүмкін. Сондықтан жарнама тілінде белгілі бір ‘Назар аударылу сипаттамалары’ болуы керек, ал әсірелеуді дұрыс қолдану керек. Қайталау және салыстыру сияқты стилистикалық әдістер жарнаманың көркемдік формалар арқылы коммерциялық мақсаттарына жетуіне көмектеседі. Стилистика жарнама тілінде шешуші рөл атқарады. Қазіргі стилистикалық мамандардың ойынша: Стилистика – тілді құрал ретінде пайдаланатын саналы және мақсатты ауызша қарым-қатынас әрекеті[1,76].

1.Жарнама тілі. Қазіргі жарнаманың дизайнерлік лексикасы негізінен тілдік элементтерден (копирайтинг) және тілдік емес элементтерден (графика, дыбыстар, дене қозғалыстары және т.б.) тұрады. Нақты қарым-қатынас процесінде тілдік элементтер мен тілдік емес элементтер арасындағы қатынас әдетте келесі үш деңгейде көрінеді: Біріншісі, көрсететін жарнамалық ақпараттардың мазмұні әртүрлі. Тілдік емес элементтер тұтынушылардың назарын аудару үшін негізінен көру, сезіну сияқты сезімдермен ынталандыруға жүгінеді, соңында тілдік емес элементтердегі жарнамалық ақпаратты нақтылау үшін тілдік элементтерді пайдаланады, себебі екеуі бір-бірін толықтырадыда ақпаратың таралуына ықпал етеді; Екіншісі – негізін қалау және сублимация. Тілдік емес элементтер алдымен жарнама арқылы жасалған көркем бейнені көрнекі түрде көрсетеді, картинаның атмосферасын жасайды, жағдаятты белгілейді, тақырыпты метафоралайды немесе суспензияны орналастырады, ал уақыты келгенде, тілдік элементімен бір сөзбен барлығын түсіндіреді. Осы кезде тұтынушылар кенеттен түсіне алады. Соңында жарнама таңқаларлық жағдайында тарату мақсатына жетеді; Үшіншісі – бірін-бірі қайталау,

рендерингті күшейту, тілдік элементтер мен тілдік емес элементтер бір хабарды жеткізеді, соңғысы алдындағы ақпаратты бейнелейді, орталықтандырылған интеграцияны, қайталап көрсете беру арқылы тұтынушыларға терең сезім алып келеді. Жарнама психологтары тілдік емес элементтерге қарағанда тілдік элементтер есте қалатын және тұтынушының ішкі дүниесіне әсерлі болатынын тәжірибелер арқылы дәлелдеді. Жарнама әсерлерінің 50-70% тілдік элементтерден келеді[2,106].

Жарнамалық тіл, жарнамалық сөз ретінде де белгілі, жарнама тілінің өзегі болып табылады. Бұл тұтынушының компанияға, өнімге немесе қызметке көзқарасын күшейту мақсатында арналған, ұзақ уақыт бойы қайталанатын және жарнаманың кезеңдік стратегиясына бағытталған қысқа да ықшам ауызекі сөйлем[3,1396]. Заманауи жаңалықтар мен коммуникацияның өркендеуімен және адамдардың эстетикалық тартымдылығының жақсаруымен жарнамалық ұрандар енді жай маркетингтік әдіс ретінде қарастырылмай, тіл ырғағының, стильдік құрылымының және ішкі мағынаның сұлулығын көбірек көрсетеді. Сондықтан оны “сегізінші” өнер деп атайды. (Өнердің алғашқы жеті түрі – поэзия, музыка, би, кескіндеме, мүсін, сәулет, кино).

2. Жарнама тіліндегі стилистиканың пайда болуы.

Стилистикалық өнер – тілді көркемдеу, сөздің немесе сөйлемнің әсерін күшейтетін көркемдік әдіс[4,26]. Бұл тілдік өрнекті дәлірек, айшықты, жанды және күшті ету үшін сөздер мен сөйлемдерді әртүрлі экспрессиялық әдістермен оңтайлы күйге келтіріп, түрлендіруді білдіреді. Бұл басқалардың назарын аударатын, басқаларға терең әсер еттеді және лирикалық әсерді жақсартатын бір түрлі тілдік экспрессияның әсерін жақсарту тәсілі. Жарнамалық тілдің мақсаты – тұтынушылардың назарын аудару, тұтынушылардың жүйкесінде сақталып қалып және тұтынушылардың санасында терең әсер қалыптастыру, осылайша тұтынушылар тауарды сатып алғанда табиғи түрде еске түсіріп, соңында осы тауар түрін сатып алады. Қысқаша айтқанда, жарнама тілі – жарнаманы жариялау және тұтынушыны ынталандыратын ерекше тіл. Жарнама тілін жоспарлаушылар сөз тіркестері, ілмектер, қайталаулар, метафоралар және ауылға қарсы әртүрлі стилистикалық құралдарды пайдаланады. Жарнамалық тілдің көркемдік тартымдылығын күшейтеді және ойындағы мақсатына жетеді. Қазіргі жарнамада стилистикалық әдістерді қолдану арқылы жарнама тіліне жаңа ойылар мен шығармалар пайда болады. Бір жағынан тауардың сипаттамаларын дәл жеткізу және жарнаманың ақпараттық қызметін жүзеге асыру. Екінші жағынан тұтынушылардың назарын аудару. Содан кейін тұтынушыларға белгілер мен ассоциациялар береді, қысқа мерзім ішінде тауар өндірушілер, сатушылар және тұтынушылар арасындағы қарым-қатынастарын жақындата түседі, сатып алушының сатып алуға деген ынтасын күшейтеді және алдың ала күткен жарнамалық әсерін көрсетеді.

Чен Вандао мырза: “Стилистика бастапқыда сезім мен сезімді білдірудің құралы болды. Ол негізінен сүйіспеншілік пен мағынаға арналған. Стилистика – бұл сезімді білдіру орынды болуы үшін тілді реттеу әрекеті” деп анық көрсетті[5,26].

Ерекше мәдени құбылыс ретінде жарнама тілі өміріміздің әр бұрышына еніп кетті. Тіл – жарнаманың тасымалдаушысы, яғни ақпаратты тілмен жеткізу. Жарнама тілі арқылы берілетін ақпаратты қалай дәл де әсерлі ету керек, және тілдің сұлулығы көрсетуге стилистиканы айыруға болмайды, стилистиканың жарнама тіліндегі қолданылуын жан-жақты талдап көрейік және стилистикалық қандай әдістер қолданатының көрейік.

3. Жарнама тіліндегі стилистикалық әдістердің қолданылуы.

Көптеген тамаша жарнамалық тілдерде стилистиканы сәтті қолдану өте маңызды. Бұл жарнама тілінің стилистикадан кейінгі өзідік ерекшеліктер арқылы тұтынушылардың сатып алу эмоцияларын шабыттандырады және түптеп келгенде тұтынушылық салып алу әрекеттердің аяқталуына ықпал етеді.

(1) Жарнама тіліндегі сөз тіркестер.

Сөз тіркестер тілдік өрнекті нәзік, әзіл-қалжыңға айналдырып, мағынасын тереңдетіп, адамдарға терең әсер қалдырады. Қарапайым тілмен айтқанда, сөйлем бір мезгілде екі

мағынаны білдіреді. Сыртынан бір мағынаны білдірсе, шын мәнінде басқа мағынаны білдіреді. Жарнамалық тілде ең көп қолданылатын сөз сөз тіркестері. Жарнамалық тілдеріндегі сөз тіркестерінің екі түрі бар: бірі семантикалық сөз тіркестері: қытай тіліндегі сөздіктің көп мағыналылығын пайдаланып сөйлемдерді қос, тіпті көп мағыналы етіп жасау, осылайша сатып алушы өнім атауын терең есте сақтай алады және бір таспен екі құсқа ату (一石二鸟 yī shí èr niǎo) сияқты әсері болады. Мысалы:

(1) Алтын маймыл былғары аяқ киім аяқты жылтыратады. – Алтын маймыл былғары аяқ киімінің жарнамасы (金猴皮鞋, 令足下生辉 Jīn hóu píxié, lìng zúxià shēng huī – 金猴皮鞋广告 Jīn hóu píxié guǎnggào) (Табаның астында) (足下 Zúxià) бұл жерде табаның асты дегеннен басқа екінші мағанасы бар, ол (Сен) дегенді білдіреді. Бұл жарнамаға екі жақты мағына береді: алтын маймыл былғарыдан жасалған аяқ киім кию аяқ астынан жарқырап қана қоймайды, сонымен қатар бүкіл бейнеңізді жарқыратып, жарқыратады. (Табаның астында) сөзін түсіну өте терең мәтіндік жетістіктерді қажет етпейді, бұл өз кезегінде төменде егжей-тегжейлі сипатталған жарнамаларды түсінуді және салып алушының қабылдау мәселесін қамтиды.

(2) Өзіңді қалыптастыр, нөлден баста. – Шашқа арналған лак жарнамасы (塑造自我, 从头做起. Sùzào zìwǒ, cóngtóu zuò qǐ) – 某发胶广告. Mǒu fàjiāo guǎnggào).

Бұл жарнаманы қазір көптеген шаштараздар да пайдаланады. (Бас 头 tóu) сөздердің, пішіндердің, мағыналардың ұқсастығын толық пайдаланып, жарнамада екі мағынаны қамтиды: бірі оның бастапқы мағынасы мен бір адамның басын, екіншісі кіріспе мағынасының басы мен басын білдіреді. Бұл жарнама өнімнің пайдалану ерекшеліктерін ашып қана қоймайды, сонымен қатар салып алушыны жарқырататын терең өмір философиясын қамтиды.

Екіншісі – гомофониялық сөз тіркестері: сөздердің гомофониясын немесе жақындығын пайдаланып, қос мағыналы сөйлем құрау және бір таспен екі құсты өлтіру әсеріне жету. Бұл тілінің түрі күлкілі және қызықты болып табылады және жарнамаларды тұтынушыға сенімділік және нанымды етіп, тұтынушыларды таң қалдырады. Мысалдар:

(3) Доктор Бэнг балаларға арналған тері күтімі – сізге өмір бойы көмектеседі. (邦医生儿童护肤液——帮你一生. Bāng yīshēng értóng hùfū yè yīyī bāng nǐ yīshēng).

Бұл жарнама осы дәрінің өмірдегі маңыздылығын көрсету үшін (Доктор Бэнг) (邦医生 Bāng yīshēng) және (Өмір бойы көмектесу) (帮一生 bāng yīshēng) гомофониясын пайдаланады.

(2)Жарнама тіліндегі метафора

Метафора – заттардың ұқсастығын қолданып, бір нәрсені басқа заттармен салыстырып, аналогия арқылы белгілі бір нәрсені айшықты, жұғымды, нанымды етіп көрсететін шешендік сөздер. Мұндай риторика жарнамалық тілдердің сипаттамаларына сәйкес келеді және қысқа мерзімде тамаша ақпаратты береді. Ол дерексіз нәрселерді нақты етеді, бейтаныс нәрселерді таныс етеді, терең нәрселерді үстірт етеді және адамдарға терең әсер қалдырады, жарнаманы насихаттауды арттырады.

(1) Қар қышқылының балалар терісін күту сериясы, таза, жұмсақ, жаңа күтім, ананың нәзіктігі сияқты – балалар тері күтімі туралы жарнама. (雪酸儿童护肤系列, 纯净, 柔和, 全新呵护, 恰似好妈的温柔 – 雪酸儿童护肤广告 Xuě suān értóng hùfū xīliè, chúnjìng, róuhé, quánxīn hēhù, qià sì hǎo mā de wēnróu - xuě suān értóng hùfū guǎnggào). Балаларға ананың мейірімінен артық қамқорлық жоқ. Сондықтан (Ананың мейірімі) (妈妈的温柔 mā mā de wēnróu) балалардың терісін күту сериясын салыстыру үшін қолданылады, бұл оның балалар терісіне деген шын жүректен қамқорлығын және балаларға әкелетін жайлылық пен бақытты түсіндіреді. Бұл жарнама аналардың балаларына деген сүйіспеншілігін нық басып, өнімнің сипаттамаларын анық және айқын көрсетеді.

(2) Жас қыздарға ұқсайтын, ересек еркектер сияқты ойлайтын, жетілген ханымдар сияқты әрекет ететін және есек сияқты жұмыс істейтін әйел хатшыларды жұмысқа алыңыз. (招聘女秘书, 长相像妙龄少女, 思考像成年男, 处事像成熟女士, 工作像头驴子. Zhāopìn nǚ mīshū, zhǎngxiàng xiàng miàolíng shàonǚ, sīkǎo xiàng chéngnián nánzǐ, chǔshì xiàng chéngshú nǚshì,

gōngzuò xiàng tóu lúzi.) Бұл жұмыс туралы хабарландыру әзіл-оспақ және әзіл-қалжыңмен сипатталады, бірақ сонымен бірге ол жұмысқа қабылдау шарттарын лайықты түрде білдіреді, яғни (әйел, жас, жұмысқа қабілетті, ойлауға қабілетті, ұқыпты және еңбекқор). қарапайым түрде, ол жоғалады. Оның өзіндік сүйкімділігі бар.

(3)Жарнамалық тіліндегі қосарлылық.

Қосарлылық – екі симметриялы немесе ұқсас мағынаны сөздердің саны бірдей, құрылымы және симметриялы мағынасы бірдей тіркестер немесе сөйлемдер жұптары арқылы білдіретін стилистикалық әдіс[6]. Қосарлы шешендік өнерге тән ықшам және жинақы, күшті жалпылау, ұқыпты және салмақты буын, күшті ырғақ сезімі, әдемі және үйлесімді дыбыс және тұтастай алғанда салмақты сұлулық болып табылады және өзіндік ұлттық ерекшеліктер мен ерекше экспрессивтік күшке ие, оны айтуыда еске сақтау жағынанда оңай. Жарнаманың экспрессиялық әсерін күшейтуге қолайлы. Мысалы:

(1) Тау жақсы, су жақсы, Есікті ашып, алаңсыз күл, асығыс кел, асығыс бар, бір кесе шай іш. – Фуцзяндағы шай павильонының жарнамасы. (山好好, 水好好, 开门一笑无烦恼, 来匆匆, 去匆匆, 饮茶几杯各西东. – 福建一茶亭广告 Shān hǎohǎo, shuǐ hǎohǎo, kāimén yīxiào wú fǎnnǎo, lái cōngcōng, qù cōngcōng, yǐn chá er bēi gè xī dōng. – Fújiàn yī cháting guǎnggào). Буындары ұқыпты және симметриялы, дыбыстық үндестігі үйлеседі, ал сөйлемдер жатық және тың, адамдарға әлемде таңғажайып сезім сыйлайды.

(4)Жарнама тіліндегі пародия және пародия құбылысы.

Пародия дегеніміз – дайын сөздердегі сөзді өрнектің қажетіне қарай түрлендіру, өрнекті жеткілікті сергек ету. Жарнама тілінде кейде бастапқы сөйлемді тікелей цитаталау ойдың мазмұнын әсерлі жеткізе алмайды, сондықтан адамдар белгілі идиомаларды, атақты өлеңдерді, атақты нақылдарды, нақыл сөздерді пайдаланып, жарнаманың нақты экспрессиялық қажеттіліктерін қанағаттандыру үшін жаңа сөйлем жасайды. Еліктеу сөздер алғашқы мағынасын жоғалтпай, адамдарға сергек, жанды, жанды сезім береді, күшті үйлесімділік сезімін тудыруы мүмкін. Мысал: Көрмесен білмейсін, дүние өте керемет. – Чжэнда эстрадасының жарнамасы (不看不知道, 世界真奇妙. – 正大综艺广告 Bù kàn bù zhīdào, shìjiè zhēn qímiào. – Zhèngdà zōngyì guǎnggào). Бұл (Көрмесен білмейсін, көрсен шошып қаласын) (不看不知道, 一看吓一跳 Bù kàn bù zhīdào, yī kàn xià yī tiào) деген сөзден көшірілген. Мазмұнының жаңаруы сөйлемді өте мәнерлі, таңғаларлық ұтымды, құлаққа жағымды естіледі.

(5)Жарнама тіліндегі асыра сілтеу.

Жарнамалық тілінің барлық жарнамаларда асыра сілтеу әдісін қолдануды жақсы көреді. Мысалы: (Baili сұлулық сабынының құпиясы: биыл 20 және келесі жылы 18. – Шанхайдағы сабын зауытының жарнамасы. 白丽美容香皂的奥秘所在: 今年 20, 明年 18. – 上海某制皂厂广告. Bái lì měiróng xiāngzào de àomì suǒzài: Jīnnián 20, míngnián 18. – Shànghǎi mǒu zhì zào chǎng guǎnggào). Бұл жарнама логика мен конвенцияға қайшы келетін тактиканы қолданады және адамдарды сатып алуға тарту мақсатына жету үшін сұлулық арқылы өзін жас және әдемі етемін деп үміттенетін адамдардың әсемдікке негізделген ақыл-ойын берік ұстайды.

(6)Жарнама тілінде қайталау.

Ең маңызды принцип бойынша, жарнамада берілген ақпарат тұтынушыларға қажетті ақпарат болуы керек және оған қажетті ақпараттан тыс ақпарат кірмеуі керек. Бірақ белгілі бір тілдік ортада бұл нәрсені ретімен баяндау қажет. бір нәрсені ерекшелену. Тілдің экспрессивті әсерін күшейту. Кішкентай балалар тіс пастасы, Сүйікті! Сүйікті! Сүйікті! Балалар оны жақсы көреді! (小白兔高级儿童牙膏, 爱, 儿童喜爱. Xiǎo bái tù gāojí értóng yáogāo, ài, Èrtóng xǐ'ài.) (Сүйікті 爱) деген үш сөз бен леп белгісінің қолданылуы өте көздің жауын алады, бұл балалардың мұндай тістерге деген сүйіспеншілігін көрсетеді.

(7) Жарнама тіліндегі персонификация.

Жарнамалық тілінде заттар көбінесе адам болып жазылады, яғни адамның белгілі бір қасиеттері мен белгілері жанды немесе жансыз заттарға беріледі. Rolex ешқашан демалудың қажеті жоқ. – Rolex сағатының жарнамасы.

(劳力士从不需要要休息 – 劳力士手表广告。Láolishì cóng bù xūyào yào xiūxi – Láolishì shǒubiǎo guǎnggào). Барлығымыз білетіндей, адамдар қаншалықты күшті болса да, оларға демалу керек. Адамдармен салыстырғанда, Rolex оның дәл уақытын, сенімді сапасы мен сенімді өнімділігін көрсететін жалықпайды. Сағатты адамға деңеп адамгершілік және тартымдылықты білдіреді.

(8)Жарнама тіліндегі дәйексөз.

Дәйексөз келтіргенде, білдіру үшін дайын идиомаларды, ауызекі сөздерді және басқа да тілдік материалдарды көрсетеді. Келтірілген материалдар жақсы белгілі болғандықтан, оларды тұтынушылар түсінуге және қабылдауға оңайырақ болады. мысал: Көлік тауға жеткенше жол болуы керек, ал жол болса Toyota көлігі болуы керек. (车到山前必有路, 有路必有丰田车。Chē dào shān qián bì yǒu lù, yǒu lù bì yǒu fēngtián chē.) (Көлік тауға жеткенше жол болуы керек) деп көліктің өнімділігін суреттейді.

(9)Жарнама тіліндегі сұрақ қою феномені.

Адамдардың ойлауын ынталандыру және тартымдылығын арттыру үшін сұрақ қоюды пайдаланыңыз. Жалпы риторикадағы сұрау әдетте тіл толқындарын қоздыру, тіл серпінін көтеру және құлдырау және күшті ету болып табылады. Сұрақ қоюды сөздердің басында немесе сөздердің арасында қолдануға болады, бұл сұрақтың алдыңғы және келесі арасындағы байланыс құрылымында рөл атқаруына мүмкіндік береді. Кейде оны мақаланың соңында тақырыпты көрсету үшін де қолдануға болады, және адамдардың есте қалуы мүмкін.

Жарнамалық стилистикадағы сұрақтар аздап ерекшеленеді: біріншіден, Ол белгілеудің негізгі мақсаты – қоғамдық қызығушылықты тудыру, ал сұраққа жауап – жарнама арқылы берілетін негізгі хабар. Сондықтан да жарнамалық стилистикадағы сұрақтардың бәрі нақты және түсінікті болуы керек. түсінікті. Жарнамадағы сұрақтардың көпшілігі мәтіннің басында болады. Мысалы:

(1) Неліктен қан судан қою? Өйткені оның ішінде махаббат бар. (为何血浓于水? 因有爱在其中。Wèihé xuè nóng yú shuǐ? Yīn yǒu ài zài qízhōng).

(2) Сіз қоғамға үлес қосқыңыз келе ме? Басқаларға біраз сүйіспеншілік танытқыңыз келе ме? Ерікті қан тапсыруға атсалысыңыз! (你想为社会做点贡献吗? 你愿为他人献点爱心吗? 请参加无偿献血。Nǐ xiǎng wèi shèhuì zuò diǎn gòngxiàn ma? Nǐ yuàn wéi tārén xiàn diǎn àixīn ma? Qǐng cānjiā wúcháng xiànxuè.).

(3) Қай бала ән айта алады? Менің табағым бір-бірден ән айта алады. – Ыдыс жууға арналған сұйықтықтың жарнамасы. (小朋友, 谁会唱歌——我家的盘子会唱歌。 – 雕牌洗洁精广告。Xiǎoréngyǒu, shéi huì chànggē yīyī wǒjiā de pánzi huì chànggē. – Diāo pái xǐjiéjīng guǎnggào)

Сұраулы жарнама тілін қолдану сол сөйлемнің ойландыратын сипатын қатты іске асырды. Жарнамаланатын өнімдерді іске қосқаннан кейін бірден айта кету керек, олардың барлығы сәтті жағдайлар және осы брендтердің сату көрсеткіштері де жарнаманың күшін толығымен көрсетеді.

Қорытындылай келе Горький: “Қозғалтқыш күш ретінде тілдің шынайы сұлулығы сөздің дәлдігінен, айқындылығынан, тәттілігінен туындайды” деген екен. Бұл сөйлем жарнама тіліне де қатысты. Нарықтық экономиканың гүлденген дамуы жарнама саласының дамуына ықпал етті. Қазіргі таңда жарнама бір түрлі сату құрадары ретінде бизнес өкілдері жоғары бағалады. Жарнама тілінде стилистиканы қолдану жарнаманы одан да күштірек етеді, жарнаманы жаңа және бірегей етеді, мағынаға бай және тұтынушыларды қызықтырады. Жарнама сарапшылары жарнама тілі жарнама өмірінің тірегі екендігімен келіседі. Ол жарнаманың негізі болып табылады. Стилистика, жарнама тілінің құралы ретінде, жарнаманы тартымды ететін жарнама тілінің қысқаша қылқаламы. Ол адамдарға теңдесі жоқ қиял кеңістігін қалдырады, адамдардың назарын аударады және бизнеске өз дағдыларын сауда орталығында қолдануға және алға жылжуға мүмкіндік береді.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. 汝东. 当代汉语修辞学. – 北京: 北京大学出版社, 2004. (Ру Донг. Қазіргі қытай Стилистикасы. – Пекин: Пекин университетінің баспасы, 2004)
2. 林溪声. 广告语创作与评析. – 长沙: 中南大学出版社, 2007. (Лин Сишеэн. Жарнамалық сөздерді жасалуы және талдауы. – Чанша: Жон Нан университеті баспасы. 2007)
3. 包磊. 图形一背景理论与广告语的珠联璧合. //赤峰学院学报. 汉文哲学社会科学版. 2008. (Бао Лэй. Фигура-фон теориясы мен жарнама тілінің бір-біріне үйлесімі. //Чифэн университетінің журналы. Қытай философиясы және әлеуметтік ғылымдар басылымы 2008)
4. 陈望道. 修辞学发凡. -上海: 复旦大学出版社, 2008. (Чен Вандао. Стилистикалық фафан. – Шанхай: Фудан университеті баспасы, 2008)
5. 倪宝元. 修辞手法与广告语言. – 杭州: 浙江教育出版社, 2001. (Ни Баююань. Стилистика әдіс және жарнама тілі. – Ханчжоу: Джэцзян білім баспасы, 2001)
6. 百度百科: 修辞手法大全. (Bai du: Стилистикалық техника энциклопедисты) <https://wenku.baidu.com/view/2f6dc37925c52cc58bd6be24.html>

ҚЫТАЙ ЖӘНЕ ҚАЗАҚ ТІЛІНДЕГІ НЕОЛОГИЗМДЕРДІҢ ЖАСАЛУ ЖОЛДАРЫН САЛЫСТЫРА ТАЛДАУ

Токтарбек К.

Л.Н. Гумилев атындағы ЕуразияЕҰУ

Қытай филологиясы кафедрасы

1 курс магистранты

hania_23@mail.ru

Ақбарқан Д.

Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ

Қытай филологиясы кафедрасы PhD докторы.

dauletakbar@mail.ru

Нұр-Сұлтан қ.

Андатпа: Біздің қоғамымызда халықаралық қатынастардың кеңеюі және алыс- жақын шет елдермен ынтымақтастықтың барлық деңгейде дамуы, жалпы- Еуропалық кеңістік аясында ықпалдасу саясаты шетел тілі филологиясы мамандығы білім алушылары алдына плюролингвизм (көптілділік), яғни оқу үдерісі барысында білім алушы бір ғана шет тілінің орнына екі немесе одан да көп шет тілдерін меңгеруді мақсат етіп қояды. Осы мақсатқа орай шетел филологиясы: қытай тілі мамандығы магистрі ретінде қоғам талабына сай мультилингвалды білім алу барысында қытай- тибет тілдері тобына жататын қытай тілі, алтай тілдері тобынан таралатын қазақ тілі және герман тілдері тобына енетін ағылшын тіліндегі неологизмдердің жасалу жолдарын салыстырмалы талдауға талпыныс жасамақпыз.

Түйін сөздер: неологизм, сөзжасам, аббревиатура, суффикс, аффикс.

Тіл – қоғаммен өзектес жанды құбылыс. Сондықтан оның сөздік құрамы үнемі өзгеріп, толысып, дамып отырады. Ал осы даму тіліміздегі кейбір сөздердің тілдік қолданыстан шығуына себін тигізсе, кейбір сөздердің тілімізге қайта оралуына негіз болып жатады. Бұл дамуда сөздердің мағынасында өзгерістер болып, олардың мағыналары тарылып, немесе кеңейіп те жатады. Сөздің мағыналық жағынан дамуына сыртқы және ішкі себептер де әсер етеді, яғни Р. Сыздықованың сөзімен айтсақ, «Сөз мағынасының эволюциясы тек дамудан, жақсара түсу сипатында ілгері жылжудан тұрмайды. Сонымен қатар сөз мағынасының күңгірттенуі не мүлдем ұмытылуы, ауысуы, кеңеюі, таралуы т.б. танытады»[1, 1656].

Ал тілде жаңа сөздер мен терминдердің пайда болуы және оның қолданысқа енуі лингвистер назарынан тыс қалған емес. Осы бағытта қазіргі таңда қазақ тілінде пайда болған жаңа қолданыстарды зерттеу тіл біліміндегі өзекті мәселелердің бірі болып табылады. Қазіргі кезеңдегі саяси және экономикалық қайта құрулар сипаты тілге де өз өрнегін салуда. Әсіресе, бұл тілдің лексикалық және сөзжасамдық жүйесінен көрінеді. Жаңа сөздердің тілде пайда

болуы мен қолданылуы лингвистерді бұрыннан-ақ толғандырған. Бірақ оның өзектілігі бүгінгі таңда айқынырақ саралануда. Көптеген зерттеушілердің айтуынша, бүгінгі бұқаралық ақпарат құралдарында «неологиялық жарылыс» (неологический взрыв) орын алуда.

Неологизм- (гр. neos- жаңа, logos- сөз)- қоғамдағы саяси, мәдени, экономикалық қатынастардың, ғылым мен техниканың дамуына байланысты тілге енген жаңа сөздер мен сөз тіркестері, фразеологиялық оралымдар болып табылады[2].

Қазыргі ғылым техниканың күн санап дамуына байланысты әлемдік саясат, экономика, мәдениет салалары да әр сәт сайын өзгеріске ұшырауда. Осы барыста жаңа сөздер яғни неологизмдер тілімізге көптеп пайда бола бастады. Неологизмдердің көптеп пайда болуы тілдердің сөздік қорының дамуына үлес қосты.

Сөздер- ол тілдегі ең белсенді фактор болып саналады. Яғни олар қоғамның дамуына байланысты түрленеді, жаңаланады әрі жаңа мағынаға ие болады. Шет тілін оқыту мен үйренудегі маңызды түйіндердің бірі ол әрине- жаңа сөздер (лексика). Қытай тіліндегі неологизмдер әлеуметтік қарым-қатынастың негізгі қажеттілігін қанағаттандыратын халықтық және мезгілдік сипатқа ие жаңа сөздер болып табылады. Тілге енген жаңа сөздер қоғамдық қарым-қатынас құралы ретінде жалпы халықтық қолданысқа ие болып, ғылымның әр түрлі салаларда кездеседі.

Р. Сыздықова қазақ тілінде 1990 жылдардағы неологизм қолданысының пайда болуына себепкер үш жағдайды атап көрсеткен.

Біріншіден: өмірде пайда болған жаңалықтарды атаудың қажеттілігі. Осындай орай көптеген ұғымдарды білдіруге қазақ тілінің өз мүмкіндігі бар екендігін, оған бейімділігі күшті екенін айқын көрсетті. Соның нәтижесінде 1970-1980 жылдарға дейін орысша қолданылып келген кейбір сөздер қазақша аталатын болды. мысалы: устав- жарғы, программа- бағдарлама, документ-құжат, пенсия- зейнетақы т.б.

Екіншіден: бұрын орысша аталынып келген сөздердің қазақша баламасының табылуы. Мысалы: жолсерік(проводник), іс-сапар (командировка), нарық (рынок), ұшақ (самалет), зертхана (лаборатория) т.б.

Үшіншіден: бағалаушының мәні бар сөздерді жасау қажеттілігінің туындауы. Мысалы: ғарыш (космос), ғарышкер (космонавт), мадақтама (грамота), әнұран (гимн) т.б терминдік ресми атаулар алғашында экспрессия, көтеріңкілік сияқты бағалаушылық мәні бар қосалқы атаулардан пайда болған.

Тілдік құбылыс ретінде қытай тіліндегі жаңа сөздердің өзіндік қасиеттері бар. Сөзжасам тұрғысынан қарастыратын болсақ.

Біріншіден: суффикстер жалғану арқылы шыққан жаңа сөздер қытай тілінде күн санап көбеюде. Бірақ, осы неологизмдер шын мәніндегі суффикстермен емес, "суффикс тектес" кейбір сөздердің түбір сөзге жалғануы арқылы жасалынып отыр. Мысалы: 2006 жылдары шыққан суффикс тектес "门" жұрнағынан жасалған 电话门, 解说们 сөздері. 2007 жылы қолданыла бастаған "奴" суффиксінен туындаған 房奴, 车奴 тіркестері. Сонымен бірге, 2009 жылы пайда болған "被" суффиксі қосылу арқылы қытай тіліне енген 被自杀, 被代表, 被就业 сөздері қолданыста болып, қоғамдағы кейбір "әлсіз" топтардың дәрменсіздігін білдіретін жаңа сөздерді туындатты. Осы сияқты басқада суффикстың көмегімен жасалған жаңа сөздерге төмендегідей мысалдар келтіре аламыз. Мысалы:

–吧: 迪吧, 酒吧, 哭吧, 书吧, 陶吧, 氧吧, 网吧

–霸: 词霸, 考霸, 路霸, 麦霸, 浴霸

–风: 吃喝风, 浮夸风, 家教风, 麻将风, 抢购风, 劝酒风

–感: 归属感, 紧迫感, 立体感, 美感, 认同感, 手感, 危机感, 语感, 责任感

–户: 个体户, 关系户, 外来户, 拆迁户, 暴发户, 钉子户

–盲: 文盲, 法盲, 路盲, 电脑盲, 舞盲, 乐盲

–迷: 球迷, 歌迷, 影迷, 棋迷, 戏迷

–手: 抢手, 能手, 旗手, 生手, 快手

–坛:影坛, 画坛, 乐坛, 文坛, 足坛, 体坛, 歌坛

–族:上班族, 追星族, 穷忙族, 月光族

Екіншіден, қысқарған сөздердің (аббревиатура) қытай тілінде кеңінен қолданысқа енуі. 2003 жылғы коммерциялық баспадан шыққан "Синхуа жаңа сөздер сөздігі"-інде аббревиатуралар жалпы сөздік қордың 1/5 бөлігін құрады. Осы құбылыс халықтың ойды қысқа да нұсқа бейнелеуге талпынысының көрінісі, яғни "сөзді үнемдеу принципінің" ықпалы деп қарауға әбден болады. Осы принциптың ықпалымен, ойды бейнелеуге қолданылатын сөздер қарапайым, ықшам және оңтайлы бағытқа қарай дами бастады. Сол арқылы адамдар бірнеше сөзбен, көп ұғымды бейнелеуге бейім болды. Мысалы: 贝克汉姆 (атақты футболист- Бэкхэм) есімін қысқаша "小贝" деп атады. 非典型肺炎 (2003 жылы Қытай елінде болған SARS жұқпалы ауруын) "非典" деп қысқартып айтуды жөн көрді. Сондай-ақ, LZ 楼主- көпқабатты тұрғын үйдің басшысы, 555 呜呜呜- жылаған дыбысты білдіреді. Жәнеде 海归, 海带, 高铁, 神七, 三手病, 三高, 东盟, 世博.

Үшіншіден: жоғары сөзжасамдық қабілетке ие. Мысалы: "走" сөзі "жүру" деген мағынаны білдіргенімен, 走低, 走高, 走穴, 走弱, 走强 тіркестерінде төмендеу, әлсіреу деген мағынада қолданылып, сөздерге жаңа ұғым беріп тұр. "零" иероглифы "0" санын білдірсе 零距离, 零增长, 领贷款, 零首付 сөздерімен бірге қашықтық-сыз, өсім-сіз, қарыз-сыз, алғашқы төлем-сіз деген сияқты жаңа сөз тіркестерін тілге енгізді[3,996]. Жоғарыда айтылған сөздердің сөзжасамдық қабілетінің жоғары деңгейде болуы, түбір сөздердің мағыналары бірте-бірте әлсіреп, жұрнақ немесе жалғау қызметін атқарып басқа морфемаларға қосылып жаңа сөздер жасауында.

Қазақ тілінде неологизм жасауда сөз жасаушы аффикстердің маңызы зор. Қазақ тіліндегі бірқатар жұрнақтар сөз тудырудағы қалыптасқан белсенділігін сақтап қалған.

1. -шы, -ші жұрнақтары арқылы көшбасшы, кеденші, жүргінші, тапсырысшы деген сияқты жаңа сөздер пайда болды.

2. -лық, -лік, -дық, -дік, -тық, -тік жұрнақтары арқылы әкімдік, серіктестік, кәсіпкерлік, қауымдастық және де т.б сөздер қолданысқа енді.

3. -ма, -ме жұрнағының қатысуымен жасалған атауларды арнаулы салалардың бәрінен кездестіруге болады. Мысалы: жүктеме, көшірме, мәлімдеме, үстеме, хаттама сөздерін жалпыхалықтық сипат алған, әрі ғылымның арнаулы салаларында қолданысқа түскен термин сөздер деп танымыз. Ал бүктеме, қағытпа, қайталама, мөлшерлеме (қаржы-экономика), түйіндеме (құжат тілі) атаулары бірізді қолданысқа түсе қойған жоқ.

4. -хана (зертхана, тойхана т.б.), -ыс/-іс жұрнағының қатысуымен алынған доғарыс, отырыс, тапсырыс, тексеріс, үдеріс сияқты атаулар басылым беттерінде, сондай-ақ, салалық терминдер (үдеріс – процесс) жүйесінде де көп қолданылады[4,18-206].

Қазақ тілінде екі сөздің бірігуі арқылы түбірдегі мағынадан мүлдем басқаша үшінші бір мағынаны білдіретін жаңа сөз туындайды. Соның нәтижесінде ол неологизм болып тілге енеді. Мысалы: қол және өнер сөздері бірігіп қолөнер деген сөзді құрады. Өнер және кәсіп деген екі ұғым бірігіп өнеркәсіп деген жаңа ұғымды туындатты. Мысалы: бұл және күн деген екі сөздің бірігуі арқылы бүгін деген жаңа сөз пайда болды. Ас және қазан сөздерінің қосылуынан асқазан сөзі қолданысқа келді. Сонымен қатар қол және басшы деген екі түбірден қолбасшы деген жаңа ұғым тілге енді. Сондай-ақ кері- тартпа сөздерінен кертартпа, ала және ауыз сөздерінен алауыз, бас және киім сөздерінен баскиім сөзі қолданысқа келді.

Семантикалық тұрғыдан қарастыратын болсақ. Ең әуелі, сөз мағынасының өзгеріске ұшырауы. Яғни қоғам дамуының әр кезеңінде әлеуметтік өмірдің жаңа сөздерді қолдануға ықпал етуінен қолданыстағы жаңа сөздердің мағыналарының түрлі өзгеріске ұшырауы. Мысалы: "写真" сөзі сурет салу мағынасын білдіреді. Юань династиясы кезінде Япония тілінде "суретке (фотоға) түсу" мағынасында еніп, кейіннен "裸照" жалаңаш суретке түсу мағынасында қолданыста болды; 80 жылдың ортасында, қазіргі қытай тілі Гонконгтан "写真"

сөзін қайта қолданысқа әкелді. Ол кезде бұл сөздің мағынасы тағыда өзгеріп "真实写照" ұғымында қолданыла бастады. Мысалы: "北京写真, 社会写真" т.б. Сонымен қатар, "911" саны Қытайда 11 қыркүйек оқиғасын ғана емес, "тероризм"- сөзінің басқаша айтылуы сипатына ие болды. Кейбір сөздер "сөз мағынасын бұрмалап" қолдану арқылы жаңа сөздерді жасай білді. Мысалы: "天才" сөзі талантты деген мағынаны білдірген болса, қазыргі кезде "天生的蠢材"- яғни туада ақымақ деген жаңа мағынада қолданылып жүр. "可爱" сөзі сүйкімді деген мағынаға ие болса, кейінгі уақытта "可怜没人爱" деген қарсы мағынада қолданылады. Сондай ақ 末班车 сөзі соңғы автобус деген мағынаны білдірген болса, қазыргі уақытта соңғы мүмкіндік деген мағынаға да ие болып жүр. 软件 сөзі компьютердің программаларын білдірген бола, осы уақытта еңбек күштің қабілеттілігін білдіру мақсатында қолданылып жүр.

Екіншіден, ауыз екі тілділік (коллоквиализация) және көрнекілік (визуализациялық) қасиетке ие болуы. Жаңа сөздер халықтың тұрмыс тіршілігін бейнелейді. Мысалы: "豆腐渣工程" тіркесімен сапасыз салынған құрлысты немесе шала жасалған жұмысты бейнелейтін болған[5,55]. "豆腐渣" деген оңай бүлінетін, жұмсақ зат арқылы, үлкен құрлымның сапасыздығын ашып көрсетіп отыр. "山寨文化" тіркесі арқылы заттарды қолдан жасау мәдениетін білдіреді. "逗你玩" және "蒜你狠" сөздері зат бағасының саудагерлер тарапынан көтеріліп, тұтынушы халықтың наразылығын тудырған кезеңде осындай жаңа сөздер қытай тілінде қолданыла бастады. Жәнеде "奔奔族" тіркесі арқылы, 1975-1985 жылдар аралығында туылған, жұмыс барысында жер-жерге шапқылап жүрген жастарды білдіреді. "蚁族" неологизмі жұмыс таппай жүргендері немесе төмен жалақыға жұмыс жасап қала мен ауыл арасында сабылып жүрген, университетті жаңа бітірген жас түлектерді айтады. Сондай-ақ "房奴, 考霸, 啃老族" сияқты кеңінен қолданылып жүрген неологизмдерде бар.

Семантикалық тәсіл арқылы жасалынатын неологизмдер қазақ тілінде де кездеседі. Ондай сөздер сөз мағыналарының тарылуы не кеңеюі арқылы жаңа мағынаны иелеп жаңа қолданыста болады екен. Мысалы: түлек, нысан, үрдіс, құжат, нарық, кеден, діл, тығын, ағза т.б. Қазыргі кезде тілімізде бұл сөздердің бастапқы мағыналарын негіз ете оырып жаңа мағынада қолданысқа түсті. Қазақ тіліндегі "талқылау" деген сөз Октябрь революциясынан бұрын иленген қайысты жұмсарту процесі мағынасында қолданылып келді, ал қазір "талқылау" жаңа мағынаға ие болды. "Қарау" деген етістік: Бұл мәселені жиналыста қарадық деген контексте мүлде жаңа мағынада.

Қазақ тіліне неологизмдер калькалау тәсілі арқылы да пайда болған. Яғни өзге тілдерден сөзбе сөз аудару арқылы жасалған жаңа ұғымдарды айтамыз. Мысалы: толықтауыш-дополнение, бастауыш- начальный, құбылыс- явление деген сөздерді қарастыруға болады. Неологизмдердің осы түрі көбінесе баспасөз арқылы халық арасына кең таралып, жиі қолданылады. Қазақ тіліне енген қысқарған сөздер (аббревиатуралар) ды да калькаға жатқызуа болады. Мысалы: ҚХР- КНР, Қытай Халық Республикасы, АҚШ- Америка Құрама Штаттары т.б. сөздерді айта аламыз.

Қазыргі қазақ тілінде басқа тілден енген жаңа сөздер де бар. Ислам дінінің қазақ қоғамына келуімен бірге біздің тілімізге қағаз, қалам, мектеп, айна, перде, мереке, ғылым, емтихан, ораза, намаз, құдай, аруақ, күнә т.б араб-парсы тілдерінен енген жаңа сөздер пайда болды. Қазан төңкерісінен кейін (октябрь революциясы) орыс тілінен де бір шама жаңа сөздер қазақ тіліне енді. Мысалы: коммунизм, социализм, коммунистік партия, теория, кәпитал, экономика, метафизика, математика, химия, физика, астрономия, газет, журнал, порт, станция, завод, фабрика, машина, телефон, марка, банк, кірпіш, печ сияқты сөздер болды.

Қытай тілінде қытай диалектілерінен путунхуаға енген неологизмдер де бар. Оларды біз төмендегі мысалдардан көре аламыз:

Қытай кантон диалектісінен кірген сөздер: 按揭, 煲电话粥, 爆棚, 的士, 非礼, 峰会, 古惑仔, 七喜, 物业, 血拼, 置业.

Бейжің диалектісінен: 打款, 大腕儿, 倒爷, 侃大山, 猫腻, 碰瓷, 托儿, 折腾, 走穴.

Шанхай диалектісінен: 黄牛, 罗宋汤, 派对, 时髦, 雪茄.

Тайвань диалектісінен: 劈腿, 瘦身, 帅哥, 做秀.

Батыс солтүстік диалектісінен: 忽悠, 嘚瑟, 不差钱.

Шет тілінен қытай тіліне енген неологизмдерді төмендегі мысалдардан көре аламыз. Ағышлын тілінен сөзбе сөз аударма арқылы жасалған -, – 西门子, clone- 克隆, copy- 拷贝, Nikon- 尼康 т.б кірме сөздер бар.

Жартылай калькамен қолданысқа келген жаңа сөздерді төмендегі кестеден көре аламыз.

Ағылшын тілі	Қытай тілі	Ағылшын тілі	Қытай тілі
Yahoo	雅虎	clone	克隆
Siemen	西门子	Starbucks	星巴克
Bowling	保龄球	Colgate	高露洁
bungee	蹦极	Pentium	奔腾
Boeing	波音	uniliver	金利来

Осы екі тілдегі неологизмдерді салыстыра келе, генеологиялық жағынан бір біріне ұқсамайтын қытай және қазақ тілдеріндегі неологизмдердің жасалу жолдарындағы сөзжасам және семантикалық бағыттарында ұқсастықтардың бар екендігіне көз жеткіздік.

Неологизмдер жоғарыда айтылғандай тарихи теория, өйткені олар тек белгілі кезеңге дейін ғана неологизм болып, жаңа сөз ретінде қолданылады да, уақыт өте келе қалыптасып, тілдегі актив сөздердің құрамына еніп, неологизм болудан қалады[6,149-153б].

Қазыргі кезеңде неологизмдердің күн санап көбеюі, бүгінгі қоғамның қарқынды дамуы мен әлеуметтік өмірдің сан алуандылығын ашып көрсетеді. Бұл шын мәнінде тілдің өміршеңдік қуаты бар екендігін білдіреді. Жаңа сөздер тілдің лексикалық байлығын көбейтіп қана қоймай, адамдар ара қарым-қатынасқа да оң ықпалын тигізіп отыр. Бірақ, осы неологизмдердің қолданылуын қалай реттеу керектігі әлі де болса байыпты зерттеуді қажет етеді.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Сыздықова. Р. Сөздер сөйлейді. – Алматы, 2004.
2. <https://kk.wikipedia.org/wiki/Неологизм>
3. Джан Янмин. Қазіргі қытай тіліндегі неологизмдердің ерекшелігіне талдау. // Тіл оқытудың универсалдық әлемі. – Бейжің, – 2017 (张艳敏. 试析现代汉语新词的特点 // 语言学习综合天地)
4. Алдашева А.М. Аударматану лингвистикалық және лингвомәдени мәселелер. – Алматы, 1999. – 161 б.
5. Вэн хуэйпинь. Қытай тіліндегі кірме сөздерге түсініктеме. // Қытай тілін үйрену журналы. -2002. -Т1. (温慧平. 汉语外来词素初探. // 汉语学习杂志 01.2002)
6. Н. Оралбаева, Ә. Абылақов. «Қазақ тілі» Алматы. – 1992

ҚЫТАЙ ГРАММАТИКАСЫНА ҚАЗІРГІ КІРМЕ СӨЗДЕРДІҢ ӘСЕРІ ТУРАЛЫ

Тұрысбек А.

*Л.Н.Гумилев атындағы ЕҰУ
филология факультеті*

*қытай филологиясы кафедрасының магистранты
ajar.turysbek80@mail.ru*

Нұр-Сұлтан қ.

Андатпа: Қазіргі жаңа кірме сөздер қытай тіліне енгеннен кейін олар қытай тілінің фонетика, лексика және грамматикасына маңызды әсер етті. Шеттен енген бір буынды компоненттердің морфемизациясы, қытай тілі сөздерінің аффиксациялануы және қытай синтаксистік құрылымының өзгеруі сияқты үш аспектіден ағылшын және жапон тілдерінен енген кірме сөздердің қытай грамматикасына әсері талданады.

Түйін сөздер: кірме сөздер, морфемизация, аффиксация, қытай грамматикасы

Кіріспе

Жақынғы жылдардан бері, Қытай мен халықаралық әлеуметтік қарым-қатынастың кеңеюімен тілдер арасындағы байланыс жиіленді. Қазіргі қытай тілі мен шет тілдерінің, әсіресе ағылшын және жапон тілдерінің байланысы барысында пайда болған кірме сөздер қазіргі қытай тілінің грамматикасына біртіндеп әсер етеді. Сонымен қатар олар қытай тіліне кіруімен қытай тіліне, сондай-ақ халықтың тілдік дағдысына әсеріне ұшырайды. Бұл екі жақты әсер негізінен үш аспектіде көрінеді: шеттен енген жалаң буынды компоненттердің морфемизациясы, қытай тілі сөздерінің аффиксациялануы, қытай тілінің синтаксистік құрылымына әсері.

1. Шеттен енген монофониялық компоненттердің морфемизациясы

Морфема – дыбыс пен мағынаның ең кіші тіркесімі, ең кіші грамматикалық бірлік және тұрақты тілдік компонент. Барлық тілдің қолданылуы морфеманың негізінде бірігіп, туындайды және әрекет етеді. Қазіргі қытай морфемаларында негізінен моносиллабтар көбірек, ал кірме сөздер көбінесе сөздерден моносиллабтық морфемаларға дейін эволюцияны аяқтау үшін күрделі процестен өтеді.

Су Синчунь 16 жаңа сөздікте 30 327 сөз жинап, зерттеді.[1,560] Оның ішінен 876 кірме сөз талданып, 557 қытай таңбалары алынды, оның 186-сы фонетикалық қытай таңбалары. Соның негізінде қытай тілінің дыбыстық белгілерінің әрі дыбыстық, әрі мағыналы морфемаларға және көп буынды кірме сөздерінің монофониялық морфемаларға айналу процесіне талдау жасайды. Кірме монофониялық морфемалардың қалыптасуы осындай эволюциялық процестен өтті деп қарайды.

Полифониялық кірме сөздер → жалаң буын формасында ықшамдау → дербес қолдану; сөзжасамды қайталау → монофониялық морфемаларды аяқтау

Су Синчунь сонымен қатар екі сәйкестендіру стандартын ұсынды: бірі тәуелсіз қолдану, екіншісі қайталанатын сөзжасау. Басқаша айтқанда, жоғарыда аталған процестен өткен монофонды морфема өз бетінше қолданыс пен қайталанатын сөзжасамның екі шартын қанағаттандырса ғана, оны қытай тіліндегі морфема ретінде қарастыруға болады, сөздердің ықшамдалған түрі ретінде қаралмайды. Жалаң буынды ықшамдаудан жалаң буынды морфемаларға дейін бұл сападағы секіріс.

Шындығында, Чжоу Хунбо кірме сөздердің транслитерациялық компоненттерінің морфемизациялану мәселесін көптен бері ортаға қойды.[2,64] Ол морфемизацияның эволюциялық үдерісі мен сәйкестендіру критерийлерін нақты алға тартпаған. Су Синчунь шығарған 186 фонетикалық қытай таңбасының ішінде олар үш жағдайға бөлінеді: біріншісі «斯、而、克、尼、拉、卡、士、激、罗», т.б. сияқты қарапайым фонетикалық қытай иероглифтері, екіншісі морфемизация процесінде тұрған «迪、模» сияқты фонетикалық қытай иероглифтері, үшіншісі «的、吧、啤、奧、秀、巴» сияқты морфемизацияланған қытай иероглифтері.

(1) «的士», ағылшын тіліндегі taxi сөзінен аударылған, «的士» дегеннен «打的、叫的、拦的、面的、摩的», содан кейін «轿的、板的、的哥、的姐» және «几个人一部的» синтаксисті еркін қолдану. Ол «的» морфемдік сипатының негізінен қалыптасқанын көрсетеді.

(2) "奥林匹克", ағылшын тілінен аударылған Olympic, қысқартылған "奥". 30327 «жаңа сөздер жинағының» ішінде барлығы «奥» сөзі бар 25 элемент бар, оның 22-сі «奥班、奥技赛、奥赛、奥申委、奥申意识、奥委会、奥运会、奥运战略、残奥、冬奥会、国奥» сияқты «Олимпиада» мағынасын білдіреді. 2008 жылы Қытайда Олимпиада ойындарын сәтті өткізу және 2014 жылы Нанкиндегі жасөспірімдер Олимпиадасына сәтті өтінім беру арқылы морфемизацияланған «奥» баршаға үлкен әсер қалдырды.

(3) Ағылшын тілінен аударғанда «bar» батыс мейрамханаларында немесе батыс қонақүйлерінде шарап сатылатын жерді білдіреді. Морфемизациядан кейін ол сөзжасамдық қабілетін арттырып қана қоймай, морфемалардың мағынасын кеңейтіп, «пайда үшін белгілі бір қызмет көрсетуге арналған шағын қоғамдық орын» мағынасын білдірді. Мысалы, «吧娘、吧女、吧台、餐吧、茶吧、迪吧、电脑酒吧、街吧、酒吧、泡吧、书吧、陶吧、玩吧、玩吧人、网吧、西吧、氧吧». Және қазір көптеген жерлерде "Talk Bar" (话吧), «Drink Bar» (喝吧) (сусын сататын шағын дүкен) сияқты жерлер пайда бола бастады.

(4) Ағылшын тілінен аударылған «秀» (show) алғаш рет Тайвандықтар қолданып, кейін жалпы тілге енген. Ол «出口秀、媚秀、模仿秀、脱口秀、秀场、选秀、泳装秀、作秀、现场秀、颠球秀、极限明星秀» сияқты сөздерден құралған. Сондай-ақ «秀给你看、秀一下、这下该你秀了» деген сияқты жалаң қолдануда көбею үрдісі бар.

(5) «巴» ағылшын тіліндегі bus сөзінен аударғанда «大巴、小巴、中巴、双层大巴、豪华大巴» және т.б. сөздерден құралған.

(6) "啤酒" ағылшын тілінен аударылған сыра. "啤" морфемаланған, "干啤、散啤、青啤、鲜啤、扎啤、哈啤、哈尔滨啤酒、啤标» және басқа сөздерді құрайды.

Сонымен қатар, ағылшын тіліндегі coffee сөзінен аударылған «咖啡», «咖» қысқартылған түрі, сондай-ақ морфемалану үрдісі бар. Мысалы, ол «奶咖、清咖、黑咖» қалыптастыру үшін қолданылады; ағылшын тіліндегі model сөзінен аударылған «模特» сондай-ақ «名模、男模、女模、散模、车模» және басқа сөздер. Ағылшынша «shampoo» сөзінен аударылған «香波» сөзі бар болып, ол «波» деп қысқартылған, «浴波» сөзі пайда болуымен, «波» сөзін тұрақты мағына ретінде қабылдап, аналогы «香波» сөзінен келіп шыққан. Сондай-ақ, ағылшынша «shirt» сөзінен аударылған, «恤» сөзі пайда болып, соңғы уақытта «T恤» сөзіне еліктейтін «恤衫、富绅恤» және «豪士恤» сөздері бар. Әлбетте «恤» морфемизация үрдісі болғанын көруге болады. «咖、模、波、恤» т.б. монотонды морфемизация процесінде және олардың ақырында қытай морфемалық жүйесіне кіре алатынын анықтау үшін бақылауға біраз уақыт қажет.

Сонымен қатар, ауыспалы сөздердің алфавитизациясы мәселесі де бар. Әріптер мен қытай иероглифтері пішіні жағынан өте әр түрлі болғандықтан, әріптерді морфемизациялау процесі қытай иероглифтерін фонографиялау процесіне қарағанда әлдеқайда қиын. Қазіргі кезде қолданылып жүрген әліпбилік сөздерге келетін болсақ, жапон тілінен енген «卡拉OK» сөзінде мұндай үрдіс бар: «卡拉OK» төрт буынды сөз. «我们去卡拉OK» деген сөйлемде ол сөз ретінде қолданылады, сөйлем мүшесі қызметін атқарады. «我们去OK» -да ол "OK" деп қысқартылғаннан кейін әлі бір сөз ретінде қолданылады; «我们去K歌» немесе «我们去唱K» -де ол сөз ретінде "K" бір буынға қысқартылған. «卡拉OK» – ден «K»-ға дейін көп буынды кірме сөздерді бір буынды кірме сөздерге айналдырып, дербес қолданылатын сөйлем мүшесі қызметін атқарады. Су Синчунь «K»-ны жалаң буынды морфема ретінде анықтау мүмкін емес деп есептейді, [1, 556] өйткені «卡拉OK» мағынасын білдіретін «K» тек «唱K» -де кездеседі, яғни белгілі бір «қайталану жылдамдығы» жоқ. Яғни, сөзжасамды қайталау мүмкіндігі жоқ және оны дыбыстың қысқартылған түрі деу орынды. Ол «K» сияқты әріптер ақырында қытай морфемаларына айнала алмайды деп есептейді.

Дегенмен, «К» тек «唱К» де ғана емес, біз де жиі айтамыз: «K歌, 去K一下, 去K一个晚上». Фудан университетінің BBS-і де «“我们都是K歌之王, 信息学院研究生K歌之王大赛 т.б.» сөздер пайда болды. «К» дербес қолдану шарттарына сай ғана емес, сонымен қатар, қайталанатын сөзжасамдық қабілетіне ие болғандықтан, «К» морфемизацияланғанын мойындау керек. Әрине жалғыз әріптің белгілі бір нақты мағынамен тұрақты сәйкес қатынас орнатуы мүмкін емес, бірақ қазір «К» мен «卡拉OK» тұрақты сәйкес қатынас орнатып, жоғарыдағы екі шартқа сәйкес келетіндіктен, «К»-ныморфема күйін тану керек. Қытай әріптерінің сөздік қорына морфема ретінде ену-енбеуі дегенге келсек, бұл уақыт еншісінде.

Бұған қоса, көп рет санын өрнектеу үшін қолданылатын математикалық таңбалар «N» немесе кіші әріппен «n» әдетте «N(n) 次、第N(n) 次、N(n) 遍、N(n) 天、N(n) ↑ болып біріктіріледі де, бұл әріптің де морфемизацияланғанын көрсетеді.

2、Қытай сөздерінің аффиксациялануы

Бәрімізге белгілі, қытай тілі окшауланған тіл, оның морфологиялық өзгерістері флексиялар сияқты бай емес. Бұл қытай тілінде аффикс жоқ дегенді білдірмейді.

Шындығында, қазіргі қытай тілінде ежелгі қытай тіліндеде сияқты морфологиялық белгілер бар. Ежелгі қытай тілінде морфологиялық белгілер ғана емес, сонымен бірге морфологиялық белгілердің баяндау теориясы да бар екенін фактілер дәлелдеді. Жаңа ераның 2-ші ғасырында Лю Си «子» «лақап атау»ды білдіретін грамматикалық мағынасын ұсынды, бұл да әлем тілдері тарихында құнды пайымдау болып табылады. Сун дәуіріндегі Хун Май «老» сөзін тек грамматикалық мағынаға ие, бірақ лексикалық мағынасы жоқ шылау сөз ретінде бекітті. Бұл оның префикстер туралы көзқарасын көрсетеді. Цин патшалығында Чжай Хао да сөздердің басы мен аяқталуын зерттеуге көп күш жұмсады.

Көптеген ғалымдар қазіргі қытай тілінің әртүрлі сөзжасам әдістерінің ішінде аффиксация әдісіне ағылшын тілі көбірек әсер етеді деп есептейді.[3,98] Бұл пікірлермен келісумен қатар, Лю Инкай әрі қарай атап өтті. Қазіргі қытай аффиксациясының тенденциясы ағылшын аффиксациясының тенденциясынан туындайды.[4,12] Мысалы: қытай тіліндегі "非、反、不、超" жұрнақтары сәйкесінше ағылшын тіліндегі "non-/ir-/in-/un-/de-, un-/anti-/counter-/re-/ab-, il-/un-/dis-/im-/dis-/ir-, supra", т.б. префикстерінен алынған.

Қытай аффикстерінің көпшілігі негізгі сөздердің бұрмалануынан өзгерген. Соңғы жылдарда кірме сөздерінің өрнектеу тәсілін сіңіруде, префикстер көбірек көбейіп, жаңадан қосылған префикстердің барлығы сөзден өзгерді. Сөздің аффикске айналуының кілті сөз мағынасының көмескіленуі, тіпті лексикалық мағынаның толық жоғалуы болып табылады. Ол жаңа грамматикалық мағынаны білдірумен бірге, жаңа грамматикалық қызметтерге ие. Ву Доньин аффиксация қытай тілінің дамуындағы табиғи тенденция, [5,83] қытай тіліндегі өміршеңдігі күшті сөзжасам түрі деп есептейді.

Сонымен қатар жапондар үнді-еуропалық тілдердегі "-ness, -hood, -fication, -, zation, -tic, -al" сияқты жалғау элементтеріне сәйкес аяқталатын элементтерді жасайды, мысалы, "-性、-度、-化、-的" және т.б. Қытай тілінде бұл аяқталу элементтерін қолданады немесе жаңа сөз жасау үшін осы сөзжасам әдісін пайдаланады. Олар қазіргі қытай лексикасының бір бөлігін құрайды, мысалы:

化: 田园化、生活化、法制化、正规化

性: 开放性、准确性、可塑性、伸缩性

度: 硬度、浓度、湿度、热度

的: 偶然的、必然的、公开的、秘密的

Қорытындылай келе, ағылшын тілінің және жапон тілінің әсерінен кейін, қазіргі қытай тілі бастапқы негізде аффиксацияның жаңа формаларын қосты.

3、Кірме сөздердің қытай тілінің синтаксистік құрылымына әсері

Кіріме сөздер қытай тілінің синтаксистік құрылымына да терең әсер етуде, бірақ бұл әсер соншалықты тікелей және айқын емес.[6,107] Төмендегі мысалдар арқылы қытай тілінің синтаксистік құрылымына кіріме сөздердің әсерін көруге болады:

(1) Жапон тіліндегі "...中" белгілі бір әрекеттің немесе бір істің жалғасып жатқан күйін білдіреді. Ол көбінесе "营业中(正在营业)、御饭中(正在吃饭)、勉強中(正在学习)、放送中(正在播放)" қолданылады. Қытай тілінде бұл мағынаны білдіру үшін «在……着» немесе «……之中» қолданылады. Әлбетте, «...中» тіптіде қысқарак. Қазір көптеген дүкендердің жұмыс уақытында есігінде «营业中» белгісі, ал үзіліс кезінде «休息中» белгісі, жиналыс кезінде компанияның мәжіліс залының есігінде «会议中» белгісі болатынын көріп отырмыз. Бұл жапон тілінің грамматикасының әсері болды деу артық болмайды.

(2) Жапон тілінде де, қытай тілінде де сабақтас құрылымды тіркестер бар. Анықтауышты сабақтасты тіркестердің ішінде қытай тілінде әдетте "的", көне қытай тілінде "之", жапондар "の" сөзін қолданады. "の" сөзін сабақтасты сөз тіркестерімен біріктіріп қолдану қазіргі қытай тілінде де пайда болды, мысалы, «美丽的岛», «幽静的山庄», «鲜的毎日C» сериясы. Бұл жапон грамматикасының енуі.

(3) Университет кампусындағы BBS те қытай тілі ағымдағы кең таралған сөздерді жақсы көрсете алады. Алдымен келесі параграфтарды қарастырайық:

……听说 75 分才算及格，偶刚考了门 74 分，郁闷 ing

……有一次和我们看了一次录像，然后连续看了一周，他说他高中三年从来没看过，心酸 ing。

……无限想撞墙 ing……

哈皮 ing(即 happying)

Олардың ішінде «-ing» әрекеттің орындалып жатқанын білдіретін ағылшын тілінен тікелей алынған жұрнақ екені анық.

(4) Сән журналдарындағы жолдар арасында жиі "in" пайда болады, мысалы, "打造最n的发型 编织出最n的时装 春天到 纤体自然是最n 话题". "In" – "in the fashion" сөзінің аббревиатурасы. "Ең сәнді" деген мағынаны білдіру үшін "最n fashion" дегенді қолдану керек. Дегенмен, қытай тілі "in" дегенді таңдаған. Сөздердің тіркесуі жағынан үстеулер предлогты айқындай алмайды деген шектеуді теріске шығарды, сонымен «最n» формасын қолданды.

Бұл қолданыстардың ішінде «...中» да кіріме грамматиканың белгілері жоқ, ал «的», «ing» және «in» қолданыстары бір қарағанда шеттен кіргені белгілі. Адамдардың осындай өрнектеу әдісін қолдануы азды көпті жаңалық ретінде оқырмандардың назарын аудару. Бірақ олар үшін қытай грамматикасы жүйесіне шындап кіру оңай емес, ұзақ уақыт сынақты қажет етеді.

4、 қорытынды сөз

Жоғарыда аталған үш аспектіні талдаудан біз қазіргі ағылшын және жапон сөздерінің қытай грамматикасына әсері салыстырмалы түрде терең екенін және олар әлі күнге дейін қытай тілінің барлық аспектілеріне үздіксіз әсер етіп отырғанын көреміз. Осыған байланысты, біз оларды тек қарастырып қана қоймай, Сондай-ақ оны айқын танып, қытай тілі мен жазуының тазалығын сақтай отырып, оны одан әрі байыта түсу керек.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Су Синчунь. Қазіргі қытай тіліндегі кіріме сөздердің монофонды морфемалардың қалыптасуы және алынуы. - Пекин: Қытай тілі баспасы, -2003. -589б.
2. Чжоу Хунбо. Транслитерацияланған кіріме сөздерінің морфемаизациясы. -Пекин: Тіл және жазу баспасы, -1995. -365б.
3. Си Яодзи. Қазіргі қытай тілі еуропалық грамматикасы туралы. -Гонконг: Bright Book компаниясы, -1996. -298б.
4. Лю Инкай. Қытай және ағылшын тілдерінің ортақ аффиксациялық үрдісі. -Шанхай: Қытай тілі баспасы, -1999. -328б.
5. Ву Доньин. Қазіргі заман лингвистикасы. - Пекин: Қытай тілі баспасы, -2001. -243б.
6. Гуо Хонцзе. Шанхай Цзяотонг университетінің журналы. -Шанхай Цзяотонг университетінің баспасы, -2002. -178б.

ҚЫТАЙ ТІЛІ МАҚАЛ – МӘТЕЛДЕРІ ТУРАЛЫ ҚЫСҚАША ОЙ-ПІКІР

Құсайын Ә.Ә.

Л.Н.Гумилев атындағы ЕНУ

Филология факультеті

Қытай филологиясы кафедрасы

astkiss@mail.ru

Нұр-Сұлтан қ.

Андатпа: Мақал-мәтелдер ғасырлар бойы адамдардың сөйлеу әрекетінде маңызды рөл атқарған. Грамматика тұрғыдан қарасақ та, шешендік өнер, стилистика тұрғысынан да мақал-мәтелдерді зерттеудің маңызы зор. Өйткені мақал-мәтелдер қай халықтың болса да ауыз әдебиеті мен жазба әдебиетінде өзіндік терең мәні мен көркемдік құнын жоймай келе жатқан бірден-бір ой мәйегі болып табылады. Сол себепті қазіргі қытай тілін оқытуда мақал-мәтелдер көбінесе оқушылардың оқуға деген қызығушылығын арттырып, ізденімпаздық рухын оятатын қозғаушы күш болып табылады.

Түйін сөздер: тұрақты сөз тіркестері, мақал-мәтелдер, грамматика, стилистика, ойлау жүйесі.

Мақал-мәтелдер ықшамды, айшықты, терең мағыналы тұжырымдардың бір түрі. Олар әртүрлі тарихи кезеңдерде, әртүрлі аймақтарда және әртүрлі салаларда өндірістік күресте, таптық күресте және басқа да әлеуметтік қақтығыстарда адамдар жинақтаған білім мен тәжірибенің ең жоғары нәтижесін білдіреді [1,165]. Қытай тілі лексикасының бір бөлігі ретінде мақал-мәтелдердің бірегейлігі негізінен екі аспектіде көрінеді: Құрылымдық жағынан мақал-мәтел сөйлемге тең, оның ішінде жай сөйлем түрі, құрмалас сөйлем түрі және ықшамдалған сөйлем түрі; Семантикалық тұрғыдан алғанда, мақал-мәтелдер мәнерлі болып келеді және әрқашан белгілі бір білім түрін (оның ішінде тәжірибені) білдіреді [2,5]. Халық арасында кең тараған мәтелдер және атадан балаға тараған нақыл сөздер сияқты, мақал-мәтелдердің де адамды тәнті ететін стилистикалық мәнері ерекше. Қазіргі қытай тілін оқытуда мақал-мәтелдер грамматикалық аспектіде болсын, стилистикалық аспектіде болсын, талдау жасау мен зерттеу үшін құнды тілдік материал болып табылады.

1. Мақал-мәтелдердің грамматикалық құрылымы

А) Жай сөйлем формасы

Жай сөйлемдерді сөйлем құрылымы мен құрылым әдісіне қарай 主谓句 субъектілі – предикативті сөйлем және 非主谓句 субъектілі – предикативті емес сөйлем деп ішкі жақтан екі жүйеге бөлуге болады. Субъектілі – предикативті сөйлем бастауыш пен баяндауыштың сөз тіркесінен құралатын сөйлем түрі, оны төрт түрге бөлуге болады: 名词谓语句 зат есімді субъектілі – предикативті сөйлем, 动词谓语句 етістікті субъектілі – предикативті сөйлем, 形容词谓语句 сын есімді субъектілі – предикативті сөйлем, 主谓谓语句 бастауыш пен баяндауышты субъектілі – предикативті сөйлем. Субъектілі – предикативті емес сөйлем – сөз немесе субъектілі – предикативті емес тіркестерден құралған сөйлем түрі, оны негізгі ішкі жақтан үш жүйеге бөлуге болады: 名词性非主谓句 зат есімді субъектілі – предикативті емес сөйлем, 动词性非主谓句 етістікті субъектілі – предикативті емес сөйлем, 形容词性非主谓句 сын есімді субъектілі – предикативті емес сөйлем. Қытай тілі грамматикасындағы жай сөйлем түрі қиын емес, бірақ оны қалай түсіндіру керек және студенттер оны қабылдай ала ма, бұл ең негізгі мәселе. Ойға қонымды, тың және жанды мақал-мәтелдер оқушыларға оңай әсер ететін үлгі сөйлемдерге ерекше бай.

Жай сөйлем формасындағы мақал-мәтелдерде субъектілі – предикативті сөйлемдер жазу және сөйлеу мәдениетінде көп орын алады және көп кездеседі. Мысалы: Зат есімді субъектілі – предикативті сөйлемдерге жататын мақал-мәтелдер “百人百条心” Bǎirén bǎi tiáo xīn, “丑妻家中宝” Chǒu qī jiāzhōng bǎo, “人生一盘棋” Rénshēng yīpánqí ; сын есімді субъектілі – предикативті сөйлемдерге жататын мақал-мәтелдер “强扭的瓜不甜” Qiáng niǔ de guā bù tián, “天下乌鸦一般黑” Tiānxià wūyā yībān hēi, “瘦死的骆驼比马大” Shòu sǐ de luòtuó bǐ mǎ dà ;

Бастауыш пен баяндауышты субъектілі – предикативті сөйлемдерге жататын мақал-мәтелдер “好男儿志在四方” Hǎo nán'ér zhì zài sìfāng, “贫贱夫妻百事哀” Pínjiàn fūqī bǎishì āi, “万事开头难” Wànshì kāitóu nán ; Ал етістікті субъектілі – предикативті сөйлемдердің жағдайы күрделірек, оны 动词句 етістікті сөйлем, 动宾句 етістік – толықтауышты сөйлем, 存现句 экзистенциалды сөйлем, 连动句 күрделі етістік баяндауышты сөйлем, 兼语句 тізбекті – байланысты сөйлем деп бөлуге болады. Етістікті сөйлемге қатысты мақал-мәтел “笨鸟先飞” Bènniǎo xiān fēi ; Етістікті – толықтауышты сөйлемге қатысты мақал-мәтел “巧妇难为无米之炊” Qiǎo fù nánwéi wú mǐzhīchuī ; Экзистенциалды сөйлемге қатысты мақал-мәтел “黄泉路上无老少” Huángquánlù shàng wú lǎoshào ; Күрделі етістік баяндауышты сөйлемге қатысты мақал-мәтел “燕子衔泥垒大窝” Yànzi xián ní lěi dà wō ; Тізбекті – байланысты сөйлемге қатысты мақал-мәтел “包子有肉不在褶子上” Bāozi yǒu ròu bùzài zhězi shàng.

Жай сөйлем формасындағы мақал-мәтелдерде субъектілі – предикативті емес сөйлемдер негізгі сөйлемдер болып табылмайды, олардың саны шектеулі, бірақ оларды ескермеуге де болмайды. Жиі кездесетін сөйлем – етістікті субъектілі – предикативті емес сөйлем, мысалы: “没有不透风的墙” Méiyǒu bù tòufēng de qiáng, “可怜天下父母心” Kělián tiānxià fùmǔ xīn және тағы басқа.

Б) Құрмалас сөйлем формасы

Саны жағынан қытай тіліндегі құрмалас сөйлем түріндегі мақал-мәтелдер жай сөйлем түріндегі мақал-мәтелдерден айтарлықтай анық және оған қоса құрмалас сөйлемнің түрлері де өте көп. Мысалы: “人不可以貌相, 海水不可以斗量” Rén bù kěyǐ mào xiàng, hǎi shuǐ bù kěyǐ dòu liáng, “一木不成林, 一花不成春” Yī mù bùchéng lín, yī huā bù chéng chūn – бұл 并列关系复句 ыңғайлас салалас құрмалас сөйлем; “只要功夫深, 铁杵磨成针” Zhǐyào gōngfū shēn, tiě chǔ mó chéng zhēn, “只要青山在, 不怕没柴烧” Zhǐyào qīngshān zài, bùpà méi chái shāo – бұл 条件关系复句 шартты сабақтас құрмалас сөйлем; “宁愿站着死, 决不跪着生” Nìngyuàn zhàn zhe sǐ, jué bù guī zhe shēng, “与其找临时马, 不如乘现时驴” Yǔqǐ zhǎo línshí mǎ, bùrú chéng xiànrú lú – бұл 选择关系复句 талғаулы салалас құрмалас сөйлем; “一着不慎, 满盘皆输” Yī zhe bù shèn, mǎn pán jiē shū, “小事不治, 大事不止” Xiǎoshì bùzhì, dàshì bùzhǐ – бұл 假设关系复句 болжалдық сабақтас құрмалас сөйлем; “一朝被蛇咬, 十年怕井绳” Yī zhāo bèi shé yǎo, shí nián pà jǐng shéng, “山中无老虎, 猴子称霸王” Shānzhōng wú lǎohǔ, hóuzi chēng bàwáng – бұл 因果关系复句 себеп – салдар сабақтас құрмалас сөйлем ; “麻雀虽小, 五脏俱全” Mǎquè suī xiǎo, wǔzàng jùquán – бұл 转折关系复句 қарсылықты сабақтас құрмалас сөйлем ; “仇人相见, 分外眼红” Chóurén xiāng jiàn, fèn wài yǎnhóng – бұл 连贯关系复句 кезестес\ ұласпалы салалас құрмалас сөйлем [3,252-254].

В) Ықшамдалған сөйлем формасы

Қытай тілінің икемділігі мен күрделілігіне байланысты кейбір сөздер мен сөйлем үлгілері (әсіресе ауызекі тілдегі сөйлемдер) әрқашан жай сөйлем мен құрмалас сөйлемнің өзара түрленуінде болады және оларды жай ғана жай сөйлем немесе құрмалас сөйлем деп жіктеуге болмайды, бұл нақты 紧缩句 ықшамдалған сөйлем болып табылады. Сипаты тұрғысынан қарасақ, ықшамдалған сөйлем бұл құрмалас сөйлемді қысқарту, яғни жай сөйлем формасын қолдана отырып құрмалас сөйлемнің мазмұнын білдіретін сөйлем түрі. Ойды білдіру жағынан, ықшамдалған сөйлем ықшам, қысқа, анықтық сипатқа ие болады. Ықшамдалған сөйлемдердегі сөйлем ортасында дауыстық кідіріс болмайды, кейбір сөздер жиі түсіп қалып отырады. Мысалы: “不是冤家不聚头” Bùshì yuānjiā bù jù tóu – бұл болжалдық сабақтас құрмалас сөйлемге баламалы; “如果不是冤家对头, 就不会经常聚在一起” Rúguǒ bùshì yuānjiā duìtóu, jiù bù huì jīngcháng jù zài yìqǐ; “狐狸再狡猾也斗不过好猎手” Húlí zài jiǎohuá yě dòu bùguò hǎo lièshǒu – бұл қарсылықты сабақтас құрмалас сөйлемге баламалы; “狐狸即使再狡猾, 也斗不过好猎手” Húlí jíshǐ zài jiǎohuá, yě dòu bùguò hǎo lièshǒu; “老要癫狂少要稳” Lǎo yào

dīānkuáng shǎo yào wěn – бұл ыңғайлас салалас құрмалас сөйлемге баламалы; “老年人行为举止不必过于拘泥, 年轻人则要稳重、规矩” Lǎonián rén xíngwéi jǔzhǐ bùbì guòyú jūnì, niánqīng rén zé yào wěnzhòng, guījǔ; “心里痛快百病消 Xīnlǐ tòngkuài bǎi bìng xiāo”; “只要心情愉快, 什么病都会没有了” Zhǐyào xīnqīng yúkuài, shénme bìng dūhuì méiyǒule – бұл шартты сабақтас құрмалас сөйлемге баламалы болып келеді.

2. Мақал-мәтелдердің стилистикалық ерекшеліктері

Стилистика, лингвостилистика – тіл білімінің, тілдің көркемдегіш амал-тәсілдерін, қолданылу аясын, қатысымдық әрекет-қызметін зерттейтін саласы. Стилистика тілдің лексикалық, грамматикалық және фонетикалық тәсілдердің қолданылу принциптерін қарастырады. Мағыналық дәлдік, мәнерлілік сөздерді нақты қолдана білумен тығыз байланысты. Сонда стилистика сөздердің қолданылу заңдылықтарын, сөз бен сөз тіркестерін экспрессивтік тұрғыдан дұрыс пайдалану принциптерін зерттейді, яғни белгілі бір ойдың талғамдылықпен, әуезділікпен берілуін талап етеді [4,3].

Мақал-мәтелдер – терең ақиқатты айшықты түрде жеткізу үшін қысқа тілдік формалардың қолданылуы. Тілдің қарапайымдылығы стилистикалық тұрғыдан мақал-мәтелдердің айшықтылығын жасыра алмайды, ал образды бейнелеу стилистикалық тәсілдерден ажырамайды, олар бір – бірімен тығыз байланысты.

А) Мақал-мәтелдердегі фонетикалық стилистика

Лао Ши мырза бірде «Халық әдебиеті мен өнерінің тілі» еңбегінде: «Сөздердің мағынасына мән берумен қатар, сөздердің дыбыстары мен буындарына да мән беріңіз. Тіл фонологиясының көркі осында көрінеді. Біз сөздердің үнемі қағазда жазылып қалуын ғана емес, сонымен қатар сөздер дыбысталып, естіліп, ауада таралуына мүмкіндік беруіміз керек» деген болатын. Мақал-мәтелдердің дыбыстар үндестігі үйлесімді, қабылдануы жеңіл, есте сақталуы және таралуы оңай.

Мақал-мәтелдердегі қосарланған дыбыстар

Қосарланған дыбыстар – бұл буындардың қайталануы. Буындар қайталанғаннан кейін, олар ұйқастық көркемдікті тудырып қана қоймайды, сонымен қатар бейнелеу сезімін және эмоционалды бояуды күшейтіп арттыра алады. Мысалы: “一步赶不上, 步步赶不上” Yībù gǎnbushàng, bù bù gǎnbushàng, “步步” bù bù – қапалану сезімін асырып жібереді; “十个指头咬咬哪个都疼” Shí gè zhǐtóu yǎo yǎo nǎge dōu téng, “咬咬” yǎo yǎo – адамдарға динамикалық көрініс бере алады; “家家有本难念的经” Jiā jiā yǒu běn nán niàn de jīng, “家家” jiā jiā – әр отбасы мен әрбір шаңыраққа ерекше мән береді. Басқалары: “年年防歉, 夜夜防贼” Nián nián fáng qiàn, yè yè fáng zéi, “人人有面, 树树有皮” Rén rén yǒu miàn, shù shù yǒu pí, “年年有储存, 荒年不慌人” Nián nián yǒu chúcún, huāng nián bù huāng rén, “处处留心皆学问” Chùchù liúxīn jiē xuéwèn, “勤勤干, 满满饭; 凉凉坐荒荒饿” Qínqín gàn, mǎn mǎn fàn; liáng liáng zuò huāng huāng è, “摇钱树, 人人有, 就是自己两只手” Yáoqiánshù, rén rén yǒu, jiùshì zìjǐ liǎng zhī shǒu – және тағы басқалары.

Мақал-мәтелдердегі ұйқастыру

Мақал-мәтелдерде оқуға жеңіл, құлаққа жағымды, таралуға ыңғайлы болатын үйлесімді ұйқастар бар. Ұйқасты мақал-мәтелдер, олар “大事清楚, 小事糊涂” Dàshì qīngchǔ, xiǎoshì hútú, “大路朝天, 各走一边” Dàlù cháotiān, gè zǒu yībiān, “见怪不怪, 其怪自败” Jiànguài bù guài, qí guài zì bài, “三个臭皮匠, 顶个诸葛亮” Sān gè chòu píjiàng, dǐng gè zhūgéliàng, “火车跑得快, 全凭车头带” Huǒchē pǎo dé kuài, quán píng chētóu dài, “台上一分钟, 台下十年功” Tái shàng yī fēnzhōng, tái xià shí nián gōng, “人无主心骨, 要吃眼前苦” Rén wú zhǔxīngǔ, yào chī yǎnqián kǔ, “不是一家人, 不进一家门” Bùshì yījiā rén, bù jìn yī jiāmén, “小河涨水大河满, 小河没水大河干” Xiǎohé zhǎng shuǐ dàhé mǎn, xiǎohé méi shuǐ dàhé yú, “天下道理千千万, 没钱不能把事办” Tiānxià dàolǐ qiān qiān wàn, méi qián bùnéng bǎ shì bàn, “什么种子出什么苗, 什么葫芦画什么瓢” Shénme zhǒngzǐ chū shénme miáo, shénme húlu huà shénme piáo, “一个篱笆三个桩, 一个好

汉三个帮” Yīgè líbā sān gè zhuāng, yīgè hǎohàn sān gè bāng, “笑一笑, 十年少 Xiào yīxiào, shí niánshào; 愁一愁, 白了头” Chóu yī chóu, báile tóu – және тағы басқалары.

Б) Мақал-мәтелдердегі стилистикалық фигуралар

Цзун Шоуюнь «Стилистиканы жан-жақтылы зерттеу» атты еңбегінде былай деді: «Стилистикалық фигура – лингвистикалық шарттылықтардан әдейі ауытқып, бірте-бірте тілдік экспрессияның әсерін жақсарту үшін дамып келе жатқан тұрақты форма» [5,215]. Мақал-мәтелдер қысқа болғанымен, олардағы стилистикалық фигуралар орасан зор болады. Мысалы: “兵败如山倒” Bīng bài rúshān dǎo, “救人如救火” Jiù rén rú jiùhuǒ, “伴君如伴虎” bàn jūn rú bàn hǔ, “人死如灯灭” Rén sǐ rú dēng miè, “人是铁, 饭是钢” Rén shì tiě, fàn shì gāng, “小人得志, 狼如虎狼” Xiǎo rén dézhì, hěn rú hǔláng, “丫头是当妈的小棉袄” Yātou shì dāng mā de xiǎo mián'ǎo – метафора қолданылған; “羊羔跪乳, 乌鸦反哺” Yánggāo guì rǔ, wūyā fǎnbǔ, “曲不离口, 拳不离手” Qū bùlí kǒu, quán bùlí shǒu, “少壮不努力, 老大徒伤悲” Shào Zhuàng bù nǚlì, lǎodà tú shāng bēi, “帮人帮到底, 救人救到家” Bāng rén bāng dàodǐ, jiù rén jiù dàojiā, “宝剑赠与烈士, 红粉送与佳人” Bǎojiàn zèngyǔ lièshì, hóngfěn sòng yǔ jiārén, “杯杯酒耗尽家当, 毛毛雨打湿衣裳” Bēi bēi jiǔ hào jīn jiādàng, máomaoyǔ dǎ shī yīshang – антитеза қолданылған; “江山易改, 禀性难移” Jiāngshān yì gǎi, bǐngxìng nán yí, “当局者迷, 旁观者清” Dāngjú zhě mí, pángguān zhě qīng, “明枪易躲, 暗箭难防” Míng qiāng yì duǒ, ànjiàn nán fáng, “撑死胆大的, 饿死胆小的” Chēngsǐ dǎn dà de, è sǐ dǎn xiǎo de, “病来如山倒, 病去如抽丝” Bìng lái rúshān dǎo, bìng qù rú chōu sī, “得民心者得天下, 失民心者失天下” Dé mínxīn zhě dé tiānxià, shī mínxīn zhě shī tiānxià, “有心栽花花不开, 无心插柳柳成荫” Yǒuxīn zāi huāhuā bu kāi, wúxīn chā liǔ liǔchéngyīn – салыстыру қолданылған; “为人不当差, 当差不自在” Wéirén bùdāngchāi, dāng chāi bù zìzài, “三百六十行, 行行出状元” Sānbǎi liùshí háng, háng háng chū zhuàngyuán, “耳闻不如目睹, 目睹不如身受” Ērwén bùrú mùdǔ, mùdǔ bùrú shēnshòu, “闻名不如交交口, 交口不如对对手” Wénmíng bùrú jiāo jiāokǒu, jiāokǒu bùrú duì duìshǒu, “一寸光阴一寸金, 寸金难买寸光阴” Yīcùn guāngyīn yīcùn jīn, cùn jīn nán mǎi cùn guāngyīn – анадиплосис қолданылған; “难者不会, 会者不难” Nàn zhě bù huì, huì zhě bù nán, “疑人不用, 用人不疑” Yí rén bù yòng, yòng rén bù yí, “来者不善, 善者不来” Lái zhě bù shàn, shàn zhě bù lái, “开水不响, 响水不开” Kāishuǐ bù xiǎng, xiǎng shuǐ bù kāi, “真人不露相, 露相不真人” Zhēnrén bù lòuxiàng, lòuxiàng bù zhēnrén – хиазма қолданылған.

Қорыта келгенде, қытай халқының ұзақ ғасырлар бойы жалғасып келе жатқан тарихы мен дамуы негізінде қытай тілінің мақал-мәтелдер қоры өте бай. Мақал-мәтелдермен танысу, оларды зерттеу және оқу қазіргі таңда қытай тілін үйренушілер үшін сөздік қорын ұлғайтуға көп көмегін тигізеді. Қытай тілі мақал-мәтелдері қытай тілінің лексикасы, қытай тілі стилистикасы сабақтарында кездесетін мазмұн ретінде ерекше ескеруді талап етеді.

Жалпы алғанда, қазіргі қытай тілін оқытуда мақал-мәтелдерді арнайы лексикалық компонент ретінде, грамматикалық түйіндерді оқытуда сөйлем түрінде мысалға алуға болады. Сонымен қатар стилистиканы оқытуда стилистиканың кең көлемде жазба әдебиет пен ауыз екі тілде қолданылатындығын айқындайды. Оқушылардың ынта-ықыласы, құлшынысы мен шығармашылығын қытай тіліндегі мақал-мәтелдерге деген үйрену белсенділігі мен көркем сөйлеуге және жазуға бейімделе бастауынан байқауға болады.

Пайдаланылған әдебиеттер:

- 1 Ву Цзыжу. Қазіргі қытай тілі курсы. – Чанша: Хунань педагогикалық университетінің баспасы, 2006. – 384 б.
- 2 Вэнь Дуаньчжэн, Шэнь Хуэйюнь. Жалпы мақал-мәтелдер сөздігі. – Пекин: Қытай тілі баспасы, 2004. – 339 б.
- 3 Абдырақын Нұрхалық. Қазіргі қытай тілінің грамматикасы: оқу құралы. – Алматы: Қазақ университеті, 2010. – 286 б.
- 4 Мұсабекова Ф.М. Қазақ тілінің практикалық стилистикасы. – Алматы: Мектеп баспасы, 1982. – 152 б.
- 5 Цзун Шоуюнь. Стилистиканы көп қырлы зерттеу. – Пекин: Қытай әлеуметтік ғылымдар баспасы, 2005. – 365 б.

ҚЫТАЙ ҒАЛАМТОР ТІЛІ МЕН ӘЛЕУМЕТТІК ЖЕЛІДЕГІ СЛЕНГТЕРДІҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ МЕН ЖІКТЕЛУІ

Кумашкызы Айкерим
Л. Н. Гумилев атындағы ЕҰУ
Филология факультетінің
II курс магистранты
lingling@list.ru
Нұр-Сұлтан қ.

Аңдатпа: Ғаламтор – желі қолданушыларының еркін қарым-қатынас жасауына кеңістік қамтамасыз етеді. Желі қолданушыларының өз ойын білдіруге, қиялдауға және өзін-өзі тануға деген ұмтылысы ғаламтор және әлеуметтік желідегі сленгтер арқылы бейнеленіп, айқын көрінеді. Ғаламтор – ақпараттық қоғамның белгісі, ол ашықтық пен еркіндік сипаттамаларына ие. Бұл сипаттамалар ғаламтор тілінің қалыптасуына жақсы жағдай жасайды. Ғаламтор тілі мен әлеуметтік желідегі сленг сөздердің әсері одан да зор. Осы сленгтер арқылы қытайлық желі қолданушыларының өмірлік даналығын ғана емес, сонымен қатар қытай қоғамына тигізетін жағымды-жағымсыз әсерін, қытайлық Интернет мәдениеті мен әлеуметтік мәдениетінің бейнесін де айқын көруге болады.

Түйін сөздер: Ғаламтор тілі; Интернет сленгі; қытай лингвомәдениеті; қытай әлеуметтік желісі; сленгтердің жіктелуі.

Кіріспе

Ғаламтор және әлеуметтік желідегі сленгтері негізінен Интернет қолданысында жоғары жиілікке ие болған және белгілі бір кезең мен тілдік ортада тың мағына беретін көпшілік арасында таралатын жаңа сөздіктерге ие сөздер. Лексика құбылысы ретінде ол желілік мәдениет аясында туындайды. Ғаламтор тілі – бұл Интернеттің дамуымен дәстүрлі жазықтық ақпарат құралдарынан ерекшеленетін жаңа тілдік форма. Көптеген желі қолданушылары осы сленгтердің пайда болғанынан бастап олардың ықшам әрі айқын ерекшелігін ұнатып, тез дамыта бастады.

Ғаламтор – желі қолданушыларының еркін қарым-қатынас жасауына кеңістік қамтамасыз етеді. Желі қолданушыларының өз ойын білдіруге, қиялдауға және өзін-өзі тануға деген ұмтылысы ғаламтор және әлеуметтік желідегі сленгтер арқылы бейнеленіп, айқын көрінеді. Ғаламтор тілі желінің туындысы ретінде пайда болды, пайдалану процесі кезінде жеке дара сипаттамаларды қалыптастырып, өзіндік прагматикалық қызметке ие болды. Осы қасиеттер оны заманауи коммуникацияның маңызды құралы және мәдени тасымалдаушысына айналдырды. Ғаламтор және әлеуметтік желідегі сленгтер негізінен ғаламтор қолданысында жоғары жиілікке ие болған және белгілі бір кезең мен тілдік ортада тың мағына беретін көпшілік арасында таралатын жаңа сөздіктерге ие сөздер. Лексика құбылысы ретінде ол желілік мәдениет аясында туындайды. Ол адамның позитивті рухын жеткізіп, оны насихаттап қана қоймай, сонымен қатар желі қолданушылары үшін қазіргі қоғамда болып жатқан теріс қылықтарды анықтайтын моральдық құрал ретінде қызмет етеді. Осы сленгтердің қолданылуын зерттеу арқылы оның білдіргісі келген шынайы немесе астарлы мағнасын, қоғамның жағдайын, халықтың күйін, ақпарат жеткізушінің ішкі дүниесін білуге болады.

Интернет тілін зерттеу лингвистика ғылымының жаңа өсу нүктесіне айналды. Зерттеулердің тереңдеуімен су жаңа ғылым – желілік лингвистика пайда болды. Қытайда пайда болған бұл құбылысты алғаш рет белгілі қытай ғалымы Чжоу Хайчжун 周海中 2000 жылы жариялаған «Жаңа тілдік пән – желілік лингвистика» мақаласында ұсынған және оны қысқаша түсіндірген болатын. Содан кейін Интернет тіліндегі сленгтер – желілік лингвистика ретінде тез дами бастады, осыдан кейін ғылыми ортада жоғары назарға ие болды. 2003 жылы белгілі испан ғалымы, профессор Сантьяго Перстегеро өзінің «Желілік лингвистика: Интернеттегі тіл, дискурс және ой» атты монографиясында Интернет тілі – желілік лингвистика туралы кеңірек зерттеу жасады. [1, 2-3]. 2005 жылы белгілі британдық лингвист профессор Дэвид Кристал «Желілік лингвистиканың аясы» атты мақаласын жариялады, онда

Интернеттің және ақпараттық технологиялардың тілге әсері туралы тереңірек зерттеу жасалды. Ғаламтор тілі қазіргі тіл біліміндегі ең динамикалық суб-пәндердің біріне айналды, бірақ оның теориялық жүйесі мен зерттеу әдістері одан әрі жетілдірілуін қажет етеді.

Барлық мәселенің екі жағы бар, қытай ғаламтор тілі мен әлеуметтік желідегі сленгтері желі қолданушыларына жағымды да кері әсерін де тигізіп жатады. Ондай болса, физикалық және психикалық дамуына оң әсерін тигізетін ерекшелігін айта кетсек.

1) Ақпараттық мәліметті кеңейтеді, құнарлысын сіңіріп алуға көмектеседі.

Осы сленгтердің танымал болуы және әрдайым өзгеріп отыруы желі қолданушылары үшін ақпараттар, гуманистік және технологиялық білімдерді әр түрлі желілерден ізденуге, барлық мәнін сіңіруге, өзін-өзі дамытуға және нығайту үшін жан-жақты біліммен нәрленуіне мүмкіндік береді. Әлеуметтік тәжірибесі жеткіліксіз адамдар ғаламтор және әлеуметтік медиа арқылы моральді тұрғыдан байыды және жетілдірілді: олар осы сленгтерді алғаш кездестіргеннен бастап, оның мағынасы мен шығу тарихын іздестіре бастайды, осылайша қоғамда болып жатқан «жаңа мәдениет», әлеуметтік ошақтар, ұлттық іс-шаралар және халықаралық оқиғалар туралы біле алады; бұл сленгтердің қамтитын салаларының кеңдігі сонша: саясаттың, экономиканың, мәдениеттің, әскери, философия мен технологияның даму тенденцияларын және тарихи эволюциясын түсінуге болады.

2) Желі сленгтерін қолданушыларының инновациялық санасын белсендіруге ықпал етеді.

Ғаламтор және әлеуметтік желі – білім мен ақпараттың тасымалдаушысы болып табылады, ал жаңа тіл ретінде қарастырылып жүрген желі сленгтері жоғары креативті желі қолданушыларының қызығушылығын оятты, ол – желі сленгтерінің барлық салада кең спектрлі қолданылуы және бұлардың үнемі жетілдірілуі мен жаңартылуына негізделген.

3) Жаңа жұмыс орынның пайда болуы, жұмысқа орналасу аясынның кеңейюі.

Қазіргі кезде қытай кәсіптерінде креативті жарнамалық сөйлемдерді тапқырлайтын мамандар бар, олардың ойлап тапқан сөздер мен сөйлемдері желілік маркетинг арқасында дүркіреп желі сленгтеріне айналып жатады. Бір қызықтысы, кезінде қызықты әйгілі желі сленгтерін ойлап тапқан жас авторлар, жарнамалық маркетингке жұмысқа шақырылып жатыр. Ондай блогерлер де аз емес, өзінің бірегей жаңашыл сөздерімен Ғаламтор оқырмандарын баулап алатын сөз жасампаздары, «хит сленгтері» арқылы танымал болып, қызықты әлеуметтік медиа контентке айналып, саудасын дөңгелетіп жатады. Интернет тілінің арқасында желі қолданушыларының білімі біртіндеп элиталық білімнен халықтық білімге ауысуды жүзеге асырды. Сондықтан, көпшілік жоғарғы білім алмаған креативті жастарға тағы бір мүмкіндік ашылды деуге болады.

4) Эмоционалды қарым-қатынас, стрессті жеңілдету [2, 78]

Желінің ең көрнекті артықшылығы – оның интерактивтілігі, ол тек ақпарат тасымалдаушы ғана емес, сонымен қатар адамдар арасындағы біртұтас байланысты жүзеге асыратын медиа-делдал. Түрлі форумдар, чат бөлмелері, виртуалды қауымдастықтар, эмоционалды жазбалар және т.б. қытай желі қолданушыларына өз идеяларын айтуға, өз пікірлері айтуға, өз ойын толық білдіруге, әртүрлі достар табуға, бір-бірінің тәжірибесімен таныстыруға және бірге алға басуға мүмкіндік береді. Қолынан желі медиасын тастамайтын қытайлық жастар ауқымды желілік пікірталастар жасау арқылы бір-бірімен сезім-эмоцияларын бөліседі. Сондықтан, қытайлық желі қолданушылары ғаламтор тілі мен әлеуметтік желідегі сленгтерге көңіл бөлу арқылы технология тілімен тәрбиеленіп, желіде эмоциясын бүкпей сыртқа шығаруға, сезімін емін-еркін білдіруге, депрессия алдын алуға, өзін әлеуметтік қоғамның бір мүшесі ретінде сезінуге мүмкіндік береді.

Кейбір желі қолданушылары «Интернет мәдениетінде», желілік ортада және желілік коммуникацияда ақпаратты скринингтеу және сүзу қабілеті жетіспейді, тағы бірқатары күрделі немесе қауіпті виртуалды қоғамда тап болып жатады. Жастардың жақсы мен жаманды айыра білу қабілеті және оның мінез-құлқы өте осал болады. Осыған орай, ғаламтор тілі мен әлеуметтік желідегі сленгтердің жағымсыз жағын қарастыруды жөн көрдік.

1) Ғаламтор сленгтері көбінесе дөрекі және үстірт мазмұнмен болады. Оның типтік өнімділігі: желілік ортада сленгтік тілді белгілі бір объектілерге жала жабу, қорлау және шабуылдау құралы ретінде қолдану, басқалардың психикалық және психологиялық бұзылулар мен жарақаттарға душар етуі. Кәдімгі тілдік қолданумен салыстырғанда, тілдік құбылыстың бұл түрі шарт, шынайылық, бейбітшілік, дәлдік және мәдени сәйкестік қағидаларын бұзып, зорлық-зомбылық білдіруге қатты басымдық беретіндігін көрсетті. Оның зорлық-зомбылық түрленуінің қолдау мотивациясы белгілі бір күрделілікке ие, бұл Интернеттегі арнайы когнитивті жағдаймен және коммуникативті субъектінің психологиялық күйімен тығыз байланысты.

2) Тілдік құрылының бұзылуы. Желі сленгтерінің шамадан тыс таралуы, танымал болуы бұрын-соңды болмаған әсерге ие. Мыңдаған жылдар бойына жинақталғаннан кейін қытай ана тілі белгілі бір грамматикалық құрылым қалыптастырды. Бірақ Интернеттегі кейбір сленгтердің тілдік құрылымдары бастапқы грамматикалық құрылымға қайшы келеді, бұл жастардың грамматикалық білімдерді шатастырып, қытай ана тілін үйренуіне әсер етеді.

3) Мағынасы түсініксіз, мыңдаған түсіндірмелер бар. Интерактивті тілдерде гомофон алмастыруларын, шетелдік қысқартуларды, графикалық белгілерді, цифрлық гомофондарды және т.с.с. кездейсоқ әдісімен қолдану иероглифтер жазылуы мен мағынасын дұрыс дәріптеуге кедергі келтіреді.

4) Тым жылдам жаңартылуы және жаңа сленг сөздердің шексіз пайда болуы. Интернеттегі тілдің тез жаңаруы – бұл ғалымдарды таңқаларлық құбылыс. Ғаламтор мен әлеуметтік желіде көбінесе кейінірек пайда болған сленгтер бірден қабылданып, бірнеше күн ғана бұрын пайда болған жаңа сөздерді жойып жатады. Қарапайым адамға оны бірден қабылдау өте қиын.

5) Ұрпақтар арасындағы алшақтық, желідегі тіл мәселесі барлық жерде кездеседі. Желіде барлық қалауы орындалғандай көрінген жасөспірімдер үлкендермен тілдесуден бас тартады, шынайы мәселесін жасыруы мүмкін, қалыпты өмірде өзінің мінезін жабық күйде ұстай бастайды. Қоғамда, әлеуметтік орында сөйлеу қабілетінің нашарланғаны байқалады.

Осылайша, адамзат өмірінің бір бөлігіне айналған ғаламторда желі пайдаланушылары өзіндік сленг сөздерін тапқырлап, құрастырды, дамытып жатыр.

Ғаламтор сленгтердің ерекшелігін қарастырмас бұрын, сөздердің жасалуын қарастырсақ. Қытай тілінде сөз жасамның 5 түрлі тәсілі бар. Олар:

- 1) Қосымша арқылы сөз жасам тәсілі (附加法).
- 2) Біріктіру арқылы сөз жасам тәсілі (合成法).
- 3) Қосарлау арқылы сөз жасам тәсілі (重叠法).
- 4) Үндестік арқылы сөз жасам тәсілі (变音法).
- 5) Қысқарту арқылы сөз жасам тәсілі (简略法). [3, 10 б.]

Бұл интерактивті сленгтердің пайда болу ерекшелігіне байланысты жіктесе, шамамен екіге бөлуге болады:

1) желіде өздігінен пайда болған туындалған сленгтік сөздер, «9494 就是就是 (jiu shi jiu shi) – солай солай, 斑竹 – 版主 (ban zhu) форум иесі, 火星帖 (huo xing tie) – марстық пост немесе өзгеғаламды тілімен тілдесу» және т.б.;

2) желіде емес оффлайнда жасалатын, содан кейін Интернетте танымал болған «RMB» 人民币 (ren min bi) сияқты сленгтік сөздер банктерде бұрыннан қолданыла бастаған, оны пайдаланғаннан кейін ол Интернетте танымал болды.

Ал формалық ерекшелік бойынша Интернет сленгтер төмендегідей 4 топқа бөлуге болады:

1) Белгілер: мысалы жартылай ашылған жақша («))» «微笑(wei xiao)» – күлімдеу дегенді білдіреді, осыған әлеуметтік желідегі смайликтер те жатады.

2) Сандар: 520 我爱你 (wo ai ni) – мен сені сүйемін, 9494 就是就是(jiu shi jiu shi) - солай солай, 5555 呜呜呜呜(哭 ku) - жылау, 201314 爱你一生一世 (ai ni yi sheng yi shi) – сені өмір

бойы сүйемін, 7456 – 气死我了 (qi si wo le) – қатты ренжіп тұрмын – деген сияқты түсініктер бар.

3) Әріптер: қысқартылған әріптер, JJ-姐姐 (jie jie) – әпке, GG-哥哥 (ge ge) – аға, JJWW-叽叽歪歪 (ji ji wai wai) – шырылдау;

4) Иероглифтар: 杯具-悲剧 – (beiju) трагедия, 洗具-喜剧 – (xiju) комедия, 餐具-惨剧 – (canju) қорқынышты оқиға, 酱紫-这样子 – (zhe yang zi) осылай екен – деген мағыналар беріліп жатады [4, 121].

Мазмұндық ерекшесі бойынша жіктелуі:

1) жаңа туылған сөздер, мысалы 可爱-可怜没人爱 (ke ai – ke lian mei ren ai), 呕像-呕吐的对象 (ou xiang – ou tu de dui xiang), 天才-天生的蠢材 (tian cai – tian sheng de chun cai);

2) көне сөзді жаңалаған мысалдар: 恐龙 – 丑女 (kong long – chou nü) (динозавр деген түрі әдемі емес бикешті білдіреді), 青蛙 – 丑男 (qing wa – chou nan) (бақа деген түрі нашар жігітті айтады)

Ресми тұрғыдан алғанда Интернеттегі сленгтік сөздер, негізінен төмендегідей бөлінеді:

1) гомофониялық, дыбыстық ұқсастық арқылы, мысалы «9494» «就是就是 (jiu shi jiu shi)» гомофоны;

2) қысқартылған пиньин типі, мысалы «JJ» – 姐姐 (jie jie) – әпке, «GG» – 哥哥 (ge ge) – аға;

3) кірме сөз түрінде GF – girl friend – қыз досы, қалындық,

4) мақал-мәтелді тип, мысалы «有钱人终成眷属 (you qian ren zhong cheng juan shu) – байлар соңында қосылып, бір-біріне отбасы мүшелеріне айналады» деген сленгтік сөз тіркесі «有情人终成眷属 (you qing ren zhong cheng juan shu) – ғашықтар қосылады, аяғында отбасы құрады» деген тіркестен қалыптасқан болып табылады;

5) орфографиялық қателіктерден пайда болған: мысалы, «斑竹 (ban zhu) бамбук» – 版主 (ban zhu) модератордың жазбаша қателігінен шыққан, ол негізінде әлеуметтік желіде форум бөлімдерін басқаруға жауап беретін модератор болатын, Интернеттік тілдің өзіндік ерекше өнімі болып табылады. [5, 130-131]. Әлеуметтік желілерде хабарламаға жауап беру кезінде жазуларды жылдамдықпен теру керек болғандықтан, және де көп желі қолданушылары “ақылды пиньинмен” теретін еді, сонда тікелей “BZ” немесе “banzhu” деп терген кезде ең бірінші бамбук сөзі шығатын еді, желі қолданушылары ол сөзді форум иесі ретінде қолданып, жаңа сленг пайда болды, сондықтан уақыт өте келе ол кәдімгі атауға айналды;

6) сөйлемнің құрылымдық өзгеріске ұшыраған түрінде де танымал бола алады, мысалы «鸟大了, 什么林子都有 (niao da le, shen me lin zi dou you) – Торғай үлкен болса, оған кез-келген ағаштар табылады», бұл «林子大了, 什么鸟都有 (lin zi da le, shen me niao dou you) (歇后语) Орман үлкен болса, ол жерде барлық құстар түрі табылады» деген астарлы сөздің жаңашыл қолданылуы, яғни бұл сленгтік сөйлемнің мағынасы: егер адамның қабілеті мен беделі жеткілікті жоғары болса, онда ол өзінің талантын көрсете алатындай жақсы сахна мен кезеңге ие болады.

Қорытындылай келе, тәжірибе білімді анықтайды, ал білім тәжірибеге бағыт береді. Бұл екі жақты процесс. Адамдардың идеялары мен тұжырымдамаларының әсері де екі жағы бар: бір жағынан, бұл адамдардың ойлауының субъективтілігін, теңдігін, ашықтығы мен таңдамалылығын күшейтеді. Сонымен қатар, адамдардың озбырлығы мен соқыр мойынсұнушылықтарын тудырады және күшейтеді. Біріншісі – дұрыс дүниетанымдық түсінік, ол Интернеттегі сленгтер әлемінің жақсы дамуына ықпал етеді, осылайша адамдардың ізгілікті шеңберін дұрыс түсінуге ықпал етеді; екіншісі – Интернет тілінің ізгілікті дамуына кедергі келтіретін, тіпті тұйық шеңберге әкелетін қате идеологиялық түсінік. Бұл жерде тәжірибе мен білімнің бірлігін талап етіледі. Практикадан түсінуге, содан кейін түсінуден практикаға қарай біртіндеп тереңдетіп, жетілдіруіміз қажет. Интернет тілі мен әлеуметтің желі сленгтерінің үздіксіз дамуы адамдарға әртүрлі жағымды және жағымсыз әсерлер әкелді. Бірақ

кез-келген жағдайда тәжірибе мен білімнің бірлігін талап ету және проблемаларды диалектикалық тұрғыдан қарау арқылы адамдардың түсінігі сөзсіз рационалды болып, олардың идеялары да жетілетін болады.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Baidu baike. Wangluo yuyan. 百度百科:网络语言
<https://baike.baidu.com/item/%E7%BD%91%E7%BB%9C%E8%AF%AD%E8%A8%80/867740>. [Zhang Li. Чжан Ли., 2020. б. 2-3]
2. Лин Ган. 网络语言学教程. Бейджің, 2017. – 208 б.
3. Абдырақын Н. Қазіргі қытай тілінің грамматикасы: оқу құралы. Алматы. 2010.
4. Кан Шион, Лю Хай. 实用网络用语手册. 计算机网络 – 术语 – 手册. Шаңхай, 2003. – 236 б.
5. Джи Й Мин. 网络语言非范畴化变异的类型及特点// 网络变异语言现象的认知研究. 2012. 130-131 б.

ҚЫТАЙДЫҢ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҰЙЫМДАРҒА ҚАТЫСТЫ ҰСТАНҒАН ПРИНЦИПТЕРІ

Искакова З.У.

ал-Фараби атындағы ҚазҰУ,

Шығыстану факультеті, 2 курс магистранты

Iskakovaz13@mail.ru

Андатпа. Мақалада Қытай Халық Республикасының Халықаралық және аймақтық ұйымдарға ұстанған саясаты мен позициялары жайлы баяндалған. Қытай Халықаралық ұйымдардың бекітілген ережесі мен келісімдеріне қол қойғанмен де, қазіргі таңда өзінің жанама немесе көлеңкелі саясаты арқылы ол келісімдерді өз пайдасына қолданып отыр. Бейбітшілікті және өзара дамуды қолдаймыз деген принципті ұстанған Қытай, шындығында өз мүддесінің жолында жұмыс жасауда. Яғни, «мемлекеттер арасында достық жоқ, ортақ мүдде бар» деген көзқарас Қытайдың Халықаралық ұйымдарға ұстанған саясатының негізгі позициясы болып отыр.

XXI ғасырдың басына қарай Қытай қатысқан үкіметаралық халықаралық ұйымдар саны 52-ге дейін, ал үкіметтік емес ұйымдар 1163-ке дейін көбейді. Қытайдың қалыптасқан экономикалық даму үрдістеріне, экономикалық құрылымы мен экономикалық саясатты трансформациялауда мәлімделген стратегиялық бағдарларға сүйене отырып, таяу уақытта Қытай бастамашылық еткен интеграциялық процестер мен үрдістердің жандануын күтуге болады.

Түйін сөздер: Қытай Халық Республикасы, Халықаралық ұйымдар, саяси принциптер, стратегия, гегемонизм.

Кіріспе. Қытай-әлемдегі ең көне мемлекеттердің бірі. Өз аумақтарын сақтау-ғасырлар бойғы дәстүрлердің нәтижесі. Сыртқы саясатының ерекше белгілері бар Қытай өз мүдделерін дәйекті түрде қорғайды және сонымен бірге көрші мемлекеттермен қарым-қатынасты шебер орнатады. Планетадағы ең ірі үш мемлекет-Қытай, Ресей, АҚШ – қазіргі уақытта маңызды геосаяси күш болып табылады және аспан асты елінің осы үштіктегі ұстанымы өте сенімді көрінеді.

Үш мыңжылдық ішіндегі Қытайдың шекарасы мен тарихи аумақтары аймақтың ірі және маңызды күші ретінде есептелінеді. Көрші елдермен қарым-қатынас орнатудың және өз мүдделерін дәйекті түрде қорғаудың бұл үлкен тәжірибесі елдің қазіргі сыртқы саясатында маңызды орын алады.

Қытайдың басты миссиясы-жер бетіндегі бейбітшілікті сақтау және жалпы дамуды қолдау. Ел әрқашан көршілермен бейбіт қатар өмір сүрудің жақтаушысы болды және бұл аспан асты елінің халықаралық қатынастарды құрудағы негізгі қағидасы. 1982 жылы елде жарғы қабылданды, онда Қытайдың сыртқы саясатының негізгі принциптері бекітілген. ҚХР сыртқы саяси тұжырымдамасының негізгі принциптеріне:

- егемендік пен мемлекеттік шекараларды өзара құрметтеу қағидаты;
- агрессиясыз принципі;

- басқа мемлекеттердің ісіне араласпау және өз елінің ішкі саясатына араласуға жол бермеу қағидаты;

- қатынастардағы теңдік принципі;

- әлемнің барлық мемлекеттерімен бейбітшілік қағидаты.

Кейінірек бұл негізгі постулаттар шешіліп, өзгеріп жатқан әлемдік жағдайларды ескере отырып түзетілді, дегенмен олардың мәні өзгеріссіз қалды. Қазіргі заманғы сыртқы саяси стратегия Қытай көпполярлы әлемнің дамуына және халықаралық қоғамдастықтың тұрақтылығына барынша ықпал етеді деп болжайды.

Мемлекет демократия принципін жариялайды және мәдениеттердің айырмашылықтары мен халықтардың өз жолын өзін-өзі анықтау құқығын құрметтейді. Сондай-ақ, аспан асты елі терроризмнің барлық түрлеріне қарсы және әділ экономикалық және саяси әлемдік тәртіпті құруға барлық жағынан ықпал етеді. Қытай аймақтағы көршілерімен, сондай-ақ планетаның барлық елдерімен достық және өзара тиімді қатынастар орнатуға тырысады.

ҚХР Конституциясының кіріспе бөлімінде "ҚХР-ның революциясы мен құрылыстағы жетістіктері әлем халықтары қолдауының ажырамас бөлігі" және "Қытайдың болашағы бүкіл әлемнің болашағымен тығыз байланысты" делінген. Қытайлық ерекшелікті социализмді ұстанған Қытай Халық Республикасы "империализмге, гегемонизмге және отаршылдыққа қатты қарсы тұрады, қысым көрген халықтар мен дамушы елдердің әділ күресін қолдайтын әлемнің әртүрлі елдерінің халықтарымен бірлікті нығайтады". [1]

Қазіргі әлемде жаһандану жағдайында халықаралық ұйымдардың халықаралық аренадағы рөлі және олардың әлемдік саяси процестерге әсері күшейе түсуде. Постбиполярлық әлемде өз орнын іздейтін Қытай үшін, ең алдымен, ҚХР серіктестерімен тең диалог жүргізе алатын және өзінің ұлттық мүдделерін тиімді қорғай алатын халықаралық ұйымдар үлкен қызығушылық тудырады. Мұндай ұйымдарға ең алдымен ШЫҰ, БРИКС және Азия-Тынық мұхиты экономикалық ынтымақтастығы (АТЭС) жатады. [2]

Шанхай Ынтымақтастық Ұйымы өңірдегі ең ірі және жылдам дамып келе жатқан ұйымдардың бірі болып табылады. ШЫҰ шеңберіндегі елдердің ынтымақтастығы бүгінгі таңда бірнеше облысты, соның ішінде энергетикалық, көліктік, ауыл шаруашылық және басқа да салаларды қамтиды. ҚХР үшін ШЫҰ өңірдегі және әлемдік аренадағы өз ықпалын арттыру құралдарының бірі, сондай-ақ өз мүдделерін дамыту жолдарының бірі болып табылады. Бірақ Орталық Азия елдері де осы ынтымақтастық барысында өз мүдделерін көздеуде, оған ШЫҰ-ға мүше елдердің жыл сайынғы экономикалық өсуі дәлел болып табылады.

ШЫҰ Қытайды Орталық Азияға өңірлік саясат пен экономиканың ажырамас сегменті ретінде енгізеді, оның жандануына ықпал етеді, ал осы құрылымның амбицияларына және оның халықаралық ұйым ретіндегі әлеуетіне сүйене отырып, ол Қытайдың жаңа өңірлік және әлемдік держава рөлін іске асыруының маңызды арналарының бірі болып табылады.

Бүгінде Бейжің ШЫҰ-ны өз мүддесі үшін пайдаланудың белсенді кезеңіне кірісті, КСРО ыдырағаннан кейін 15 жыл ішінде Орталық Азия республикаларының ішкі және сыртқы байланыстарының дәстүрлі жүйесіне айналған геосаяси тепе-теңдікті өзгертуге тырысуда.

ШЫҰ жақтаушылары ресми түрде Қытай өз аумағында штаб-пәтерін орналастырып, сол арқылы аймақтағы саяси позицияларды нығайта отырып, ұйымның көшбасшысы бола алады деп сендірді. Скептиктер ШЫҰ-ның іс жүзінде Қытай үшін өмірлік маңызы бар міндеттерді қалай шеше алатынына қатысты сақталып отырған түсініксіздікті атап өтті, сондай-ақ ШЫҰ-бұл Ресей басшылығы үміт артып отырған ОА-дағы Қытайды тежеудің элементі екенін көрсетті.

ҚХР күшейген сайын оның экономикалық өрлеуі мен халықаралық салмағының артуына байланысты Бейжіңнің аймақтағы мүдделері, оның ішінде қауіпсіздік саласында да кеңейе түсті. Бүгінгі таңда АҚШ пен НАТО-ның сыртқы саясатында оның одан әрі өсуін "тежеу" мақсатында континенталды Қытайды "қоршау" әрекеттерін қарастыра отырып, Қытай басшылары Орталық Азияда өздерінің қауіпсіздігінің негізгі факторы болып қала береді.

Сонымен бірге, осы фактордың салмағы аймақ үшін де, Қытай үшін де геосаяси жағдайдың күрделенуіне байланысты одан әрі өсті..

Жоғарыда баяндалғандар Қытай мұнай өндіруші компаниялары ресурстарының әлеуетін дамыту үшін барлық өлшем шарттар бойынша тиімді объект ретінде Орталық Азияның ҚХР үшін маңыздылығын көрсетеді. ҚХР-ның Орталық Азиямен ынтымақтастықты жандандыруға тағы бір маңызды мүддесі геосаяси мүдде болып табылады.

- Орталық Азиядағы геосаяси басымдық Пекинді өзінің стратегиялық қуатын одан әрі арттырудың қосымша көздерімен қамтамасыз етеді: Әскери-саяси қауіпсіздікті нығайту (Бейжіңнің Орталық Азия өңірінде геосаяси үстемдігінің арқасында оған төнетін перспективалық қатерлер көздері Каспий теңізінің сыртына автоматты түрде шығарылады, бұл тұтастай алғанда батыс бағыттан алыс қашықтықтағы стратегиялық зымырандар үшін Қытай аумағының қол жетімсіздігін қамтамасыз етеді);

- Орталық Еуразиядағы ахуалды кеңейтілген бақылауға алу (Орталық Азия өңіріндегі геосаяси үстемдігінің арқасында Қытай Таяу, алдыңғы Шығыс, Оңтүстік Азия мен Кавказға ықпалын ілгерілетудің, сондай-ақ Ауғанстандағы жағдайды бақылауды орнатудың қосымша құралдарына қол жеткізе алады);

- Тайваньға қатысты қақтығыс басталған жағдайда Қытайға қосымша қауіпсіздік кепілдіктерін беретін құрлықтың азиялық бөлігінен АҚШ-тың біртіндеп ығыстырылуы (болашақта АҚШ-тың ығыстыру сценарийі, ең алдымен, Қытайдың Азиядағы экономикалық әсер ету әлеуетін ескере отырып, шынайы болып көрінеді: ҚХР-ның экономикалық ықпалының күшеюі сөзсіз оның саяси рөлінің артуына әкеледі);

- өзінің одан әрі экономикалық өсуі үшін географиялық кеңістікті кеңейту (ҚХР үшін посткеңестік кеңістіктің ғана емес, Еуропаның да нарықтары қолжетімді болады);

- энергетикалық ресурстарды және өзге де стратегиялық маңызды табиғи шикізатты кепілді жеткізуді алу және т.б.

Бүгінгі таңда ШЫҰ аясындағы ҚХР сыртқы саясаты оның негізгі саясатының маңызды бағыттарының бірі болып табылады. ШЫҰ өңірлік қауіпсіздікті қамтамасыз етуде және мүше елдердің экономикалық дамуында маңызды рөл атқарады. Ұйым құрылған сәттен бастап үздіксіз дамып, өзгеріп отырады. Бастапқыда ол терроризм мен сепаратизммен күресу үшін құрылды, бірақ уақыт өте келе ол көбірек бағыттарды қамти бастады. ШЫҰ шеңберіндегі ынтымақтастық тек ҚХР үшін ғана емес, басқа мүше елдер үшін де тиімді болып табылады. ШЫҰ-ға мүше елдерде сауда-экономикалық ынтымақтастықтың арқасында жыл сайынғы экономикалық өсім байқалады. Ал ҚХР өз кезегінде аймақтағы және жалпы әлемдік аренадағы ықпал ету дәрежесін арттырады. [3]

Қытай **Біріккен Ұлттар Ұйымының** құрылтайшыларының бірі болып табылады және оның Қауіпсіздік Кеңесінің бес тұрақты мүшесінің бірі болып табылады. Қытай Халық Республикасының әскери-саяси басшылығы (ШҚБ) елдің Біріккен Ұлттар Ұйымының бітімгершілік операцияларына қатысуын өңірлік және халықаралық деңгейдегі ынтымақтастық есебінен өз қауіпсіздігін қамтамасыз ету бағыттарының бірі ретінде қарайды.

БҰҰ-ның бітімгершілік күштері құрамындағы мандаты шеңберінде қытай әскери қызметшілері мынадай негізгі міндеттерді орындайды: атыстың тоқтатылуын қадағалау; бейбіт келісімдерді іске асыру кезінде қақтығысушы тараптарға көмек көрсету; гуманитарлық жүктерді жеткізу кезінде қауіпсіздікті қамтамасыз ету; әскери жанжалдардың бұрынғы қатысушыларының демобилизациясын ұйымдастыру және оларды бейбіт өмірге қайтару; жергілікті жерді минасыздандыру; сайлаудың өткізілуін қадағалау; құқық тәртібі күштерін даярлау; адам құқықтарының сақталуын бақылау.

2000 жылдан 2018 жылға дейінгі кезеңде Қытай бітімгершілерін БҰҰ операцияларына тарту ҚХР-дың "Ұлттық қорғаныс жөніндегі ақ кітап" (2015) Ресми құжатында елдің БҰҰ-ның бітімгершілік қызметіне қатысуының негіз қалаушы қағидаттары айқындалған. Онда "жаңа тарихи кезеңде қытай армиясы әртүрлі аймақтардағы Бейбітшілікті қорғау міндеттерін тиімді шешуі керек, атап айтқанда қауіп төнген жағдайда көмек көрсетуі керек; Әскери қауіпсіздік саласындағы ынтымақтастықты белсенді түрде кеңейтуі керек" делінген. Бұдан басқа, "халықаралық міндеттемелерін орындау мақсатында Қытай БҰҰ-ның бейбіт

бастамаларын қолдайды, Қауіпсіздік Кеңесінде (ҚК) өз құқығын пайдаланады, жанжалдарды бейбіт жолмен шешумен айналысады, өңірлік бейбітшілік пен қауіпсіздікті дамытуға, қалпына келтіруге, қорғауға жәрдемдеседі". "ҚХР қарулы күштері Ұлттық күшті тұрақты нығайта отырып, бітімгершілік іс-шараларға, халықаралық көмекке, гуманизм қағидаттарын іске асыруға және басқа да салаларға белсенді қатысатын болады".

Қазіргі уақытта Қытай бітімгершілік қызметке белсенді қатысуда. Бұл факт елдің саяси және мәдени маңыздылығына, ҚХР-ның Африка құрлығындағы белсенділігіне, Африка елдеріндегі Қытай мүдделерінің кең ауқымына байланысты (Қытай бітімгерлерінің 3/4 бөлігі осы аймақта орналасқан, бұл БҰҰ бітімгершілік қызметінің басымдықтарын көрсетеді).

Осылайша, БҰҰ өкілдері Қытай бітімгерлерінің біліктілігін жоғары бағалайды және олардың қатысуы БҰҰ аясындағы бітімгершілік операцияларының тиімділігін айтарлықтай арттыратынын растайды. Екінші жағынан, Пекин БҰҰ бітімгершілік операцияларына қатысуды ұлттық мүдделерді ілгерілету, Африкада заңды әскери қатысуды қамтамасыз ету және дағдарыс жағдайында тәжірибе жинау үшін тиімді пайдаланады. [4]

2001 жылғы 15 желтоқсанда Қытайдың **Дүниежүзілік сауда ұйымына** қосылуы экономикалық дамудың және елдің экономикалық және әлеуметтік өміріндегі жаһандық өзгерістердің жаңа кезеңін белгіледі. Қытай ел өмірінің маңызды салаларын құқықтық реттеуге әсер еткен міндеттемелерінің үлкен көлемін қабылдауға мәжбүр болды. Қытайдың ДСҰ-ға кіру туралы шешімі оның шетелдік инвестициялар ағынын, экспорт көлемін ұлғайту ниетімен және экономикалық өсудің жоғары қарқынын ұстап тұруға мүмкіндік беретін сауда мүдделерін жақсырақ қорғауға деген ұмтылысымен байланысты болды. Алайда Қытайдың қалауы ДСҰ-ның көптеген мүшелерін алаңдатты. Индустриалды дамыған елдер Қытай арзан жұмыс күшімен оларды бәсекелестікте жеңеді, ал бұл олардың өндіріс орындарының жабылуына себеп болады деп қорқады. Сонымен қатар, қытай тауарлары осы мемлекеттердің ішкі нарықтарындағы тауар айналымын азайтып жіберуі мүмкін, бұл жергілікті кәсіпорындардың құлдырауына әкеліп соғады. Сондықтан шетелдіктер Қытай тұтқындардың еңбегін пайдаланады және олар адам құқықтарын бұзады деп айыптады.

Алайда, Қытай ДСҰ мүшелеріне бас тарта алмайтын ұсыныстар жасай алды. Мысалы, ол ауыл шаруашылығы өнімдерінің импортына кедендік тарифтерді екі есе, ал өнеркәсіп импортына төрт есе төмендетуге келісті. Телекоммуникациялық жабдықтарды, жартылай өткізгіштерді, компьютерлерді және т.б. әкелуге тиісті тауарларды кедендік алымдар бойынша нөлге дейін азайтылды. Экономиканың экспортқа бағдарланған салаларын субсидиялаудан бас тартуға келісті. Қытай сонымен қатар шетелдік компаниялар үшін қызмет көрсету нарығын ашты – бұған дейін шетелдік фирмалар бюрократиялық кідірістердің көптігі мен отандық өндірушілерді жасырын қолдаудың салдарынан Қытай кәсіпорындарымен бәсекеге түсе алмады. [5]

Бейжің Қытайға қатысты ДСҰ-ға кіргеннен кейін 12 жыл ішінде ішкі нарықты қорғаудың уақытша шараларының ерекше тетігі қолданылатынына келісті, бұл ДСҰ-ға кіретін елдерге Қытай өндірісінің жекелеген тауарларына қатысты кемсітушілік протекционистік шаралар енгізуге мүмкіндік береді. Пекин ДСҰ-мен келісімде көзделген Ұлттық нарықтарды тоқыма және тігін өнеркәсібі өнімдеріне қатысты уақытша қорғау шараларын ДСҰ-ға мүше елдер 2008 жылдың соңына дейінгі кезеңде Қытайдың аталған тауарларының импортын шектеу үшін үнемі қолдана алады деп келісті. Яғни, келісімге сәйкес тоқымаға қатысты барлық квоталар біртіндеп қысқартылды.

Қытай ДСҰ-ға кіргеннен кейін тарифтік және тарифтік емес кедергілердің, инвестицияларға қатысты шектеулердің және тиімсіз мемлекеттік кәсіпорындарды қорғауға бағытталған басқа да кемсітушілік шаралардың бүкіл жүйесін бөлшектеу қажет болды. Ауыл шаруашылығы саласында ДСҰ-ға қосылуға байланысты міндеттемелер шеңберінде Қытай алдағы бірнеше жылда экспорттық субсидияларды алып тастауға, астықтың сыртқы саудасының монополиясынан бас тартуға және бұрын Қытайдың өзінде өндірілген және субсидиялармен, атап айтқанда бидай, жүгері, күріш және соя бұршақтарымен қамтамасыз етілген астықтың едәуір көлемін (негізінен АҚШ-тан) импорттауды бастауға тиіс болды.

ДСҰ-ға кірген сәттен бастап Қытай әлемдік саудаға үлкен үлес қосты. Қытайдың әлемдік экономикалық өсуге қосқан үлесі 2002 жылдан бастап орта есеппен 30 пайызға жақындады. Ол сонымен қатар 120-дан астам елдің ірі сауда серіктесі болды. Қытайдың үлкен жұмыс күші бүкіл әлемдегі бизнес пен адамдарға киімнен компьютерлерге дейін қол жетімді өнімдерді тамашалауға мүмкіндік берді. Тек американдық тұтынушылар үшін бұл үнемді өнімдер жыл сайын 15 миллиард доллар үнемдеуге көмектесіп тұрды.

Қытай әлемдік сауданың бет-бейнесін өзгерткендіктен, әлеммен сауда Қытайды да өзгертті. Қытай Мемлекеттік кеңесінің ақпараттық басқармасы жариялаған ақ қағазға сәйкес, орталық үкімет ДСҰ міндеттемелеріне бейімделу үшін 2300-ден астам ұлттық заңдар мен ережелерді өзгертті. [6]

Қытай Дүниежүзілік Сауда ұйымына мүше болғаннан бері, бұл ұйымның әрбір шартына қол қойып келеді. Бірақ ол шарттар келісілген түрде орындалмай жатқандықтан, АҚШ пен Қытай арасындағы сауда соғысының орын алуы мен шиеленістер Қытайдың келісім-шартты дұрыс орындамайтындығынан болып тұр. Сонымен қатар, Қытай Халық Республикасы Сауда ұйымының шартына сәйкес жұмыс атқармай отыр, яғни әділетсіз сауда жүргізіп отыр. АҚШ пен Қытай арасындағы сауда тапшылығының айтарлықтай көрсеткіші ұзақ уақыт екі ел арасындағы қарым-қатынасқа әсер етеді. Трамп Әкімшілігі Қытаймен сауда балансының тапшылығын келесі қызметтің нәтижесі ретінде қарастырады, дегенмен бұл тапшылық 1980 жылдары пайда болды. Америка үкіметі Қытайдан сауда тапшылығын 100 млрд долларға теңгерімде азайту жоспарын жасауды талап етті. Американдық статистикаға сәйкес 2017 ж. Қытаймен тауар саудасының тапшылығы 375,3 млрд. АҚШ, ал сол кезеңде Қытайдың сауда балансының профициті 275,8 млрд. құрады. [7]

Енді, АҚШ пен Қытай сауда соғысының салдары тоқталып өтсек:

1) АҚШ сауда тапшылығын еңсере алмады.

2) Қытайда өндірілген америкалық компаниялардың қаржылық көрсеткіштері бойынша өзара баж салығы салынды.

3) АҚШ пен Қытай Сауда соғысы 2018 жылдың қазан-желтоқсанында АҚШ-тағы қор нарықтарының құлдырау себептерінің бірі болды.

4) Қытай ЖІӨ өсімі баяулады, бұл "Made in China 2025" бағдарламасы үшін тиімді емес.

5) Сауда соғысына байланысты Қытайдың мұнайға деген сұранысы азайды. Қытай-бұл шикізаттың басты сатып алушыларының бірі болғандықтан, Қытай сұраныстың азаюы мұнай бағасын төмендетуге итермелейді.

Соғысты тоқтату және жаңа сауда шарты АҚШ-қа да, ҚХР үшін де қажет. Қытай үшін Құрама Штаттар – сыртқы сауданың басты нарығы, ал Қытай – АҚШ-тың бас несие берушісі. Американдық мемлекеттік борыштың шамамен 20% Қытай қолында шоғырланған. Егер Қытай билігі америкалық қаржылық құжаттың ірі үлесін сатуды шешсе, бұл тек Американдық экономиканы ғана емес, әлемдік нарықтарды да құлатуы мүмкін. [8]

Қытайдың Азия-Тынық мұхиты экономикалық ынтымақтастығына қатысуын Қытай басшылығы Қытайдың аймақтық және жаһандық экономикалық рөлін күшейту факторы ретінде ғана емес, сонымен бірге Транс-Тынық мұхиты серіктестігін — ТТП құрудың американдық жоспарларына қарсы тұру құралы ретінде қарастырады. Қазірдің өзінде "АСЕАН + 1" (АСЕАН плюс ҚХР елдері) жобасы табысты жұмыс істеуде. Қытай "АСЕАН + 6" форматында да белсенді қатысады (АСЕАН елдері плюс Қытай, Жапония, Оңтүстік Корея, Үндістан, Австралия және Жаңа Зеландия). Басқаша айтқанда, Қытай экономикасының Күшін ескере отырып, АРЕС-те де белгілі бір "қытай ядросы" тез қалыптасады деп айта аламыз. Алайда, бұл ядроның қалыптасуына ҚХР мен оның көршілері арасындағы аумақтық даулардың проблемалары, сондай-ақ қауіпсіздік мәселелері кедергі келтіреді. [9]

Соңғы онжылдықта Қытай АСЕАН-да отыздан астам ауқымды жобаларды жүзеге асырды. Салыстырмалы түрде, АҚШ соңғы отыз жылда тек жеті жобаны жүзеге асырды. 2010 жылғы 1 қаңтарда ашылған "Қытай-АСЕАН" еркін сауда аймағы Еуропалық Одақ пен Солтүстік Америкадағы еркін сауда аймағынан кейінгі экономикалық қуаты бойынша әлемдегі үшінші аймақ болып табылады. Қытайдың достас мемлекет ретіндегі қолайлы бейнесін жасай отырып, Бейжің тұтастай алғанда Шығыс Азия өңіріндегі өзінің геосаяси ұстанымын нығайтады және

одан әрі өңірлік интеграция үшін тиісті жағдайлар қалыптастырады. ҚХР АСЕАН үшін экономикалық өсудің үлгісі болуға ғана емес, сонымен қатар кешенді дамудың баламалы жолдарымен нақты өсуді ұсынады. [10]

Интеграциялық стратегияны қалыптастыру кезінде Қытай стратегиялық серіктестермен қатынастарды қарқындалтуға және интеграциялық процестердің "сапасын" арттыруға (сауда күн тәртібі мәселелерінің санын кеңейту, тауар позицияларын қамтуды арттыру, тарифтік емес шектеулерді жою саласында прогреске қол жеткізу, капитал мен жұмыс күшінің қозғалысын реттеу және т.б.) бағытталған кезеңдік, көп деңгейлі, географиялық әртараптандырылған тәсілді ұстанатын болады. Бұл қағидаттар интеграциялық күн тәртібін қалыптастыруда айқындалушы болады.

Бұл ретте Қытай кезеңділік қағидатына сүйенетін болады. ҚХР-ның қатысуымен салалық қауымдастықтар (энергетикалық альянстар, көліктік, телекоммуникациялық, технологиялық одақтар) құрылуы мүмкін. Қытай өзара іс-қимылы технологиялар нарықтарына қол жеткізуді және экономиканың жоғары технологиялық секторларына капитал ағынын қамтамасыз ете алатын жоғары дамыған елдерге қатысты абайлап теңдестірілген тәсілді ұстанатын болады. Бұл ретте өз мүдделерін ілгерілету қазіргі уақытта АҚШ-пен талқыланғандай, екіжақты инвестициялық келісімдер жүйесі арқылы қамтамасыз етілетін болады.

Қытайдың экономика құрылымын қайта бағдарлау жөніндегі өршіл жоспарлары елдің тауар позицияларын неғұрлым кең қамти отырып және Қытай да, интеграциялық бірлестіктер жөніндегі әріптестер де жүргізетін ырықтандырудың неғұрлым қарқынды кестесімен "жоғары сапалы" интеграциялық бірлестіктер құруға мүдделілігін айқындайды. Қытай алға тартқан Азия-Тынық мұхиты еркін сауда аймағының тұжырымдамасы (АТЗСТ) "негізгі мақсаты сауданы ырықтандыру болып табылатын бірлестік қана емес, "жаңа буынның" саудасы мен инвестицияларын қамтитын жан — жақты, жоғары сапалы бірлестік құруды" көздейді. Дегенмен, мәлімделген мақсат АТЗСТ құрудың шынайылығын іс жүзінде нөлге дейін төмендетеді. Оның шынайы "жоғары сапалы" және "жан-жақты" бірлестік ретінде қалыптасуына кедергі келтіретін барлық қазіргі экономикалық және саяси қайшылықтарды сезіне отырып, Қытай күш-жігерін ең алдымен Қытай, Жапония және Корея Республикасы арасындағы еркін сауда туралы үшжақты келісімге қол қоюға, сондай-ақ жан-жақты өңірлік экономикалық әріптестік шеңберінде көпжақты диалогтың практикалық жазықтығына аударуға бағыттайтыны айқын болады. [11]

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. <https://yandex.kz/turbo/fb.ru/s/article/285776/kitay-vneshnyaya-politika-osnovnyie-printsipyi-mejdunarodnyie-otnosheniya>
2. https://studme.org/144397/politologiya/kitay_mezhdunarodnyh_organizatsiyah_mezhdunarodnyh_forumah
3. <https://articlekz.com/article/18914>
4. http://factmil.com/publ/strana/kitaj/rol_kitaja_v_mirotvorcheskoj_deyatelnosti_organizacii_obedinjonnykh_nac_2019/59-1-0-1679
5. <https://rg.ru/2019/09/29/vstuplenie-kitaiia-v-vto-stalo-faktorom-mirovogo-ekonomicheskogo-rosta.html>
6. <https://prc.today/20-let-v-vto-kak-kitaj-izmenil-mirovuyu-torgovlyu/>
7. <https://iorj.hse.ru/data/2020/08/20/1589006471/%D0%9F%D0%B0%D0%BA.pdf>
8. <https://ru.myfin.by/article/k-cemu-privedut-torgovye-vojnny-ssa-i-kitaa>
9. Rüländ, Jürgen. Southeast Asia: New Research Trends in Political Science and International Relations // Südostasien Actuele No.4, Hamburg, 2012. P.127.
10. Pollack, Mark A. International Relations and Regional Integration Theory // Robert Schuman Centre for Advanced Studies. Dortmund. Germany, 2012. P.29.
11. Арапова Е. Восточная Азия: Диверсификация источников экономического роста // Азиатско-Тихоокеанский регион: экономика, политика, право. 2014. №3-4. С.47-57.

КОЛОРИТНЫЕ ПЕРСОНАЖИ КИТАЙСКОЙ МИФОЛОГИИ И ИХ ВЛИЯНИЕ НА КИТАЙСКУЮ ЛИТЕРАТУРУ

Жусупов Р. А.

*Евразийский национальный университет им. Л.Н.Гумилева
кафедра китайской филологии*

магистрант I-курса

Нұр-Сұлтан

rikozhus@gmail.com

Аннотация: Китайская мифология богата на персонажей, выдуманных безграничной фантазией людского рода, их насчитывают более тысячи. Мифологические произведения напрямую связаны с литературой, поэтому легенды и сказки, где фигурируют данные персонажи, повлияли на литературу Китая, а иногда и вовсе пересекаются с её историей.

Ключевые слова: мифология; миф; китайская мифология; мифические персонажи; бог; дракон; бессмертный.

Введение

Китайская мифология оказала значительное влияние на литературную культуру страны. Однако из-за раннего появления божества как прародителя, исторических личностей, развития конфуцианства и отсутствия эпоса и драмы мифология древнего Китая редко отражалась в устном фольклоре. Образ древнекитайской мифологии, за исключением творчества поэта Цюй-Юаня, стал укореняться только в отдельных коротких стихотворениях, например, в «Фее реки Ло» («洛神賦») Цао-Чжи. Возникшая в раннем средневековье и развивающаяся в виде рассказов и повествований, повествовательная проза, аналогичная рассказам (о встрече человеческого духа), в основном изображает образы даосской и низшей народной мифологии. Сказки бьяньвэнь, разработанные в VIII-X веках, часто рассказывали истории буддийского содержания. Они рассказывают о жизни, философских и религиозных путях буддистов и бодхисаттв. Музыкальная драма XII-XIII веков, хотя и менее интересная, открыла публике образцы произведений, ориентированных на даосские (например, о восьми бессмертных) и буддийские мифологические сюжеты.

Книжные эпопеи, основанные на устных сказках, также использовали мифологические темы и образы в отдельных случаях («Путешествие на Запад», «西游记» Чен-Эна, «Возвышение в ранг духов» «封神» Сюй Чжун-Линя, «Легенда о начале мира» Чжоу Юй, все написано в XVI веке). Во всех этих последующих эпосах отчетливо просматривается влияние народной синкретической мифологии.

Даже в «Легенде о начале мира» автор упоминает древние мифологические образы, преобразованные сознанием автора, описанные в литературных эпосах из исторических эпосов и романов, а также некоторые буддийские божества, действующие вместе с китайским демиургом Пан-Гу и Нью-Ва. В литературных романах (с VII века) и народных сказках (с XII века), разработанных вместе с масштабной повествовательной прозой, эпизодически используются только отдельные персонажи низшей мифологии. Примером такого творчества являются новеллы Пу Сунь-Линя (XVII век).

Удачным примером использования мифологических сюжетов в современной китайской литературе является «Новые повествования древних историй» Лу Синя. Здесь, при повествовании, автор использует в сатирическо-полемических целях таких персонажей, как Стрелок Йи и его жена Чан-Э, такэе Юй, остановившую наводнение, и др.

Мифологические сюжеты активно использовались и развивались как в изобразительном, так и в прикладном искусстве (от древней керамики и ритуальной бронзы). При этом изображены преимущественно зооморфные, а иногда и зоантропоморфные формы.

Мифологические сюжеты в основном встречаются в период Хань (III – III вв. до н.э.), часто в рельефах и фресках, украшающих захоронения. Среди самых популярных сюжетов того времени были изображения первых предков в виде полуживотных и полулюдей: Фу-Си и Нюй-Ва, Си-Ван-Му, Мастера Йи, пустившего стрелу в солнце и другие. Наряду с распространением буддизма и строительством подражающих им буддийских и даосских храмов, появляются скульптурные изображения буддийских и даосских персонажей, а также их портреты в виде фресок. Те же персонажи встречаются и у средневековых китайских художников (Ван Вэй, У Даоцзы, Ма Линь и др.), а также в дворцовых системах и гравюрах в период развития ксилографии (иллюстрации к даосским и буддийским канонам, отдельные печатные материалы, такие как бумага иконки и т. д.). В позднем средневековье (примерно XV-XVI вв.) мифологические персонажи синкретического народного пантеона постоянно использовались в примитивных народных образах (лубках), заменявших китайцам иконы. Такие довольно простые изображения были распространены в Китае до конца 1940-х годов, а в Юго-Восточной Азии (Гонконг, Сингапур и т. д.) лубки и по сей день имеют место быть. Особенность изображения мифов в китайской культуре заключается в том, что одни и те же мифологические сюжеты и концепции в древности проявлялись в устном и изобразительном искусстве в несколько разных образах. В одних случаях визуальные памятники сохраняют больше архаичности, чем в литературе, в других случаях, наоборот, в устных памятниках предки были более архаичными, чем в произведениях искусства того же периода.

Боги и духи в китайской мифологии поражают нас своей смелостью и удивительными чудесами, поэтому их изображения до сих пор широко используются в литературе и искусстве.

К сожалению, древние китайские мифы рано начали исчезать из памяти человечества, поскольку авторы начали описывать жизнь более реалистично и отказались от абстрактных методов интерпретации.

К счастью, древние китайские мифы не исчезли полностью. Людей всегда интересуют все странные и удивительные явления. Они начали записывать остатки сохранившихся мифов, так что мифы стали частью традиционной китайской истории. Современные китайские поэты и писатели используют мифологические материалы в своих стихах, романах, рассказах и даже сатирических произведениях.

Ниже я перечислил ряд персонажей, являющихся в какой-то мере основными в китайской мифологии, которые прямо или косвенно связаны с китайской литературой и заслуживают особого внимания. Они расположены в алфавитном порядке, и я решил не добавлять в список всем известных Фу-Си, Нюй-Ва и т.д., так как они достаточно часто упоминаются в других статьях, и знакомы мало-мальски интересующимся китайской мифологией людям.

А-Нюй (阿女) – мать императора Чжуань-Сюй в китайской мифологии. Считается, что А-Нюй была дочерью или внучкой короля Хуан-Ди. Легенда гласит, что, когда она сидела в своем частном дворце, похожая на радугу звезда пронзила луну и потрясла ее и, каким-то образом, она забеременела. После этого считается, что таким образом родился Чжуань-Сюй [1-М.Кукарина, 2011, с.11].

Бянь-Хэ («卞和») – представитель богини, хранящей драгоценные камни в китайской мифологии, покровительницы ювелиров. Его изображение ассоциируется с чиновником, жившим на самом деле во времена династии Чжоу (VIII век до нашей эры). Согласно поверьям (трактат «Хань Фей-цзы» «韩非子», III век до н.э.), Бянь-Хэ подарил императору Ли-Вангу драгоценный нефритовый камень, но необработанный камень был настолько уродливым, что император даже обвинил чиновника в мошенничестве и приказал отрезать ему ногу. Ву-Ванг, преемник Ли-Ванга, также не осознает ценности драгоценного камня и отсекает Бянь-Хэ вторую ногу. Лишь Вэнь-Ванг принимает подарок. Император приказал огранить драгоценный камень, в результате чего появился такой удивительный драгоценный нефритовый диск, который впоследствии получил название Хэби – «диск Хэ» (和氏璧) [3-К.Королев, 2007, с.338].

Ван-Хай («王亥», «Король Хай», «Вождь Хай») – еще один видный представитель китайской мифологии. Он считается великим королем племен Инь. Его название встречается в очень древних надписях на костях, на которых виден мед. В «Книге гор и морей» («山海经») говорится, что Ван-Хай держал в руке птицу и съел ее голову. Ван Хай научил своих людей держать скот, таких как коровы и овцы. Пока он сидел на троне, паслись бесчисленные стада скота. Затем, посоветовавшись со своим братом Ван-Ханом и заручившись поддержкой своего народа, Ван-Хай отправился в северную страну Юй с большим стадом крупного рогатого скота. У народа Юй было немного скота, поэтому Ван-Хай решил обменять часть своего стада на бронзу, зерновые культуры и красивые шелка. Ван-Хань пошел с ним. Хэ-Бо, бог реки Хуанхэ, помог им со стадами перейти опасную бушующую реку. Правитель Юй – Мянчэнь был вне себя от радости, узнав, что с востока прибыли почетные гости с богатыми стадами. Гости решили сначала отдохнуть, а потом поговорить об обмене богатствами. В горном районе Юй не были бедны на вкусную еду, вина, музыку или танцы. Два брата проводят в Юй несколько месяцев. Ван-Хай любил вкусно покушать, поэтому он всегда был занят наполнением желудка, не беспокоясь ни о чем. Тем временем его младший брат Ван-Хань вскружил голову беззаботной молодой жене старого Мянчэна. Однако через некоторое время молодая жена Мянчэна устала от него и обратила свое внимание на Ван-Хая. Поскольку Ван-Хай не смог скрыть свои чувства, все узнали о любви между ними. Ван-Хань узнал об этом, и в этот момент его сердце наполнилось чувствами ревности и ненависти. Он убедил молодого стражника Юй, который был влюблен в жену Мянчэна, но не получил положительный ответ от нее, убить Ван-Хая. Молодой охранник убил Ван-Хая, когда он спал. Убийцу взяли под стражу. Во время суда Мянчэнь узнал, что его жена ему изменяла. В приступе ярости он забрал стада братьев и изгнал Ван-Ханя из штата Юй [4-М.Л.Титаренко, 2007, с.403].

Гуйгу-цзы («Учитель из долины оборотней») – бессмертная фигура в китайской мифологии. Согласно мифу, Гуйгуй-цзы жил во время правления императора Хуан-Ди и помог Шен-Нуну завершить его творческую работу по сельскому хозяйству и целебным свойствам растений. Он был спутником Лао-Цзы в путешествии на запад. И его считают провидцем, хранителем гадалок. Поскольку большинство из них были слепыми или носили очки, Гуйгу-цзы также стал хранителем очков. Он также считается изобретателем очков [1-М.Кукарина, 2011, с.21-22].

Ди-Ку («帝喾») – герой древнекитайской мифологии, справедливый царь. Его изображали как существо с птичьей головой и обезьяним телом. Весной и летом он ездил на драконе, а осенью и зимой – на лошади. Считалось, что он был внуком Хуан-ди. Сыма Цянь в «Исторических записях» («史记») описал его как справедливого царя, астронома, научившего своих подданных использовать ресурсы Земли. В средние века стала популярной легенда об И-Бо и Ши-Чжэ, двух сыновьях Ди-Ку, которые постоянно спорили друг с другом. Ни один из них не хотел отставать от другого ни в чем другом. В конце концов, их отец послал одного править звездой Шань, а другого – звездой Шэнь. С тех пор эти две звезды никогда не появляются на небе одновременно [2-Ю.К.Шуцкий, 1999, с.471].

Жо («若木») – мировое дерево в древнекитайской мифологии. Он растет недалеко от гор Куньлунь на Дальнем Западе и встречает закатное солнце. Листья были темно-зелеными, цветы – красными, по форме напоминающими лотос. Их лучи омывали землю, проводили десять дней на небесах, останавливались на верхушке Жо [4-М.Л.Титаренко, 2007, с.453].

Ин-Лун («应龙») – двукрылый дракон в китайской мифологии, который жил на южном склоне холма Сунли и принадлежал Владыке Небес. Он был властелином небесных вод, проливавшихся на землю дождем. Согласно одной легенде, он был достаточно силен, чтобы остановить огромное наводнение. Он ползал по земле, и в местах, куда был направлен его хвост, появлялись много рек и ручьев, которые доходили вплоть до Восточного океана. Но однажды Ин-Лун разозлил Повелителя Небес. В одном из сражений ему была поставлена задача низвергнуть на врага обильные ливни. Для этого дракон готовит в небе дождливые

облака и ставит их на специальный постамент. Однако постамент наклоняется, и Ин-Лун нечаянно проливает воду на свою армию. Тем не менее, он смог помочь своей армии победить врага: он поднялся на очень высокий уровень и с ужасающим рыком обрушился на врага. Противники в страхе бежали, а Инь-Лун съел солдат, которым не удалось убежать. Разгневанный Лорд не стал прощать дракона и оставил измученного Инь-Луна на поле битвы. С тех пор осадки являются частым явлением на юге Китая [1-М.Кукарина, 2011, с.29].

Куньлунь («昆侖») – священная гора в древнекитайской мифологии, расположенная на западном краю света. Считается, что здесь жили Хуан-ди, Си-Ван-Му, бессмертные создания и другие мифические персонажи. Эта гора засажена нефритом, бессмертным деревом, на котором раз в тысячу лет растет чудесный персик, и другими волшебными деревьями. Куньлунь также считается местом, где скрываются луна и солнце, также местом, где земля и небо равны, так сказать, является лестницей в небо [3-К.Королев, 2007, с.360].

Луу – небесный дух, который в китайской мифологии занимался дворцовыми работами в земном жилище небесного владыки Хуан-ди, расположенном на священной горе Куньлунь. Считается, что Луу был хранителем сокровищ в саду духов, окружавшем великолепный дворец. Красные фениксы помогали Луу ухаживать за дворцовым оборудованием и одеждой. Хотя у Луу был мягкий характер, его внешний вид был грубым и пугающим. Люди изображали его как десятихвостого тигра с человеческой головой [1-М.Кукарина, 2011, с.37].

Ман («蟒») – ужасный змей в древнекитайской мифологии. В средние века так называли четвероногих драконов. Изображение Мана – символ чести в одежде императоров династий Мин и Цин. В знак отличия император иногда разрешал высокопоставленным чиновникам носить мантию, на котором вышито изображение Мана [3-К.Королев, 2007, с.369].

Нэ-Чжа («哪吒») – третий сын Ли Цзина, героя китайской мифологии, с волшебным оружием (золотой браслет и волшебный красный шелковый пояс). С помощью этих артефактов Нэ-Чжа смог победить своих противников. Бросив волшебный шелковый пояс в море и взмахнув им, он нарушил покой Лун-Ванга, короля драконов Восточного моря. Те, кто пришел по приказу Лун-Ванга, не смогли его остановить, и сам Лун-Ванг прибыл к отцу героя и потребовал его смерти. Чтобы искупить свой грех, Нэ-Чжа покончил жизнь самоубийством. Позднее святой даосский монах применил магию и создал нового Нэ-Чжа из лотоса [4-М.Л.Титаренко, 2007, с.537].

Пэн-Цзу («彭祖») – ставший легендой китайской мифологии долгожитель, который проповедовал отказ от удовольствия. Согласно легенде, он прожил более 800 лет. Согласно одной легенде, Пэн-Цзу преподнес суп из фазана Верховному повелителю неба (согласно другим интерпретациям, королю Яо). За этот дар он получил необычайное долголетие. Это связано с учением о жизненной силе (цзин), которая проявляется в человеческом теле. При его ослаблении человек заболевает, а при его истощении человек умирает. Эта сила восполняется во время полового акта. Более того, Пэн-Цзу считается основоположником учения о специальных дыхательных упражнениях, ведущих к долголетию. Согласно легенде, Цай-Нюй узнал секрет долголетия от Пэн-Цзу и рассказал его индийскому императору. Он использовал этот секрет, но позже казнил всех, кто распространял учение Пэн-Цзу, и стер их с лица земли. Зная об этом, Пэн-Цзу покинул страну и скрылся в неизвестном месте [1-М.Кукарина, 2011, с.44-45].

Сы-мин («司命»), «повелительница судьбы») – богиня в древнекитайской мифологии, определяющая долголетие человека, а также название звезды, дающей бессмертие. Согласно даосской концепции, Сы-мин живет во дворце из нефрита, ведет список хороших и плохих поступков людей, укорачивает жизнь людей, совершивших много грехов, и продлевает жизнь тех, кто сделал много хорошего. Сы-мин зачастую изображается сидящим на троне во дворце из нефрита со списком грехов и добрых дел, совершенных людьми [3-К.Королев, 2007, с.380].

Тай-Суй («太歲»), «великая богиня времени») – богиня времени в китайской даосистской мифологии и хранительница планеты Юпитер (Суй-Син). Согласно древним трактатам, Тай-

Суй – очень неоднозначное божество. И конфронтация, и стремление к дружбе с ней приводили только к бедам. В более поздней мифологии Тай-Суй изображалась как глава института времени, который управлял временами года, месяцами и днями. Древние гравюры показывают, что она держит топор и куб, а иногда копье и колокол для сбора душ. В Китае считается, что один полный цикл составляет шестьдесят лет. Каждая из циклов соединяется с одним из воинов Нефритового императора. Эти солдаты обязаны выполнять приказы, направленные на защиту мира и его благополучия, когда им назначают служить Императору в течение года. Поэтому Тай-Суй нестабильна. Из года в год она меняется в образе солдат и генералов, соответствующих Новому году. А в храмах статуи Тай-Суй ежегодно заменяются одной из шестидесяти статуй. И с течением времени ритуалы и церемонии чередуются [4-М.Л.Титаренко, 2007, с.602-603].

У юэ («五岳») – пять священных гор в китайской мифологии: Дун юэ («东岳», «Восточная вершина») – гора Тайшань («泰山»); Бэй юэ («北岳», «Северная вершина») – гора Хэншань («恒山») в провинции Шаньси; Чжун юэ («中岳», «Центральная вершина») – гора Суншань («嵩山»); Нань юэ («南岳», «Южный пик») – это гора Хэншань («衡山») в провинции Хунань; а Си юэ («西岳», «Западный пик») – это гора Хуашань («华山»). Они определяют центр мира и стороны света. В средние века гора Тайшань была главным центром У юэ. Согласно даосской традиции бог восточной вершины – это человеческая судьба; западный бог – все металлы, их плавление и птицы; центральное божество – болота, ручьи и деревья; северный бог – диких животных, рептилии и насекомых; южный бог правит полями на земле, звездами на небе, рыбами и драконами [5-С.А.Токарева, 1992, с.513].

Фэй-И – чудесное животное в китайской мифологии. Он описывается как имеющий белую голову, один глаз и змеиный хвост существо. Если Фэй-И перейдет реку, она немедленно высохнет. Если он пройдет по траве, то трава тут же засохнет. Когда он появился на свет, по всему Китаю начались эпидемии [1-М.Кукарина, 2011, с.60].

Хуан-ди («黄帝», «Желтый король») – культурный герой древнекитайской мифологии, изобретатель таких полезных вещей, как колесница, топор, лук, стрела, лодка, музыкальные инструменты и др. Китайский народ уважает его как первого императора Китая. Кроме того, Желтый Король считался воплощением магических сил природы. Хуан-ди также изобрел людскую одежду и обувь. С его помощью человечество научилось строить лодки, копать колодцы, лить металлические колокола, продавать землю, производить металл, сажать урожай и изготавливать инструменты для различных целей. Хуан-ди обладал природными магическими способностями, поэтому он был первым целителем и дал жизнь медицине. Хуан-ди боролся за власть со многими королями. Его стремление стать центральным лидером было настолько сильным, что он наконец достиг своей цели. Хуан-ди считался очень сильным и очень ловким в обращении с копьем и щитом. Зная свою великую мощь, он требовал подати от царей четырех концов земли. Три короля безоговорочно выполнили просьбу самого сильного короля. Только Ян-ди, царь Юга, бог солнца, который, как говорят, сводный или сводный брат Хуан-ди, имел смелость воспротивиться его словам. Красная Армия и войска Желтого короля вели бои в районе Чжолу. Ян-ди проиграл битву и решил отступить, к большому неудовольствию своих потомков, Чи-Ю. Согласно мифам, Чи-Ю организовал восстание против Хуан-ди, в котором участвовали люди Мяо и различные духи. Хотя армия Хуан-ди и была большой, повстанцы выиграли битву. В то время один из подчиненных Хуан-ди изобрел компас, который указывал правильное направление для атаки воинов. В результате армия Желтого короля победила. Считается, что великий Хуан-ди прожил 300 лет. К концу его правления на земле явились два знака мудрого царя: одинокий волк и феникс. После их появления великий царь умер. Древние описывали Хуан-ди как человека необычайно высокого роста, с четырьмя глазами или четырьмя лицами и солнечными рогами [2-Ю.К.Шуцкий, 1999, с.484].

Цзю-тянь – девять небесных сфер в китайской мифологии, которые расположены друг над другом и образуют небосвод. В то же время существует понятие горизонтальной модели неба, согласно которой цзю-тянь – это девять небес, разделенных на восемь направлений (четыре угла света, а также северо-восток, северо-запад, юго-восток, юго-запад и центр). Согласно средневековым даосским представлениям, каждая сфера имела ворота под защитой тигров и леопардов, а также привратника небесного правителя (Ди-Хуна). В нижней сфере находятся ворота Чанхэ, через которые проходят границы земного и небесного миров. Через них, например, на землю прибывают злые западные ветра. В следующей сфере находится дворец Цзывейгун, в котором, как полагают, проживает небесный правитель Тянь-ди (т.е. король Шан-ди) [3-К.Королев, 2007, с.396-397].

Чжу-цзюнь – бог огня в китайской мифологии, Южный правитель. Он был существом с звериным телом и человеческой головой. Он изображается сидящим на двух драконах. Однажды, после того как Чжу-цзюнь упал с неба и поселился в реке Цзян, тем самым создав духа воды Гун-гун. Через некоторое время дух воды стал претендовать на место духа огня, правителя всего мира. Он послал океаны и моря на войну против Чжу-цзюна, но вода испарилась, не выдержав палящего солнца. Затем горящий Гун-гун разрушил гору, которая поддерживала небо на северо-западе, и мир перевернулся: он наклонился на юго-восток. Это привело к невиданным стихийным бедствиям. Вся вода поменяло свое направление течения на юго-восток, что отвечает на вопрос, почему реки в Китае текут на восток. Однако на помощь пришла Нюй-Ва: она убила гигантскую черепаху, то есть духа воды, и уперлась ногами в склоны неба. Затем бассейны рек были закрыты и паводки прекратились [4, 725].

Шоу-син («壽星») – бог долголетия в древнекитайской мифологии, давший имя одноименной звезде. Люди верят, что Шоу-син приносит здоровье и лечит серьезные, смертельные травмы и болезни. Его также уважали как покровителя медицины. Шоу-син изображается как старик, держащего гигантскую трость из корня женьшени, волшебный лечебный персик и свиток (символ долголетия). Также обычно изображают тыквенную бутылку, полную чистой воды, привязанную к палке, как символ жизни [1-М.Кукарина, 2011, с.80].

Эр-лан («二郎») – бог-воин в китайской мифологии, который защищает от наводнений и охраняет пруды. По наиболее распространенной версии, Эр-лан – сын Ли Бина. У него на лбу имеется третий глаз. Этот глаз обычно закрыт и открывается только для того, чтобы дать Эр-лану жестокий, пугающий образ во время битвы. У Эр-лана было черное лицо и рыжие волосы [3-К.Королев, 2007, с.403].

Юй-ши («雨師») – бог дождя и всевозможных осадков в китайской мифологии. Танцовщица почиталась как богиня созвездий. Юй-ши иногда ассоциировали с Шань-янь, одноногой птицей, которая могла уменьшаться и увеличиваться в размерах. И когда он дышал, моря высохли. Древние китайцы верили, что море будет полностью осушено и что Шан-ян вернет воду на землю в виде осадков. Согласно другим источникам, бог дождя уже был похож на шелкопряда. Говорят, что у него всегда была черная рабыня, державшая змей в обеих руках. Ее окружали красные и синие змеи. Более поздние памятники показывают, что Юй-ши был могущественным полководцем в желтых доспехах, с черной бородой, в левой руке держал чашу с драконом, а правой разбрасывал капли дождя [4-М.Л.Гитаренко, 2007, с.765].

Яо («堯») – мудрый царь, имя которого стало легендой в древнекитайской мифологии. Считается, что отец Яо, Ди-Ку, был правителем, а его мать была дочерью Хуо-ди, бога огня, которая была создана из камня во время грозы. Мать Яо, Цин-Ду, гуляла возле реки, когда увидела, что из реки вышел красный дракон с изображением человека на теле, одетого в красное, с блестящим лицом, восемью цветными бровями и длинной бородой. Внезапно поднялась «черная» буря, и они соединились воедино. Из этого сочетания родился Яо, который выглядел как мужчина с изображения на драконе. Восьмицветные брови Яо – знак

мудрости, способности следить за движением звезд на небе по календарю и понимать их закономерность [1-М.Кукарина, 2011, с.84-85].

Заклучение. Подводя итог, уместно будет отметить, что перечисленные выше персонажи китайской мифологии не составляют и пяти процентов от всего пантеона богов и встречающихся в разнообразных произведениях персонажей. Также мы не можем пропустить и факт того, что зачастую если персонаж, будь он божеством или некоей другой мистической сущностью, имеет гуманоидную внешность, то он либо имеет связь с историческими личностями, либо и вовсе является такой личностью. Данные наблюдения проводят исследователей и просто заинтересованных людей в ответвление, открывающие путь к такой теме, как влияние китайской мифологии к истории и литературе Китая.

Список использованной литературы:

1. М.Кукарина. Словарь китайской мифологии. – Центрполиграф, 2011 – 102 б.
2. Ю.К.Шуцкий. Китайская классическая «Книга перемен». – Харвест, 1999. – 752 б.
3. К.Королев. Китайская мифология. – Мидгард, 2007. – 412 б.
4. М.Л.Титаренко. Духовная культура Китая. Энциклопедия в пяти томах. Т.2. – Вост. лит., 2007. – 873 б.
5. С.А.Токарева. Мифы народов мира/ред. – Советская энциклопедия, 1992 г. – т.2 – 719 с.

ҚАЗАҚСТАН МЕН ҚЫТАЙ АРАСЫНДАҒЫ «БІР БЕЛДЕУ – БІР ЖОЛ» ЖОБАСЫ АЯСЫНДАҒЫ ЫНТЫМАҚТАСТЫҒЫ

Игамбекова А.

*Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ
Халықаралық қатынастар факультетінің
2-курс магистранты
igambekova89@mail.ru*

Андатпа: Аталмыш мақалада «Бір белдеу – бір жол» жобасының қазіргі таңдағы халықаралық және аймақтық қарым-қатынастың жүйесіне тигізетін әсері, екі ел арасындағы ынтымақтастықты дамытудың перспективасы және экономика саласындағы өзара әрекеттестікке сараптама жасалынған.

Түйін сөздер: Қазақстан, Қытай, интеграция, бір белдеу және бір жол, экономикалық ынтымақтастық.

Қазақстан Республикасы мен Қытай Халық Республикасы арасындағы дипломатиялық қатынастардың орнағанына толық 29 жыл толып отыр. Осыған орай екі мемлекет арасындағы ынтымақтастықтың даму болашағын бағалау тұрғысында Қытайдың «Бір белдеу – бір жол» бастамасын жүзеге асыру кезеңінде екіжақты ынтымақтастықтың даму қарқынын сараптау мақаланың мақсатын айқындайды.

Алғашында «Жібек жолының экономикалық белдеуі» деп қалыптастан аталмыш бастама 2013 жылы 7 қыркүйекте ҚХР Төрағасы Си Цзиньпин «Халықтар арасындағы достықты дамыта отырып, жарқын болашақ құру» деген атпен орын алған еді. Сол жылдың 3 қазанында Си Цзиньпин Индонезия халықтар өкілі Кеңесінде ХХІ ғасырдың Теңіз Жібек жолын құру туралы ұсынды. Екі бастама кейін «Бір белдеу – бір жол» концепциясы аясында біріктірілді [1].

Жалпы Қытай үшін өзінің ықпалын күшейтуде Тынық мұхиты аймағы бірінші орында екендігі айдан анық, алайда Бейжің үшін Орталық Азия аймағы, оның ішінде Қазақстан маңызды стратегиялық аумақ болып табылады. Оның бірнеше себебі бар: біріншіден, Қытай Орталық Азия аймағы нарығына, ресурстарына, транзиттік дәлізіне, порттарға қол жеткізіп, қауіпсіздік саласындағы серіктестік қарым-қатынасты жақсарту арқылы өзінің әлеуеттік күшін трансконтиненталды кеңістік негізінде бекіте түспек. Екіншіден, батыс өңіріне экспансия Қытайға өзінің шығыс фронтының аумағынан шығу мүмкіндігін беріп, соның

негізінде АҚШ және Шығыс Азиядағы одақтастары тарапынан қарсылықты азайтуға жол ашады.

Қазіргі уақытта Орталық Азия, Ауғанстан, Африка аймақтарында өз саясатын белсенді түрде жүргізіп келе жатқан Қытайдың геосаяси маңыздылығы арта түсті. Қытай Ресей және АҚШ-пен Таяу Шығыстағы ықпалдылығын арттыру үшін бәсекелесе отырып, маңызды ойыншыға айналып келеді. Ресей сияқты да, ҚХР Таяу Шығыстағы халықаралық лаңкестік ошағын жою және діни экстремизмнің алдын алуға талпынуда. Сонымен қатар Қытай Азия-Тынық мұхиты аймағында және басқа да аумақтарда өзінің порттары мен әскери нысандарын көбейте келе, аталмыш аймақта өзінің әскери әлеуетін кеңейте түсуде. Өзінің бәсекелестік артықшылығын дәл осы Азия аймағында да бекіте түсті.

Аймақтық интеграция идеясы соңғы кезде ҚХР Төрағасы Си Цзиньпиннің Орталық Азияға жасаған сапары барысында 2013 жылы қыркүйек айында ұсынылған «Ұлы Жібек жолының экономикалық белдеуі» жобасы ретінде, ал қазан айында оның Оңтүстік-Шығыс Азия елдеріне сапары барысында «XXI ғасырдың Теңіз Ұлы жолы» жобасы ретінде «Бір белдеу – бір жол» (ағылш. BRI – «Belt and Road Initiative») бастамасы жаңа серпін берді. Бұл жобалар кейін «Бір белдеу – бір жол» бастамасы ретінде ұсынылды. Ол келесідей салаларды қамтиды: саяси жақындасу, инфрақұрылымдық байланыстар, еркін сауда-саттық, капитал айырбасы, халықтардың жақындасуы. Және осы аталған салалардың арасында мемлекетаралық қатынастарда экономикалық ықпалдасу бағыты ерекше орынды алады.

Әлемдік экономика мен саясатта ҚХР рөлінің арта түсуі аясында туындаған «Бір белдеу мен бір жол» жобасы ҚХР-дың өз тауарларын әлемдік нарықтарға тасымалдау, әсіресе, Еуропа нарығына тасымалдау үшін жаңа транзиттік маршруттарды іздеу қажеттілігімен негізделетіндігін айта өткен жөн. Бастаманың негізгі мақсаты – Қытайдың транзиттік-транспорттық әлеуетін дамыту. Және осы мақсатқа жетудің басты бес бағдары айқындалды, олар Қытайды Еуропамен, Таяу Шығыс және Африкамен байланыстыруы керектігі анықталды.

Бастама аясында Қытай «Солтүстік Еуразиялық дәліз» («Northern Eurasian corridor») деген атаумен де танымал «Жаңа Еуразиялық құрлық дәлізін» («New Eurasia Land Bridge Economic Corridor») дамытуға ерекше назар аударады [2].

Біріншіден, Қытай құрлық арқылы Батыс Еуропа нарығымен интеграциялық байланыстардың дамуына үлкен үміт артады, екіншіден, Қытайдың Орталық Азия мемлекеттеріндегі қолайлы геосаяси жағдайына байланысты.

Орталық Азия мемлекеттері «Бір белдеу мен бір жол» жобасын жүзеге асыру аясында үлкен маңыздылыққа ие. Сонымен қатар Қытай Халық Республикасы Орталық Азия елдері үшін де маңызды серіктес болып табылады, себебі ҚХР көлік, байланыс, энергетика инфрақұрылымын дамытудағы ірі инвестордың біріне айналды. Бұған дипломатиялық қарым-қатынас орнаған сәттен бастап бүгінгі күнге дейін ҚХР тарапынан Қазақстанға 20 миллиард доллар көлемінде инвестиция салуы дәлел [3].

Екі тарап та қазіргі уақытта бастама аясында экономикалық байланыстарды дамытуға баса назар аударуда. Қытай Қазақстан үшін Ресейден кейінгі екінші сауда серіктесі болып табылады. Қазақстанның Қаржы министрлігінің мәліметі бойынша, 2019 жылы тауар айналымы 23,4% -ға өсіп, 14,4 млрд долларды құрады. Республика табиғи ресурстар – газ, мыс, мұнай экспорттайды. Электроника, автокөлік, киім, дәрі -дәрмек импорттайды.

Қытайдың кедендік статистикасына сәйкес, 2019 жылы екіжақты тауар айналымы 10,9% -ға өсіп, 22,07 млрд долларға жетті. Өткен жылдары статистика да әр түрлі болды [3].

Қазақстан мен Қытай арасындағы қарым-қатынасқа стратегиялық сараптама жасаған Ричард Русси Қазақстан Қытайға экономика, саясат және қауіпсіздік саласындағы маңызды және мықты серіктес қарайтындығын атап өткен болатын [4]. Қазақстан мен Қытай арасындағы саяси-экономикалық қатынастар ұзақ жылдар бойы қарқынды дамып келе жатыр. 2021 жылдың қаңтар-ақпан айларында екі ел аралсындағы тауар айналымы былтырғы жылдың осы кезеңімен салыстырғанда 20%-ға өсіп, 3,5 млрд долларды құрады. Екі мемлекет арасындағы өзара ынтымақтастықтың тарихындағы бұл ең қарқынды даму болып табылады.

Қытай мен Қазақстан арасындағы экспорт 50%-ға, ал импорт 14,5%-ға өсті. Осы жылдың алғашқы екі айында импорт 1,8 млрд долларды құраса, ал Қытайға экспорт 1,7 млрд долларға жетті [5].

Қытайдан Қазақстанға тартылған инвестицияның жалпы көлемінде 4,7%-ды құрап, ең ірі бес инвесторларының қатарына кіреді. 2005-2020 жж. Аралығында Қазақстанға салынған Қытай инвестициясы 19,2 млрд доллардан асып түсті [5]. Яғни осы мәліметтерден біз екі ел арасындағы өзара сауда ахуалының жыл өткен сайын артып, жоба аясында нәтижелі ынтымақтастыққа жетеді деп болжам жасай аламыз.

Қазақстан үшін Қытайдың «Бір белдеу мен бір жол» жобасының экономикалық және саяси маңыздылығы бар. Қазақстан осы жобаға қатысу арқылы әлеуметтік-экономикалық жағдайын жақсартуға, сапалы түрде дамуға қол жеткізуге ниетті.

Қорытындылай келе, «Бір белдеу мен бір жол» бастамасы, біріншіден, өзара тиімді ынтымақтастықтың жаңа көкжиегін ашады. Бастама мүмкіндіктер мен нәтижелерді өзара бөлісу, ашық ынтымақтастықтың жаңа алаңын құру және экономикалық жаһандануды ілгерілету үшін екі мемлекеттің күш-жігерін біріктіреді. Екіншіден, бұл бастама екі мемлекеттің өзара байланысын нығайтып, сауда-экономикалық мүдделеріне жетуге ықпал етуде.

Жібек жолы экономикалық белдеуінің құрылысы туралы бастама алғаш жарияланған жер және «Бір белдеу және бір жол» бастамасының батыстық бағыттағы бірінші аялдамасы болып табылатын Қазақстан үшін, осы бастама аясында Қытаймен ынтымақтасу басты қадамдардың бірі бола отырып, екі ел халқының игілігі үшін шынайы пайда әкелу арқылы өзара артықшылық пен өзара пайданы бейнелейді.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Инициатива «Один пояс и один путь»: важнейший фактор выстраивания современных международных отношений. – Алматы: Исследовательский институт международного и регионального сотрудничества Казахстанско-Немецкого университета, 2019. – 176 с.
2. Serafettin Yilmaz and Liu Changming. The Rise of New Eurasianism: China's «Belt and Road» Initiative and Its Implications for Euro-Atlanticism. *China Quarterly of International Strategic Studies*, Vol. 2, No. 3, P. 405. DOI: 10.1142/S2377740016500214. Available at: <https://www.worldscientific.com/doi/pdf/10.1142/S2377740016500214>
3. Кармазин И. Сделано в Китае: почему в Пекине задумались о «возвращении» Казахстана // *Известия*, 2020 // <https://iz.ru/1000793/igor-karmazin/sdelano-v-kitae-pochemu-v-pekine-zadumalis-o-vozvrashchenii-kazakhstan>
4. Rousseau, R., "Kazakhstan – continuous improvement or stalemate in its relations with China." *Khazar Journal of Humanities and Social Sciences* 14, no. 3 (2011): p.13.
5. Бондал К. Товарооборот между РК и Китаем показал исторический рост // *Капитал*, 2021// <https://kapital.kz/economic/94471/tovarooborot-mezhdu-rk-i-kitayem-pokazal-istoricheskiy-rost.html>

КУЛЬТУРНОЕ ЗНАЧЕНИЕ ЦВЕТОВ В КИТАЙСКОМ ЯЗЫКЕ

Лю Ицзя

*КазНУ, факультет востоковедения
Специальности «Переводческое дело»
1299750142@qq.com*

Научный руководитель: PhD Сапарбаева Н.Б.

Аннотация: В лексике китайского языка нашей страны существует много слов, которые означают цвет. В процессе развития древней культуры эти слова с цветами, данные неотразимой культурной коннотацией, стали неразрывной частью национальной культуры в Китае. Исследуя культурное значение цветоозначений китайского языка, чтобы эффективнее способствовать наследию и коммуникации культуры. В данной статье изучает культурное значение цветов в китайском языке, и анализирует китайскую литературу через три цвета “чёрного, жёлтого и зелёного”, обнаружили то, что они связаны с фоном времени, истории и культуры. Эти цвета также содержат богатые культурные коннотации, которые способствуют выражению желания людей стать более яркими в повседневной жизни.

Ключевые слова: цвет, культурное значение, китайский народ, культура.

Цвет – это ощущение и восприятие объективного мира людей. В различных национальных культурных цвет содержит глубокую национальную культуру и эмоциональную окраску, имеет богатое символическое значение и культурную коннотацию, показывает уникальную личность каждой нации со значительным культурным знаком. Китайский народ издавна уделял особое внимание цветам, ведь разные цвета украшали жизнь людей, придавая их жизни яркие краски. Цветоозначение, используемое для описания различных цветов в языках несёт много социальной и культурной информации. Оно является членом базовой лексики китайского языка и важной частью лексической системы. Цвет тесно связан с реальной жизнью людей, можно сказать, что люди живут в мире цветов. В то же время он является продуктом фольклорной жизни. Для народа или жителя поселения любой стиль обычаев и привычек придаст цветам различное значение. По цвету мы можем увидеть прошлое и настоящее культурное значение нации, и мы можем полностью понять страну. Китайская культура имеет древнюю историю, цвета создавались из ничего, от простого к сложному, и проходили ряд изменений. Каждое изменение тесно связано с уровнем развития социальной производительной силы, а также историческими и культурными феноменами того времени. С развитием истории культурные значения некоторых цветов в китайском языке всё время изменялись и имели разные значения. В связи с этим мы проводим исследования чёрного, жёлтого и зелёного цветов, чтобы объяснить различные значения цветов в китайской культуре.

1. Чёрный

“Чёрный” впервые появляется в книге “Происхождение китайских иероглифов”. В начале “мыло” означает чёрный цвет, потому что в древние времена мыло, изготовлено гледичией китайской. То есть чёрная гледичия китайская, которая используется до сих пор. Разумеется, многие современные люди не могут сказать или даже не знают, как объяснить настоящее значение этого мыла.

Испокон веков в разных случаях чёрный имеет два разного значения. В китайской культурной символике чёрный имеет двойное культурное значение: он имеет как положительное значение, так и отрицательное значение. С древних времен и до наших дней культурным символическим значением чёрного является как положительный смысл, так и отрицательный. Но в китайской культуре на протяжении тысячелетий изменение его символического значения занимает главное место в китайской культуре.

В общественной жизни древности чёрный был почётным символом. Со времен династии Чжоу чёрный был обычным цветом для формальной одежды феодальных императоров минувших династий, и император должен был носить чёрную одежду и чёрный нефрит, когда приносил жертвы зимой. Он символизирует то, что власть древнего императора на высоком уровне на взлете и стоит выше власти. Судя по цвету одежды древних императоров, мы ясно

можем видеть то, что “чёрный” – был основным цветом, который обожали люди. В том числе он содержит такие значения, как авторитетное и торжественное. Кроме того, в династии Сун и Юань китайские рисунки тушью стимулировали поднятие статуса чёрному цвету. Всего лишь цвет краски ярко изображает весь разноцветный мир, придавая “чёрному” значение “богатого и торжественного”, и в то же время он также показывает национальные особенности скрытых и скромных китайцев [1].

Почему чёрный цвет придаёт людям негативный смысл? Человек чувствует страх, вызванный окружающей средой в ситуации тёмного света. Из-за этого страха он дал черному такое определение, как темень и темная сила. “Неизвестные” психологические чувства, вызванные страхом в таких слов, поэтому когда используют эти лексик, люди придают черному значение “плохое и злое”. Кроме того, в легенде появляется загробный мир, то есть ад, он является беспросветное место, противоположное свету, а также черный символизирует тьму, смерть, коварство и страх. Люди часто используют “мрак” для выражения отсталого общества, например, старый Китай называется “тёмным старым обществом”, а управление старого общества – “тёмным господством”; также часто используют “чёрную душу” (黑心肠) для описания злых людей.

С другой стороны, из-за того, то противопоставляют черной свету, что часто думает о темной ночи и пробуждает таинственность, которая напоминает людям о негативном значении, таком как «тьма, грех, сокрытие». Например, производное слово от “черный” всегда ассоциируется с плохим, несчастьем, бедствием, злом и другими значениями. В истории Китая был период, когда производное слово от “черный” часто приносило людям бедствия и несчастья. Такие как “нести на спине черная котёл”, “закулисный заправил” (“背黑锅”、“黑后台”) и так далее. В эволюции исторического развития чёрный цвет вызывает много отрицательных значений, что занимает доминирующее место до сих пор. “Чёрный” также означает незаконный, такой как “чёрный притон”, “чёрный рынок”, “нечестные деньги” (“黑店”、“黑市”、“黑钱”) и т.д. В китайской культуре черная цвет вызывает у людей тяжелое, подавленное и мрачное чувство, и символизирует неблагоприятное, позорное и так далее. Стоит упомянуть, что “чёрный” ассоциировался с политикой во время “культурной революции” и появились такие термины, как “пять категорий дискредитировавших себя слоев населения” и “черная закалусье”, (“黑五类”、“黑后台”) они представляли слова политического значения: “контрреволюцию”, но сейчас очень мало используется [4].

В современном обществе чёрному цвету было придано благородное почетное значение. Мужские черные костюмы и женские черные платья считаются благородными и изящными. А благодаря тому, что черная цвет означают величественную и торжественную идею, на некоторых похоронах люди носят черные одежды, чтобы выразить уважение к мертвым. Мало того, что в современном китайском языке термин “сумрачная земля” (黑黝黝的土地) используется для описания плодородия земли, “черные и блестящие глаза” (乌黑发亮的眼睛) и “черная кожа с красным отливом” (黑里透红的皮肤) используются для восхваления внешнего вида людей.

2. Желтый

Если символическое значение красного в китайском языке меняется с благородного на быстрое, то символическое значение желтого имеет совершенно разные значения в древности и в наше время.

Желтый – самое раннее цветное слово в древнем Китае, появляющееся в надписях на цзягувэне и бронзе. В китайской культуре желтый – очень уважаемый цвет, в древности, желтый символизирует благородство и императорскую власть. Если уважение, представленное красным, всегда было символом феодального привилегированного класса, то желтый долгое время представлял важному привилегию.

В книге “Объяснение простых и толкование сложных знаков” люди объясняли “жёлтый цвет” как “цвет земли”. В пяти элементах китайской философии желтый находится в центре, а он также представляет, что “земля” в металле, дереве, воде, огне и земле имеет значение земельной площади и территории государства. А желтый занимает в самую середину, это символизирует то, что власть на высоком уровне на взлете, а также – центральную имперскую власть и государь.

В традиционной китайской культуре наша страна является большой сельскохозяйственной страной, специализирующейся на сельском хозяйстве, а цвет земли – это цвет желтой земли. В цветовой концепции древних китайских народов желтый предстает собой центральный цвет. В Китае происхождение цивилизации бассейна Хуанхэ происходит в основном из нынешних регионов Шэньси, Шаньси и Центральных равнин. Цвет земли в этой области явно желтый. Цвет земли в этой области желтый. В долгой истории нашей страны желтый цвет – это символ престола и специальный цвет монарха в принципе. После того как император вступил на престол, он носил парадное платье, которое является желтым цветом, а императорские указы и доклад на высочайшее имя – все желтые. Почему древние казывают большое внимание на желтый цвет? Ещё существует другое понимание, то есть уважение к Желтому императору и поклонении в Хуанхэ как источник цивилизации. В связи с этим наша китайская нация всегда называла себя “потомками первых китайских императоров” (“炎黄子孙”), чтобы выразить любовь к нашей родине. Значит, желтый цвет этой земли считается цветом императора, символизирующим всевышнее право и достоинство [5]. Возможно, желтый – это цвет земли и золота, он легко ассоциируется с властью и богатством, поэтому его любили императоры.

Древние считали цвет желтый драгоценным, желтый стал персональным цветом императорской родни и влиятельного бюрократа, а желтый также являлся цветом высшего статуса. После династии Тан желтый стал персональным цветом императоров. Желтый представляет центральное правительство и землю, поэтому желтый принадлежал феодальным императорам минувших династий, и простые люди не могли использовать желтый случайно. Со времен династий Тан и Сун желтый стал универсальным цветом одежды для императоров и придворных аристократов, и простым людям не разрешалось носить желтую одежду. Желтый – специальный цвет императора. Поэтому обычным людям нельзя носить одежду, связанную с желтым, даже высшие чиновники не могут носить, иначе это приведет к смерти. Исключая некоторых украшений и обиходных предметов, которые имеют желтый цвет, большинство дворцовых зданий было украшено в основном красным и желтым, что является великолепным.

С непрерывным прогрессом общества значение желтого также начало вызывать у людей новые изменения и расширения. “Хотя в настоящее время в Китае нет императоров, но желтый цвет продолжит означать благородство. Китайцы по-прежнему поклоняются этому цвету, так что желтый может заставить их задуматься о чувствах яркости, надежды, радости, блеска, процветания и т. д.”[6] В наши дни мы часто используем слово “желтый” и слово “золото” вместе, чтобы описать наиболее ценный контент, например как “золотая неделя”, “золотое время”, “лучший возраст”, “золотое сечение”, “идеальная фигура” (“黄金周”“黄金时段”“黄金年龄”“黄金分割”“黄金比例”) и т. д. Эти слова могут полностью отражать значение времени, возраста и пропорции, которое имеет ценность.

Помимо этих позитивных и активных культурных коннотаций, цветоозначение “желтый” также имеет более неязичное значение. С распадом феодального общества и уничтожением власти императора предметы, относящиеся к желтому цвету, стали историческими реликвиями. Благородное значение желтого обычно не используется в настоящее время, но символическое значение желтого, представляющее низкий уровень, стало местоимением современности. Современное цветовое значение желтого имеет совершенно другое изменение по сравнению с традиционным цветовым значением. Например, “порнографические книги” (黄色书刊), “порнографические песни” (黄色歌曲),

“порнографические фильмы” (黄色电影) и так далее. Из-за влияния западной культуры на китайский язык отрицательное символическое значение желтого цвета изменяется в наше время.

Кроме того, желтый цвет имеет другое культурное значение. Желтый также означает младенцев, таких как “желторотый юнец” (黄口小儿). В китайских пословицах есть “сопливая девчонка меняется, когда взрослеет” (黄毛丫头十八变), впрочем “сопливая девчонка” (“黄毛丫头”) относится к молодым девушкам. Это более уникальная версия в китайском языке. Что касается изменения культурной коннотации желтого, то он отражает изменения в мире. Можно сказать, что желтый является наиболее значительным изменением значения древних и современных китайских цветных слов.

3. Зеленый

Впервые зеленый появился в книге “Происхождение китайских иероглифов”, например: “Зеленый шелк”. Видно, что вначале зеленый просто обозначал цвет, а в тексте – ткани цветов. В дальнейшем зеленый цвет постепенно появился в поэзии писателей, а также обозначал новые значения.

Зеленый цвет- это цвет природы и символ окружающей среды. Так что этот цвет часто дает людям ощущение свежести, здоровья и естественности. Давайте ассоциируем зеленый цвет с пользой для тела. Он символизирует мир, дружбу, надежду и жизненность. Зеленый цвет напоминает людям о гармонии и спокойности природы. Зеленый обычно дарит людям ощущение красоты и тишноты, а древние ассоциировали его с красивой молодостью. Поэтому в древнекитайских литературных произведениях зеленый часто используется для описания молодых и красивых женщин, например: “нарядные мужчины и женщины” (“红男绿女”); “зеленые окна” (“绿窗”) для обозначения “женской половины”.

Хотя зеленый цвет не является благородным, но у него есть и свои положительные стороны. Он напоминает людям о гармонии с тишиной природы. Поэтому зеленый цвет часто используется в древних китайских литературных произведениях для описания молодых и красивых женщин, например, в книге “Фу Эпангу” было написано поэтом Ду Му, “черные тучи” (绿云) это значит густые волосы красавицы. Зеленый также относится к положительному значению, символизирующему рыцарство и справедливость.

Например, люди обычно называют тех, кто собирается в горах и лесах, грабит богатых и помогает бедным, “героями-повстанцами” (“绿林好汉”) и “войской горы Луинь” (“绿林军”). Кроме того, люди также используют зеленый цвет для обозначения здоровья человека. Так например, кровь с молоком и покрасневшее лицо является признаком хорошего здоровья и хорошего настроения, а выражение “лицо позеленело” (脸变绿) описывает лицо человека, которое уродливо, слабое.

В китайском языке ещё существует один цвет, который также значит зеленый. Синек (“青色”) может лучше показывать неоднозначность цвета при отражении языка. В древние времена в китайском языке синек имел много значений и может использоваться для обозначения трех цветов: зеленого, синего и черного. Так в чем же различное культурное значение, когда голубой цвет означает зеленый? Цветоозначение “зеленый” в китайском языке обозначает молодежь, например, “готов быть вечно сосной и кипарисом, не делать цветы какое-то время” (“愿做松柏万年青, 不做鲜花一时红”) и “молодые люди не экономят деньги, а в старости становится тяжело трудиться” (“青年不存钱, 老来苦黄连”). В древнем Китае молодые ученые должны носить одеяние синего цвета, которое образованный человек в феодальном периоде. “Покои наследника престола” (“青宫”) – это место, где живет наследный принц, потому что большинство из них – молодые люди. Женскую половину обеспеченных людей называют “зеленым гаремом” (“青闺”). Эти люди, которые получили достижение в служебной карьере, называются “сделать головокружительную карьеру” (“青云直上”).

Дерево – это зеленый цвет, голубой цвет – цвет весны, и основное значение слова синего должно быть зеленым. Циан – цвет весны, молодость – самое прекрасное время года, весной везде пышно и жизнерадостно. В этом году, когда восточный ветер дует в щеки, люди знают, что лютой мороз и заморозки оставят нас. Далее следует то, что растения прорастут, птицы и животные начнут звать и выносить, вся природа оживает. Земля снова покажет оживленное и восточный ветер даст весну земле. Она принесла бесконечную жизненность и жизненную силу. Приход весны означает начало нового процесса жизни.

В древние времена “зеленый” или “голубой” означал “низкий”, “подлый”, “плохая репутация” и другие значения, которые были связаны с древними официальными костюмами. «Зеленый» – знак костюмов чиновников среднего и низшего уровня в древности. После династии Хань темная одежда стала цветом одежды людей, которые находились на низком социальном статусе. В классической опере мускулстый и сдержанный женский персонаж носит одежду “Цин И” (“青衣”). Служанка носила “Цин И”, поэтому темная одежда стала именем служанки. Зеленый тюрбан – знак низкого человека по статусу или грешника; в династии Хань скромный человек должен носить зеленый тюрбан. Во времена династии Тан зеленая рубашка была символом низких людей по статусу. Во времена династий Юань и Мин девушки легкого поведения и мужчины из музыкантов носили зеленые тюрбаны, чтобы отличать высокое от низкого. Не только это, но и в древние времена термин “публичный дом” (青楼) использовался для обозначения публичных домов.

От изменений в образе жизни современных людей, стремление к здоровью и тоска по природе стали модой, что создало некоторые новые слова. Он также тесно связан со значениями здоровья, охраны окружающей среды и безопасности. В то числе зеленый означает, что защита окружающей среды имеет два значения: с одной стороны, он не загрязняет окружающую среду и полезен для здоровья. Такие как “экологически чистые продукты питания” (“绿色食品”), “зеленый дом” (“绿色家园”) и так далее. С другой стороны, означает то, что он не загрязняется окружающей средой и является чисто натуральным, и в основном эти слова связаны с продуктами. Например, “экологически чистые продукты питания” (“绿色食物”) – это незагрязненная, экологически чистая, органическая, высококачественная и питательная пища. Таким образом, в наше время зеленый цвет также представляет экологическую осведомленность и стал цветом мечты. А поскольку зеленый – это цвет жизни растений, люди используют зеленый цвет, чтобы символизировать жизнь, весну, безопасность, надежду и мир. [2]

Выводы:

Цвет делает нашу жизнь богатой и разноцветной, в то же время придает различное культурное значение различным нациям во всем мире. Как важная часть лексики в языке цвет может не только сделать языковое выражение богатым и ярким и показать нам волшебный цветной мир человеческой жизни, но и также через него мы можем понять богатое культурное символическое значение цветов, в нем заключена глубокая национальная культура. После тысяч лет исторических осадков цвет китайского языка развивались вместе с развитием общества. цвета создавались из ничего, от простого к сложному, и от нового к старому, каждое изменение тесно связано с уровнем развития производительных сил общества в то время и с этими историческими фонами. Эти цветы имеют богатое культурное символическое значение и содержат глубокий культурный менталитет, что делает выражения людей в повседневной жизни более яркими. В этой статье анализируются три цвета: “черный, желтый и зеленый”, чтобы изучить культурное значение цветов, которое появляется с развитием и изменением времени. А также изучать то, изменились ли взгляды и отношение людей к цветам с древности до наших дней, чтобы мы могли лучше понять развитие и эволюцию цветов в китайской культуре и различные культурные значения, которые они представляют. Представляя культурное значение цветов в китайском языке, а также его развитие и

изменения, он помогает большему количеству изучающих иностранные языки понять китайскую культуру и способствует обмену китайской культурой.

Список использованной литературы:

1. 程娥. 汉语红、黄、蓝三类颜色词考释 [D]. 武汉大学, 2005, 46
2. 王菁. 红、白、黑、黄——浅析中西方颜色词的象征意义 [J]. 英语广场: 学术研究, 2011 (Z4): 59+70, 68
3. 李红印. 现代汉语颜色词语义分析[M]. 北京: 商务印书馆, 2007 年版. 373
4. 史锡尧. 颜色的文化内涵[J]. 汉语学习 2005.5
5. 魏慧萍. 汉语词义发展演变研究[M]. 呼和浩特: 内蒙古人民出版社, 2005 年版. 155
6. 王小美. 汉语颜色词的文化内涵与汉语教学——以西班牙语学习者的汉语教学为例 [D]. 西北师范大学, 2013. 49

ANALYSIS OF SYNONYMS IN CHINESE

Jin Beilei.

senior teacher of Department of Chinese Philology

L. N. Gumilyov Eurasian National University

Nur-Sultan

7636943@qq.com

Zhenis A.

second year master of Chinese philology

aydanajenis@mail.ru

Annotation. With the growth of Chinese learners in the world, research on foreign Chinese has proliferated, and vocabulary research is an important part of it. Because of the large proportion of synonyms in Chinese, it brings great difficulties for Chinese learners, and also brings great challenges to the teaching of foreign Chinese, so it is very important to study synonyms in foreign Chinese. In this paper, the definition, classification and difference of synonyms are discussed from the following aspects, firstly, according to the research results of experts and scholars, secondly, according to the nuance between synonyms, and finally, the general step of distinguishing synonyms is discussed.

Keywords: Synonyms; lexis; semantics; discrimination; semantic feature

Андатпа. Дүние жүзінде қытай тілін үйренушілердің үздіксіз өсуімен қытай тілі бойынша шексіз зерттеулер жүргізілуде және сөздік зерттеулері де оның өте маңызды бөлігі болып табылады. Қытай тіліндегі синонимдердің үлесі үлкен болғандықтан, бұл қытай тілін үйренушілерге үлкен қиындықтар туғызады, сонымен қатар қытай тілін оқытуда үлкен қиындықтар туғызады. Сондықтан қытай синонимдерін дискриминациялауды зерттеу өте маңызды. Бұл мақалада негізінен келесі аспектілер қарастырылады. Біріншіден, сарапшылар мен ғалымдардың зерттеу нәтижелеріне сүйене отырып, синонимдердің анықтамасын, жіктелуін және айырмашылықтарын түсіндіру; екіншіден, синонимдердің арасындағы айырмашылықтарды әртүрлі қырынан ажыратып, талдау; ең ақырында, олардың айырмашылықтарын түсіндіру.

Түйін сөздер: Синонимдер; лексика; семантика; дискриминация; семантикалық ерекшелігі.

OVERVIEW OF SYNONYMS

(1) Definition of synonyms

On the concept of synonyms, academic scholars' opinion can be referred to as "benevolence, wisdom," which also shows that synonyms have very rich connotations and meanings. In general, it can be divided into two main categories: traditional definition and broader definition. The traditional definition is to divide synonyms into "equivalent words" and "synonyms" or regions into "absolute synonyms (or "complete synonyms") and "relative synonyms (or "not complete synonyms")" and confine synonyms only to words of the same or similar meaning. [1] With the development of the cause of foreign Chinese, some scholars believe that in foreign Chinese, synonyms should be wider in scope, and certain words with similar meanings, idioms, and fixed structures should be included.

(2) Classification of synonyms

Synonyms can be broadly divided into two categories: equivalent words and synonyms. A word whose logical content is consistent with the meaning of the same word and whose rational meaning is identical, with a slightly different additional meaning, is also called an absolute synonym. [2] This class of words, no matter where it is focused, has the same meaning. It is usually interchangeable in the use of language, so it has little positive effect in the language, and it is relatively few in number. For example: «演讲- yan jiang» "speech" and «讲演- jiang yan» "speech," «情感- qing gan» "emotion" and «感情- gan qing» "affection" «铁路- tie lu» "railway" and «铁道- tie dao» "railway" etc. Such synonyms are few in vocabulary, and exist mostly for specific historical reasons and pragmatic meanings, but also for the realization of the color function of words. From the point of view of color function, it is divided into the equivalent words with color difference and the equivalent words without color difference. The former, for example, «老太太- lao tai tai» "old lady" denotes the color of love; «老妈子- lao ma zi» "old woman" has the color of humor; the latter, for example, «维生素- wei sheng su» "vitamin" and «维他命- wei ta ming» "vitamin".

Synonyms are also called relative synonyms. They have different meanings and a large proportion of synonyms. They play a very positive and important role in language expression. For example, «坚决- jian jue» "resolute" focuses on decisive attitudes, contrary to «犹豫- you yu» "hesitancy"; «坚定- jian jue» "resolute" focuses on firm positions, contrary to «动摇- dong yao» "wavering". Thus «坚决- jian jue» "resolute" is often used to describe action, attitude; «坚定- jian jue» "resolute" is often used to describe position, will.

(3) Differences in synonyms

Synonyms refer to a group of words with the same and similar meaning. Similarity in meaning means much the same meaning, that is, the principal element in the meaning is common, and there are differences in some minor elements. [3] Using synonyms locally not only accurately reflects the nuances of things, but also expresses people's feelings and attitudes towards objective things, and meets the demands of various styles of style. The difference in synonyms is manifested in many ways. First, differences in rational meaning. meaning («失望- shi wang» "disappointment" and «绝望- jue wang» "despair"), scope («局面- ju mian» "situation" and «场面- chang mian» "scene"), collective and individual («木- mu» "tree" and «树- shu» "tree"), matching objects («履行- lv xing» "fulfillment" and «执行- zhi xing» "execution"). Second, color differences. The color of affection is different («巨大- ju da» "huge", «宏大- hong da» "grand" and «庞大- pang da» "large"), the color of style is different («脑袋- nao dai» "head" and «头部- tou bu» "head"). («申明- shen ming» "declaration" and «声明- sheng ming» "declaration").

(4) Reasons for the Formation of Synonyms

There are many reasons for the formation of synonyms. On the one hand, they mainly reflect the change of language development and the difference of social customs. The change of speech, grammar and vocabulary reflects the continuous development of language system. Among them, the most significant changes in vocabulary. The creation of new words and the demise of old words make synonyms evolve constantly. Many synonyms are also formed in the process of language evolution and development. With the progress of society, people's understanding, thinking and thinking about things are changing. In the first place, the improvement of people's awareness level makes people seek to be more accurate, image and delicate in their expression. So, you use words that are similar in meaning but nuanced in order to express your ideas. Second, people's term for the same thing has the elegant difference, because the user has different culture cultivation and social status. For example, «洗手间- xi shou jian» "toilet" – «茅房- mao fang» "thatched room", «理发- li tou» "haircut" – "shaved head" and so on. Moreover, the development of the concept of inferiority and respect has also influenced the formation and development of synonyms. In ancient times, there was a great deal of attention to «死亡- si wang» "death" and different expressions had to be made according to the hierarchical order of superiority and inferiority. For example, when the elders die and the children

die and the children die and the children die, all of them are meant to mean «夭折-yao zhe» "death," but this makes a difference in the synonym.

On the other hand, some synonyms have also been formed due to the difference between the translation of foreign words and the ancient Chinese and vernacular words. Foreign words include transliteration, phonetic and transliteration, transliteration and accidental transliteration. In translation, however, the same foreign word may be translated into a variety of Chinese forms due to the choice of different text forms or different translation techniques, thus creating new synonyms. Example: «激光-ji guang» Laser – «鐳射-lei she» Laser, «引擎-yin qing» Engine – «发动机-fa dong ji» Engine, etc. In modern Chinese, many synonyms reflect the difference between Chinese and vernacular, which leads to many synonyms differing in the expression of spoken and written words, thus increasing the number of synonyms. For example, «岁数-sui shu» "Age" – «年纪-nian ji» "Age", «乘凉-cheng liang» "Cooling" – «避暑-bi shu» "Summer", etc.

(5) The role of synonyms

The choice of appropriate synonyms has positive effect on the expression effect and emotion of language. First, the language can be expressed with precision and rigor; second, the style of the language can be made clear; the proper use of synonyms can give the reader a quick and accurate grasp of its verbalization and writing Third, it is possible to make the words vivid and changeable; fourth, it is possible to make the tone euphemistic; fifth, to use synonyms, it is possible to enhance the speech and make it complete; sixth, it is possible to avoid repetition of words and increase the diversity of expression

ANALYSIS OF SEMANTIC CHARACTERISTICS OF SYNONYMS

1. Analyze the rational meaning difference of synonyms. By comparing morphemes, the semantic focus is highlighted. Although synonymous generalizations, expressions of phenomena and content are generally consistent, different terms may differ in focus. In modern Chinese vocabulary, many synonyms have the same morphemes, and their nuances are reflected in their morphemes. Therefore, by analyzing the comparison of phrases, it is helpful to judge the focus of a set of synonyms. [4] For example: «废除-fei chu» "repeal" and «解除-jie chu» "discharge" both have the meaning of elimination, but the former focuses on «废-fei» "scrap", that is, repeal is not required.

2. Analyze differences in semantics. Some synonyms mean the same thing, but they differ in degree. For example, «失望-shi wang» "despair" and «绝望-jue wang» "despair" both mean "no hope," but «绝望-jue wang» "despair" is heavier than «失望-shi wang» "despair". «绝望-jue wang» "despair" means complete death of the heart, with no room for it, and generally means a complete loss of confidence in something and a higher degree than «失望-shi wang» "disappointment."

3. Determine the size of the range. Some synonyms, although similar in meaning or reflecting the same object, refer to or apply to a different scope, some have a larger scope and some have a smaller scope. Some are generalizations of the general aspects of things, others are expressions of a certain part of them. For example, the terms «战争-zhan zheng» "war" and «战役-zhan yi» "battle" do not mean exactly the same.

4. Judge the difference between individual and collective designations. In a set of synonyms, some words refer to things that are collective and general, while others refer to things that are individual and specific. For example, «船只-chuan zhi» "ship" and «船-chuan» "ship" mean the same thing, but the former means a collection of similar things, the latter means specific, individual letters. Similar examples include «书籍-shu ji» "books" and «书-shu» "books," «河-he» "rivers" and «河流-he liu» "rivers" etc.

(2) Analyzing the Difference of Color Meaning of Synonyms

First, from the stylistic color analysis. The different styles of words are mainly expressed in spoken language and written language, so we should choose words with different styles in different situations. Some words are suitable for use in written language because they are solemn and formal; others are suitable for use in spoken language because they feel popular and natural «妈妈-ma

ma»"Mother" and «母亲-mu qin»"Mother" are the most common, the former being suitable for general situations, and the latter being suitable for solemn, formal occasions, rather than written. Second, from the emotional color analysis The emotional color is closely related to the Chinese social background, some words have the same meaning, but the emotional color is very different. There are three basic emotional colors, namely, commendatory, neutral and derogatory «果断-guo duan»"decisive", «决断-jue duan»"decisive" and «武断-wu duan»"wanton" are positive, neutral and derogatory words respectively

(3) Differentiation from usage

Differences in lexical, grammatical functions and matching objects reflect differences in the use of synonyms. The components and objects of a word that are different from the words that are used in a sentence are different. First, through grammatical function, the word character is judged. Such as «愿望-yuan wang»"wish" and «希望-xi wang» "hope", both have the meaning of good wishes or ideals, and both can be used as objects. «我的愿望是长大后成为一名科学家» " «他是我们全家人的希望» I hope I can grow up to be a scientist" " he is the hope of our whole family" and «我希望你每天都有好心情» "But I hope you are in a good mood ". For example, «危害-wei hai» "harm", «损害-sun hai» "damage" and «危害-wei hai» "injury" all mean "to cause harm" but they are matched differently. «危害-wei hai» "Harm" and «生命-sheng ming, 健康-jian kang» "life, health," etc., «损害-sun hai»"damage" and «利益-li yi, 视力-shi li» "benefit, vision," etc., «伤害-shang hai»"damage" and «自尊心-zi zun xin, 皮肤-pi fu» "self-esteem, skin" etc. Third, it is determined by the applicable object. A set of synonyms that, despite their similar meaning, sometimes apply to different objects.

(4) Summarize the general steps of synonymous analysis

First, collect or construct typical example sentences to understand as many terms as possible. The similarities and differences of words are examined in the actual context. Second, consider whether they have the possibility of interchangeability and, if not, their context. [5]Finally, from the aspects of rational meaning, color meaning and usage, we summarize and compare their similarities and differences in as much detail as possible, and analyze and explain them in case sentences.

Conclusion

In conclusion, the definition of Chinese synonyms, the relationship between word sex and synonyms, the influence of commendation on synonyms, and the status of the members of synonyms have become the focus of synonyms research, which is worth further exploration and study. The analysis of synonyms is a key point in foreign Chinese and a difficult point for students to learn. Through the discussion of the meaning, function, difference and method of differentiation of synonyms, we can master some methods and general steps of differentiation of synonyms. There are many studies on ontology of synonyms in academic circles, but not enough attention is paid to the analysis of synonyms. The study of synonyms can not only deepen the exploration of ontology of synonyms, but also be very important for learning and spreading synonyms.

References:

1. Liu Bao. A review of synonym research in Chinese teaching in many foreign languages. Journal of Sichuan Vocational and Technical College: Sui ning.- 2011, – P128.
2. Wei Meixi. On the Teaching of Synonyms in Chinese as a Foreign Language: Lanzhou University. -2012, – P215.
3. Huang Borong ,Liao Xudong. Modern Chinese: Beijing. -2011, – P273.
4. Zhang Yan. Synonyms in teaching Chinese as a foreign language: Heilongjiang University.- 2016, – P57.
5. Wang Li. Homology Dictionary: Beijing. – 1982, – P109.

**STUDY OF THE SEMANTIC FEATURES OF CHINESE NEW EMERGING
MODAL ADVERBS
“真心”**

Akbarkhan D.

*L.N.Gumilyov Eurasian National University PhD in pedagogy
dauletakbar@mail.ru*

Kadirbai P.

*L.N. Gumilyov Eurasian National University Master student of Chinese philology
Kadyrbay1987@mail.ru*

Г. Нур-Султан

Аңдатпа: “真心” (қазақша шын,шынымен деген мағына білдіреді) сөзі алдымен зат есімнен сын есімге, содан кейін үстеуге айналады. Қытай тілінде сөйлеу мүшесінің деградация сипатына сәйкес келетін грамматикалық процестің шартты сөзден функционалдылыққа өтеді. “真心” сөзі екі себепке байланысты үстеуге дейін төмендейді: Біріншіден, сын есім мен үстеу арасындағы мағыналық сәйкестік. Екіншісі – сын есімнің де, септеуіштің де синтактикалық сәйкестігі. “真心” сөзі семантика мен синтаксис перспективасы бойынша “确实” “实在” деген дәстүрлі модаль үстеулеріне өте ұқсас нәтижесінде жіктеледі. Жанадан пайда болған модальды үстеу ретінде сөз субъективтік бағалауды білдіретін және ерекшеленген күшті эмоцияны жеткізетін ерекше прагматикалық құндылыққа ие.

Түйін сөздер: 真心, функционалдық үстеу, синтаксис, семантика, жаңа пайда болған;

Abstract: The word “真心” (which means really) first evolves from a noun to an adjective and then to an adverb. going a grammatical process from a notional word to a functional one, which conforms to the characteristic of degradation in Chinese system of part of speech. The word “真心” degrades to a adverb for two reasons: First is the semantic relevance between adjectives and adverbs. Second is the syntactical consistency of both adjectives and adverbs acting as adverbial modifiers. The word “真心” is highly similar to the traditional modal adverbs «确实» «实在»: which means actually or really perspective of semantics and syntax, which as a result it is classified into high category of functional adverb. As an emerging modal adverb, the word is processed of special pragmatic value, which is expressing subjective evaluation and conveying highlighted strong emotion.

Keywords: 真心, functional adverbs, syntax, semantics, emerging.

Introduction

真心 is a common word in modern Chinese means sincere, heartfelt, and whole-hearted. It can be either noun or adjective. According to the development of Internet language, we found that the word “真心” has new extensions in meaning and grammatical functions, it can modifying adjectives that we can see everywhere for instance: “真心漂亮”; “真心不错”; “真心多”; “真心伤不起”, But it very different on semantic used as a noun or an adjective, “真心漂亮” does not mean “True and beautiful”, As adverbial modifier it modifying adjective “漂亮” really beautiful. Academia hasn’t conducted systematic research for usage of adverb “真心” yet. Therefore that we should study adverb “真心” on syntax, semantics, and pragmatic value for a detailed description.

Syntactic distribution characteristics of adverb “真心”.

We started from the actual corpus and found out the syntactic characteristics of adverb “真心” Combining syntactic position and semantic function to identify the adverb attributes of “真心”, based on the syntactic distribution positions of “真心” mainly include the following 8 types.

Syntactic positions of adverb “真心”.

1. 真心+ phrasal verb.

双色拼接毛呢大衣, 甜甜的水粉色与梦幻的紫色相糅合, 真心给人很美的感觉呢. The two-color spliced woolen coat, the sweet watery color and the dreamy purple match, really give people a very beautiful feeling [1].

2. 真心+ Negative Structure.

配料表, 生产日期, QS 许可证号一个都没有, 三无产品, 真心不敢吃. There is no ingredient list, production date, QS license number, three products, and I really do not dare to eat it [2].

3. To be verb + 真心.

作为一名长期游走在各种动作游戏的玩家, 这款游戏的打击感真心是衣人玩到过最好的一款曲, 并且绝对不输给任何一款端游. As a long-term player in various action games, the shock of this game is really the best song that Yiren has ever played, and it will definitely not lose to any end game [3].

4. 真+have\has.

话说《三国杀》女武将中“祝融”COS 真心有难度, 祝融的肤色是狂野性感的小麦色, 那就要把 Coser 浑身涂满颜色, 亲临拍摄现场的女玩家们饱了手福喽! In the words of "Three Kingdoms" female military commander, "Blessing the enemy" COS is really has difficulty, the skin color of Zhu touch is wild and sexy wheat color, then you have to Coser was painted all over, and the female players who came to the shooting scene were full of blessings [4].

5. 真+ supplementary Structure.

优点: 价格较半年前真心下坠不少, 这也让该机性价比大升, 语音功能出众. Advantages: The price has really dropped a lot compared to half a year ago, which also makes the machine cost-effective and outstanding voice function [5].

6. 真心+ Concurrent structure.

笔者试用的 iPhone5 并未出现该问题, 从网上公布的图片, 个人感觉水波纹还算可以接受, 但气泡真心让人受不了. This problem did not occur with the iPhone 5 I tried. From the pictures published on the Internet, I personally feel that the water ripples are acceptable, but the bubbles are unbearable [6].

7. Adjectives +真心(真心+ adjective).

我相信真心好的软件用户是肯为其付费的. Although this is the habit of variety shows, these extra-logical and extraordinarily “happy, angry, sad, happy” really make people feel sick [7].

8. 真心+ degree adverb + adjective.

一部手机能将拍照功能做到如此, 真心非常棒工. A mobile phone can do this with the camera function, which is really very great [8].

The syntactic position of the adverb “真心” is more singular than that of the school, and they are all located in the front of the predicate component, so the syntactic function is also single, all in Act as an adverbial in the sentence. “真心” adverbials "From the perspective of other adverbials that modify adjectives, it cannot be denied that “真心” in contemporary Internet language does have the grammatical function of adverbs. Because adjectives do not have the grammatical function of adverbials that modify adjectives. The syllable of adjectives is not restricted. Single or double syllable adjectives can be modified by it. Semantically, the adverb “真心” either expresses a positive evaluation of the nature of things, or expresses an affirmative attitude towards the authenticity of actions, behaviors and affairs, which is consistent with the semantic domain expressed by modality adverbs, because modality adverbs mainly express subjectivity. Judgment, reasoning and evaluation. Therefore, “真心” is a modality adverb that expresses affirmative judgment of semantics.

All the syntactic environments 实在 in which “sincerity” appears can be replaced by modal adverbs of “truth” or “truth”, and speech class is a prototype category. It is summed up by people according to the similarity between words in the grammatical nature. When dividing speech classes, it usually determines the typical members first, and then divides the other members into a certain category according to the similarity degree. “真心” is not only semantically similar to typical modal adverb “实在” and “确实”, but also syntactically similar to typical modal adverb “的确” and “实在”. Based on the consistency of syntactic function and semantic connotation between “真心”. In addition, the rationality of classifying “真心”, “sincerity” into the subcategory of modal adverb can also be verified from its syntactic position. According to the order of adverbs of a man, the adverb of flatness is an adverb of position and the adverb of degree and of flatness are four adverbs. Judging from the sequence of “sincerity” and negative adverbs and adverbs of degree, these two kinds of adverbs in corpus completely conform to the sequence rule of adverbs, and there is no “offside” phenomenon. In ShiJinSheng’s opinion, “modal adverbs in general are used only in front of 'is' and not in the back of is”. In the corpus, we can only see the use of the adverb “sincerity” before the judgment word “is”. “Sincerity” motif’s “is + subsequent component” to indicate a certain attitude towards the subsequent component.

The futility of modal adverb “真心” “sincerity”.

The evolution of “真心” is a grammaticalization process from noun to adjective and then to adverb. As for the cause of grammaticalization, XieHuiquan pointed out: “The futility of content words. In other words, a word is transformed from a content word into a function word generally because it often appears in some positions suitable for expressing certain grammatical relations, thus leading to the gradual transformation of word meaning. To achieve the fixed grammatical status.” This is consistent with the idea proposed by linguists Hopper & Traugott that “semantic appropriateness and syntactic environment are the two necessary conditions for inducing the legalization of a word”: we explain the cause of “真心” in terms of semantics and syntax.

Semantic basis

From the development of ancient Chinese up to now, not all content words can be transformed into function words, which must have a certain semantic basis, and semantic mechanism is one of the important conditions for content words to be transformed into function words. The meaning of “真心” is derived from the noun “sincere; true; real heart”, which is based on the semantic correlation between the basic concept meaning and the character meaning. The semantic focus shifts from the central morpheme of the book referent entity to the modification component of the central morpheme. In examples “真心” as a noun, the internal structure of the word is biased structure, refers to “sincere heart, true heart this” and soon. “真心” evolved into an adjective, and the semantic focus shifted to the modifier “sincerity”. The descriptive meaning of “sincerity” is embodied in the following meanings: That is to say, people's views or feelings on certain poems or things are from the heart, and there is no “sincere and real emotion” meaning, which implies that people have subjective and silent attitudes towards events or things. Modal adverbs in Zhejiang Chinese are adverbs used for subjective commentary and opinions. They agree with each other in the content of expression, which lays a semantic foundation for the evolution of “真心” into modal adverb. In addition, the futility of “真心” is also related to the semantic meaning of the word-forming morpheme “truth”. Monosyllabic “true” as an adjective with “false, false” relative, such as “Lao Tzu”: “xi xi, which has a bottle of its essence its true ordinary in the letter.” In Records of the Historian Biography of Zhongli’s Disciples: “誉者或过其实, 毁者或损其真厂真” (“Those who praise or overstate the truth, those who destroy or damage the truth of the truth”) from adjectives to words, such as XunziFei 12 sons: 此真先君子之言也 (“This is really a gentleman's speech.”) Tang Dynasty Han Yu “miscellaneous Talk” four: “呜呼! 其真无马邪? 其真不知耳也!” “Hoohoo! Is it really innocent? It’s really do not know ear also!” “真” in the Warring States period can already be used as a mood verb, to express affirmation, is also

equivalent to “reality, indeed true” can be used as a mood adverb so that its core word-formation component of the word “真” to become a modal adverb is logical.

Syntactic conditions.

According to Zhang Yi sheng, “The change of structure is the foundation of the dimerization of content words. Due to the change of structural relations and syntactic position, content words have changed from the core function to the auxiliary function, and their meanings have also become abstract and empty, which leads to the emergence of adverbs”. Asked by corpus, we can see the “真心” characteristics of the syntactic structure and position, the adjective “真心” can act as attribute, predicate, more major is that it can modify word as adverbials, adjectives as adverbial and adverbs as adverbial function of word is consistent, it provides the adjectives falsified into an adverb of most no syntactic environment. Zhang Yi sheng clearly pointed out: “As far as the syntactic position of noun-verb and noun-verb and noun-verb are concerned, it is undoubtedly a very important way to act as adverbial, or to enter the form position.” As we mentioned, “gong Xin” can be preceded by a preposition to form a prepositional phrase as an adverbial when it is a noun. As an adjective, it can be used as a form of flattery. In the form of flattery, it modifies an action verb like that, as in: 延谓岱曰:“公真心助我, 事成之后, 决不相负”. Yan said to Dai, “With your sincere help, I will never let you go”.

You can also modify emotions verbs, as in: “他只见众人真心喜欢, 且十分帮衬, 便放开心地, 大胆呼卢, 把那黄白之物, 无算的暗消了去”. Believing that the crowd really liked him and that it would be very helpful, he opened his heart and boldly called out to the public to remove the yellow and white things from the darkness.

“真心” modifies action verbs or mental verbs and acquires the function of an adverbial r in a syntactic position, as the continuing element of “sincerity” expands. From simple action verbs, mental verbs to verbs to adjectives and even worms for complex syntactic structures. The function of “真心” as adverbial gets steady male continuously. As adverbials, the position is gradually fixed and sticky, and the semantics are abstract and virtual. So that the “真心” from the description of ha evolved into an adverb. 小的朱不敢说, 我们老谷只是太好了, 一味的真心待人, 反倒招出事来. Little Zhu dare not say, our Lao Gu is just too nice, blindly treat people sincerely, but invite an accident.

The word “真心” is also an adjective meaning “to treat with sincerity” In other words, only the action is related to psychology. So “真心” also known to understand into “heart sincerely” or “respect” meaning. Such as 祝福李小璐和贾乃亮的小天使馨儿满月快乐. 看你妈咪哭的, 引得我们也稀里哗啦的. 一路看过来真心觉得不容易, 祝你们全家永远健康幸福. Wish LiXiaolu and JiaNailang’ angel xin son full month happy. Your mommy's crying. It's tearing us apart. It is not easy; I sincerely wish you and your family health and happiness forever. In this case. Both in order to explain that “more sincere feel not easy, also in order to explain that really feel not easy to cause this kind of reanalysis, because “sincerely” after the verb “feel” still donkey psychology related verbs, then “sincerely” can still be interpreted as the same. However, at the same time, “真心” can highlight the semantic meaning of judgment, so this kind of “真心” is in the critical environment of evolving from an adjective to an auxiliary word. When the modifier of “真心” is extended to ordinary verbs or adjectives, “真心” has completely evolved into an adverb highlighting the subjective positive meaning. For example: 寿司的诱惑, 艾玛, 真心扛不住啊扛不住, 我要吃! The sushi, Emma! I cannot really stand it! I want it!

As Yishengzhang said: “the meaning and form is the same question supplement each other of the two parties, and is in the process of substantival falsified and dependent each other, promote each other, looking “真心” is the adjective to file a adverbial, now is followed by general action verb, or and psychological has closed some of the action, then the semantic concrete, The continuous extension of the adverbial “真心” can be a verb, adjective and some complex syntactic structures,

and semantic abstraction to express a positive mood. “真心” has evolved into a positive mood adverb. Therefore, syntax and semantics are important conditions for the futility of the word "sincerity".

Conclusion

To sum up, we analyze the grammaticalization of “真心” from a noun to an adjective, and then from an adjective to a word. Through the analysis of its syntactic position and grammatical function, we believe that “真心” is fully adverb inflection. Semantically, “真心” refers to the subjective evaluation of the nature of things or actions, behaviors and principles. The adverb “真心” is highly similar to the typical modal adverb “确实, 实在” in terms of syntax, function and semantic features. Therefore, we believe that “真心” belongs to the subcategory of modal adverb in adverbs. The reason why “真心” is transformed from an adjective to an adverb depends on the semantic relevance of its descriptive meaning and its forming meaning and the consistency of the function of the sentence. With the progress of our society, our thinking has become more rigorous, and our language is in constant change. Language makes people's sense of innovation constantly strengthened. Especially the young generation, the pursuit of personalized language expression; vivid; visualization consciousness is more intense, more inclined to use novel language and vocabulary. As a new modal adverb, “真心” has the function of highlighting individual emotion in modern Chinese modal adverb system, which is in accordance with the current Internet and young people's pursuit of new fashion and exaggerated relief of emotional calm. “真心” is an adverb of mood that is formed from Internet language and has a relatively short history of usage. However, as more and more users use it, people can accept its new usage. In turn, the more frequently it is used, the more its new usage can be consolidated. Its appearance accords with the law of Chinese vocabulary development. Whether it will be absolved by the language system and become a fixed member of modal adverbs remains to be further tested by the use of language.

References:

1. 第一女人网 (nvren1.cn)
2. 甘肃频道--人民网_网上的人民日报 (people.com.cn)
3. 赛迪网_中国信息产业风向标 (ccidnet.com)
4. 盗魂传开测爆棚 玩家评测报告大曝光_网页游戏_新浪游戏_新浪网 (sina.com.cn)
5. <http://epaper.xiancn.com/>
6. <http://news.sina.com.cn/s/p/2013-02-22/100726329028.shtml>
7. Phillip Yanking Lee, Perilous Pocket Mandarin Chinese Dictionary, -Beijing: People's publishing house, 2017. - 4266.
8. Claudia Russ, Chinese grammar, Amazon.com Services LLC, 2008. -2886.

КӨПТІЛДІЛІК-БҮГІНГІ КҮННІҢ ТАЛАБЫ (ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ҚЫТАЙ ТІЛІ МЫСАЛЫНДА)

Алмабекова А.М.

*Абай атындағы ҚазҰПУ
Филология және көптілді білім беру институты
Шығыс филологиясы және аударма кафедрасы
магистр, аға оқытушы
aseka_83@inbox.ru*

Тұңғышбай Қ.С.

*Абай атындағы ҚазҰПУ
Филология және көптілді білім беру институты
7M01703 –Шетел тілі:екі шет тілі мамандығының магистранты
ghundy@mail.ru*

Андатпа: Мақалада көрші Қытай Халық Республикасының тілін мен мәдениетін үйрену біз үшін және әлем елдері үшін маңызы пайымдалған. ҚХР мен Қазақстан Республикасы ежелгі көрші ел. Яғни қазақ халқы мен қытай халқының бір-біріне ықпалдастығы өте ертеден қалыптасқан және қазіргі күнде де маңызды стратегиялық серіктес ретінде Аспанасты елдің тілін меңгеру бүгінгі күннің талабы туралы баяндалған.

Түйін сөздер: қытай тілі мен мәдениеті, көптілділік, қытай тілін үйрену.

Елбасымыздың білім беру жүйесінің алдына бірнеше тіл меңгерген, бәсекеге қабілетті маман даярлау міндетін қойып отыр. Көптілділік-бүгінгі күннің талабы. Жоғары оқу жүйесіндегі басты мақсат – Қазақстан Республикасының білім сапасының деңгейі мен болашақ бағытын анықтауды, әлемдік өркениетке жетудің жолын қамтамасыз етер білімді де мәдениетті, білікті де саналы дара тұлға тәрбиелеу.

Бұл мәселе әсіресе ХХІ ғасырда әлемдік руханият таразыға түсіп, ерекшеленіп, екшеленіп жатқан тұста айрықша маңызды екені ақиқат. «Жаһандану жағдайында шет тілдерін білу сән-салтанат емес, өмірлік қажеттілікке айналды», – дейді Елбасы Н.Ә. Назарбаев. Ол тілдерді меңгеру басқа адамдардың менталитетін, мәдениетін түсінуге жол ашатынын және білім алу мен жұмысқа орналасу кезінде таңдауын кеңейтуге мүмкіндік беретінін атап өтті. "Сіз кез-келген тілді таңдай аласыз. Ең көп таралған-ағылшын, екінші орында-испан. Бірақ біз үшін қытай тілі өте маңызды, Қытаймен Ресеймен тең дәрежеде сауда — саттықтың үлкен көлемі бар", – дейді Елбасы.

Қытай Қазақстанның ежелден келе жатқан тарихи көршісі, қытай тілін үйрену Кеңес кезеңінен басталған болса да, біз жөнінен айтқанда тәуелсіздік алғаннан кейін ғана шындап қолға алына бастады. «Жұртқа ғылым үйретумен, көрумен, білумен жайылады. Білімнің бас құралы – кітап. Қазақ арасында білім жайылуына, әуелі, оқу үйренетін орындар сайлы болу керек һәм халық арасына көп жайыларға керек», – дейді ақын, публицист, ғалым, қоғам қайраткері Ахмет Байтұрсынов. Ахмет Байтұрсынов айтқанындай, бізде оқу орындары сайлы болғанымен, оқыту барысында маман тапшылығы өз алдына, арнаулы оқу құралдарының жетіспеуі бүгінгі күннің өзекті мәселелерінің бірі болып отыр.

ҚХР мен Қазақстан Республикасы ежелгі көрші ел. Яғни қазақ халқы мен қытай халқының бір-біріне ықпалдастығы өте ертеден қалыптасқан. Сонау үйсін мемлекетінің тұсынан бастап, бүгінге дейін бұл екі ел арасындағы байланыс еш үзілген емес, мұның дәлелі бес мың жылдық жазба тарихы бар қытай жазбаларында жазылған. Салғараулы құрастырған "100 құжат" зерттеу, құжаттарына үңілсек қытай архивтерінде әлі қыртысы жазылмай жатқан қазақ тарихы көп екенін көре аламыз.

Сондықтан да біздің бүгінгі өскелең ұрпақ ата-бабамыздың басып өткен жолын біліп, бағасына жетіп, даңқын асқақтату үшін сол тарихымыз жазылып қалған елдің тілін біліп, жазуын меңгеру өте қажет болып отыр.

Конфуцийдің отаны Қытай мемлекетімен тығыз бейбітшілік, іскерлік қарым-қатынастамыз. Біздің жастарымыз қытай тілін оқып білуге үлкен қызығушылық танытуда.

Қытай жазуы әлемдегі тарихы аса терең жазулардың бірі. Ол әрісі қытай қоғамының дамуында, берісі қытай тілінің өркендеуінде көрнекті рөл атқарып келгені тарихтан белгілі. Қытай халқы ұзақ тарихы барысында, рухани құндылықтардың аса мол түрлерін өмірге әкелгені ақиқат. Ал осы құндылықтарды олар өз жазуларының көмегімен хаттап, дәріптеп, зерттеп бүгінге жеткізіп отырғаны белгілі. Демек қытай жазуы – бүгінде қытай халқының ғана емес, әлем халықтарының да баға жетпес қазынасына айналып отыр.

Қытай жазуын бұрын-соңды тек қытайлар ғана емес, маңайындағы тектес туыстары мен көршілері – Корей, Вьетнам, Жапония секілді елдер де қолданды. Бұл тұрғыдан келгенде қытай жазуы ел мен елдің арасындағы мәдени алмасуды тереңдетіп, өзге елдердің де рухани құндылықтарын сақтап қалуда белседі рөл атқарып келеді деуге болады.

Алғашқы қоғам кездерінде пайда болып, бүгінге жетіп отырған адамзаттың жазу мәдениеті кем де кем. Ал қытай жазуы ұзына бойына нешелеген мәрте өзгеріске, өңдеуге ұшырағанымен, бүгінге аман жеткен өте бағзы жазулардың бірі болып есептеледі. Оның тарихының тереңдігі соншалық, қытай жазуының алғашқы пайда болған кезеңі мифтік аңызға айналып кеткен.

Қытай жазуының тарихи аңызы – мифтік императорлар Фу-ШИ мен Шын-Нуң кезеңінен басталады. Аталған тарихи кезеңдерде қажетті заттар мен құбылыстарды, уақиғаларды хатқа түсіру үшін триграммалар – бүтін және үзік сызықтардың жиынтығы мен түйіндері бар жіптер қолданылған. Одан кейінгі аңыздық император Хуан-Ди дәуірінде, оның сарай тарихшысы Цаң-Жие қытай жазуын ойлап тапты делінеді. Алайда «Цаң-Жие иероглифтері» бейнелемек болған заттың суреті ғана болатын.

Белгілі қытай жазуын зерттеуші Таң-Лан қытай жазуының тарихын екі кезеңге бөледі. Бірінші кезең: ең көне жазудың пайда болуынан фонетикалық категория белгілерін жасауға дейін. Екінші кезең: фонетикалық категория белгілері жасалғаннан бүгінге дейін. Таң-Лан мырзаның пікірінше, фонетикалық категория белгілері Инь дәуірі (б.з.д. XVI ғасырлар) жазуында кездесетіндіктен, жазудың шығу тарихын мөлшермен мың жылға шегеру керек екен. Ол қытай иероглифтік жазуының шығу кезеңін Шия дәуірінің мәдениетімен байланыстырады. Таң-Лан қытайдың иероглифтік жазуының шығу кезеңін біздің жыл санауымызды қоса есептегенде 4-5 мың жылдың алдында болған дегенді айтады [1, 81-83].

Қытай жазуы бүкіл өркениеттерге қарағанда, дүние жүзіндегі мемлекеттердің әр түрлі жазуларының арасындағы ең керемет құбылыс болып табылады. Ол иероглифтер.

Иероглиф қытай тілінің жазбаша бейнелейтін құралы. Қытай иероглифі қытай халқының тамаша мәдениетінің өркендеп дамуына көрнекті рөл қосты. Иероглифтік жазба ойдың жанжақтылы және көптармақты мағанасын беріп қандайда бір ойды тереңнен түсінуге мүмкіндік береді. Иероглифтік мәтіннің ең бір ерекшелігі, мұнда сөздің мағанасы нақты бір қалыпта емес, ұқсас мағанада немесе қарама-қарсы мағанада берілуі мүмкін. Сондықтан да қытай мәтіндерін оқу барысында адам терең ойлауға еріксіз мәжбүр болады. Иероглифпен берілген сөз көп қырлы сондықтан да оған бір жақты қарауға болмайды. Иероглифтік жазбаның бұл ерекшелігі уақыт өте келе жазбаның нақты мағанасын түсінуге көптеген қиындықтар туғызуда. Мыңжылдықтар бойына иероглифтік жазуды меңгеру шектеулі адамдарға ғана мүмкін болған бұған себеп тек әлеуметтік жағдай ғана емес сондай-ақ оның қиындығы да себеп болған.

Бұл қиындықты жеңу үшін кітаптан бас көтермей ұзақ жылдар еңбектену керек болған. Көне классикалық білімнің негізгі мақсаты оқушыларды кітапсүйгіштікке тәрбиелеп, екі немесе үш мыңжылдықтың кітабын оқи алуға сондай-ақ көне тілде жаза білуге тәрбиелеу болған.

Қытай тілінің басқа тілдерден ең бір ерекшелігі оның иероглифтік жазуында. Қытай иероглифы – шегі жоқ сызықтардың түсініксіз жиынтығы емес, оның өзіндік жүйесі бар. Қытай тілі- өте көне замандағы тілдердің бірі. Қытай халқы мыңдаған жылдар бойы өз тілі мен жазуын құрып, оны ұрпақтан-ұрпаққа байытып, жетілдірді. Бүгінгі қытай тілі – қытай халқының мемлекеттік тілі.

Қытай жазуы – иероглифтік жазудың бүгінгі күндегі ең дамыған түрі есептеледі. Қазіргі қытай жазуында бір иероглиф белгілі мағынасы бар бір сөзді немесе сол сөздің маңызды бөлшегін таңбалау үшін қолданылады. Фонетикалық заңдылықтар бойынша бір қытай иероглифі бір буынға тең. Ал буын қытай тілінде морфологиялық мағынаға ие. Демек әрбір буын бір сөздің немесе бір морфеманың дыбыстық қаңқасы болып табылады. Сондай-ақ қытай иероглифтері жеке дыбысты немесе фонеманы білдіре алмайтындықтан, тілдегі бүкіл сөздік қорға жеке-жеке таңба (әріп) жасап шығаруға тура келгені мәлім. Осылайша, қытай тіліндегі сөздерді бейнелейтін мағыналық таңбалар неше мыңдаған түрде асып жығылып отыр. Мысалы, қазіргі кейбір сөздіктерде 50 мыңнан астам иероглиф қамтылып отырғанын айтсақ та жеткілікті. Бұның өзі әріп түрінің күрделілене түсуіне әкеліп соғып отыр.

Қытай жазуының пішіні.

Бүгінгі күні қолданыстағы қытай жазуы ең әуелі баспа түр және жазба түр деп екіге бөлінеді. Ал жазба түрдің жаппай қолданылатыны – шаршы пішінді, тік сызықтары жалпақ, көлденең сызықтары жіңішке болып келетін Суң үлгісі. Одан басқа, осы үлгіге еліктеп жасалған жіңішке жазулар және қара жазулар да жиі қолданылады. Жазба түрдің кең тарағаны – Кай-шу мен Шиңшу үлгілері. Бұл екеуінің ішіндегі, әсіресе, кең көлемде жалпылысқаны Кайшу үлгісі. Мейлі жазба түрі болсын, мейлі баспа түрі болсын, жалпы қытай жазулары – ұзынды-қысқалы сызықтардың белілі тәртіппен, бөліктер құрай отырып таңбалануы арқылы жүзеге асады. Енді біз қытай жазуының пішінін жүзеге асыратын басты-басты факторларға талдау жасап көрелік.

1.Сызықтар.

Сызықтар қытай тілі иероглифтерінің пішінін орнықтыратын ең маңызды да шешуші фактор болып есептеледі. Мәселен, қытай иероглифтерін жазған кезде, назар салып отырсаңыз сіз қаламыңызбен бір-бірлеп сызықтар сызып жатқаныңызды аңғарасыз. Яғни, сызықтарыңыздың бәрі ретімен қосыла келіп бір таңба болып шығады. Ал басқа бір таңбаны жазу үшін сызықтарыңыздың реті мен саны өзгере бастайды. Демек, қытай жазуының пішіндік анасы –сызықтар.

Алайда, кез-келген сызық атаулының бәрі қытай жазуының пішінін жасай алмайды. Себебі қытай иероглифтерінің саны соншалықты көп болғанмен, ол өз пішінің келтіре алатын бірнеше түрлі сызықтан құрам табады. Яғни олар: нүкте, көлденең сызық, тік сызық, оң көлбеу, сол көлбеу, теріс көлбеу, сындықты ілмек секілді сегіз сызықтың қатысуымен жасалады. Әрине олардың қатысуымен болғанда, белгілі сан, тәртіп талабы болады. Демек, белгілі бір стандартты қытай иероглифі мәлім сандағы сызықтардан құрылады. Мысалы, төрт сызықтан, бес сызықтан, алты сызықтан, жеті сызықтан құралады. Егер осы иероглифтерде бір сызық кем немесе артық болса, ол ендігі жерде басқа иероглифке өзгереді немесе қате болып шығады. Сызықтарды кеміту немесе молайту жолымен жазылған иероглифтер "дұрыс" иероглифтер болып есептелмейді

Себебі иероглиф құрамындағы сызықтар санын дұрыс жазып, дұрыс санай білу – қытай жазуын үйренуге, сөздік ақтаруға және пайдалануға аса зор септігін тигізеді. Егер сызықтар санын жазғанда, үйренгенде мән бермесеніз, қытай жазуын үйрену, игеру барысында көптеген қиыншылықтарға кезігумен бірге, өмірі қолтаңбаңыздың көркі кірмей, әрі тез жаза алмай қаласыз.

2.Сызық тәртібі.

Қытай иероглифтеріндегі сызықтардың жазған кездегі рет тәртібі – сызық тәртібі деп аталады. Қытай жазулары құрамындағы сызықтардың рет тәртібі негізінен : әуелі көлденең сызық, сосын тік сызық, әуелі оң көлбеу, сосын сол көлбеу, әуелі үсті, сосын асты, әуелі сол жағы, сосын оң жағы, әуелі сырты, сосын іші, әуелі ортасы сосын екі шеті деген принциптер аралас қолданылады.

3.Иероглиф кілті.

Қытай иероглифтері көп жағдайда екі немесе одан да көп басты бөліктерден құралады. Осы басты бөліктердің шешуші рөл атқарып тұрған біреуі иероглифтің кілті деп аталады.

Қытай иероглифтері ерекше көп болғанымен, иероглиф кілттерінің саны шектеулі. Сондықтан оны түгелімен игеріп алудың аса қиындығы жоқ. Ал оны игеріп алған кісіге қытай иероглифтерін жаттап, жазудың, танымайтын иероглифтері сөздіктен іздеп табудың жолдары жеңілдей түседі. Қытай иероглифтерінің кілттері бағзы дәуірлерде өз алдына дербес иероглифтер болатын. Кейбіреулері қазір де сондай. Ал кейбіреулері дербес әріптік қасиетін жойған.

Қытай жазба иероглифтарының әлемдік дамуда үлкен тарихи рөл ойнағандығы анық. Ол тек қытай мәдениетінің ғана емес, сонымен қоса Азияның басқа мемлекеттерінің – Вьетнам, Корея, Жапония халықтарының мәдениетінің дамуына өз әсерін тигізді. Ол әлемдік мәдениеттің қазынасына көп үлесін қосты.

Қытай тіліндегі қытай жазбасы пайда болғалы әлемдік мәдениеттің үздік туындыларының қатарына кірген көптеген әдебиет туындылары жарық көрді. Олардың қатарына shi jing «Кітаптар әні», shi ji «Тарихи жазбалар», xi you ji «Батысқа саяхат», san guo yan yi «Үш патшалық», hong long meng «Қызыл сарайдағы түс» және т.б. туындылар кіреді.

Қытай иероглификасы тек қытай әдебиетіне ғана емес, сонымен қатар қытай өнеріне, оның ішінде қытай каллиграфиясы мен көркемөнеріне де өз ықпалын тигізеді.

Каллиграфия өнері ерте заманда-ақ қатарына әдеп, музыка, садақпен ату, атпен жүру және есептеу өнері сияқты «алты өнердің» қатарына кіретін болған.

Қытайдың ұлттық сурет өнері сурет, каллиграфия мен поэзияның бірлігінен тұрады. Қытай суретшілері бір уақытта каллиграфтар, ғалымдар болған. Сонымен қатар, олардың әдебиеттен, поэзия мен философиядан хабары бар болатын. Осы ретте Сун әулетіндегі Суши, Цин әулетіндегі Чжэн Банцзяо сияқты ғалымдарды атап өткен жөн.

Қытайдың ресми жазбасына айналған қытай иероглифтарын Шығыс Азияда – Корея, Жапония мен Вьетнамда қолдана бастады. Шығыс Азия мемлекеттеріне иероглифтармен бірге қытай мәдениеті де (конфуцишілдік, қытай буддизмі, қытай ғылымы мен техникасы және т.б.) тарала бастады. Соның нәтижесінде «қытайлық мәдени орта» құрылды. Қазіргі уақытта Шығыс Азия мемлекеттерінде өздерінің жазбалары бар. Дегенмен, олардың иероглификаның көмегімен құрылғанын ескеру қажет. XIX ғасырдың ортасында батыс өркениеті шығысқа көшпестен бұрын қытай иероглифтары Шығыс Азияда кең таралған жазба түрі болып табылды. Шығыс Азияның кейбір мемлекеттерінде әлі күнге дейін қытай иероглифтарын қолданады (жапон тілінде 1945 қытай иероглифтары пайдаланылады). Қытай иероглифтары жазбаның ең танымал түрлерінің бірі болып табылады. Жапонияда қытай каллиграфиясының туындыларын ерекше бағалайды [2, 707-709].

Қорыта айтқанда, қытай тілінің фонетикасын қытай пиньин әріпімен, қытай тілі лексикасы ретінде қытай иероглифтері (汉字 hanzi) құрайтын таяқшаларынан, одан соң басты бөліктері арқылы қытай иероглифтеріне (汉字 hanzi) қол жеткізсек сөз қорын дамытсақ ары қарай грамматикалық білім тұрғысынан қытай сандық сөздерінің қытай тілін үйренуде өзіндік мақсаты мен ерекшеліктері бар екенін анықталды. қытай тілін үйренуге оқытушының көмегіне сүйене отырып, білім алушының алдына мақсат қойып, табандылық және жауапкершілік көрсетсе аталмыш тілді белгілі деңгейге толық меңгеруге болады деген ойдамыз. Тіл үйрену, соның ішінде қытай тілін үйрену көрші ел болған Қазақстан үшін өте маңызды. Тіл үйрену үшін біріншіден, орта; екіншіден, тіл үйренуге қызығушылық, әуестік керек; үшіншіден, тіл үйренудің әдіс-тәсілдерін меңгеру қажет.

Сонымен, қытай жазуы басқа жазуларға қарағанда қытай мәдениеті сияқты бірегей, қызықты туынды. Иероглифтік жазу дамудың бірнеше кезеңдерін өтті. Реформаторлардың оны халыққа түсінерліктей жасауға тырысқанына қарамастан, иероглифтік жазудың жалпы принциптері ғасырлар бойы өзгермейтін болып қалды. Сондықтан қытай мәдениетін, өркениетін түсіну үшін тек қана қытай тілін оқып қоймай, оның тарихына да терең үңілу қажет.

АҚШ пен Еуропаның ғалымдары XXI ғасырды қытай ғасыры болады дейді. Қандай да бір тілдің әлемде алатын орны сол елдің экономикалық жағдайымен байланысты екені құпия

емес. Осы жағынан қарайтын болсақ, қазіргі таңда Қытайдың нарығы потенциалды екенін барлық экономистер біледі. Оның тұрғындарының планетаның төрттен бір бөлігін құрайтындықтан емес, сонымен қатар экономиканың тез дамуы жоғарғы нарықты сұраныстың құрылуына әкелуде. Батыс ғалымдары азия құрлығы экономикасының тез қарқынмен дамуына негізделіп "иероглифтік жазу мәдениетінің өрісі" кеңейе түседі деген тұжырымды жасайды. Тарихи даму тұрғысынан қарағанда тілдің дамуы мен өмір сүруін мемлекеттің гүлденіп көркейуінен бөле қарауға болмайды.

Жоғары оқу орындарында мектептерде қытай тілін оқыту қазіргі таңда едәуір биік өрге көтеріле бастады деуге болады.

Жалпы, қытай тілінің танымалдығы XX ғасырдың 70-ші жылдарында айтарлықтай арта бастады. Әлем белгісіз, жұмбақ және ақырында қол жетімді елді қызығушылықпен зерттей бастады. Бірақ Қытайдың салыстырмалы түрде әлсіз экономикалық ықпалына байланысты қытай тіліне деген қызығушылық тез жоғалып кетті. Соңғы жылдары қытай тілінің танымалдығы тұрақты түрде артып келеді, адамдарға көбірек әсер етеді және оның даму тенденциялары өте оптимистік. Танымалдықтың жаңа өсуі экономикалық жаһандану дәуірінде Қытайдың қарқынды дамуы аясында орын алуда. Енді қытай тілі ұзақ уақыт бойы ең перспективалы және сұранысқа ие тілдердің қатарында қалатын сияқты.

XX ғасырдың басында Қытай әлемдегі ең қуатты және тез дамып келе жатқан мемлекеттердің біріне айналды. Бүгінгі таңда бұл планетадағы экономикалық, саяси және әскери жағдайға айтарлықтай әсер ететін супер держава. Қытайдың бақылауымен Азия-Тынық мұхиты аймағында Гонконг, Сингапур және Тайвань сияқты елдер кіретін қуатты экономикалық орталық дамып келеді.

Соңғы онжылдықта, ауыр әлемдік дағдарысқа қарамастан, Аспан асты елінің экономикалық күшінің бұрын-соңды болмаған нығаюы жалғасты. Қытай экономикасының әлемдік экономикаға әсері үнемі артып келеді. Мұның бәрі ҚХР-ны "әлемдік экономиканың қозғалтқышы" деп атауға мүмкіндік береді.

Тауар айналымы бойынша ҚХР әлемде екінші орын алады. Қытайлық компаниялар басқа елдердің нарықтарына сәтті шығып, жергілікті өндірушілерді қысуда. Аспан асты елінде әлемде сатылатын фотоаппараттардың 50% – дан астамы, кондиционерлердің 30% – ы, кір жуғыш машиналардың 25% – ы және тоңазытқыштардың 20% – ы шығарылады. Сонымен қатар, Қытай көптеген жылдар бойы тоқыма, киім, аяқ киім, сағаттар, велосипедтер, тігін машиналары және басқа да өнімдердің әлемдегі алғашқы экспорттаушысы болды. 1989 жылдан бастап ҚХР импорттық және экспорттық саудасының орташа жылдық өсімі 15% – ды құрайды.

ҚХР-ның бүгінгі жаһандасу заманында жүргізіп отырған сыртқы саясатында Қазақстан Республикасының алатын орнын талдаудың өзектілігі еселеп артуда. Қазақстан Республикасы үшін Қытай Шығыс Азия мемлекеттерімен өзара қарым-қатынасты дамытуға қалай қажет болса, өз кезегінде ҚХР-ның Орталық Азия елдерінің экономикасының дамуына белсене ат салысуға бағытталған сыртқы саясат ұстанымдарын жүзеге асыруға да Қазақстан соншалықты қажет. Сондықтан екі мемлекет арасында өзара тиімді байланыстарды орнату халықаралық қатынастардағы аса өзекті мәселелердің бірі.

ҚХР-ның Қазақстан Республикасына бағытталған сыртқы саясаты саяси, экономикалық сауда және мәдени салалар бойынша жүзеге асырылуда. Сонымен қатар шекара аудандарының, қауіпсіздік аясындағы, лаңкестікке, ынтымақтастық даму үстінде. Сондықтан ҚХР-ның сыртқы саясатын және Қазақстан Республикасымен қарым-қатынастарын ғылыми тұрғыдан талдап зерттеу және оны тарихи тұрғыдан объективті түрде бағалау, екі ел қарым-қатынастарының одан әрі кең көлемде өрістеуіне септігін тигізетін маңыздылығымен ерекшеленеді [3, 112-116].

Қытайдың қарқынды экономикалық дамуы қоршаған әлемге саудада бұрын-соңды болмаған мүмкіндіктер ашады. Сауда-саттықпен айналысатын немесе қытай экономикасына қаражат салатын шетелдік компаниялар көбейіп келеді. Қазақстан мен Қытай арасындағы

ынтымақтастық аясы кеңеюде. Көптеген қазақстандық компаниялар Қытайда бизнес жүргізуде. Осыған байланысты қытай тілі мен қытай мәдениетін жақсы білетін мамандардың тапшылығы байқалады. Қытайға іс-сапармен «дайындықсыз» келген шет елдікке Қытайды басқа елдерден бөлетін көптеген мәдени ерекшеліктер секілді мәселелермен соқтығысуға тура келеді. Қытай тілімен сондай-ақ қытай мәдениетімен таныс емес шет елдік үшін өндіріс құрмақ түгілі такси жүргізушісімен сөйлесу немесе мейрамханада тағамға тапсырыс беру қиынға соғады.

Қытай спикерлері, әрине, әлемдік қауымдастыққа кіру процесіне бет бұрып, ағылшын тілін үйренуде, бірақ Шекспир мен Диккенс тілінің орнына олар чинглиш деп аталатын қытай мен ағылшын тілдерінің кейбір қоспасын айтады. Бұл тіл еуропалықтар үшін түсіну оңай емес, кейде мүмкін емес, сондықтан қытай тілін білмей Қытайға аудармашымен барған дұрыс.

Осылайша, қытай тілін үйрену-қаражатты тиімді жұмсау және болашақ еңбек нарығындағы өз позициясын нығайту. Ұстау-батыс мәдениеті адамына қытай тілін үйрену оңай емес. Қытай жазуы көп нәрсеге негізделген – жүздеген емес, мыңдаған иероглифтер, ал айтылу жақсы музыкалық естуді қажет етеді [4, 78-86].

Соңғы уақытта біз еуропалықтар үшін оны үйренудің күрделілігіне қарамастан, ағылшын тілімен қатар қытай тілін меңгергісі келетін адамдар санының тез өсуін байқаймыз.

Қытай Халық Республикасы-тез өсіп келе жатқан держава, өмірдің көптеген салаларында көшбасшы. ҚХР халық саны бойынша әлемде бірінші орын алады, АҚШ-тан кейінгі әлемдік нарықтағы екінші ел, геосаяси жағдайға үлкен әсер етеді және ғарыштық жарыста үшінші орын алады. Әлемде қытай тілінде 1,4 млрд-тан астам адам сөйлейді. Ол БҰҰ-ның алты ресми және жұмыс тілдерінің қатарына кіреді. Осыған сүйене отырып, қытай тілін үйрену қазіргі өмір жағдайында ең өзекті және перспективалы екенін түсінуге болады. Қытай тілін үйрену арқылы сіз көптеген кәсіби және қарым-қатынас мүмкіндіктерін ашасыз.

Қытай тілі ағылшын тілімен салыстырғанда шамамен 30 жыл бұрын үйрене бастады – ол тілдерді үйрену саласында салыстырмалы түрде жас болып саналады, бірақ осы уақыт ішінде ол танымал бола бастады. Бұрын қытай тіліндегі оқулықтарды табу өте қиын болған, бірақ қазір олар қол жетімді емес: көптеген баспа өнімдері, онлайн қызметтер, қосымшалар, онлайн курстар. Қытай тілін үйренуге деген ұмтылыс оның оқуға қол жетімділігімен өсті.

Қытайдың ерекшелігі-оның кеңеюі. Қытай тілі-сөйлеушілердің саны бойынша әлемдегі ең көп таралған тіл-оны бір миллиардтан астам адам сөйлейді. Пайызбен бұл бүкіл әлем халқының 14% құрайды. Қытайдан тыс жерде тұратын қытайлардың саны 80 миллион адамды құрайды.

Қытай тілін үйренудің тағы бір себебі – Қытайда жоғары білім алу. Әлемдік еңбек нарығындағы Қытай дипломдары өте жоғары бағаланады. Көптеген университеттер жоғары оқу орындарының әлемдік рейтингісінде жоғары орындарға ие.

Жоғарыда айтылғандарға сүйене отырып, мен қытай тілі өзінің кеңею тенденциясын жоғалтпайды және көбірек елдерді қамти отырып, бүкіл әлемге тарала береді деп болжаймын. Қазірдің өзінде қытай тілі – болашақтың тілі деп айта аламын. Оның танымалдығы артып, оны зерттеуге деген сұраныс артып келеді. Ресейдің көптеген мектептерінде қытай тілін оқыту бағдарламасына енгізу практикасы қолданылады, бұл оның өзектілігі мен қажеттілігін тағы бір рет дәлелдейді.

Қытай тілін білу бизнесті жүргізу үшін айтарлықтай артықшылық деп айтуға болады, өйткені Қытай экономика, сауда және қаржы бойынша көшбасшы болып табылады. Әлемдік деңгейдегі көптеген корпорациялар Қытайда орналасқан. Қытайлықтардың өздері олармен қытай тілінде сөйлейтін шетелдіктерге құрметпен қарайды. Бизнесті жүргізу аясында бұл қытайлық әріптестеріне ықпал етіп, жеңіске жетуі мүмкін.

Егер сіз қытай тілін меңгерсеңіз, Сіз еңбек нарығында құнды адам боласыз, өйткені бұл тіл әлемдегі ең қиын тілдердің бірі болып табылады, сондықтан оны үйрену өте қиын және оның білімі жоғары бағаланады. Саясат пен экономикаға қытай тілін білетін мыңдаған адамдар қажет. Бұл тілді білетін адамдар ең үлкен ақша ағымының эпицентріне және қазіргі заманғы табысты және беделді кәсіптің кілтін қол жеткізе алады [5].

Әлем дамуының индустрияландыру сатысынан кейінгі кезең жаһандану сипатындағы үдерістермен тығыз байланысты. Қоғам дамуының барлық саласындағы геосаяси, коммуникациялық және ақпараттық жаңару мен өзгерістер олардың жанданып орын алуына бірден бір себеп болды. Әлемдік нарық аясының кеңеюі бұқаралық мәдениет қалыптарының қанат жаюына ерекше әсерін тигізді. Мемлекеттер арасындағы күшейе түскен интеграция үдерістері гуманистік құндылықтар арасында дәнекер болатын, шетел тілдері мен мәдениеттерін айқындайтын мәдениетаралық білім беру жүйесін де қамтиды. Сондай жаһандық тілдердің бірі және бірегейі қытай тілі болып саналады. Қытай елі болса, халық саны жағынан әлемдегі ірі елдердің көшбасында. Сонымен қатар қытай елінің экономикасының дамуы, ғылым мен техника жетістігінің әлемге таралуы, күнделікті өндіріс пен тұрмыста қолданылатын құрал-жабдықтар, қондырғылар, киім-кешек, азық-түлік, басқа да толып жатқан заттар Қытайдан шығарылып, біздің елге келіп жатқаны баршаға мәлім. Сондықтан, көрші Қытай Халық Республикасының тілін мен мәдениетін үйрену біз үшін және әлем елдері үшін маңызды.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Тіл білімі туралы // Құраст, Назари. О., Қанапин О. – Үрімжі, 1989.
2. Цветкова, С. С. Китайский разговорный язык. Сленг / С. С. Цветкова, А. В. Колпашникова. — Текст : непосредственный // Молодой ученый. — 2015. — № 19 (99). — С. 707-709. — URL: <https://moluch.ru/archive>
3. "Тіл мен мәдениет жөніндегі ізденістер" Шың Шиалуоң құрастырған. Шаңқай халық баспасы. 1986
4. «Алғашқы қытай жазуы» <https://www.turboreferat.ru/history/alashy-ytaj-zhazuy/81081-417879-page2.html>
5. Қазақстан-Қытай қатынасы www.freepapers.ru/109/azastan-ytaj-atynasy/213104.1372575.list

СОҢҒЫ ЖЫЛДАРЫ ҚКП-НЫҢ ШЫҢЖАҢДА ЖҮРГІЗГЕН САЯСАТЫ ЖӘНЕ ОНДАҒЫ ЭТНИКАЛЫҚ ҚАЗАҚТАРҒА ӘСЕРІНЕ ТАЛДАУ

Балмурзина Л.

*Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ,
Шығыстану мамандығының
2-курс магистранты
Balmurzina98@bk.ru*

Ғылыми жетекшісі: профессор Н.Мұқаметханұлы

Андатпа: Мақалада ҚХР-дың солтүстік-батыс өңірінде орналасқан ұлттық аймақтардың географиялық, әлеуметтік жағдайына, этникалық құрамына шолу жасалады. Осы өңірде орналасқан аз санды ұлттар қатарына жататын қазақ ұлты өкілдерінің мемлекет саясатының аясында қабылданып жатқан шешімдері барысында өз бірегейлігі мен ұлттық ерекшелігін жоғалту қаупін тудырып отырған мәселелерге сараптама жүргізіледі.

Түйін сөздер: Шыңжаң-Ұйғыр автономиялық ауданы, ұлттық автономия, ұлттық мәдениет, Он екінші бесжылдық, Шыңжаң.

Шыңжаң-Ұйғыр автономиялық ауданы (ШҰАР) Қытайдың солтүстік-батысында орналасқан және Орталық Азиядағы бес мемлекеттің үшеуімен – Қазақстан, Қырғызстан және Тәжікстанмен шектеседі. Бұл ҚХР-ның ірі әкімшілік ауданы (елдің 1/6 бөлігін алып жатыр), пайдалы қазбаларға және стратегиялық шикізатқа бай. Ежелгі және орта ғасырларда осы жерден Ұлы Жібек жолы өткен, ол аймақтың өркендеуіне үлес қосып, Қытайды, Орталық Азияны және Еуропаны байланыстыратын экономикалық және мәдени көпір қызметін атқарды.

ШҰАР- Қытайдың ең көпұлтты аймақтарының бірі, мұнда 47 ұлт өкілдері тұрады. Жалпы халық саны 25 миллионға жуық адамды құрайды, оның 40%-ы бүкіл Қытайға титулды ұлт болып табылатын хань ұлтының өкілдері, 46%-ы ұйғырлар.

Қытай басшылығы үшін соңғы онжылдықтарда ҚХР-ның аумақтық тұтастығына қауіп төндіретін және бүкіл Орталық Азия аймағының қауіпсіздігіне әсер ететін сепаратистік тенденциялардың күшеюіне байланысты ШҰАР негізгі «проблемалық» аймақтардың бірі болды. Қытай үкіметі Шыңжаңның тұрақты және теңгерімді экономикалық дамуы мемлекеттің тұтастығын нығайту, әлеуметтік тұрақтылықты қамтамасыз ету және сепаратистік тенденцияларды жеңу үшін үлкен маңызға ие деп санайды.

Си Цзиньпиннің билігінің алғашқы жылдары бірнеше атышулы лаңкестік әрекеттер орын алған болатын: 2013 жылдың күзінде Бейжіңдегі Тяньаньмэнь алаңындағы оқиға, 2014 жылдың көктемінде оңтүстіктегі Куньмин қаласында лаңкестер вокзалда қанды қырғын ұйымдастырды, ал мамырда ұйғырлар Си Цзиньпин Шыңжаңға барған күннің ертеңінде Үрімжіде жарылыстар ұйымдастырды. Жалпы, осы екі жыл ішінде жаппай ұлтаралық зорлық-зомбылықтың 50 оқиғасы орын алды. Ұлттық автономия жүйесін жою туралы үндеулер одан сайын күшейе түскен болатын.

2014 жылы партияның Орталықтың ұлттар қызыме (中央民族工作会议) конференциясында сөйлеген сөзінде Си Цзиньпин бұл аймақты ұлттық мәселеге деп қарастырған болатын. Си Цзиньпин сонымен қатар ұлттық-территориялық автономиядан бас тарту туралы «зиянды ұсыныстарды» мүлдем қабылдамаған болатын.

Аумақтық ұлттық автономиялардан бас тарту ҚХР билігінің ондаған жылдар бойы жүргізіп келе жатқан шараларына теріс әсер ететін білді. Си әрдайым аз ұлттардың әл-ауқатын жақсарту ұлттық саясаттың басымдығы болып қала беретінін, бірақ панацея ретінде қабылданбауы керек екенін айтады. Өз сөздерін растай отырып, Кеңес Одағынан бірінші болып шыққан бай Балтық республикалары екенін еске салды. Сондықтан өз сөздерінде "Ұлы Отанды, Қытай ұлтын, қытай мәдениетін, Қытай Коммунистік партиясын және Қытай ерекшеліктері бар социализмді тану" керек деп шақырады.

Соңғы жылдары Қытай ұлтының жолымен жүру басты бағытқа айналды. "Ұлттық бірлік" (民族团结教育) мұғалімдеріне ұлтаралық айырмашылықтар немесе әртүрлі ұлттар ұстанатын діндер туралы көп айтуға болмайды. Си Цзиньпиннің бас хатшысы «әр баланың жүрегіне қытай ұлты Чжунхуа минзуға деген сүйіспеншілікті себуге» шақырды. Сондықтан қазіргі сабақтарда көбіне патриоттық рухқа, «Қытай ұлты бөлінбейтін және жер бетіндегі ең көне халықтардың бірі» деген әңгімелерге, ырым-жырымдарға көбірек уақыт бөлінуде.

Тілдерге де көп көңіл бөлінуде. Ұлттық аймақтар қос тілді бағдарламалардан 2016 жылы тек мандарин тілінде (普通话) оқытуға көшті, Шыңжаңдағы аз ұлттар ҚХР Конституциясында, Автономия заңында белгіленген әр ұлт өз ана тілдерінде әр ұлт өз ана тілдерінде білім алу құқығынан айырылды, тіпті мектеп ауласында өз ана тілінде сөйлегені үшін айыппұл арқалайтын сұмдық жағдайға жетті. Міне, бұл Қытайдағы қазақ мектептерінің өз тарихын аяқтағанын көрсетеді.

Билік ресми түрде қытай тілін ерте жастан меңгеру аз ұлттар үшін кең көкжиектер ашады және олардың өз қауымдастықтарында қамалып қалуына жол бермейді дейді. Мысалы, кедей этникалық жастар және (彝族) уй зү тіл білімдерінің әлсіздігінен көбінесе таулы округтерден тыс жерде жұмыс таба алмайды. Қытай тілін жақсы білетіндер ақша табу үшін басқа провинцияға баруға немесе тіпті Шанхайдағы, Бейжіңдегі беделді университетке түсуге мүмкіндік алады.

Бұл білім беру өзгерістеріне деген реакциялар әртүрлі болды. Бір жерде олар наразылық тудырған болатын, мысалы, 2020 жылдың күзінде Ішкі Моңғолиядағы мыңдаған наразы моңғол мектеп оқушылары провинциядағы тіл реформасы туралы хабардан кейін сабаққа бойкот жариялады. Және бір жерде, керісінше, олар ұқсас өзгерістерге байсалдылықпен жауап берді – мысалы, Яньбян-Корей аймағында (延边朝鲜族自治州) корей тілі мұғалімдеріне сұраныс жылдар бойы тұрақты түрде төмендеп келеді, өйткені практикалық тұрғыдан алғанда пайдасына қарай жергілікті тіл қытай тілінен қарағанда ұтылып тұрады.

Қазіргі таңда Қытайдағы қазақтардың ұлттық мәдениеті мен болмысы үлкен сын-қатерге тап болып отыр. 1.7 млн қазақ қауымын қытай мәдениетінің өзіне сіңіріп кетуі зандылық. Соңғы жылдары ҚКП-ның ұлттық тіл мен дәстүрлі діни нанымды жоюға бағытталған саясаты ұлттық мәдениетті жоятыны белгілі. Бұған қоса, қазақ тілді басылымдар, телеарналар да біртіндеп жабылуы мүмкін. Жергілікті үкіметтің Қытайдағы қазақтарға ассимиляция үрдісін тездету үшін бірқатар шараларды қолдануда. Айталық, таулы-далалы өңірлерде шоқырлы отырған қазақтарды қытай ұлтымен араластыра қоныстандыру; қазақ ауылдарына қытай отбасыларын көбейту; Жайылымды тыңайту, туризмді дамыту және кен ашу деген секілді түрлі сылтаулармен жерлерін үкіметке қайтару; түрлі тәсілдермен қалаға қарай ығыстыру секілді әрекеттер дерлік жүйелі түрде жасалуда.

Сондай-ақ, қытай қазақтарында аралас некенің қаупі де төніп келеді. 1950 жылдан 2000 жылға дейін Қытайда жасайтын 55 аз санды ұлт арасында қытайлармен аралас неке салыстырмасы ең төмені қазақтар болды. 50 жыл ішінде не бары 886 аралас неке тіркелген. Қытайлармен аралас неке салыстырмасы қазақтар мен ұйғырларда ғана 1 пайыздан төмен болған (қазақтар 0,03 пайыз, ұйғырлар 0,12 пайыз). Бұл көрсеткіш Қытай билігін аралас некені дәріптеп, арнайы қолдау бағдарламаларын жасауға итермеледі. Яғни, қазір аз санды ұлттар үшін аралас некеге тұрғандарға арнайы жеңілдіктер, сыйақылар, өсімсіз несие беру секілді ынталандыру шаралары бар. Бұл алдағы уақытта Қытайдағы қазақтар арасында аралас неке салыстырмасы жоғарлауы мүмкін екенін көрсетеді. Биыл Қытайда 7-ші реткі халық санағы жүргізіледі. Бірақ, бұл санақтың қаншалықты деңгейде ашық әрі толыққанды болатынын айту қиын. Себебі, соңғы он жыл ішінде де Қытайдағы, соның ішінде Шыңжаңдағы ұлттарға қатысты саясат түрлі өзгерістерге ұшырады.

Жоғарыда айтқандай, Қытайдағы этникалық қазақтардың сол елде болып жатқан барлық саяси өзгерістерді бастан кешіп, өздері де үздіксіз өзгерістер динамикасында келеді. Қытайдағы қандастарымыз ұлт ретінде өмір сүру үшін, қоғамдық теңдік пен әділдікті іске асыру үшін, ұлттық құндылықтарды сақтау үшін және әлеуметтік даму үшін тырысып келе жатқаны анық.

Сондай ақ, Шыңжаңның саяси экономикасы мен әлеуметтік мәдени өмірінде аса маңызды рөл атқарып келеді. XXI ғасырда Қытайдағы қазақ қауымы өте үлкен әлеуметтік өзгерістерді бастан кешуде. Қытайдағы ішкі интеграция мен модернизациясы Шыңжаңды қауырт игеру науқан қазақтардың тіршілігін тез қарқынмен өзгертуде. ҚКП-ның Шыңжаңда жүргізіп отырған саясаты- аз санды ұлттар егер қытайланатын болса өседі, қытайланбаса-өшеді- деген рай танытып отыр.

Қытай билігі аймақтың саяси тұрақтылығы мен экономикалық дамуына көңіл бөлуіне байланысты ҚКП бұл аймақты түбегейлі өзгерту саясатын жүргізуде. Соның бірі – *«Батысты қауырт игеру»* – *«Шыңжаңды қауырт игеру»* стратегиялық жоспары болып табылады. Бұл жоспарды жаңа ғасырдан бастап жүзеге асырып келеді. Соның нәтижесінде Шыңжаңның шекара өңіріндегі аудандарының әлеуметтік-экономикалық дамуы тездеді, инфрақұрылымдары жақсарды, кәсіпкерлік дамыды, тұрғындардың демографиясы өсті, әлауқаттары артты, әлеуметтік құрылыстар қанат жайып, қалалар қалыптасты, ауыр және жеңіл өнеркәсіп орындары салынды, халықаралық қатынастары кеңейді, шекара бойындағы сауда экономикалық байланыстар дамыды. Шекара бойында ашылған еркін экономикалық зоналардың дамуы, және оның Қазақстанмен ынтымақтастығы, тіпті, Орта Азия және Батыс елдері арасындағы қатынастарының дамуы, туристік байланыстар кеңейді.

Он екінші бесжылдық (2011-2015) кезеңіндегі Шыңжаңды дамытудың басты міндеті ретінде жоспарланған жан басына шаққандағы ішкі өнім көлемін бүкілқытайлық орташа көрсеткіш деңгейіне жеткізу, Шыңжаңның оңтүстігі мен солтүстігінің даму деңгейіндегі айырмашылықты азайту, қала мен ауыл тұрғындарының кірісін арттыру, инфрақұрылымды жетілдіру жұмыстары толығымен орындалды. Келесі кезеңде, яғни, 2020 жылға дейін, атқарылған істің жалғасы ретінде, Шыңжаңда орта дәулетті қоғам құру міндеті жүктелді. Транспорттық инфрақұрылымды жетілдіру Шыңжаңның тұрақты экономикалық дамуын

қамтамасыз ететін маңызды алғышарт ретінде қарастырылды. Соған байланысты Шыңжаңның инфрақұрылымдарын кеңейту мен жаңғырту жұмыстарына көп көңіл бөлінуде.

Қытай басшылығының концепциясы бойынша, Шыңжаңның географиялық орналасуындағы артықшылықтарды тиімді пайдалану үшін, бірінші кезекте өлкенің тұрақты даму жағдайын қамтамасыз ету керек. Соған орай кең көлемді қаржыландырудың арқасында Шыңжаңның экономикасы бірқатар жоғары көрсеткіштерге қол жеткізді. Мысалы, 2012 жылы Шыңжаңның жалпы ішкі өнімі 120 млрд долларды құрады. Бұл көрсеткіш 2011 жылмен салыстырғанда 12% артық болды. Шыңжаңның сыртқы сауда айналымы 12% өсіп 25 млрд долларға жетті. Ауданда қомақты өндірістік-құрылыс базасы құрылды, оның қызметі негізінен экспорттық мақсатқа бағытталған.

2013 жылы Шыңжаң үкіметінің ресми сайтында соңғы жылы халық шаруашылығы мен әлеуметтік салада қол жеткізген нәтижелер және алдағы жылдарға арналған жоспарлар жарияланған:

- ауыл шаруашылығы мен мал шаруашылығын жаңғырту. Ауыл шаруашылығы өнімдерін өндіру және ішкі нарыққа, оның ішінде Шанхай, Пекин, Гуаньчжоу, Ухань, Хайнань нарығында шығару. Осы міндетті жүзеге асыру барысында Шыңжаңның батыс аймағында қосымша 146 мың гектар егіс алқабын игерді. Қазіргі кезде Шыңжаңдағы тамшылатып суғарылатын жер көлемі 2 млн гектарға жетті;

-әлеуметтік қолдау жүйесін енгізу. 2012 жылы Шыңжаң халқының әл-ауқатын жақсарту үшін бюджеттен 197 млрд юань бөлінді, бұл бюджеттен қоғамдық қаржыландыруға бөлінген қаржының 72% құрады;

-инфрақұрылымдық желі құрылысы. Негізгі инфрақұрылымдық жобаларға 226 млрд юань, суландыру жобасына 15,16 млрд юань, жол құрылысына 37,6 млрд юань шамасында инвестиция құйылды. Соңғы кезде Шыңжаң басшылығы арнайы экономикалық аймақтардағы инфрақұрылымдық жобаларды кеңейтуге басымдық беруде, бірінші кезекте Қорғас еркін экономикалық аймағындағы жобалар;

-урбанизацияға қолдау көрсету. 2012-2030 жылдарға белгіленген жоспарға сәйкес, жақын жылдары қала халқы санын арттыру қолға алынады. Күтілгендей, 2020 жылға қарай қала халқының саны 58%, ал 2030 жылы қала халқы ел халқының 66-68% құрауы тиіс. Осыған байланысты автономиялық ауданда 2020 жылға дейін 17 қалалық агломерация құрылысын аяқтау көзделген.

Шыңжаң басшылығының мәлімдеуінше, жұмыспен қамтамасыз ету мәселесіне ерекше көңіл бөлінуде, әсіресе жоғары оқу орындарының түлектерінің жұмысқа орналасуы, әлеуметтік қорғалуы және зейнетақымен қамтамасыз етілуі басты назарда. 2013 жылғы мәлімет бойынша Шыңжаң халқын еңбекпен қамту мақсатында жаңадан 430 мың жұмыс орны ашылды.

Шыңжаңға серіктестік көмек бағдарламасы жалғасып келеді. Бұл Шыңжаңның орталықтан және басқа да дамыған аймақтардан бөлінген қаржылық және несиелік қаражаттың есебінен дамып жатқанын көрсетеді. Тек 2012 жылдың өзінде Шыңжаңды дамытуға орталық бюджеттен 11,42 млрд юань бөлінді. Ел үкіметінің Қытайдың батыс аймағын барлық көрсеткіштер бойынша оңтүстік-шығыс провинциялардың деңгейіне дейін көтеріміз деген мақсатта аймақты дамытуға жұмсалатын қаржыны мемлекеттік бюджет есебінен қамтамасыз етілуде.

Қытай үкіметінің жоспарына сәйкес, 2030 жылға қарай Шыңжаң экономикалық даму деңгейі елдің оңтүстік-шығыс провинцияларымен теңесуі тиіс.

Екінші жағынан, Пекин Шыңжаңды Орталық Азиямен, одан әрі Европа мен Парсы шығанағын Қытаймен жалғастыратын кешенді орталыққа айналдыруды көздейді. Оған Пекиннің «Жаңа Жібек жолы» жобасын ұсынуы дәлел бола алады. Бұл мақсатта Қытай басшылығы Шыңжаңның шекара бойында жиырма шақты еркін экономикалық аймақ ашуға ниетті.

Орталық Азия аймағындағы елдердің негізгі сауда серіктесіне айналған Шыңжаң, бүгінгі таңда өзін осы елдермен байланыстыратын транспорттық-инфрақұрылымдық желіні кеңейтуде. Осының нәтижесінде, Орталық Азия мен Қытай арасындағы байланыстар даму үстінде. Шыңжаң барлығы 167 мемлекет және жекелеген аймақтармен сауда-экономикалық байланыс орнатқан. 2009 жылы Шыңжаңның сыртқы саудасының жалпы көлемі 13,8 млрд АҚШ долларына жетіп, 1999 жылғыдан 6,8 есе артқан, жылдық орта есеппен өсуі 22,8% болған, оның ішінде шекара бойындағы сыртқы сауда, жалпы сыртқы сауданың 54,5% құраған(Мұқаметханұлы Н.,2010,83).

Соңғы жылдары Шыңжаңда жаңа типтегі индустрияландыру қарқынды жүруде. 2012 жылы қалалық өндіріс ошақтарына инвестиция тарту жұмыстары аяқталды, жалпы сомасы 298,8 млрд юань қаржы құйылып, 33% өсім көрсетті. Индустрияландыру барысында бірқатар нысандардың өндірістік күштері жетілдіріліп, қайта жасақтаудан өтті. Олардың қатарына Үрімжідегі Мұнай-химия өндірісі компаниясын, Шыңжаң электр компаниясын жатқызуға болады. Сонымен қатар тау-кен өндірісі, құрал-жабдық жасау, құрылыс материалдарын шығару, ауыл шаруашылығы өнімдерін өңдеу және тоқыма өндірісі салаларында да индустрияландыру жұмыстары жүргізілді.

Жергілікті халықтың тұрмыс-тіршілігін жақсарту шаралары да үкімет тарапының назарынан тыс қалмаған. Соңғы жылдары жағдайы нашар отбасыларына деп 315 мың пәтер, малшыларға арналған 12,5 мың пәтердің құрылысы аяқталып, қолданысқа берілген. 295 мың пәтерден тұратын қол жетімді баспана құрылысы жүргізілуде. 208 алғашқы медициналық көмек көрсету орталықтары ашылып, халық игілігіне жұмыс жасауда. Жоғары оқу орны түлектерін жұмыспен қамту деңгейі артып, 88,6%-ға жеткен. Ауыл тұрғындарының әлеуметтік қамтамасыз етілу деңгейі 99,7% құрайды.

Батыс аудандарды игеру бағдарламасының жүзеге асырыла бастауынан Шыңжаңның экономикалық даму моделі өзгеріске ұшырап, ауданның даму қарқынының жеделдей түсу тенденциясы мен ҚХР экономикасындағы маңызының артқаны айқын көрінеді. 2010 және 2014 жылдары Пекинде ҚКП Орталық комитеті мен ҚХР Мемлекеттік кеңесінің шақыруымен Шыңжаңды дамыту жөніндегі орталық жұмыс кеңесі өтеді. Кеңес кезінде Қытай басшылығы Шыңжаңды ары қарай дамытудың жаңа жоспарын жариялады, алдағы жылдары туындайтын жаңа талаптарға сәйкес аймақты дамытудың стратегиясын айқындады.

Шыңжаңды қауырт игеру кезеңінде ауданның экономикалық дамуын қарқынды жүргізудің құралы ретінде көлік инфрақұрылымын жетілдіру мәселесіне ерекше көңіл бөлінді. Шыңжаңды Орталық Азиядағы көлік-логистикалық орталыққа айналдыру мақсатында ел басшылығы әуе байланысын қалыптастыру, авто және теміржол жүйесінің құрылысы саласында ірі көлемдегі жобаларды жүзеге асыруға күш салды. Әсіресе теміржол құрылысында үлкен жетістіктерге қол жеткізді. Бұрындары ешқашан теміржол қатынасы болмаған аймақтарда жол тартылып, жекелей сол аймақтың және жалпы Шыңжаңның әлеуметтік экономикалық даму қарқынын үдете түсуге өз септігін тигізді. Атап айтқанда, 2009 жылы Шыңжаңның солтүстігінде Боратала-Моңғол автономиялық облысын Қытайдың Қазақстанмен шекарасындағы ең ірі бақылау-өткізу пункттерінің бірімен жалғастыратын Цзинхэ – Инин – Қорғас электрлендірілген теміржол желісі пайдалануға берілді. 2010 жылдың соңында Шыңжаңның оңтүстік өңірлерімен байланыстыратын Қашқар-Хотан теміржол желісі ашылады. Сондай-ақ, 2011 жылы Шыңжаңның орталығы Үрімші қаласы мен елдің солтүстік-батыс шекарасындағы Алашанькоу арасын жалғайтын теміржол бағытын электрлендіру жұмыстары толық аяқталады. Жаңа бағыттардың ашылуы мен бұрыннан қолданыстағы бірқатар бағыттардың электрлендірілуі Шыңжаңдағы теміржол қызметінің маңызын арттыра түседі. Нәтижесінде, 2011 жылы жолаушы тасымалы бойынша 40 млн адамдық межеге жетіп, бұрын болмаған рекордтық көрсеткішке қол жеткізді. Ал жүк тасымалы бойынша 2010 жылмен салыстырғанда жүк көлемі 7 %-ға артқан.

Шыңжаңның автожолдар қатынасына да ерекше көңіл бөлінуде. Автомобиль көлігі саласындағы басым жобалар қатарында 12 жоғары жылдамдықты жол салу, сондай-ақ

аймақтық маңызы бар сегіз автожолды қайта жасау жұмыстары бар. Мәселен, 2012 жылдың қыркүйек айында Ганьсу провинциясының Гуачжоу өлкесінен Синсинся (ШҰАА) қаласына дейінгі жоғары жылдамдықты трасса қолданысқа берілді. Аталмыш трасса қытайдың шығысындағы Цзянсу провинциясының Ляньюньган порты мен солтүстік-батыс шекара аймағындағы Қорғас шекара бекетін жалғайтын мемлекеттік маңызы бар магистральдың бір бөлігі болып табылады. Ляньюньган-Қорғас автожолы елдің шығысынан батысына дейін (Цзянсу, Аньхой, Хэнань, Шэньси, Ганьсу провинциялары арқылы) кесіп өтіп, Шыңжаңды Қытайдың басқа аудандарымен байланыстыратын бірден-бір жол.

2011-2015 жылдары барлығы 120-140 млрд юань (19-22 млрд доллар) қаржы Шыңжаңның автожолдарының құрылысы мен қайта өңдеуіне жұмсалған. Қытай басшылығының жоспарына сәйкес, 12-ші бесжылдықтың соңына қарай осы өңірдегі автомобиль жолдарының жалпы ұзындығы үштен бірге артып, 175 мың км-ге жеткен болса, ал 2020 жылға қарай елдің батыс өңірлерінде магистральдар желісі құрылатын болады.

Ал Шыңжаңның соңғы жылдардағы даму көрсеткіштеріне келетін болсақ, Шыңжаңның аймақтық үкіметінің төрағасы Шохрат Закирдің парламент сессиясының кезекті отырысында берген есебіне сәйкес, 2017 жылы ауданның Жалпы ішкі өнімі 1,09 трлн юаньді (171 млрд доллар) құраған. 2017 жылы жан басына шаққандағы таза кіріс көлемінің өсу қарқыны сақталған. Қала және ауыл-қыстақ тұрғындарының жан басына шаққандағы кірісі, тиісінше 30775 юань және 11045 юаньды құраған, бұл 10,1% және 9,9% артқандығының көрсеткіші.

Шохрат Закирдің айтуынша, 2018 жылдың соңында Шыңжаң экономикасы 7% өсіп, жан басына шаққандағы кіріс көлемі 8,5% артады. Бір айта кетерлігі, 2017 жылы аудан орталығы Үрімші қаласы тұрғындарының жан басына шаққандағы Жалпы ішкі өнім 77958 юань немесе 11549 долларды құраған.

Бүгінгі таңда, Қытайдың Шыңжаңды басты сауда-экономикалық және транзиттік-логистикалық орталыққа айналдыру жоспары біршама іске асырылды. Қытай басшылығының жоспарына сәйкес, 2030 жылға қарай Шыңжаң экономикалық даму деңгейі бойынша елдің оңтүстік-шығыс провинцияларымен теңесуі тиіс. Бұл жоспарды жүзеге асыру мақсатында Қытай үкіметі Шыңжаң экономикасын құрылымдық жаңғыртуға қажетті қаржыны бөлуге дайын. Қытай сарапшыларының болжамы бойынша, бұл мақсатқа жетуге толық мүмкіншілік бар, оған мемлекеттің қаржылық жағдайы жеткілікті және шетелден тартылған инвестицияларды пайдалануға болады.

Қорыта айтқанда, Шыңжаңның әлеуметтік дамуы 1949 жылы ҚХР құрылғаннан кейін жаңа тарихи дәуірге аяқ басты. Содан бері Шыңжаң үш үлкен әлеуметтік экономикалық даму кезеңін басып өтті. Оның алғашқы кезеңі 1949-1978 жылдардағы социалистік қайта құрулар мен жоспарлы экономикалық даму кезеңін қамтиды. Бұл тұста Шыңжаңның дәстүрлі қоғамдық құрылым жүйесі түбегейлі өзгеріп, ауыл шаруашылығы, мал шаруашылығы, өндірістік жүйелерінің базасы қаланды, соған сәйкес шекара өңірлерінің де қоғамдық жағдайы өзгеріп, дами түсті. Ал Шыңжаң дамуының екінші кезеңі – 1978-2000 жылдар аралы болып табылады. Бұл кезеңде Қытай жалпы реформа және даму дәуіріне қадам басты. Соған сәйкес Шыңжаңның әлеуметтік экономикасы да қарқынды дамыды, шекара өңірлерінің әлеуметтік инфрақұрылымдары айтарлықтай жақсарды, жалпы нарықтық экономиканың жүйесі қалыптасып, сыртқы сауда-экономикалық байланыстары дами түсті.

Шыңжаңның әлеуметтік дамуының үшінші кезеңі – 2000 жылдан қазірге дейінгі мезгіл. Бұл кезеңнің басты ерекшелігі ҚХР үкіметінің «Батыс бөлікті қауырт игеру» стратегиясы аясындағы Шыңжаңды қауырт игеру науқанымен сипатталады. Шыңжаңды қауырт игеруге бүкіл Қытай бойынша 19 қала мен провинция қаржы, техника және еңбеккүш ресурстарымен атсалысып, Шыңжаңның әлеуметтік экономикасын айтарлықтай дамытты, әсіресе, Шыңжаңның Қазақстанмен шектесетін шекара өңірлерінің инфрақұрылымдары заманауи талаптарға сай қалыптасты.

Соның негізінде Шыңжаңның әлеуметтік-экономикалық дамуы Шыңжаңның саяси экономикалық және стратегиялық маңызын арттыра түсті. Шыңжаң арқылы Қытайдың сыртқы байланыстары мен сауда экономикалық байланыстары кең қанат жайды.

Ал Шыңжаңды қауырт игеру саясатының жүзеге асуы, шекара өңірлеріндегі тұрғындардың әл-ауқатын жақсартып, шекара қауіпсіздігін күшейте түсті. Қазақстан мен Қытай арасындағы шекара маңы сауда-экономикалық байланыстары мен мәдени алмасулар айтарлықтай дамып келеді.

Жалпы алып айтқанда, ҚХР-дың Шыңжаңды дамытуының, әсіресе, шекара өңірлерінің әлеуметтік-экономикасы мен инфрақұрылымдарын заманауи талаптарға сай құруының саяси экономикалық та, стратегиялық қауіпсіздік маңызы да зор. Әрине, қазіргі заман – даму заманы, бәске заманы. Дейтұрғанмен адамазатқа ортақ құндылықтар, кісілік қадір-қасиет немесе адам құқығын қамтамасыз ету жалпыға ортақ ұстаным. Мұны орындау-БҰҰ-ның басты міндеті. Бірақ оның қаншалықты орындай алуы, әрбір елдің өркениеттік деңгейі мен жауапкершілігіне байланысты.

Пайдаланған әдебиеттер:

1. Мұқаметханұлы Н. XX ғасырдағы Қытайдың тарихи үрдісіндегі қазақтардың әлеуметтік дамуы: Оқу құралы.- Алматы: Қазақ университеті, 2006. – 168 бет.
2. Мұқаметханұлы Н. Дипломатиялық қатынастар және қытайтану мәселелері. –Алматы: «Тарих тағлымы», 2010. -204б.
3. Бондаренко А.В. Проблемы и перспективы развития Синьцзян-Уйгурского автономного района КНР в начале XXI в. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата политических наук. Москва, 2007г. <http://www.ifes-ras.ru/old/aspirant/Bondarenko-avtoref.pdf>
4. <https://carnegie.ru/commentary/85190>
5. <https://mediazona.ca/article/2020/09/15/infoblock>
6. <https://thediplomat.com/2021/10/darren-byler-on-life-in-xinjiang-chinas-high-tech-penal-colony/>
7. <https://rus.azattyq.org/a/omirzhanov-kitay-kazakhi-interview/29070172.html>
8. <https://www.washingtonpost.com/politics/2019/11/19/why-xi-jinpings-xinjiang-policy-is-major-change-chinas-ethnic-politics/>
9. <https://carnegie.ru/commentary/85190>

МАЗМҰНЫ

Алдабек Н.Ә. Қазақстанда шығыстану білімі мен ғылымын дамытудың өзекті мәселелері.....	3
Мұқаметханұлы Н. Қазақстан мен Қытай арасында саяси-дипломатиялық қатынастарының даму үдерісі және тенденциясы	8
Мұсатаев С.Ш., Сұңғатұлы К. Қазақ – Қытай сауда-экономикалық қатынастарының басымдықтары	14
Керімбаев Е.Ә. Қазақстанда «Бір белдеу – бір жол» аясында қытай тілі мен мәдениетінің қарқынды таралуы.....	21
Мадиев Д.А. Қорғас ШЫХО – Қазақстан-қытай сауда-экономикалық байланыстарының жаңа белесі.....	27
Сериева Ж.А. Қазақстанның Орталық Азия және Қытай мемлекеттерімен сауда-экономикалық мәселелері.....	34
Алдабек Н.Ә. Қытай мен Қазақстан арасындағы байланыстардың дамуындағы синофобиялық пиғылдағы үрдістердің әсері мен салдары.....	38
Досымбекова Р.О. Қытай тіліндегі медициналық терминдердің жасалу жолдары.....	43
Мұстафаұлы С. Шыңжаңдағы қазіргі қазақ баспа сөзіндегі қытай элементтері.....	49
Алиханқызы Г. Қытай тілін оқудың қазіргі замандағы рөлі.....	53
Абдырақын Н. Қытай постмодернистік әдебиеті.....	57
Бисенбаева Ә.П., Абдырақын Н. Chinese modern female prose.....	63
Кульмаганбетова Д. С., Уразбекова М. К. Использование инновационных технологий в преподавании китайского языка.....	66
Идрышева Ж.Қ., Тұрсын Р. Қытай мен Иран қатынастарының дамуы.....	69
Асыл М.Б. Қытайдың әлеуметтік-экономикалық дамуындағы «сяокан қоғамы» тұжырымдамасының рөлі.....	78
Болатбек А. ҚХР инвестиция саясаты мен заңдарының қалыптасуы мен дамуы.....	83
Ахметбек Г., Таханова А.К. Болжамсыз етістіктердің қайталануының шарттары мен грамматикалық мағыналары.....	88
Исова Л., Әділжан А. Аймақтық қауіпсіздікті сақтаудағы Оңтүстік Қытай теңізіндегі күш бақталастығы және оның болашағы.....	93
Уразбекова М. К., Кульмаганбетова Д. С. «Жизненный цикл» изучения китайского языка в неязыковой среде.....	97
Бекмурат Р.Б. Анализ казахстано-китайских инфраструктурных проектов нефтегазового сектора.....	100

Хамарова Ж. Қытайдың Қазақстандағы 51 жобасын жүзеге асыруына талдау жасау.....	109
Торехан А.А. Қытайдың іскерлік мәдениетінің тарихы мен ерекшеліктері.....	115
Нурсултанова Л., Алдабек Н.А. Қазақстан Республикасы мен Қытай Халық Республикасының инновация саласындағы ынтымақтастығы	122
Сұраналды Ж., Ақбарқан Д. Қытай тіліндегі дағдылы сөздердің ерекшеліктері мен мәдени коннотациясы.....	126
Мақсат Д., Ақбарқан Д. Қытай тілі жарнамаларында қолданылатын стилистикалық әдістер.....	132
Токтарбек К., Ақбарқан Д. Қытай және қазақ тіліндегі неологизмдердің жасалу жолдарын салыстыра талдау.....	137
Тұрысбек А. Қытай грамматикасына қазіргі кірме сөздердің әсері туралы.....	142
Құсайын Ә.Ә. Қытай тілі мақал – мәтелдері туралы қысқаша ой-пікір.....	146
Кумаиқызы А. Қытай ғаламтор тілі мен әлеуметтік желідегі сленгтердің ерекшеліктері мен жіктелуі.....	150
Искакова З.У. Қытайдың халықаралық ұйымдарға қатысты ұстанған принциптері.....	154
Жусупов Р. А. Колоритные персонажи китайской мифологии и их влияние на китайскую Литературу.....	160
Игамбекова А. Қазақстан мен Қытай арасындағы «Бір белдеу – бір жол» жобасы аясындағы ынтымақтастығы.....	166
Лю Ицзя. Культурное значение цветов в китайском языке.....	169
Jin Beilei., Zhenis A. Analysis of synonyms in Chinese.....	174
Akbarkhan D., Kadirbai P. Study of the semantic features of chinese new emerging modal adverbs“真心”.....	178
Алмабекова А.М., Тұңғышбай Қ.С. Көптілділік-бүгінгі күннің талабы (Қазақстандағы қытай тілі мысалында).....	183
Балмурзина Л. Соңғы жылдары ҚКП-ның Шыңжаңда жүргізген саясаты және ондағы этникалық қазақтарға әсеріне талдау.....	189

Ғылыми басылым

**«ҚАЗАҚСТАН – ҚЫТАЙ:
ЕКІ ЕЛ ЫНТЫМАҚТАСТЫҒЫНЫҢ ҚАЗІРГІ ЖАҒДАЙЫ
ЖӘНЕ БОЛАШАҒЫ»
атты республикалық ғылыми-тәжірибелік конференция
МАТЕРИАЛДАРЫ**

7 желтоқсан 2021 жыл

ИБ №15305

Басуға 17.02.2022 жылы қол қойылды. Пішімі 84×90 ¹/₈.
Көлемі 12,375 б.т. Офсетті қағаз. Сандық басылыс. Тапсырыс № 14037.
Таралымы 5 дана. Бағасы келісімді.
Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің
«Қазақ университеті» баспа үйі.
050040, Алматы қаласы, әл-Фараби даңғылы, 71.
«Қазақ университеті» баспа үйі баспаханасында басылды.